

JUMA HUDAÝGULY

ÖMRÜZAÝA

Roman

*Gawunlar içinde sary mazylar,
Aşyklyk birniçäň ömrün zaýalar...*

/Halk aýdymyndan/

1. MÄHTI

...Uniwersitetiň žurnalistika bölümüni tamamlap, täzelikde açylan «Türkmen medeniýeti» žurnalyna işe baran günüm, baş redaktor ýanyna çagyrdy-da, gysgaça geçen tanyşlykdan soň, indiki san üçin, «Türkmenistandaky gadymy ýadygärlikleriň garaşsyzlykdan soňky ýagdaýlary» diýen tema boýunça makala taýýarlamaklygymy tabşyrdy.

Men Medeniýet ministrligine bardym.

Ol ýerdenem köp ýyllar ministrligiň «Ýadygärlikleri goramak we rejeleýiş» bölümünde baş hünärmen bolup işläň, baýry binagärleriň biri Mähti Mürzäýewiç Muhammedow atly bir ýaşulyňyň öýüne iberdiler.

— Bu meselede size şol gowy kömek edip biler. Şu ugurdan onuň baý tejribesi bar. Ol pensiyä çykandan soňam düýn-öňňine çenli şu ýerde işledi. Bu gün-erte ýetmiş ýaşyny bellejek bolup ýör. Hem-ä gürleşersiňiz, hemem ýaş toýuny gutlarsyňyz. Belki, özi barada-da baş-üç agyz ýazarsyňyz... Häzirem jaň ederis-de, siziň barýandygyňyzy aýdarys — diýdiler.

Ol demir ýoluň gaýrasyndaky «Hitrowka» diýilýän geň hem düşnüksiz atly obajykda ýaşaýan ekeni. Giň howla gireniňden: munda binagär ýa heýkeltaraş ýaşaýan bolsa gerek diýdirýär. Jaýynyň gurluşam, howlynyň daşyna aýlanan gözenekli, käbir ýerlerine milli nagyşlar basylan demir haýatam şol pikirini tassyklaýar. Demir derwezesine salnan haşamlar bolsa, Leningradyň «Tomusky bagyndaky» meşhur Felten tarapyndan ýasalan bütindünýä sungat taryhyna giren, ajaýyp derwezäniň bezeglerini ýadyňa salýar. Baglar tertipli we ürç edilip seredilýändigini bildirýär. Derwezäniň sag hem çep tarapynda dürli reňkdäki, dürli görnüşdäki güller, gelen-giden bilen salamlaşýan ýaly, başlaryny atyşyp, birenaýyja yranjyrašypdurlar.

Men baranymda Mähti aga üzüm dalbarynyň aşagyndaky ullakan agaç sekiniň üstünde derçiräp, çay içip otyr ekeni. Aşagynda täzeje düşekçe. Gapdalynda dört burçly, daşyna ak mata çekilen iki sany päkize ýassyk. Egni owadan sport eşikli. Saçy ak hem birneme ösgünräk. Murtam ýok. Sakgaly ýok. Şu gün irden syran bolsa gerek, duluklary, murt ýeri göm-gök öwsüp dur. Ala gözli, burunlagrak, göreniňde gözüň dokunýan owadan adam. Göwresi syrdam.

Edil ýaş türgenler ýaly. Oturyşy, turuşy çakgan. Daşyndan seredip ýetmiş ýaş berer ýaly däl. Umuman, özüne seredýän adamdygy bildirýär.

O ýerde, bu ýerde howul-hara getirilip goýlan ululy-kiçili gazanlar, demir ojaklar, üýşürilip goýlan ojarlar we başga-da toý üçin gerek bolan ençeme zatlar, toýuň haýsydyr bir restoranda däl-de, şu howlynyň içinde tutuljandygyndan habar berýär.

Maňa gözi düşenden, ol gozganjyrap ugrady, kimdir birine: «garşyla» diýjek bolýan ýaly, iki ýana garanjaklady. Hiç kime gözi düşmänsoň, sekiden emgenmän düşdi-de, maňa tarap baş-üç ädim ätdi. Öňümden çykyp göwünjeň salamlaşdy. Görüşdi. Golumdan tutup sekiniň üstüne geçirdi. Öýden edil özüniňki ýaly düşekçe, ýassyk çykardy. Meni ornaşdyrandan soň, özem öňküje ýerine geçip oturdy. Ýüzüme seredip ýylgyrdy. Hamala, meniň bilen könedan tanyş ýaly:

— Saglykmy? Gurgunçylykmy? Sag-aman işläp ýörmüň... — diýdi. — Geljeginizden habarym bar, şumatjyk jaň edip aýtdylar... — Gapdalynda duran ep-esli ululykdaky daşy gyrmyzy, ak «telpekli» termosdan çay guýup, käsäni öňümde goýdy. — Al, iç. Meseläňem häzir edil çöp döwen ýaly eders...

Soň ol hemmelerini üýşüp bazara gidendiklerini, öýde ýeke özüniň galandygyny aýtdy.

Öň habar berlenem bolsa, menem öz gezegimde adymy, näme iş bilen gelendigimi ýene bir gezek aýtdym.

— Hä-ä... Gaty gowy... Gaty gowy... Hoş geldiň. Ol işiň-ä Azat jan bitdi hasap edäý... — diýip, Mähti aga sorag bererime mähetdel, öz kärini gowy görýän, şeýle hem işine ökde adamyň hyjuwlylygy bilen söze başlady. — Ýadygärlikler barada hökümet hemişe-de alada edýärdi. Hatda bir döwür rejeleýiş işlerini öz güýji bilen geçirmek üçin, ministrlik, «Ýadygärlikleri goramak we rejeleýiş» bölüminiň gapdalynda özbaşdak başlykly, hasaply, hasapçyly, ýörite ussahana-da açypdy. Ýöne, üýtgän zat bolmandy. Şondan öňem, soňam, bitirilen işler haýsy etrapda nähili ýadygärliklerini bardygyny hasaba almakdan, olaryň hersi üçin aýratyn pasport açmakdan, düýbünde ýüzüne döwlet tarapyndan goralýandygy barada ýazgy ýazylan iki aýakly demir galkan dikmekden aňry geçmändi. Netijede, ýaňky agzan ussahanamyzam öz-özünden ýatyp galdy. Ýapyldy. Ýöne, ine, garaşsyzlyk berlenden soň welin, ähli babatlarda bolşy ýaly, gadymy ýadygärliklere bolan garaýyşlaram üýtgedi. Üns güýçlendi. Olaryň durkuny täzelemekde, abatlaýyş işlerini geçirmekde dürli mümkinçilikler ýüze çykdy. Bu işe hatda daşary ýurtlardanam — hususan-da, Türkiýe — goşulmaga döwtalaplar tapyldy. Ýadygärliklerini käbirlerini ÝUNESKO-nyň sanawyna girizmek barada döwlet derejesinde aladalar edilip ugraldy. Çäginde gadymy ýadygärlikler köp bolan käbir sebitler, etraplar «Goraghanas» diýlip ygylan edildi. Olaryň edaralary açyldy. Şol zatlaryň netijesinde-de, neme jan... — Mähti aga maňa tarap ýapyryldy. — Adyň näme diýdiň?... — Aýtdym. — Hä-ä... Ana, şol zatlaryň netijesinde-de, Azat jan, özüňem görensiň, görmedik bolsaň, eşidensiň. Atlaryny sanap oturmaýyn, türkmen topragyndaky ýykyk-ýumruk gadymy ýadygärliklerini aglabasy abatlandyryldy. — Mähti aga meniň soraglarymyň soňuna syrygandygyny aňan ýaly ýüzüme jüýjerilişini.

— Mähti aga söhbetdeşligimiziň kiplarlaberenini aňyp: — Bolduk dämi, işimizden dyndyk dämi... — diýdi-de, öýe girip, iki sany bulgurjagaz bilen bir çüýşe türkmen konýagyny alyp çykdy. Gury-guragyragam bolsa odur-budur garbanar ýaly zatlardanam tapanjasyny getirip goýdy. Çüýşäni açyp, bulgurlara guýuşdyryp oturyşyna içjegine öňünden lezzet alýan adamyň şatlyk duýgulary bilen: — Ine, bazarçylar gerler welin, güzeranymyz gowulaşar. Gyzgyn nahar iýäýmegimizem mümkin... — diýdi. Aşaklyk bilen ýüzüme seredip ýylgyrdy. — Berseler... — Birdenem hezil edip güldi. — Ýa bermezlermikän-aý... — Şondan soň ol doly bulgurlaryň birini maňa uzatdy. — Bererler-laý... Bermeseler özümüz bişirinip iýäýeris... — Hä — men baş atdym. Mähti aga bulgurly elini dik ýokary galdyrdy. — Al onda!..

— Ýetmiş ýaşyňyz gutly bolsun, Mähti aga. Ýüz ýaşsaň...

— Taňryýalkasyn, inim. Şonça ýaş saňa-da nesip etsin.

Ýelmedik. Şondan soň ikimiz hasam dostlaşdyk. Ysnyşdyk. Kellämiň gyzgynyna hatda onuň şahsy durmuşyna degişli soraglaram beriberdim. Ahyram:

— Egerde garşy bolmasaňyz, Mähti aga men siziň öz ömrüňiz we döredijiligiňiz barada-da bir zatjagaz ýazaýsam diýýän. Ýaňy ministrlikdäkilerem şony maslahat berdiler... — diýdim.

Ýaşuly birentekleri ýaly, gaty bir gaýra gaýyşjak bolubam durmady. Gaýtam, birhili döwtalap ýaly göründi. Bulgurlary ýene bir gezek doldurdy-da.

— Olar ýaly bolsa Azat jan, sen bu gün gitme. Gal. Işiňem näme, esasy bölegin-ä bitirdiň. Ýörite iberen bolsalar işiňdenem gözläp durmazlar. Şoň üçinem, hem-ä ýüregiňe düwen işiň galan bölegini bitirsiň, hemem oturarys, ikijigimiz «hümmüldeşipjik». Bomy?

— Bor ýaşuly.

— Haý, berekella. — Ol bulgurly elini maňa tarap uzatdy. Al, onda.

Aldyk. Şondan soň ýaşula der geldi. Gözleriniň gyralaryna çenli çygjardy.

— Ýaňyja sen gelmeziň öň ýanam, men: «Ine, sen bu gün yetmiş ýaşadyň. Ýöne näme etdiň? Biri şeý diýip sorasa näme jogap berersiň» diýip, öz-özüne sorag berip otyrdym. Ine, indem şol soragy maňa sen berersiň. Şo dämi?

— Howwa...

— Ana, gördüňmi? Mende bolsa saňa gürrüň berer ýaly ile-güne, indiki nesle nusga bolarlyk eden zadym ýok. Wagt bolsa geçdi. Bu ýaşdan soň seniň öňünde söýgiden söz açyp, ömrümiň bar manysy hökmünde şondan takal okap otursamgelşiklem däl welin, nätjek, şeýle boldy-da. Ömrüm şonuň sergezdançylygynda geçdi-dä... Ömrübeýanymyň özenini düzýän esasy wakalaryň aglabasy şondan ybarat. Mende başga áýdara zat ýok. Sen ýöne muny makala, gazet ýa ýene bir zat üçin däl-de, häki bir özara, mesaýy gürrüňçilik hökmünde diňlärin diýseň, onda başga mesele.

— Hany, diňläp bir göreli, Mähti aga. Nämä ýarajakdygyny, soň görübiris.

— Hä-ä... Ine, mynyň bolýa, Azat jan. Rast gürrüň. Indi men saňa başdan geçirenlerimi beýan edeýin. Soň sen onuň içinden geregiňi alyber... — Şondan soň Mähti aganyň gürleýiş äheňi dessançy bagşylaryň labyz bilen áýdyşlaryna

meňzedi. — Wagt diýen närselerinde-hä salym ýok ekeni, Azat jan. Bir tutum. Türkmenler aýtmyşlaýyn telpegiňi eýläňe öwürýänçäň ömrüň geçip gidýän ekeni.

Onam adam şekilliýaşap geçiribiläýseň-ä ne ýagşy.

Düýnjügem çybyk at münüp, iki-baka okkessirme geçip ýören oglanjykdyk. Ine, bu günem eýýäm yetmişi ýakalap otyrys...

Gyz görende kalbymyzy heýjana salan gülşenli çaglar allaowarralarda galypdyr. Guzynyňky deý maýda hem akja dişlerimiz atyňky deý aňňalypdyr, saralypdyr, düşüşipdir. Gözlerimiz kösseýişipdir. Daşymyz çolarypdyr. Deň-duşlarymyzyň köpüsi ýurtlaryny täzeläpdirler. Durmuş atly deňziň haýbatlymowçleri bilen göreşip, tolkunlaryny gulaçlap ýörşümize o kenardan bu kenara ýetenimizem bilmän galypdyrys...

Ine, bu günem şol kenaryň gyrasynda aýagymy sallap, yzyna ser salyp otyryn. Ýaňky aýdyşym ýaly, şu ömrümde nämeler edendigim, nämeleri edesimiň gelip, edibilmändigim barada oýlanýan. Geçen ýolumy seljerýän, ölçerýän, dörjeleýän, saňa mynasyp jogap okarlyk ibalyrak zat agtarýan.

Içinde ömür salym çala salgym bolup görüňä, gomly-gaýly ýollarda ýaňky aýdyşym ýaly yşk içre geçen, sergezdançylyklardan başga görüňän zat ýok. O-da bir merdi-merdanalyk bilen geçen bolaýsa-ha bolaýjagam welin, men onam oňarmandyryn. Çal başymy gowgaýa salyp, meni gün-günden çökerip barýanam ana, şol zatlar namartlygym. Haýp geçen ömrüm. Yza gaýdara, goýberilen ýalňyşlyklary düzedere bolsa wagtam ýok, mümkinçiligem. Durmuşyň kadasy şeýle. Berilenjesini mynasyp ýaşap bilmediňmi, ol saňa gaýtadan berilmeýär. Men indi diňe düýşe dönüp barýan hyýalatlarym, ýatlamalarym bilen ýaşap ýörün. Şolar bilen ýatýan, şolar bilenem turýan. Seniň bilenem Azat jan, ine, şol zatlary bölüşäýmesem zol-zol gaýtalap oturmaýyn welin, başga zat ýok.

— Bor, ýaşuly. «Baryny beren uýalmaz» diýipdirler. Ýa, Allah!..

2. AÝBAHAR

— Özümi bilipugralym bäre, binagär bolmaklygy höwes edip ýörenem bolsam, elbetde, elinjek bagşyly bolasy gelendir-dä, aýdym-sazy gowy görýändigini üçin, sekizinji synpy tamamlanyndan, kakam meni gatnaşyp ýören bagşy-sazandalarynyň üsti bilen, tas, synagsyz diýen ýaly, Aşgabatdaky sazçylyk uçilişsesiniň aýdymçylyk bölümüne okuwa saldy — diýip, Mähti aga öz ömür beýanyna başlady. — Dogry, dostlarynyň arasynda oňa: «Mürzemuhammet, ogluň aýdym-saz ugrundan sowad-a alar, nota-da öwrener, «pilliň-pilliň» edip, dik-durma bagşylar üçin döredilýän aýdymalary aýdaram, ýöne, özünde höwes bolmasa, «bol» diýeniň bilen o-ol, seň diýýän bagşyň-a bolubilmez» diýenlerem boldy. Ýöne, kakam pahyram gaty gyňyr adamdy. Hut şol yňdarmalygy üçinem, deň-duşlarynyň käbirleri «Ýusup-Ahmet» dessanyndaky özündenem has zoňtarrak gahrymanyň adyna ýanap oňa Mürzemedem diýýärdiler.

Ýüregine «jünk» bolan bolsa gerek, onuň şol adyny ejemem alyp göterdi. ilin-günüň ýanynda ýa öz ýanynda-da häli-şindi aýdyp ýörmese-de, kejeleşen

wagtlary: «Aý, Mürzemmetligine tutup ugran bolsa eýgertmez indi bi...» diýerdi-de, daş çykyp, öz işi bilen bolubederdi.

Ýaşlygyndan başlap kakama käte şey diýmeklige menem endik edipdirin. Ýeke dikrany bolamsoň ol meni eljiredýädi diýib-ä biljek däl, ýöne, hernäçe «zyň» bolsa-da, şey diýýänimiz üçin ol ejem ikimize-de gaty-gaýrym zat diýmezdi.

Umuman, ol gaharjaň, gazaply, terbiýesi berk adamdy, ýöne, zalym däl.

Ine, onsoň kakam öz diýenini gögertdi. «Aý, ýok, men oglumyň bagşy bolmagyny, ir ertir, giç agşam öýümden aýdym-sazyň eşidilip durmagyny isleýän. Özümehä bermändir Hudaý o zatlary...» diýip, şol bir depen ýerini depdi durdy.

Ejeme-hä o zatlar barada sala-da salmady. O-da goşuljagam bolmady. «Aý, köpi gören adamdyr, özi gowy bilýändir» diýdi-de, çekildi oturyberdi.

Şeýdibem men düýbünden başga ugra gönükdin gidiberdim.

Her niçik hem bolsa kakamnyň ynamyny ödemek üçin baş ýyllap yhlas-etdim.

Ýöne, barybir bolmady. Kakamnyň dostlarynyň aýdanlary dogry bolup çykdy. Binagärçilik hünäri birsyhly ýeňimden çekip, özüne tarap dartdy durdy.

Ikinji ýyl okap ýörkäm inirdime çydaman, ýoguny bar edip äberen pianinosyny ertir-agşam «waňnyrdadyp» ýüregine düşüp ugranymdan soň, kakamnyň özem ýalňyşyna düşündi. Ýöne: «Aý, bolmasa çykaýsana sen oglum şundan — diýmäge-de dili barmady. — Gireniňe görä munyň-a gutar, şondan soň, men seni öylendirjek, haýsy okuwa girseňem rugsat berjek. Ömrüň ötyänçä okasaňam harajatyň menden» diýdi. Kimi alyp berjekdigini welin, adyny tutmadygam bolsa men bilip durun. Ol ejemiň günbatar etraplaryň birinde ýaşayan uýasy Bibijemal daýzamyň menden üç ýaş kiçi gyzy Aýbahar bolmaly.

Aramyz daş bolsa-da, men ony köp görýärdim. Sebäbi onuň kakas-a garasöýmezräk, dünleräk, dymmarak adamdy welin, Bibijemal daýzam doganagaryndaşa gaty gadyrly, mährem aýaldy. Gyş bolsun, tomus bolsun, has kiçijik wagtlaram Aýbaharyň eljagazyndan tutup, myhmançylygagelerdi. «Agşam ota mündük welin, mazaly irdenjik getiräýdi, şol-a bir heýwere gowy zat...» diýip, iç işikde ýylgyryp durandyr.

Käte ejem ikimizem olaryňka görme-görşe giderdik.

Ýadyma düşýä, olar biziňkä gelenlerinde, biz olaryňka baranymyzda Aýbahar ikimiziň gelejekki jübütlerdigimiz barada degşip-gülşüp, mesaýy gürrüňler ederdiler. Aýbaharyň ýaňy bir ýörjen-ýörjen bolup ýören wagtlary maňa onuň gulajygyny dişledendikleri baradaaýdýandyklaram ýadymda.

Bir gezek ýazyň-a soňky, tomsuňam başky aýlarynyň biri bolsa gerek, ejem bilen olara gitdik. Entek tomus kanikuly başlanmandy. Maňa-da ejem dynç gününe gabatlap, mugallymymyzdan iki günlük rugsat alypdy. Şol wagt men-ä ýedinji, Aýbaharam dördünji synpda okaýardy.

...Otludan düşdügem welin, garaýel turdy. Arabystandan gelipdir diýdiler. Entirekledip alyp barýan güýj-ä ýok welin, dünýe-älemi tüm-garaňkylyga öwüräýdi. Tüýs, «gözedürtme» diýenleri boldy.

Howany sermeleşip, Bibijemal daýzamlary zordan tapdyk.

Edil şol wagtam mekdepeden: «Kiçi synplarda okaýan çagalaryň hemmesini ata-eneleriň özüleri alyp gitmeli» diýen habar geldi. Aýbaharam mekdepde ekeni-de, onuň yzyndan men gitmeli boldum.

Barsam, dälize giren ýerinde, Aýbahar özi ýaly üç-dört sany gyzzagaz bilen, bir zatdan gorkan ýaly ýygrylypdyk dur ekeni.

Meni görüpgörgülijik şeýle bir begendi, ylgap gelip boýnuma bökäýerli göründi. Hamala, ymgyr çölüň içinde ýeke galan ýaly, kä elimden, kä bilimden tutup, ýolboýam gysmyljyrap gitdi. Eňegine dagy jaň dakylan ýaly. Bir pursadam dili deň durmady. Esasy ýadymda galan zadam öýlerine ýetiberenimizde ol: «Sen meni gorkunç ýelden halas etdiň. Bolmasyn welin birdenkä başyňa iş düşüp, özüňem azaşsaň, ýa şular ýaly ýelde galsaň, menem seni halas ederin...» diýdi.

Şol wagt men onuň ol sözüne kän bir ünsem bermändirin...

Umumanam, ata-enelerimiziň biz barada aýdýan hälki gürrüňlerine men-ä hakykatdan-da, hälki bir ýaş oglandyr-gyzlara ulular tarapyndan oýun edilip atylýan henek hökmünde garaýadym, ýöne ine, Aýbahar welin, soň-soňlar seredip otursam, başynyň ýaşdygyna garamazdan şol zatlary çynlakaý kabul edýän ekeni.

Iň bärkisi ulular şol gürrüňi gozganlarynda onuň garaýagyzy ýüzjagazy gyzarýardy, gözjagazlary howsalaly oýnaklaýardy, emma ne ýüzünden, ne gözünden şatlyk, begenç alamatlary welin aýrylmaýardy. Derrewiň özünde tijenmek, saçlaryna timar bermek bilen bolýardy. «Jedirdäp» duranam bolsa, «tapba» sesini kesýärdi-de, bir zatlara güýmenjiräp başlaýardy. Ulularyň şol gürrüňi uzaga çekmeklerini asla gutramazlyklaryny isleýändigini aňmak bolýardy.

Söýgi, ysnyşyk, gelejekde bir maşgala bolmak ýaly sözleriň üstünden barmasa-da, eýýämde maňa özüniň gelejekki hossary hökmünde buýsanç, söýgi bilen garaýardy. Mendenem şoňa garaşýardy.

Elbetde, menem ony gowy görýärdim. Ýöne, çykany, garyndaşym hökmünde. Gelinligim hökmünde-de göz önüme getirmän duramokdym. Çünki, ol hakykatdanam gowy gyzdy. Bibijemal daýzamyň özi ýaly gadyrlydy. Yssy gatnaşyklary gowy görýärdi. Garadan şirin, gara gözelek, syrdam boýly, gündünden göze görnüp barýan, keýik owlasy ýaly bökjekläp, dag jereni ýaly towsaklapdyk ýörenje, alçajyk gyzdy. Akylyjady. Käte-käte onuň kalbymda söýgi oduny köredip-köredip goýberýändiginem, her görenimde oňa tarap ýüregimiň atygsap ugraýandygynam duýýardym. Şeýle-de bolsa, garyndaşlyk gatnaşyklarymyz päsgel berýädimi, tebigy çekinjeňligim elime kakýadymy, ýa: «Aý, öňi-soňy özümiňki-le şü», diýen pikir arkaýynlaşdyrýamydy, özümi ondan çekeräk tutýanymy, özümem bilmän galýadym. Artykmaç gep-gürrüňden saklanaýanymy kem görmeýädim. Garaz, ikimiziňem söýgimiz içimizdedi.

Ata-enelerimiz öz çözgütleri bilen, ikimiziňem sessiz-üýnsüz ylalaşýandygymyza ynanyrdylar.

Şonuň üçinem, bu mesele iki tarapdanam bireýýämle çözüldi hasap edilýärdi.

Kakamyň ýaňky, meni öylendirmek baradaky gürrüňi gozgan wagty men eýýäm on ýedi ýaşymyň içindedim. Aýbahar ýene üç ýyldan onýyllygy tamamlap, Aşgabada okuwa gelmeli. Biziňkileriň hasabyna görä, girip biljekmi ýa

bilmejekmi, o hakda gürrüň ýok, ol biziňkide bolup okamalydy. Ejem eýýämden oňa aýratyn otagam taýýarlap ýördi. «Ine, toýdan soňam ikijigiňiz şunda ýaşarsyňyz» diýip, meniň ýanymda ýadaman, ýaltanman gaýtalamany gowy görýärdi.

Kakamnyň bellän toý möhletem Aýbaharyň mekdebi tamamlap, okuwa girmäge gelýän döwrüne gabat gelýärdi.

Mekdebi üstünlikli tamamlap Aşgabada gelen Aýbahar, ejem dagynyň tama edişi ýaly, hakykatdanam okuwa girdi. Onda-da Medisina institutynyň «Diş dogtarçylygy» bölümüne. Ýene sanlyja ýyldan elinjek diş goýduryp biljekdikleri üçin muňa kakam bilen ejem ikisi diýseň begendiler. Hatda gyzyldanmy, kümüşdenmi, nämeden goýdurjakdyklary barada jedelleşip, çalarak dawa-da etdiler.

Biziň öýde bolup okaberenini özüniňem kem görmeýändigi görnüp duranam bolsa, sypaýyçylyk üçinmi ýa indi kemsiz kemala gelen gyzyň utanjaňlygy täsir etdimi: «Aknur daýza, men umumy ýatakhana-da bolubereýin-le...» diýip, okuw başlamazynyň oň ýany, çay başynda üç bolup otyrkak Aýbahar özünden-özi geplenip ugrady. Ýöne ejem: «Otur! Kepleme! Öz öýüň barka ýatakhana-da körüň ýok! Şu gürrüňi ýene bir gezek gaýtaladygyň ed-dil çekirdeniňe aýyryn — diýdide, bir gezekde sem etdi goýaýdy. Bir gyrada duran elgoşlaryny eltip, ençeme ýyl bári taýýarlap ýören otagynyň içine dykdy. — Ine, şu jaý seniňki! Ýat! Tur! Oka! Darlyk etse-de aýt! Ýene bir otag bereýin! — Soňuny ol ýene-de degişmä ýazdyrды. — Bolmanda-da öňi-soňy geljek ýeriň şü. Ýa bileňokmy? Ýa Mürze daýyňa meň kellämi kakdyrtjak bolýaňmy?

Aýbahar edil çagalygyndakysy ýaly birenaýyja ýylgyrды. Gyzardy. Aşaklyk bilen maňa garady. Dodagyny dişläp bir gyra bakды.

Men ony şondan artyk uýaldyrmazlyk üçin, çykyp gitdim.

Biziň jaýymyz dogrudanam uludy. Haly, keçe düşelen birnäçe otagdan ybarat bolup, hemmesem giňdi, ýagtydy. Şol döwrüň edähedine görä, içki diwarlary dürli nagyşlar bilen bezelendi. Häzir elbetde, girip görseň, hemmesi başgaçadyr.

Howlymyzam häzirkisinden başgaçady. Ýöne, şäher boýunça iň giň we owadan, bagly-bakjaly howlularyň biri hasap edilýädi. — Mähti aga aýasy bilen, oturan sekimiziň gadymy nagyşlar bilen haşamlanan kenarasyna aýasy bilen «patpat» etdirip kakды. — Ine, şu oturanymyz. Onsoňam ho-onha, o-ol... — Onuň baş atan tarapynda öz oturanymyzdan sähelçe kiçiräk ýene bir agaç sekiniň bardygyny men şondan soň görüp galdym. — ...Şularyň ikisem şo döwürler bardy. Kakam pahyrdan galan ýadygärlik şular. Dogry, men bularyň köp ýerlerini täzeledim, bejerdim, her ýyl reňkläbem durun.

Öňki döwür özüň bilýäň, kondisionerleriň ýok wagty, tomus gijeleri daşarda ýatmaga, gündizlerine kölegede oturmaga allanäme bolýady. Esasanam, şuň üstünd-ä kakam dagy dost-ýarlary bilen bagşy aýtdyryp, aýdym diňlärdiler. Onda-da aýallar, çaga-çugalar oturardylar...

— Sen özüň haýsynda oturyadyň, Mähti aga?

— Menmi? Heh!.. Men elbetde, şuň üstünde, kakamyň ýanynda oturdyym. Bagşy diňleýädim. Şonuň üçinem, şol wagtlar, şu howluda aýdylan aýdymlar henizem gulagymda ýaňlanyp dur. — Mähti aga ellerini ýokaryk daldalatdy. — Öň bu dalbar ýokdy. Saýaly agaç bady. Üzümi soň, men özüm oturdym.

Meň diýjek bolýanym, şular ýaly giň howly, bag-bakja Aýbahar ýaly oba ýerine öwrenişip gelen gyzyň ýüreginiň gysmazlygy üçin gaty amatlydy. Aýbaharyň öýde ýaşap ugramagy bolsa, ejem üçin amatly boldy. Ýeke perzentleri, özümem ogul bolamsoň oňa menden-ä peýda ýokdy. Hemişe ýeke gollulykdan kösenýärdi. Şondan soň welin, myhman gelende-de, ýönekinem, Aýbahar oňa uly goltgy boldy. Asla hiç zady onuň eline ýetirmedem. Şonuň üçinem ol mahal-mahal Aýbaharyň özüne-de eşitdirip: «Şujagazym geleli bäre ýüküm ýeňläýdi, hern-ä uzagyndan bolsun-da...» diýmäni gowy görýädi.

Bu ýagdaý meniň Aýbahara bolan garyndaşlyk garaýyşlarymy hasam artdyrды. Bir öýden girip-çykyp, bileje iýip-içip ýörenimizden soň, men oňa hut öz uýam hökmünde garap başladym. Gyz doganly bolmaklygyň lezzetini duýdum. Ony özüme birhili ejizje hossar saýdym. Onuňam maňa arkadag hökmünde garamagyny isledim.

Emma, ol welin indi maňa diňe maşuk gözi bilen garaýardy. Özüni hakykatdan-da şol öýüň gelinligi, gelejekki bikesi hasap edýärdi.

Käteler dürli sebäplere görä uzyn günläp, hatda telim günläbem öýde ikiçäk galýardy. Emma, ikimiziňem duýgy-damarlarymyz, päldir-niýetlerimiz biri-birimize bolan hossarçylyk garaýyşlaryndan, garyndaşlyk gatnaşyklaryndan aňry geçmeýärdi. Şeýtany pygyllar küýümize gelmeýärdi, nebislerimiz hetden aşmaýardy. Şolar ýalyda Aýbahar-a özüni hasam agras alyp barýardy. O-ol, ýaş wagtlaryndaky alçaklygyny, «jedirdilerini» dagy birwagtlargoýupdy. Oýlanyp, iňňän seresaply gürleýärdi. Özara gürrüňçiliklerimizem edebiýat, sungat, taryh, aýdym-saz, kino, teatr baradaky pikir alyşmalardan aňry geçmeýärdi. Ol meniň gelejekde binagärçilik ugrundan okuwymy dowam etdirmek baradaky pikirimi goldaýardy. «Şeýtmeseň ýüregiňde arman galar» diýýärdi.

Şeýdip, ol kem-kemden, hakykatdan-da biziň maşgala agzamyza öwrülip barýardy.

Onuň okuwa giren ýyly men uçilişsani gutarmalydym. Şol ýyl gyş örän gazaply geldi. Ýadyma düşýär, täze ýylyň öň ýanlary: «Jeýhun derýa doňupdyr, gaplaňlar daglardan aşak inipdir...» diýen ýaly howsalaly gürrüňler ýaýrap ugrady. Asyl, Aşgabadam ikinji Sibire döndi.

Aýbahar şol wagt birinji okuw ýylynyň birinji ýarymyny tamamlap, gys kanikulyna öýlerine gitmek üçin synaglaryny tabşyryp ýördi.

Birdenem ýoňladymy ýa sowuk urdumy, asgyryp-üsgürüp başlady. Uzaga çekmänem düşege ýykyldy. Üşetdi. Gyzdyrды. Ejeleriniň, kakasynyň, jigileriniň atlaryny tutup samrady. Arasynda meniňkinem tutdy. Geň ýerem: «Mähti, täze ýyl baýramçylygynda daşyndan aýlanyp aýdym aýdar ýaly «ýolka» getirsene» diýdi. Özem bir ýa iki aýdybam goýmady. Şo-ol, samrady ýatdy.

Derrew «tiz kömegi» çagyrdyk. Sanjym edip, däri-derman berip, özüne getirdiler. Äkitmekçi boldular. Emma, Aýbaharyň özi çürt-kesik garşy boldy. Gitmedi. «Aýak üstüne galamsoň özüm gatnap barlagdan geçerin» diýdi.

Şeýle hem etdik. Ganymatlaşdam. Ýöne, täze ýyl baýramçylygya çenli barybir aýak üstüne galybilmedi. Öýlerine-de gidibilmedi. «Ýolka tap» diýip zeýrenmesinem goýmady.

Men kyn güne galdym... Erbet aljyradym. Sebäbi hemişe täze ýylyň öň ýany Orsyýetden wagon-wagon bolup gelýän ululy-kiçili ýolkalaryň şol ýyl Aşgabada birem gelmedi.

Aýbaharyň bolsa o zatlardan habary ýok, barha zeýrenji artyp gidip barýa. Şeýle-şeýle ýagdaý, oňaymasak boljak däl, diýip bolsa aýdyp bolanok. Agyr bolsun, ýeňil bolsun, uly bolsun, kiçi bolsun, düşekde ýatan syrkawyň haýyşyny bitirmek, türkmençilikde parz hasap edilýär. Sebäbi, ol biçäre, saňa mätäç halda ýatyr. Näme iýjek, näme içjek diýse-de, tapyp beräýmeli.

Şonuň üçinem, maňa gözlegi güýçlendiräýmekden başga alaç galmady. Bir syrkawymyzyň bardygyny, täze ýyl baýramçylygyna ýolka höwes edýändigini oturan-turan ýerimde agzadym ýördüm.

Kursumyzda German atly bir gowy oglan bardy, saksafon çalardy. Özünden uly agasy Moskwada ýaşaýardy-da, garaçynym bilen gözleýäni bilip, şoňa jaň edäýdi. O-da: «Ertir günortanky uçara çyk, elterler» diýdi.

Bardyk. Eli iki sany çaklaňja ýolkaly alakjap gelýän ýigdekçä gözümüz düşenden ýitigimizi tapan ýaly ikimizem eňdik şoňa tarap. Özüne garaşýan adamlardygymyzy aýtdyk. Pul berjek bolsak almady. «Tölediler» diýdi.

Ýolkanyň birini Germanyň özi aldy. «Bahana bilen menem ýolkaly boldum» diýip begendi.

Ýöne, murtumy gyrawladyp gapydan elim ýolkaly girenimi gören Aýbaharyň begenji welin onuň dagy çeni bolmady. Çünki, şol gije eýýäm Täze ýyl agşamydy. Şonça ýetişmedik bolsa, ertesi gün eýýäm şol ýolkanyň bize geregem boljak däl di.

Men ony gyssagly oturdym-da, birkemsiz bezedim. Çünki, gerekli bezeg şaýlarymyz özümüzde bardy. Hatda öçüp-ýanýan kindiwanja çyrajyklaryna çenli taýýardy.

Gaty höwes edendir-dä, Aýbahar asyl şondan soň gutulan ýaly bolaýdy. Turup, düşeklerine çenli ýygnady. Uzynly gije ýolkanyň daşyndan aýrylmady. Kä meniň bilen, kä ejem bilen el tutuşyp aýdym aýtdy, tans etdi. Arasynda meniň piano çalyp bermegimi haýyş etdi.

O jaýlaryň birinde dost-ýarlary bilen oturan kakam birki gezek gelip, biziň ýolkaly jaýymyzyň gapysyndan boýnuny uzadyp gitdi. Aýbaharyň gül ýaly açylanyny görüp hoş boldy. «Tüweleme, Bahar janyň-a bir ýetmezi ýolka ekeni, açylaýypdyr...» diýibem, çykyp gitdi.

...Gije giç ýatanam bolsak, ertesi ir turduk. Tort bilen çay içip, derçiräp oturyşyna Aýbahar ejemiň daş çykanyndan peýdalanyp:

— Sen meni ýene bir gezek beladan gutardyň, Mähti. Sebäbi, ýaraman ýatanymda bir ýaşuly düşüme girip: «Ýolkanyň daşyndan aýlansaň gutularsyň,

gyzym» diýdi — diýip, ýaşylbaş ördek ýaly gyýalap ýüzüme bir seretdi welin, nazarynyň mähri süňňüme siňip, ýylysy tutuş bedenime ýaýrap gitdi. Muny özem duýan ýaly, «ýyrş» etdi-de, aşak bakdy. — Seň munyň üç-ä bar, ýöne, iru-giç menem seniň bilen üzlüşmel-ä borun...

Men ony jogapsyz galdyrmazlyk üçin:

— Belki, ikiň-ä üçe ýetmäýedi, senem meň bilen hasaplaşmaly bolmaýadyň, üzlüşer ýaly kyn pursatlary Hudaý ikimizde-de görkezmäýedi — diýdim.

Aýbahar ýene-de ýüzüme gyýalap garady. Ýene-de ýylgyrdy. Ýöne, öňkülerine görä syrly ýylgyrdy. Göwnüme bolmasa maňa tarap owsun atan ýalam boldy.

Oňa çenlem daşyna aýaz baryny çolap, gapydan ejem girdi. «Hababaýlap» durşuna:

— Elhepus, sowukdygyny — diýdi. — Aýbahar jan, sen şu gyş öýüňize gitmesene gyzym... Men Bibijemalyň özüne gel diýäýerin... — diýdi.

Tomus çykdy. Menem uçilişşäni tamamladym. Kakam ýene-de toýly meseläni gozgady. Ýöne, meniň uçilişşä iki ýyl işläp bermek hökmany borjumam bardy. Üstesine Aýbaharam ýene dört-baş ýyl dagy okamalydy, biziňkiler dogrusy onuň-a pikirinem edenokdylar. «Aý, gelin bolubam okap ýören az däl-lä...» diýýärdiler. Ýöne, ýaman ýeri, onuň bilen çatlyşmak meselesini çynyrgatdyklarysaýy birhili ýagy döňjek ýaly aljyraňňylygym artyp, kalbyma howsala düşüp başlaýardy. Göwnüme bolmasa men onuň bilen durmuş gurmakdan basylýan ýalydym... Sebäbini welin bilemok. Ahyrsoňam kakam bilen gürleşip, iň bolmanda iki ýyllyk tejribämi geçirip gelyänçäm purýja soradym. «Bor oglum, ýarym güne ýaryş ýok» diýipdirler» diýdi.

Men ýeňillik bilen dem aldym. Çünki, olar ýaly meselede dagy kakam bilen desbe-dähel ylalaşyk gazanaýmak aňsat iş däl. Geçirimlilik edýän gezekleri örän seýrek bolýardy. Şol gezek welin ol barymyzy geň galdyryp, «şertnama» gol çekdi.

...Hä diýmänem men iki ýyllyk iş tejribämi geçmek üçin ýurduň günorta sebitindäki etraplaryň birine ugradym.

3. SÜMSÜLE

— Kiçiräk etrap merkezi. Altmyşynjy ýyllaryň aýaklary. Ähli sowet ýaşlary bilen bilelikde biziň adamzadyň röwşen gelejegi bolan kommunizme tarap barýan, şol zamanada ýaşajakdygymyza ynanýan döwrümüz — diýip, Mähti aga gürrüňiniň täze tapgyryna başlady. — Etrap bilim bölüminiň müdiri, garaýagy, goturakyrak, agsaýandygy gaty bir bildirmese-de, bir eli hümmet hasaly, çilimi zabun çekýändigini üçin agzyndan temmäkiniň agyr ysy kükäp duran, uruş weterany Pürli aga meniň bilen gysga, emma kesgitli gürleşdi. Etrap merkezindäki birinji orta mekdebe barmagymy, şol ýerde aýdym-sazdan okatmagymy, gurnak gurnap, şol wagtlar ýoň bolan ýyllyk festiwallarynda öňdäki orunlary eýelemegimi,

áydym-saz meselesinde ýeke bir birinji mekdebe däl, etrabyň ähli mekdeplerine-de goltgy berip durmagymy, mümkin bolsa bütün etraba ortalyk áydym-saz mekdebini açyp bermegimi, iki ýyllyk iş tejribäm tamam bolandan soňam şol ýerde galyp, işimi dowam etdirmegimi, kök urup, ýerli halk bilen gatyşyp-garyşmagymy arzuw etdi. Kä üsgürüp, kä asgyryp, bokurdagyny arçap oturyşyna:

— Häzirlikçe mekdebiň sport zalynyň gapdalynda bir kiçijik jaý bardyr, şony bererler, soňy bilen işlejegiň, şu ýerde galjagyň çynyň bolsa, mellek ýerem bereris, täze jaý galdyrmaga-da kömekleşeris, isleseň döwlet jaýlaryndan täzelerini, taýynjasynam bereris... — diýdi. Soň ol aşak eglip ýüzüme jüýjerildi-de, ujy göm-gök bolup duran topazlaç burnunyň tommaýyny ýygryp: «hoňňul-hoňňul» etdi. — Gerek bolsa öylendirerisem...

Kakam, Pürli aga ýaly ençeme ýyl uruşda bolup gelen mekdep direktory Ýazly Gylyjowam meni diýseň gowy garşylady. Begendi. Telim ýyl bári áydym-saz, sport ugrundan hünärmensiz kösenýändiklerini aýtdy.

— Sagatlarynam kimiň ýüki az bolsa, soňa beräýýäs — diýdi. Pürli aganyň aýdan jaýyny, mekdebiň iç-daşyny görkezdi. Mugallymlar bilen tanyşdyrdy.

Men ol ýere awgustyň aýaklaryna, okuw başlamazynyň oň ýanlary barypdym. Sentýabryň biri güni bolan ertirki üýşmeleňde ýörite áydym-saz mugallymynyň gelendigini görüp okuwçylaryň, esasanam ýokary synpdakylaryň begenişleri ýolbaşçylaryňkynyň dagy çenem bolmady.

Áydym sapagy esasan kiçi synplarda geçilýär. Ýöne, olar bilen göze ilerlik iş edip bolanok. Pürli aganyň haýyş edişi ýaly sazçylyk mekdebini açjak bolsaňam uzaga çekjek. Bir aýagyň Aşgabatda, Medeniýet ministrliğinde bolmaly. Ahyrsoňam boljakmy ýa bolmajakmy, o-da belli däl.

Şonuň üçinem, men ur-tut ýokary synp okuwçylarynyň höwesjeňräklerinden, sesi çawuraklaryndan saýlap, áydym-saz gurnagyny açdym.

Ine, meniň ömürboýy çeken jebri-jepalarymyň joşgunly çeşmesem hut, şol gurnagyň işinden gözbaş alyp gaýdýar. Özümiň heniz-henizlerem unudyp bilmeýän, Sümsüle atly ilkinji söýgime hem men şol ýerde sataşdym... — diýende, Mähti aganyň gözlerine çyg çaýyldy. — Gabaklaryndan mähir dökülip, ýaňaklary gül öwsüp duran syratly, inçebil, gyýalap bakanda gözleri janyňy alyp barýan şeýle uz gyzy men Azat jan şondan oň-de görmändim, soň-da göremok.

Daş gulakdan eşdişime görä, ol gyz ata-enesinden ir galypdyr-da, ýumrugy bilen maňlaýyna bir ýelmände men diýen daýaw öküzi ýykybilýän, ştangaçy, wagtynda respublika boýunça görnükli orunlary eýeläp «sport ussady» diýen ada mynasyp bolan, şol wagt etrabyň sport jemgyýetiniň başlygy bolup işleýän Aman atly agasynyň elinde terbiýelenipdir.

Däp-dessury sylaýan, terbiýesi berk adam bolsa-da, Aman käbirleri ýaly «pukara girriklik» edip: «Okuwa gitme, áydym aýtma, kino barma, sporta gatnaşma» diýip, uýasyna azar berib-ä ýörenok ekeni. Şonuň üçinem, Sümsüle eljiräp, göze-başa düşüp ýörmese-de, özüni örän erkin duýýardy. Şadyýan, degişgen gyzdy. Áydym-saz gurnagyna-da ol ilkinjileriň biri bolup ýazyldy. Diňläp gördüm welin, sesi özündenem owadan. Şol wagt ol dokuzynjy synp okuwçysydy. «Näme üçin sekizinjini gutaryp sazçylyk uçilişsesine gitmediň?»

diýip beren soragyma: «Meniň aýdymçy bolasym gelenok, matematika mugallymy bolasym gelýä» diýip, jogap berdi.

Heniz mugallymçylyk edip görmändigim üçin ýygralygymam ýok däl, şonuň üçinem aýdym sapagy bolsun ýa gurnakda bolaly, gyzlaryň käbir ýoknasyzraklary üstümden gülmek üçin, her hili heneklerem oklaýýardylar. Şolar ýaly-da Sümsüle meni goraýardy.

Bir gezek bir gyz — ýalňyşmaýan bolsam şonuň dilem peltegräkdä — sapak wagty maňa: «Ýoldas mugallym, gaty ýas görünýäňiz welin siz öýlenenmi ýa öýlenmedik?» diýip sorady. Birki sanysam «hikir-de-hikir» gülüşdiler.

Men birhili boldum. Näme diýjegimi bilmän, aljyradym. Şol wagtam Sümsüläniň: «A gyz, näme, sallah bolsa baraýjakmydyň? Entek diliňem-ä düzeländir» diýen sesi eşidildi. «Hikir-hikirler-ä» bir galdy, görsem ýaňky gyzyň özem boz-ýaz bolup otyr. Derrewem «kelläm agyrýa» diýen bahana bilen, rugsat sorap çykyp gitdi. Gülek gyzlaram onuň yzyna düşäýenlerini kem görmediler.

Bu ýagdaý beýlekilere-de sapak boldy. Şondan soň ne gyzlardan, ne oglanlardan, ne sapakda, ne gurnakda hiç kim maňa ýerliksiz söz aýtmady.

Pes synlaryň aýdym sapaklaryny men raspisaniýe boýunça öz synp otaglarynda geçýärdim. Gurnagy bolsa ähli sapaklardan soň, ulurak synp otaglarynyň birinde alyp barýardym.

Öýlerine gijä galyp barmazlary ýaly, esasanam gyş aýlary, şeýle-de, bäsleşik döwürleri taýýarlygy güýçlendirmek üçin, men gurnaklary soňky sagatlardan diläp alyp bilýärdim. Şeýle görkezme dildenem bolsa, direktor tarapyndan mugallymlara berilýärdi, duýdurulýardy. Şonuň üçinem, janlaryna ýakmasa-da, olar şol görkezmä gep-gürrüňsiz boýun egmeli bolýardylar. Bu bolsa, umuman, etrabyň bilim müdirliği tarapyndan aýdym-saza uly üns berilýändigini aňladýardy.

Sümsüle gurnagyňam iň işjeň agzalarynyň biri bolup çykdy. Netijede men esasan şonuň bilen işleşmeli, şoňa daýanmaly boldum. Şol zatlaram bizi her gün bir sere ýaly ýakynlaşdyrды, gep-sözlerimizem kem-kemden ýürekden-ýürege tarap ugur alyp, ýakynlaşdy gitdi oturdy. Soňabaka ikimizem daşymyzyň çolaranyňy, ikiçäk galaýanymyzy kem görmedik. Gurnak agzalaryny biri-birimizden gysganyp ugradyk. Biri-birimizi görmesek bikarar bolduk.

Bu zatlaryň barysy başda ikimiz üçinem bilniksiz halda geçdi. Ikimizem duýgularymyzy daşymyza çykarmazlyga, hyjuwlarymyzy içimizde saklamaklyga çalyşdyk.

Birini gowy görmek bilen söýmekligiň, garyndaşlyk gatnaşygy bilen söýginiň tapawudynam men şonda bilip galdym. Aýbahara men özümi hossarsaýýardym, ony her hili bela-beterlerden gorasym, halas edesim gelýärdi. Ony gowy görýändigimiň sebäplerinem men esasan şol zatlarda görýärdim, ýöne, Sümsülä welin, düýbünden başgaça garaýardym. Gözünegözüm, ýüzüneýüzüm düşenden ony garbap alyp bagryma basasym, ogşasym, mähriniň ýylsyny bütün durkum bilen duýasym gelýärdi.

Aýbahara bolan duýgularymy şonça ýyllap pynhan saklap gezmekligi başaran bolsam, Sümsülä bar zady bir günde aýdasym geldi durdy.

Soňabaka uzakly gijäni şony ýatlap, gorsanyplar geçirdim. Ertesi irden okuwçylar gelişenlerinden soň başgasy bilen işim ýok, gözlerim bilen diňe şony gözläp başladym.

Görmesem, salamlaşmasam, iki agyz söz alyşmasam kararym ýetmedi. Göwnüm ynjalmady. Ýygralygymyň dagy nirä gidenini özümem bilmän galdym.

Bir gowy zat — aýdymy hemmelerden gowy aýdýandygy üçin ol gurnagyň sütüni bolup durýardy we gowy netije gazanmak üçin meniň ala-böle şoňa üns bermegim, köplenç sonuň bilen işlemegim hiç kimi geň galdyрмаýardy. Onsoňam ol-a meniň okuwçymdy, men bolsam onuň mugallymydym. Mugallym bilen okuwça göwnügaraçylyk etmek bolsa, hebes hasaplanýardy.

Hernäçe syr bildirmejek bolsa-da, Sümsüläniňem özüm hakda köp pikir edýändigini aňýardym. Ýöne, meniň dymyşym ýaly o-da dymýardy. Şol dymyşlygyň uly bir apy-tupanyň öňündäki ümsümligidini welin, ikimizem aňmaýardyk.

Ýene bir ýadymda galan zat — aýdym aýdyşyna nähili baha berýändigimi aýdym gutarmazdan ozal ýüzümden aňmakçy bolýan ýaly, ol aýdyp duran mahaly garaluw gözjagazlarynyň gyýgyny hemişe maňa tarap gyýakladyp aýdardy.

Mekdep howlusynyň bir burçunda, ýaşamak üçin maňa berlen kiçijik jaýyň günorta gapdalynda çaklaňraýyk jaý bar.

Aýdyşlaryna görä, bir wagt mekdebe sport ugrundan bir ýaş mugallym gelipdir-de, işine yhlasly bolandygy üçin, ony-muny görüp, şojagaz jaýy gurdurypdyr. Ol ony esasanam, gyş aýlary sowuk, ýaz-güýz aýlary ezginçilik bolanda içinde sapak geçmek üçin ulanypdyr. Gijelerine bolsa, sportyň dürli görnüşleri boýunça höwesjeňleri türgenleşdiripdir. Birdenem goşun gullugyna gitmeli bolupdyr-da, soňam gaýdyp gelmändir. Eýesiz galan zalyň özem, içindäki sport enjamlaram şondan soň dargap, çagşamak bilen bolupdyr.

Bir gün mekdep direktory Ýazly aga meni ýanyna çagyrdy-da:

— Pürli bilenem gürlleşdik. Şo jaýy saňa beräýsek diýýäs.

Gurnagyň üçin. Remontynyň aladasynam özümüz ederis... Ýöne, sen bir orta ýolda taşlap gidäýme! — diýdi. — Başga-da näme kömek gerek bolsa ederis, aýdyber, gürrüňi bolmaz...

Frontçy adam-da, aýtdy gutardy! Pulam tapdy, işçem tapdy, on güne ýetirmän zalyň içinde sykylyk çalybermeli etdi. Görüp otursam zalyň tör tarapynda kiçiräjik sahnajygam, gerek wagty içinde adamlary oturdyp konsertjagaz görkezer ýaly tagtadan uzyn-uzyn oturgyçjagazlaram ýasadypdyr. Işiklerini, penjirelerini täzeledip ýörenin-ä, işläp ýörkäler özümem gördüm. Soň «promkombinatdan» owadan mata alyp, penjirelerine tutam tutdurdy.

Zaly maňa «tabşyryp» bolandan soň, Ýazly aga elini egnime goýdy-da:

— Edil, täzeje-hä däl welin, ispolkomyň jaýynda atam eýýamden bári çaň basyp ýatan, ýöne gurat piano ba, onam gürlleşdim, seň üçin. Bu gün-erte getirerler... — diýdi.

O diýenem boldy.

Ýaşulularyň ikisiniňem maňa bolan ynamlarynyň gaty uludygyna şondan soň men hasam gowy göz ýetirdim.

Egerde, iş şoňa baryp ýetse, özümem haýyş etsem, etrapda hemişelik galaýmagymyň ahmaldygynyň hatyrasyna şu ýaşulularyň ikisem meniň üçin Sümsülelere söz aýdyjy gitmäge-derazy bolsalar gerek, diýen pikiriňem şol döwür kelläme käte bir köwsarlap gidýänini bilýän.

Şonuň üçinem, men şondan soň işime hasam yhlasly ýapyşdym.

Sümsüle ýaly aýdyma ezber oglan-gyzlar üçin, öňde duran bäsleşiklere niýetläp täze-täze aýdymlar taýýarladym. Hersi bilen aýratynlykda-da işledim. Öň ýekeje akkordionyň ýanynda aýdyp ýören gurnakçylaryň höwesleri pianino peýda bolandan soň hasam artdy. Käbirleriniň-ä asla wagty bilen öýlerine gideslerem gelmedi. Sümsüle-de şolaryň biri. Has gijä galan wagtlyary meniň ony tä öýlerine çenli ugradyp gaýdýan wagtlyarymam bolýardy.

Bu ýagdaý onuň bilen içgin öwrenişmegim üçin maňa hasam amatly boldy. İçgin-içgin gürlüşere, degişere-gülüşere, oýun edişere, birek-birege düşünişere mümkinçilik döretti.

Bir gezek gaýtalamakdan soň ikiçäk galdyk. Ýörite däl-de, özünden-özi şeýle boldy. Meniň bu pursatdan peýdalanasym geldi.

— Sümsüle, seň özüňem-ä owadan welin, adyňam üýtgeşik. Onuň manysy näme? — diýdim.

— Wiý, şonam bileňokmy — diýip, ol «jak-jak» güldi. — Ol-a alyn şaýy. Gyz-gelinleriň maňlaýlaryna dakýan şelpeli şaýlary. Oňa «maňlaýlyk» diýýänlerem bar. — Şondan soň ol boýnuny burup maňa tarap syrly seretdi. — Seňnem-ä adyň düzüwli däl... — diýibem, öňküsinden-de çasly güldi. Meniň gyzaryp ugranymy görübem «tapba» sesini kesdi. — Oýun etdim, oýun etdim. Seňnem adyň üýtgeşik, türkmen adyna meňzänok diýjek boldum. Sen ýene kürt-sürt bolaýma...

Şondan soň men oňa kakamyň frontda Mähti diýen azeri dostunyň bolandygyny, uruş gutarandan soňam ýyl ýarym dagy gatnaşandyklaryny, ýöne, kyrk altynjy ýylyň güýzünde kebzesinde galan okuň derdinden ýogalandygyny, yz ýanyndanam meniň doglup, kakamyň maňa şol dostunyň adyny dakandygyny gürrüň berdim.

— Şeýle-de bolsa bu at türkmenlerde-de ýog-a däl, ýöne bizde Mähti däl-de, Mäti görnüşinde ulanylýar. Isleseň senem maňa şeý diýiber, men garşy däl — diýdim.

— Ýok, ýok, şu durşam gowy. Gowy at. — Ol ýerinden turup bökjekläp başlady. — Mähti-i... Mähti-i... Mäh-mäh, mäh-mäh Mähti-i... Meh-meh, meh-meh Mehti-i...

Menem oturgyjyň üstünde oturan ýerimde aýaklarym bilen ýer «tapyrdatdym».

— Sümsüle-e... Sümsüle-e... Süm-süm, süm-süm Sümsüle-e...

Sümsüle birdenkä bökjeklemesini goýdy-da, meniň ýanymda ozaldan duran oturgyja geçip oturdy. Bolup ýörşüne utanan ýaly süýem barmagynyň ujuny dişläp çuňňur oýa batdy.

— Öňki döwrüň adamlary gör, nähili gadyrly ekenler, Mähti...

— Sen kim barada aýdýaň?

— Kakaň bilen dosty barada.

— Hm-m... Olar ýaly adamlar her döwürde-de bolýandyr, Sümsüle, ýöne, ol her kimiň öz gadyr-gymmatyna-da bagly.

Sümsüle makullaýjylyk bilen baş atdy.

— Dogry. — Şeý diýibem ýerinden turdy. Akja köwüşli aýajygy bilen ýer depip, hökümli gepledi. — Indi bolsa gideli. Uzak eglenmeli. Rakyplar duýsalar gep ederler.

...Şol gezek oňa şeýle bir mährim gitdi welin, baryp emay bilen gujaklanymam bilmän galypdyryn. Meýdanly döşüniň üstündäki gaba göwüsleri bagryma basyp durşuma, ömrümde ilkinji gezek gyzyň gyzgyn dodaklaryndan ogşadym. Mekgäniň gulpagy deý öwşün atyp duran ýüpek ýaly ýumşak, melementil saçlaryna çözläp arasynda azaşdym, ysnydan ine-gana dem aldym. Humar boldum. Gandym. Galanyny özüne goýdum.

Bir gowy zat şol gezek ol meniň ýüzümi almady. Gatyrganmady. Şarpygam çalmady. Özünden uludygymy üstesine-de mugallymdygymy aýdyp, utandyrjagam bolmady. Oňa-muňa şikaýat ederin diýip, haýbatam atmady. «Senden beýle zada garaşamokdym» diýip, nägileligem bildirmedi. Dodajygyny dişläp başynam ahmyrly ýaýkamady. Gaýtam, owsunjyma-owsunç, yşkyma-yşk, mähcrime-mähir bilen jogap berdi. Göwünleşdi. Göwüsleşdi. Lebi-lebe goýup, datly-damak soruşdy. Şol zatlaryň aňyrsynda bolsa, gomlarynyň oýunlary entek ikimizde-de mälüm bolmadyk, söýgi atly ullakan ummanyň däli tolkunlary möwç urýardy. Ol bize garaşýardy. Bizi çagyýardy.

Howwa, biz şol gezek yşkyň humaryndan meý-mest bolup, arşa çykdyk, goşa ganatlyja, elleri peýkam-ýaýlyja amurjyklar¹ bilen her dürli oýunlar edişdik. Dolanyp gelip, ýere gonanymyzdan soň, meniň çaşgyn pikirlerimdenem has bulaşyk tellerini sülük deý barmaklary bilen timarlap durşuna Sümsüle ýüzüme süýjümtik garady-da, tebrenen ýuka dodaklaryny çalaja gymyldatdy.

— Ahyrsoňy şeýle boljagyn-a bilýädimem-le welin...

Şonda onuň ozaldanam al ýaňaklary biliner-bilinmez gülgün öwüsdi.

Bu biziň ikimiziňem yşk ýoluna ilkinji gezek gadam basyşymyzdy. Sümsüläniň şol wagt ýaňy bir on alty ýaşy dolup on ýedisine gidipdi.

Men bolsam ylaýyk ýigrimi ýaşymdadym. Ýöne, «Hudaý berende iki eli bilen berýä» diýlişi ýaly, Sümsülä-de ýeke bir görk-görmek, ses, gowy at däl, ýaş başyndan göze doly boý-syrat babatda menden birjigem kiçi görünmeýärdi. Esasy zadam ol akylydy, düşbüjedi.

¹— Grek mifologiyasynda söýgi hudaýy.

Käbir göwnigara adamlaryň ýalan-ýaşryk gürrüňleri ýaýratmazlyklary üçin, Sümsüle bilen ikiçäk galan pursatlarymyz gurnak zalynyň içinde ümsümlik höküm sürmeli däl. Ýa pianinonyň, ýa Sümsüläniň ýa-da meniň oňa aýdym öwredýän ýadawrak sesim golaýdan geçýänlere, bilip bolmaz, ýörite durup diň salýanlara eşidilip durmalydy. Gapy açyk bolmalydy. Umuman, ähli zat biziň şol ýerde aýdym-sazdan başga hiç zat bilen meşgul bolmaýandygymyzy aňlatmalydy. Biziň söýgimizi goramalydy.

Şeýle-de bolsa biz barybir öz ýürek howurlarymyzy köşeşdirmek üçin maý tapmaly bolýardyk. Şonsuz oňup bilmeýärdik. Ýüreklerimiz bizi biri-birimize tarap edil magnit ýaly çekýärdi. Iýmän, içmän oňup bilýärdik, emma görüşmän ýekeje günem oňup bilmeýärdik. Esli wagtlap gujaklaşyp oturýardyk, ogşaşýardyk, gelejek hakda arzuwlar edişýärdik. Biz ikimizem özüme bagtly günleriň garaşýandygyna, gülşenli çaglara bakan barýandygymyza ynanýardyk. Men hatda bir ýerde Aýbahar atly bir gyzyň özüme intizarlyk bilen garaşýandygynam, atam-enemiň ol ikimizi baryp-ha çagalyk döwürlerimizden bäri jübütleşdirmegiň arzuwynda gezip ýörendiklerinem, özümiň olardan bary-ýogy iki ýyllyk purýja alyp gaýdandygymam unudypdym.

Yöne... «Aý dogsa älem görer» diýleni. Hiý, söýginem bir pynhan saklap bolarmy?

Biziňkem şeýle boldy. Duýgularymyza hernäçe erk edip, özümiň şunça seresaply alyp barýandyrys öýtsegem, il-günüň arasynda biz hakda eýýäm «hyşy-wyşy» gürrüňler ýaýrap ugrapdyr.

Men muny Ýazly aganyň tötänden diýen ýaly uly-uly öwürümler, atalyk aladalary bilen, aýlap-aýlap aýdan gözlerinden aňdym.

Ogul agtygy boldumy ýa tam toýuny tutdumy, günlerde bir gün mekdebiň okuw müdiri üýşmelen etdi-de, özlerinden kän kiçidigime garamazdan, iň bolmanda bolşuna görä aýdym-saz-a edip berer-dä diýen tama bilen menem çagyrdylar.

Oturdyk. Hakykatdan-da aýdym-sazam etdik. Gaýdyşyn Ýazly aga ikimiz bile gaýtmaly bolduk.

Kiçijik şäherçe. Awtobusa münjek aladaň ýok. Bu wagtky ýaly her hojalygyň gapysynda telim maşynyň keserip duran döwrem däl, üstesine şol wagt paslyň ýüzem ýaza bakandy-da howada sergin. Birneme ýelmenensoň keýpimizem gowuja. Çep elini sag tirsegimiň içinden geçirip, ýantaklap gelýän Ýazly aga birdenkä edip gelýän mesaýy gürrüňleriniň arasynda kesdi-de, maňa tarap eglip, agzyny gulagyma golaýlatdy.

— Ýaşlyk bir Mähti jan, ümmülmez baýlykdyr. Söýgem şon içindedir. Baýlyk diýlen zadyň bolsa adamy erkine goýmazlyk häsiýeti bardyr. Şol baýlyk şumat seňnem eliňde. Sowasyň gelip içini it ýyrtyp barýandyr. Daş-töweregiň bolsa hyrydardan doly. Hemmesem ýanar ot. Yanaşsaň ýakaýmagy ahmal. Iň ýamany bir tarapyňdan dürtgöläp şeýtanam gününe goýmaz. Üstüne nebsi küşgürer. Ine, şunda sen nebse däl-de, ynsaba eýermelisiň. Nebis bir burny gara eşekdir, öňüne geçjek bolup dyzar durar. Häli-şindi tirsegiň bilen burnuna kakyp durmasaň geçäýmegem ahmal. Sebäbi ol şeýtan bilen birdir. Şarikdeşdir. Ugruna

gitdigiň senem şolaryň biri borsuň. Teniňde-de ömürlik gara tegmil galar. Soň ony hiç zat bilenem ýuwup, aýryp bilmersiň. Söýgem bir garamata ýakyn zatdyr. Onuň kördügin, hiç hili kada-kanuna boýun egmeýändigini, seniňem oňa mahsus bolan zatlardan sowa geçmejekdigiňi bilýän. Herhal o zatlardan arassaçylyk bilen baş alyp çykjakdygyna-da ynanýan. Biziň gyzlarymyzyň biri bilen halaşyp, şu ýerde galybilseň-ä oňa ýetesi zat ýok. Muny biz saňa başda-da aýtdyk, häzirem şol pikirde. Hiç hili garşylyk ýok. Ýöne, pedagogikanyň kadalaryna laýyklykda, mugallymyň öz okuwçysy bilen bulaşmagy ýa oňa öýlenmegi hakda-ha gürrüňem ýok, hatda oňa tarap gyýa göz bilen garamaga-da, haky ýok. Şonuň üçinem, şolaryň biri bilen sulhuň alşayanda-da, mekdebi gutarýança syr bildirmejek bolgun. Esasanam şeytany islegleriňe erk etjek bolgun. Ýogsam, gönüläp aýdýandygym üçin bagyşla, birdenkä bolmasy iş bolaýsa masgaraçylygyň ýeke bir seni däl, бүтін mekdebi, tutuş etraby abraýdan düşüräýmegem ahmal...

Oňa çenlem Ýazly aganyň öýüne ýetdik. Ol meniň bilen gadyrly hoşlaşdy. Artykmaç kellämi agyrdany üçin, uly göwresini kiçeldip ötünç sorady.

Menem oňa atalyk aladalary üçin minnetdarlyk bildirdim. Beren maslahatlarynyň üstünde oýlanjakdygyma söz berdim.

Elbetde, Sümsüle bilen entek ile-güne ysnat getirerlik üýtgeşik hereketler edip, göze-başa düşüp ýören dälem bolsak, ýaşulynyň ata ornunda durup beren öwüt-ündewlerine pitiwa etmezlige hakym ýokdy.

Etrap Bilim bölüminiň müdiri Pürli aganyň menden turuwbaşdan haýyş edişi ýaly, men ýöne bir şäher mekdebine däl, eýsem oba mekdepleriniň aýdym-saz ýaryşlaryna görýän taýýarlyklaryna hem gözegçilik edip durýardym. Haýsy gün haýsy oba gitmeli, haçan gitmeli, muny ýörite ugrukdyryp oturan adam bardy. Şol gün belli bir wagtyň içinde gidip gelerim ýaly, ol meni ulag bilenem üpjün edýärdi. Aňyrkylar bolsa men kimler bilen işleşmeli bolsam, şolary ýygnap, garaşyp oturýardylar.

«Yhlasa — myrat» diýlişi ýaly, biziň irginsiz taýýarlyklarymyz hut şol ýylyň özünde öz netijesini görkezdi. Edil birinji ýer almasagam, etrap boýunça birleşen toparymyz welaýatda öňdäki orunlaryň birini eýeledi. Telim ýyl bári şol ugurdan ady-sory çykman ýören etrap üçin bu uly üstünlikdi. Depginimizi sähelçe güýçlendirsek, indiki ýyl has öňdäki hatarlaram eýeläp biljekdigimiziň alamatydy. Ondan aňyrda bolsa ýurt boýunça, Aşgabatda geçirilýän ýyllyk bäsleşikler garaşýardy.

Bu ýagdaý hemmedenem beter Ýazly aga bilen Pürli agany begendirdi. «Ýa he-eý, şüý-ä bolaýdy-aý, maldis-aý sen...» diýşip, gezek-gezegine arkama kakdylar... Mekdebiň umumy ýygnaklarynda, Bilim bölüminiň etrap boýunça geçirilýän seminarlarynda, etrap ýolbaşçylarynyň üýşmeleňlerinde adymy tutup, öz atlaryndan sag bolsun aýtdylar. Sümsüle ýaly gurnagyň işjeň agzalaryna bolsa hormat hatlaryny, gymmat bahaly sowgatlar gowşurdylar.

Hernäçegidesim gelmese-de, tomus dynç alyş döwründe men Aşgabada gaýtmaly boldum. Elbetde, işiň arasynda-da gidip-gelip, kakamdan-ejemden habar tutar durardym. Aýbaharam görýädim. Ýöne, onuň özüme bolan şol bir mähirli bakyslaryna mähir bilen jogap berip bilmeýärdim. Öň aramyzda garyndaşlyk gatnaşyklary keserip duran bolsa, indi nerkes gözlerini süzgekledip Sümsüle durdy. Şeýle ýagdaýyň dörändigini bolsa aýdyp bilmeýärdim. Ýöne, müýnem edemokdym. Sebäbi, men oňa söz bermändim, söýýänem diýmändim, bile durmuş gurmak barada gürrüňem etmändim. Emma, bir gowşaklyk eden, belki-de, esasy ýalňyşan ýerim — hossarlarymyz her gezek şol gürrüňi gozganlarynda çürt-kesik ýogam diýmändim. Kakamyň meseläni kesgin goýan wagtam garşylyk görkezmändim. Onuňam sebäbi, ol wagt meniň durmuşymda Sümsüle ýokdy. Egerde täze baran ýerimde şoňa duşmadyk bolsam, onda, Aýbaharly mesele beýdip, sorag astyna-da düşmezdi. Hemme zat Mürzemmediň aýdyşy ýaly bolardam.

Men öýe baranymdan soň köp wagt geçmänkä, Aýbaharam tomus kanikulyna çykdy-da, öýlerine gitdi. Özem ýa-ha şol iki aýy menden aýrylyşasy gelmedi, ýa-da mendäki üýtgeşiklikleri ýüregi syzdy, birhili gyýala-gyýala gitdi. Ugratjak bolsamam: «Aý, nämä gerek. Özüm gelipdirin, özümem gideýin» diýdi. Şol çytylyşam çytylyşy boldy. Şondan soň men onuň ýüzüniň açylan wagtyny görmedim.

Toýly gürrüňi gozgaryndan gorkup, men kakam bilen ýüzbe-ýüz bolmazlyga çalyşýardym, ikiçäk galmajak bolýardym. Her hili bahanalar bilen öýden ir çykyp gidýärdim, gijem gelýärdim. Gelşim ýalam öz otagyma geçip ýatmak bilen bolýardym. Ähli zat çözen hasap edip ýörensoň, o-da meniň beýdip, agdarylyp-dünđerilip ýörüşme gaty bir ünsem berenokdy.

Göwnüm welin, etraba tarap telwas edýädi. Sümsüläni göresim gelýädi. Dynç alşyň çaltrak geçerini dileýädim. Hat ýazmaga, telegramma bermäge ýa poçta çagyrdyp gepleşmäge bolsa özümiziňkilerdenem, olaryňkylardanam çekinýädim. Aýbaharyň bir zatlar aňaryndan bolsa öler ýaly gorkýadym.

Şeýle-de bolsa meniň bir zatlara biynjalyk bolup ýörenimi barybir kakamam aňdy, ejemem. Ýöne, maňa soň-soňlar aýan bolşuna görä, onuň sebäbine hersi özüçe düşünişdir. Ýagny, ejem-ä men Aýbaharyň zaryny çekip özümi bisereşgen duýýandyryn öýdüşdir, kakam welin... bir zatlar aňypdyr.

Ömür gutarmajak ýaly bolupgörüňän dynç alyş ahyry tamam boldy.

O wagtlar häzirki ýaly wagtly-wagtynda Aşgabatdan etraplara, welaýatlara gönümel gatnap duran awtobuslar, duralgasyna baryp-barmankaň önünden çykyp daşynda pelesañ urşup duran şahsy ulag eýelerem ýokdy. Meniň barjak etrabyma-da ýoluň köp bölegini otly bilen, galan böleginem kä ýerine daş düşelen, köp ýeri gumak ýol bilen, duş gelen ulaga münüp geçmelidi.

Seýrek halatlarda — megerem poçta daşayan bolsa gerek — iki ganatly, il içinde «Kukuruznik» diýlip atlandyrylýan, on iki adamlyk, AN-2 kysymly aeroplan bilen uçup bolýardy. Ýöne oňa gabat gelmek kyndy.

Şol gezek men uçup bardymmy, ýolagçy gitdimmi, ulaglaryň biri bilen ýa beýikde ylgaýyp, peslikde ýortup şonça ýoly paýu-pyýada, geçdimmi, bilemok, ýöne, okuwyň başlanmagyna baş-alty gün galanda mekdebiň çat maňlaýynda häzir bolanym-a bilýän.

Barşym ýalam golaýda ýaşayan okuwçylaryň birini iberip, gurnak agzalarynyň barysyny zala ýygnadym. Sümsüle-de geldi. Näme hakyndadygy ýadyma düşenok, öňde duran çäreler barada gürrüňçilik geçiren boldum. Soňam solistlerden öňnesini goýberip, olaryňam hersine bir tabşyryk berdim-de, öýli-öýlerine ugratdym. Sümsüleden birazrak saklanmagyny haýyş etdim.

Şeýdibem, onuň bilen ikiçäk galdym. Ýüregim welin agzyndan çykyp barýa. Süňňümi tutup bilemok. Bir görsem Sümsüläniňem ýagdaýy meniňkiden gowy däl. Maňa tarap owsun atýa-da, ýerinden gozganyp bilenok.

Men öň etmeýänimi etmeli boldum. Ylgap baryp gapyny ýapdym. «Şark-şurk» içinden temmeledim. Gujagymy gerip yzyna döndüm. Oňa çenli Sümsüläniň özem ör turup, maňa tarap okduryldy. Gelip, gujagyma doldy. Lap edip aýtdygym däl, biri-birimizi bagrymyza basyp bir sagad-a durandyrys. Hijimizden ses çykanok. Diňe dem alşymyz we ýüreklerimiziň «gürsüldisi» eşidilýä. Melesow gara saçlardan kokýan ýakymly ys meni beýhuş edip, ygtyýarymy elimden alyp barýar. Ellerimi gyzyň barmasyz ýerlerine baryp, ellemesiz ýerlerini sermeläp ýör.

Ýazly aganyň sözleri şol wagt ýyldyrym çaltlygynda beýnime garbap gitdi. Derrew akylyma aýlandym. Toba kyldym. Agyr kapasadan sowandygy üçin Barhudaýa şükranalyk bildirdim.

Sümsüläniň özem ukudan açylan ýaly boldy. Gözüni «ýalpa» açyp ýüzüme seretdi. Tisgine-tisgine uludan demini aldy. Derçirän ýüzüni goltugyma sokdy.

— Nädip geläýdiň?..

Ahyry menem dil açdym.

— Şon-a özümem bilemok.

Bir gowy zat şonça wagtyň içinde gurnakçylardan bir iş ýa sorag bilen öwrülip gelip gapyny kakany, adymyzy tutup gygyrany, bimaza edeni bolmady.

Hamala bizi ýaman gözden goramakçy bolýan ýaly, tylla tasam şol gün esli wagtlap hiç hili hereketsiz al-asmanda gülbüredi durdy.

Mährinden mazaly ganyp, gujagyndan goýberenimden soňam men belli bir sözüň başyny çatybilmän, ýuwduna-ýuwduna, gultuna-gultuna Sümsüläniň daşyndan aýlandym ýördüm. Alnymda uýaljyrap duran owadan gyzyň hakykatdanam şoldugyna ynanmaýan ýaly, telim gezek dagy oňa barmagymyň ujuny degrip gördüm. Aljyrap ýörşümi görüp ol ýylgyrdy.

— Häý, Mähtiman geçesin, Mähti...

Birdenem, aýdym-sazyň eşidilmeýän, gapysy ýapyk zalyň içinde uzak eglenendigimiz ýadyma düşdi-de, ylgap baryp gapyny açdym. Bir bökende, arly tomus sessiz-üýnsüz duran pianinonyň ýanyna bardym, gapagyny zarp bilen

galdyryp, hyjuwdan ýaňa taýzarylyşyp duran barmaklarym bilen klawişlere batly-batly kakmaga başladym.

Eýýämhaçan bökjekläp gapdalymda häzir bolan Sümsele bolsa, uly joşgun bilen, özüniň iň bir erk edýän hem eý görýän aýdymyny aýtmaga başlady:

— Tahyr jan, bu ýolda merdana bolgul,
Bu gün yggyň söwdasyna düşmüşem...

...Şondan soňam biziň söýgimiz şol tarzda dowam etdi.

Gelejek üçin göz önüne tutýan arzuw isleglerimiz bolsa şulardan ybaratdy: Üstümizdäki okuw ýyly tamamlanandan soň, ikimizem Ýazly agadan resminamalarymyzy alyp, bileje Aşgabada gitmeli. Ol-a öz gowy görýän ugry boýunça Uniwersitetiň matematika bölümüne, menem şol döwürler Politehniki institutda açylan «Binagärçilik» bölümüne synanyşmaly. Giribilsek, men özümiňkileri Sümsülelere gudaçylyga ibermeli.

Gyz tarapynyň razyçylygy hakda gürrüň ýok. Sümsüle agasy bilen gürlleşdi. Ol razy. «Barýançaň göze-başa düşüp ýörmeseň bolýa, men seň öz göwnän ýigidiňe garşy bolman», diýipdir. Ejemdenem arkaýyn. Aýbaharyň-a bu ikiorta goşulmaga asla haky ýok. Çünki, biz bile durmuş gurmak barada şertleşmändik. Söýüşmändigem. Ýöne, bu meselede ine, kakamyň özüni nähili alyp barjakdygy welin belli däl. Şonuň üçin men onuňam aladasyny edip goýdum. Ýagny, kakamam razy bolan ýagdaýynda-ha täze okuw ýylynyň başlanmagyna çenli galan iki aýyň içinde toý edýäs-de, biziňkide bolup okaberýäs. Kakamyň Mürzemmetligini edip, razylyk bermedik ýagdaýynda bolsa, ur-tut nikalaşýas-da, kireýine jaý alyp ýaşaberýäs.

Okuwymyzy gutaranymyzdan soň nirä iberýäler, oňa çenli kakam nähili netijä gelýä, onçasyny görüberýäs.

Egerde okuwa birimiziň girip, beýlekimiziň girip bilmedik halatymyzda-da ýaňky ikinji diýenimiz saýlap alýas. Ýöne onda birimiz-ä okaýas, birimizem hem-ä işläp, okaýanymyza kömek edýäs, hemem indiki ýyl okuwa täzedan synanyşmaklyga taýýarlanýas.

Hiç birimiziň girip bilmedik ýagdaýymyzda welin, Pürli aga bilen Ýazly aganyň aýdany ýaly, etraba gidýäs-de, ikimizem şol ýerde işläberýäs. Men-ä öňki işimde, Sümsüle-de Ýazly aganyň eçilen işinde. Mekdepde bolaýmagam ahmal.

Tä girýänçäk, her ýyl Aşgabada gaýdyp, okuwa synanyşmak baradaky pikirimizi welin biz islendik ýagdaýda-da aradan aýyrmaýarys.

...Howwa, biz şolar ýaly arzuw-hyýallar edýärdik. Özümizem özümüzizi Leylidir — Mežnun, Zöhredir — Tahyr kimin hak aşyklardyrys öýdýärdik. Önde uly-uly synaglaryň, päsgelçilikleriň, aýraçylyklaryň ýatandygyndan welin bütinleý bihabardy.

...Şol ýylyň aýdym-saz festiwalynda biz welaýat boýunça birinji orny eýeledik. Bu biziň abraýymyzy hasam artdyrdy. Meniň gurnakçylar bilen gije-gündiz, zalyň içinde geçýän gaýtalamaklarymyň häлки bir göz üçin edilýän zatlar dældigini subut etdi.

Ýene-de gutlaglar... Ýene-de sylaglar... Sag bolsunlar... Alkyşlar...

Indi biz ýurt boýunça geçirilýän festiwallara dalaş etmelidik. Aşgabatdaky jemleýji konsertlere gatnaşmalydyk we ol ýerden ýeňijileriň biri, belki-de iň öňdäkisi bolup yzmyza dolanmalydyk.

Biziň muny başarjakdygymyza özümizem ynanyrdyk, ýaşulylarymyzam, etrap ýolbaşçylaram ynanyrdylar.

Ýöne, indi oňa wagt ýokdy. Çünki, meniň iki ýyllyk iş möhletim-ä gutardy. Sümsüle-de onunjy synpy tamamlap barýa. Ýene-de birki sany synagy galdy. Şondan soň özümiziň köpden bäri ýüreklerimizde besläp ýören arzuw-isleglerimize amal etmek üçin, biz özbaşdak durmuş ýoluna gadam basmalydyk.

Öňi bilenem resminamalarymyz taýýar bolýança, men Aşgabada gidip öňden meýilleşdirip goýşumyz ýaly, hossarlarym bilen toý maslahatyny etmelidim we olary Sümsülelere sawçylyga ibermelidim.

«Ýa, Allah...» diýip, basdym «Kukuruznigiň» biline. Bir sagada galypgalmanam Aşgabadýň uçargähinde düşdüm. Ol ýerdenem taksi tutup göni öýe gitdim. Bardym. Kakamyň öýde ýoklugy kemem bolmady. Aýbaharam kanikula çykyp öýlerine giden ekeni. Ýüregimi bire baglap, göwün matlabymy ejeme duýdurdym. «Şular ýaly ýagdaý, siz tizden-tiz sawçylyga gitmeli» diýdim. Özümiň welin salym suw üstünde. Gowy zat eşitmejegimem bilýän. Aýdyşym ýalam boldy.

— Wah, jan oglum, oňarmadyň... — diýdi-de, ejem ilk-ä aýalary bilen «tap-tap» etdirip kükregine, soňam iki dyzyna urdy. Yzyndanam içini tutdy-da, iki бүклем bolup aşak çökdü. — Beýle zada senden garaşamokdym. Ýeri, indi men Bibijemala näme diýeýin? Aýbaharyň ýüzüne nädip seredeýin?.. garyş ýaşlygyndan bäri «gelnim-gelnim» diýip gulagyny gapdyryp... indem... — Ol indi kükregine ýumruklary bilen urdy. — Wah-wah-e-eý... Waý-waý-e-eý... Men indi näderkäm-eý... Nä alaç ederkäm — e-eý... Bar zatdan habaryň barka, göre-bile beýtmeli däl ekeniň-dä, jan oglum... Hälem bolsa päliňden gaýt... Gaýtmyşym et, jan balam... Bizi oda atma...

Başga-da bir aýdara söz tapman:

— Men Aýbahara söz beremok, eje. Ol ikimiziň aramyzda olar ýaly gürrüňem bolanok... Men ony diňe jigim hökmünde gowy görýädim. Onsoňam... Bar gep şonda bolsa, men onuň bilen gürlеşibem, düşünişibem bilerin... — diýdim welin, ejem görgüli öňküsindenem beter nalap başlady.

— Wah, ýene-de içimi ýakýaň-da jan balam. Aýbaharam düşüner diýeli, bar, menem düşүнjekmişim, ýöne, Mürzemmede kim düşündirjekmişin? Gep ana, şonda! «Barysy sendendir» diýip, ol öňi bilen meň başymdan iner... Sen-ä taýagyň astyna alaymagam ahmal...

— Aý, men-ä öldürse-de şo gyzdan dänibiljekgä, eje...

— Bujagaz gahrymansyramaň-a han ogul, samanhana çenli bor seň, gör-de dur entek... Şol adam gepini gögertmän goýsa meňňem zat bilmedigim. Ýa sen özüň näbeletmi oňa?

Ejem ýerinden turdy-da, ellerini ýaýdy.

— Aý, diledüşmez! Kim seni halamaýan gyzyňa öylendirjek bolýa? Haçandan bári sen Aýbahary halamaýan bolduň? Haçan, kime öylendirjegini kakaň saňa mundan baş ýyl ozal aýtd-a. «Şu gyz seň adaglyň» diýlip, haçandan bári aýdylyp gelinýä saňa? Hiý, «ýok» diýen ýeriň ýa garşylyk görkezen gezegiň boldumy?

Kakamyň meň bilen şo-ol, hem okuw, hem toý barada çynlakaý gepleşenine seredip otursam ine, dogrudanam baş ýyl geçipdir. Diýende-hä ol asyl üç ýyl diýipdi welin, soň men iki ýyl purýja alypdym. Dogry. Ejem dogry aýdýa. Ýöne ol wagt meniň durmuşymda Sümsüle ýokdy ahyry.

Ejemiň biraz soňrak, birneme köşeşensoň aýtmagyna görä, geçen tomus kanikula gelenimde näme üçin özümi beýle ynjalyksyz alyp baranymyň düýp sebäbini ejem duýmasa-da, kakam duýan ekeni-de, toý meselesini baryp-ha şondan bári çynyrgadyp ýör ekeni. Ejeme-de: «Oglumyz-a bir küýe düşüpdür, ony halas etmek gerek. Ýöne, demiň içinde bolsun, birdenkä dözümsizlik eden bolup bulaşdyraýma» diýipdir. Kanikul başlanandan, «Bar, göçe taýynlanyp otur» diýip, Aýbaharam öýlerine iberipdir.

Kakamdan gorkusyna dogrusyny aýdybilmedimi ýa dogrudanam entek bellemändirlermi, ejem toýuň takyk wagtyny aýtmady. Ýöne:

— Soň üçin jan oglum, sen bu meseläni kakaň ýanynda-ha gozgabam oturma... — diýip, sözünüň soňunda çürt-kesig-ä aýtdy. — Agzadygyň däliredersiň.

Agşamlyk işden geleninde men barybir oňa öz ýagdaýlarymy aýtmaly boldum. Aýtmazlyk bolsa mümkin däl. Çünki, ýagdaý şony talap edýärdi. Wagt gyssagdy. Bir tomsuň içinde biz köp zatlara ýetişmelidik.

Men gürrüňe başlanymdan ejem galpyldap ugrady. Öz ýagdaýymam onuňkydan gowy däl. Mürzemmet bolsa sesini çykarman çay süzüp otyr. Ahyram ejem ikimizem geňler galdyryp:

— Çayymy içýänçäm bir howlukmaýsaň bolmadymy... — diýdi. Derrewem ejeme nahar getirmekligi buýurdy.

Ýöne, ol naharyny iýip bolansoňam habarymy almady. Töwir galdyrdy-da, turdy gidiberdi. Öz jaýyna barybam ýatdy.

Bu maňa onuň uranyndan, sögenindenem beter täsir etdi. Çünki, ol wagt biziň her bir günümüz-ä däl, sagadymyzam hasaplydy. Ýöne, Mürzemmediň öz hasaby bardy. Onuň hasaby hiç kimiň hasaby bilen deň gelmeýärdi.

...Ertir irden gapynyň «jygyldysyna» oýandym. Görsem kakam üstüme abanyp dur. Onuň sesi azmly, ýöne, pessaý çykdy.

— O ýerden haçan ymykly dynyp gelýäň?

— O ýerden men dyndym. Dokumentlerimi alyp gaýdybermeli.

— Haýsy gün, haýsy sagatda gutarnykly gelýäň, şony aýt sen maňa!..

Aýtdym.

— Belli bil: Şol gün, şol sagat, şu howlynyň orruk ortasynda dikilgazyk bolmasaň, men-ä Mürzemuhammet däl, senem meň oglum däl... Düşdünmi?

— Kaka... Men... Siz... O gyz...

— Düşdünmi diýýän men saňa?

— Düşdüm...

— Düşen bolsaň gep gutardy!..

Şeý diýibem çykyp gitdi.

Mesele aýdyň. Diýmek, bir tarapdan-a Sümsüle ikimiziň üstümize birek-birekden aýra düşmek howpy abanýar, beýleki tarapdan bolsa maňa atam-enem bilen boljak aýylanç garpyşma garaşýar. Çünki, Mürzemmediň ýaňky sözleriniň aňyrsynda: «Meň sözümi ýyksaň, meniň garyndaşlarymyň ýanynda ýüzügara etseň men senden geçýän, hamala senem döremedik ekeniň-dä...» diýdigidi.

Şonda men ilkinji gezek Sümsüle ikimiziň özümüzü hak aşyklara meňzedendigimize puşman etdim. Çünki, olaryň tas, hemmesi diýen ýaly bu dünýeden maksatlaryna ýetibilmän ötdüler ahryr.

...Men säginmän Sümsüläniň ýanyna gitmelidim. Onuň bilen maslahatlaşmalydym. Çykalga agtarmalydym. Şol döwürde «komsomol» diýibem bir zat bardy, partiýanyň «inisi» hasap edilýädi. Şonuň agzasy bolup, şolar ýaly hadysalaryň önünde ejizlemeklik, kommunistik ruhda terbiýelenip ýören biz ýaly leninçi ýaşlara gaty gelşiksiz, has takygy bigaýratlyk hasap edilýädi. Şol ýörelgä eýerip, Sümsüle ikimizem derhal aýaga galmalydyk we köne pikirli bir yňdarma garra öz bagtymyzy basgylatdyrmaly däldik. Göreşmelidik. Şol göreşde garşydaşymyz atamyzam bolsa ýykaýmalydyk. Ýeňijiler bolup çykmaladyk.

Ýöne, faşistleri sürenine dykyp gaýdan, Gitlerden çekinmedik kakamyň ýanynda seniň agzy sary komsomollaryň dagy nämejik? Witjik!...

Her gün «Kukuruznik» tapdyryp duranok, şol gün-ä asyl otlam gabat gelmedi, baram bolsa ondan gijä galan bolmagym mümkin, wagt bolsa gyssagly, garaz gitdim şol gezek ýol bilen ýykyla-sürşe.

Barsam, şol gün Sümsüläniň öz halaýan dersi — matematikadan synag günü ekeni. Synp otagynyň gapysynda garaşyp oturdym. Başlik alandyr-da, bir haýukdan soň ýyljyraklap çykdy. Meni görüp hasam begendi. Däliziň ugrunda gaýmalaşyp ýören synpdaşlaryndan çekinip, agras salamlaşdy. Ýüzümi salyk görüp halymy sorady. Ýuwaşlyk bilen:

— Nätdiň? Gürleşdiňmi? Näme diýdiler? Gelýälermi? Haçan gelýäler? — diýip, yzly-yzyna sorag berdi.

Men ýerimden turdum:

— Ýör, zala baraly, gürrüň bar...

Bardyk. Ýöne, biri-birimizi görübem, görşübem, hal-ahwal soraşybam ugrumyz bolmady. Dommarylyp oturyşymdan Sümsüläniň ýüregi bir zatlar syzdy. Owsun atyp, dolup-daşyp durşuna:

— Bar zady bolşy ýaly aýt, Mähti, gizleme... — diýdi.

Aýtdym. Aýbahar barada-da aýtdym. Özem birinji gezek aýtdym.

— Ol hakda öň aýtmadygymyň sebäbi, aýdar ýaly, aramyzda hiç zat ýokdy. Men ony diňe daýzamyň gyzy hökmünde gowy görýädim — diýdim. — Indi bolsa

bileje gaçaýmasak ikimizde başga alaç ýok. Ýör, özüňem tiz bol. Gideli. Ýurtdan çykaly. SSSR giň. Başymyz ýaş. Haýsy respublika barsagam günümüzü göreris. Okarysam, işlärisem...

Sümsüle esli mahal elleri bilen ýüzüni tutup, başyny aşak salyp oturdy. Şol oturyşyna-da:

— Aý, ýok, Mähti. Onyň-a bolmaz. Biziňkilerem elbetde, guda bolmazdan-a «me, saňa» diýäge-de, meni seniň öňüňe salyp goýberibermezler... Onda-danirä gitjegimiz, nirede gonjagymyz näbelli bolup durka. Ata-enesiniň duluny depip, gaçyp gidýän gyzlar bolsa agamyň ýek ýigrendigi...

Men syçrap ýerimden turdum.

— Wiý, men onda Aman bilen gürleşip göräýeýin? Razy bolsa şu ýerde toý tutaly, nikalaşaly. Haýyş etsek Ýazly mugallym, Pürli aga dagam kömek ederler.

— Siziňkiler gudaçylyga gelmeseler, Aman akgam onam etmez.

— Eder! Gürleşip bir göreýin!.. Galyň sorasa-da, iki-üç ýylyň içinde üzlüşjekdigimi aýdaryn.

Sümsüle ak esgä dönen ýüzüni iki ýana ýaýkady.

— Ol meň üçin senden galyňam soramaz, ýaňky düýeniňem etmez. Hemme zat düzgün boýunça bolmasa, hiç zada razyçylyk bermez...

Aýdyşy ýalam boldy. Başymy etegime salyp barşyma görä ol meniň ýüzümi aldy, üstüme gygyrdy diýib-ä biljäk däl. «Özüň üçin gudaçylyga özüň geldiňmi? Hossaryň ýokmy» diýip, üstüme «düblemedigem» çyn. Mert durdy, mertlerçe-de gürleşdi. Sözümi başdanaýak diňledi. «Ýagdaýlaňňa düşüňýän. Garşy dældigimem bilýän. Zadyňa-da zar däl. Maňa jigimiň bagtly bolany gerek. Ýöne, hossarlaryň gelsin. Hemme zat düzgün boýunça bolsun. Iki tarapam ylalaşsyn. O ýerde seni şu güne ýetiren adamlar eden yhlaslaryny, beren süýtlerini orta atysyp, närza bolşup otyrkalar, menem bu ýerde toý tutup, uýamy saňa güjeňlän bolup otursam il-gün näme diýer? Bizde bar göwün siziňkilerde-de bardyr-a... Gaňryşlaryna gaýdyp, zor bilen elten gelniňi bolsa olar hiç haçanam ýürekleri bilen kabul etmezler. Ömürboýy biri-birlerine ýat borlar. Gowusy oňňaly iş etmáli. Ugurlaryny tapjak bol... Ýöne, birdenkä uýamyň ýanynda gaçmak, tezmek gürrüňini gozgaýsaň welin... — Ol bir uranda öküz ýykýan ýumruklaryny goşalandyryp, gözlerimiň öňünde galgatdy. — Ine...»

Ýene-de gurnak zalynda Sümsüle bilen duşuşdym. Agasy bilen bolan gürrüňçiligi aýtdym. «Hiç hili nägileçiligim ýok, aýdan zatlarynyň hemmesi dogry» diýdim. Soňam ýüzüne çişerildim-de:

— Indi näderis, Sümsüle... — diýdim.

Elbetde, sesim ejizräk çykandyr-da, tutuş durkum bilen ejiz görnen bolmagymam mümkin, ol muny ýokuş gördi. Ýüzüme gazap bilen seretdi-de, gatnaşyp ugralymyz bäre birinji gezek gatyrgandy.

— «Indi näderin», «indi näderis» diýen söz tüýs bir nalajedeýin adamyň aýdýan sözüdür, Mähti. Gaýdyp gaýtalama şo sözi. Onda-da naçaryň ýanynda. Ol-a senden haraý isleýä, sen bolsaň «indi näderis» diýýän. Sen erkekmi? Nätmelidiginem özüň çöz... — Men erbet utandym. Ýerimden turdum-da, ellerimi

ýaýyp, zalyň içinde iki-baka elewräp başladym. Ýeňsämden ýene-de Sümsüläniň dözümsiz sesi eşidildi. — Belki sen Aýbahar bilen gürleşip görersiň...

Sümsüläniň bu teklibini men birbada oňyn çözgüt hökmünde kabul etdim. Şu pikiriň näme üçin Aşgabatdan gaýtmankam öz aňyma gelmändigine geň galdym. Bäre gaýtman, göni aňyrlygyna gidibermeli ekenim-ä, diýdim. Birdenem Sümsüläniň ýüzüne dikanladym-da:

— Ol bize näme berip biler? — diýdim.

— O nähili näme berip biler? Sen kim barada aýdýaň? Sen kimden näme hantama?

— Şol gepleşik bize näme berip biler, diýjek bolýan. Elbetde, men Aýbaharyň maňa düşünjekdigine ynanyan. Ol toýdan ýüzem öwrüp biler. Özüniň näme üçin şeýdýändigini özüniňkilere-de, biziňkilere-de düşündirip biler. Ýöne, onuň bilen iş düzelenog-a. Sebäbi bu zatlaryň aňyrsynda kakam direnip dur.

— Dursa durubersin. Aýbahar aradan aýryldygy, kakaň hüçjeti tamam bolýa. Ondan soň ol oýundan çykýa.

— Şondan soň ol ikimiziň toýumyza rugsat beräýer öýdýäňmi? Ejem bilen iki tirkeş bolup siziňkä gudaçylyga gaýdyberer öýdýäňmi?..

— Ýo-ok, ol on-a etmez. Oňa-ha gözüm ýetýä. Ýagdaýyna-da düşüňän. Aýbahar bilen tutulmadyk toýy ol Sümsüle bilenem tutmaz. Ýöne, bu wagt esasy zat, eger-de araňyzda hiç zat bolmadygy çyn bolsa, Aýbahar bilen tutuljak toýy aradan aýyrmak. Dogry, Aýbahara kimden gep ýetenini kakaň aňar, birbada gatam görer, öýkelärem, gaharyna öýden kowaýmagam mümkin. Ýöne, öz çagasyndan ömürlük geçen ýokdur. O-da geçibilmez. Aýlaryň aýlanyp, ýyllaryň öwürlmegi bilen ýüreginiň doňy çözüler. Biz bolsak garaşmakdan ýadamarys. Aýralykdan gorkmarys. Meň özüm-ä on ýyl garaşmalam bolsarazy. Men şuna söz berýän. Ata ýüregem, ene ýüregem öz balasyny şondan artyk jezalandyryp bilmez. Ahyr bir gün günäsini geçer. Şondan soň ol ogluna ak pata berer. Oňa çenli bizem okarys, işläris, her daýym duşuşyp durarys...

— Seniň aýdýanyň näme, Sümsüle?! Ýene o-on ýyl... O-on ýyl... Sen-ä mensiz, menem sensiz ýene-de on ýyl. Heý, beýle-de bir zat bormy?! Men oňarazy, eger-de, durmuş gurup, onsoň garaşmaly bolsak...

— Ýok, ol bolanok. Onda garaşmaklygyň geregem bolanok. Gep bu ýerde tä garrylarrazy bolýançaýlar garaşmakda, olary närazy edip nikalaşmazlykda. Öz duýgularymyzy kanagatlandyrmak üçin, ata-enelerimiziň göwünlerini ýyksak, biziň ýagşy ogul, ýagşy gyz bolmadygymyz bolar. Onsoňam men, Mähti, bolarboldajyny, gelip-geldijini aýdýan, onda-da çen bilen aýdýan. Ähli zadyň düýbünden başgaça bolup çykmagam, biziň göz önüne getirişimizden has ýönekeý çözümegem mümkin. Seň kakaň doňam on ýyldan däl-de, baş ýyldan, belki ondanam bärde eremegem mümkin. Asla doňmazlygam mümkin. Aýbaharyň çözgüdinden soň ýagdaýa içgin garap, onuň asla doňmazlygam, ikimiziň toýumyzarazylyk bermekligem mümkin. Sen bolsaň entek ätmeli ädimleriň ilkinjisinem edeňok welin, onuň netijesinden gorkup, sandyraklap dursuň. Bar, git, Aýbahar bilen gürleş. «Töwekgel ner getir, endişe maýa» diýipdirler, bolmajagyny soň, bolmadyk ýagdaýynda görüberis... — Sümsüle gözjagazlaryny ýaşa dolduryp

durşuna maňa ak ýol arzuw etdi. Soňam akja gollaryny boýnuma bukawlady-da: — Gelejeği gowulyga ýoraly, Mähti! Ýöne, birdenkä pelek oýnuny tersine tutaýanynda-da, men saňa on ýyl-a däl, ömrüm ötyänçä-de garaşaryn. Ölsäm ýeriňki, ölmesem seniňkidirin. Näçe eglenseňem belli bil: bakjama oklu-kirpi girmez, güllerinden gaýry biri tirmez, miwelerinden ýolmaz, datmaz. Şahalaryny gaýyrmaz. Sözüň-sözdür! Ýene ýüz ýyldan gelseňem, ýylgyryp garşy aljakdygym çyndyr. Senem mert bol... — Birdenem ol gözlerinden ýaş döküp durşuna özüne uly şöhrat getiren, meşhur aýdymyny meniň üçinmi, özi üçinmi, ýa ikimiz üçinemmi, iň soňky gezek, uly joşgun bilen aýtmaga başlady.

Men ylgap pianinonyň ýanyna bardym. Oňa goşulyp saz çaldym. Aýdym tamam bolandan soň ol ýene-de boýnumdan aslyşdy-da, zoraýakdan diýen ýaly ýylgyrdy. — Juda paltaň daşa degse-de, gel, ölümden gaýry zadyň bir alajy bolýandyr... — diýdi.

— Bor, Sümsüle. Ýöne, sen meniň bilen beýle agyr hoşlaşma. Men gelerin. Hökman gelerin. Mesele eýläk çözülse-de, beýläk çözülse-de gelerin. Senden başga meniň gitjek ýerim ýok. Senden başga gyza öýlenmejegimem çyn...

Hälden bəri özüni merdemsiz tutup, maňa öwüt berip oturan gyz birdenkä ejizledi. Aglady. Men ony köşeşdirjek boldum.

— Ýagşy dilegde bol, ezizim. Goý, özüňem aglama. Biz hemişelik hoşlaşamzok ahryr...

— Bor, Mähti. Aglama diýseň aglamaýaryn.

— Hoş, onda, keýijegim...

— Sag bol...

Bagtyma şol gün etraba «Kukuruznik» gelen ekeni. Şäherçäniň demirgazyk tarapyndaky ýalazy, takyr meýdan «uçargäh» hasap edilýärdi. Şol ýerde dikilen uzy-yn agajyň çür depesinde hemişe bir taý «ala balak» galgar durardy. Howa ölçenýän iki-üç sany aýakly sandyjaklar, birem kiçeňräk ak jaý ýerleşýärdi. Petek — beýleki almak ýok, uçujylar ellerini bulap: «Ýörün» diýdigi, münübermeli.

Uçduk. Niýetim uçar ýa otly ras gelse, Aşgabatda öýe-de sowulman, göni Aýbaharlara gidibermekdi. Emma, hiç haýsam bolmady. Asylyş şol tarapa seýrek uçýan uçaryň-a iň soňkujasam gidipdir, otlam ertir guşluk wagtlary ugraýan ekeni. Üstesine, hasaplap gördüm welin, kakamyň hökman gelgin, diýenem şol gün ekeni.

Öýe sowlup, ertir irdenki otly bilen ugrabermekden başga alaç galmady. Bibijemal daýzamlara gitjek, diýsem öýdäkileriňem garşy bolmajakdyklar-a belli.

Şonuň üçinem, şol otla petek aldym-da, öýe gitdim.

Ýolboýam kakamyň näme üçin hut şu gün gel diýendigi barada oýlanýan. Ýöne, aňrsyna çykyp bilemok. — Waka edil şu wagt bolup duran ýaly, Mähti aga daş-töweregine howsalaly seretdi. Derwezä tarap elini salgady. — Ine, ho-ol, gapa geldimem welin... Eý Huda-aý!.. Nämä garaşsamam, Azat jan, kakamdan beýle zada garaşamokdym. Görsem, hakyt toý gidip dur. Şagalaň, şowhun. — Mähti aga

ýene-de aýasy bilen oturan sekimiziň kenarasyna kakdy. — Ine, şuň üstünde-hä üç sany bagşy gözüne urlan ýaly, gezek-gezegine aýdym aýdyp otыр. Ine, o burçda-da hatar-hatar gazanlar gaýnaşyp dur. Gyzlar-gelinler çomuç dek bileklerini çyzgaşyp hyzmatda ýörler. Çagalar «jagyl-da-jugul».

Kakamyň: «Şol gün gelmeseň...» diýip, çürt-kesik aýtmagynyň sebäbine-de men diňe şondan soň düşüniş galdym. Asyl ol-a şol güne toýuň sähedini bellän ekeni.

«Näme üçin atalar öz perzentlerine beýle zabun daraýarkalar?» diýen pikiri kellämdä aýlanymdanam süssenekläp bir ýerden ejem peýda boldy.

— Geldiňmi, oglum... — diýdi-de, yzyny aýdybilmän, gurak-gurak ýuwardy durdy.

Nämäniň-nämedigine gözüm ýetip duranam bolsa:

— Eje, bu üýşmeleş näme? — diýdim.

Ol ýüzüme seredip bilmän, aşak bakyp durşuna:

— Toý, oglum, toý — diýdi.

— Kimiň toýy? Nämäniň toýy?

Ejemiň:

— Gelin toýy. Aýbahar ikiňiziň durmuş toýuňyz — diýen adaja sözlerem gulagyma hamala iki dünýä gapyşan ýaly, ala-zenzele bolup eşidildi. Birdenem bar zat gapyşdy. Bagşylaryň dagy diňe agyzlary açylyp-ýumulýa. Hatda dutarlaryndanam owaz çykanok. Ýer goduklaýan ýaly, entirekleýänimem ýadyma düşýä. Yapyşara zat gözläp, ellerimi o ýan, bu ýan serýän.

Gyssanjyma ejemiň egninden aslyşypdyryn.

— Gelin haçan gelmeli?

— Gelin geldi oglum. Aýbahar jan öýde. Senem dost-ýarlaryň ýanyna bar. Olar ho-ol, howlyň burçundaky öňki gaz jaýymyzda saňa garaşyp otyrlar. Ertirden bäri ýüz gezek dagy soradylar. Bar oglum, bar. Çay iç. Çörek iý. Dem-dynjyňy al.

Ejemiň şu ýagdaýda-da göwni bir ýaly şeýle parahat gepläp durşuna geň galýan. Kakam bolsa bagşylaryň arasynda maňa tarap käte bir nazar aýlap otыр. Ýüzünde gahar-gazap ýok. Bolmaga hakam ýok. Sebäbi hemme zat onuň öz göwün-islegine görä barýar. Toý gidip dur. Gelin geldi. Ogul geldi. Agşam düşendenem ýigidi gelniň ýanyna salyp, nika gyýarlar welin, onuň ähli aladalary tamam bolar. Ana, şondan soň men, Mähti Mürzemuhammet ogly, onuň öz aýdyşy ýaly, okuw diýip nirä gitsemem, ömürlik okasamam meni ýükürgenmez.

Ýöne, başga biri bilen nikalaşyp, Sümsüledenem hemişelik aýra düşenimden soň meniň okuw nämäme gerek?

«A-how, adamlar! Siz toý tutan bolup, saýlanan bolup, bir bendäniň, ýok, iki bendäniň bagtyny garaldýandygyňyzdan habaryňyz bamy?...»

Men muny içimden aýdýan. Ýok, aýdamok-da, gygyrýan. Onda-da sesimiň ýetdiginden gygyrýan. Sesimi dünýä, бүтін adamzada eşitdirjek bolýan. «Beýtmäň, münlerçe ýyl bäri gaýtalap gelýän şol bir ýalňyşlyklaryňyzy indiberin gaýtalamaň, hak aşyklary ýakmaň, olara jebir etmäň, biri-birlerinden aýra salmaň, bu şeýle bir kyn iş däl ahyry» diýjek bolýan. Diýjek bolýan däl-de, diýýän asyl.

Emma, meniň sesimi eşidýän ýok. Hiç kim meni diňlänok. Barysy başyna gaý, alakjaşyp ýörler.

Ejemem birwagtlar ýanymdan gidipdir. Ho-ol, aňyrda, aýallar bilen bir zatlara güýmenen bolup ýör. Özi welin ynjalyksyz. Iki gözem mende.

Aýbaharyň öýde, agyr kürtäniň aşagynda derläp oturyşy göz önüme gelýär. Görgüliniň hiç zatdan habary ýokdur. Hemme zat ikimiziň razyçylygymyz bilen bolup durandyr öýdýändir. Gara ýeliň üstüne sürnüp gelýändiginden bihabardyr. Oňa nebsim agyrýar.

Öňi bilen-ä kelläme: haýal etmän märekeden çykmaly, gaçmaly, diýen pikir geldi. Galanynam soň ölçerip-dökübermeli bolar. Sümsüläniň öz-ä oňa boýun bolmady, ýöne, indi baryp ony habardar edäge-de, näçe wagtlygam bolsa, meniň özümiň ýok bolup bir ýanlara gitmek gerek.

Şol aralykda-da kim gelip «gözüň aýdyň» diýýä, ýene biri: «iki gözüň dört bolupdyr» diýýä, megerem deň-duşlarymdan bolsa gerek, käbiri «şatyrdadyp» elimi gysýa, tirsegimden tutup silkeleýä, garaz, aralaryndan saýlanara maý berenoklar.

Iki sanysam geldi-de: «Ýör, o taýda biz saňa garaşyp otyrys-a...» diýdi-de, ejemiň hälki salgy beren jaýyna tarap idenekledip ugrady.

Bardyk. Köwşümi çykaryp töre geçdim. Hemmesi bilen salamlaşdym. Iýer-içer ýaly zat önem kän ekeni, ýene-de getirdiler. Emma mende işdä ýok! Oturybam ynjalygym ýok. Gep-gürrüň bilen-ä asla serim ýok. Kim näme diýse yüzüne seredip, aňkarylyp otyryn. Göz önümde bolsa Sümsüläniň aladaly keşbi gaýmalaklap ýör. Ol maňa tarap gol bulaýa. Her gezek bulanda-da menden bir gez daşlaşýa. Ýüregim «jigläp-jigläp» gidýä.

Näme üçindigini bilemok, belki bir ýana gitjekdirler, belki birini ugratjakdyrlar, iki sany gürleşip oturanyň biri beýlekisine tarap egildi-de: «Aşgabat — Moskwamy-y... ol-a ýene ýarym sagatdan ugraýa...» diýdi.

Ol hut meniň üçin aýdylan ýaly boldy. Bir bahana bilen daş çykdim. Ýene bir bahana bilenem howludan saýlandym-da, taksi tutup göni demir ýol duralgasyna gitdim.

Petegem almadym-da, ugradyjy bilen gürleşip ýolagçysy azrak wagonlaryň birine girdim. Iň ýokarky sekileriň birine çykybam aňryma öwürüldim ýatyberdim. Diýmek, men ýok!..

«Yzymdan kowgy geläýmesin» diýen gorkam ynjalyk berenok. Sebäbi at gazanan, meşhur demir ýol işgäri bolansoň, o zatlaryň kakamyň ýanynda müşgilligi ýok. Şonuň üçinem, küçen ýaly eplenip barha aňyrrak süýşýän.

Göwnüme getirişim ýalam boldy. Çalarak irkilen ekenim, «alaşakyrdynyň» arasy bilen gulagyma tanyş ses gelen ýaly boldy. Diňsirgendim. Kakamyň sesi. Ala-goh edýä. Öňküdenem beter ýygryldym-da, diwara has golaý süýşdüm. Hatda elimi uzadyp çyranam öçürdim.

Barybir bolmady. Kimdir biri kupeniň gapysyny açyp:

— Büý-ä boş. İçinde hiç kim ýok — diýdem welin, öz ýanyndan kakamyň:

— Boşlugy gursun soň. Hany, polkalarynam bir barlaşdyryň bakaly... — diýen azmly sesi edil gulagymyň agzynda ýaňlandy.

Olar asyl ýeke bir polkalaryň üstüni däl, eýsem aşakylarynyňam gapagyny galdyrdyp, hatda ulurak çemodanlara çenli agdaryp, barlaýan ekenler.

Maňa gözleri düşenden: «oho-da-oho» boluşdylar. Tilkini süreninden çykaran ýaly, süýrekläp çykardylar.

Kakamyň ýüzüniň şolar ýaly gorkunç görnenini men şo çaka çenli görmändim. Aýagym ýere degşi ýaly aljyrap:

— Sa... Sal... Salow-w... — diýenimdenem gulagymyň düýbi gyzyp gitdi.

— Merez-ow... Zäher-ow...

Hemme zady göz önüne tutan bolmaly, ýanynda üç-dört sany degenek jahyl bar. Olaryň arasynda ýaňky, meniň turup gaýdan jaýymda oturanlardanam biri bar. Özlerem meniň gaýdanymy gaty çalt duýan bolmaly, seretsem, entek Gäwersdenem geçmän ekenik.

Jahyllaryň ikis-ä gelip, hersi bir golumdan tutdy, beýlekisi ýeňsämden itenekletdi. Dördünjisem polisiýa işgärleriniň edişleri ýaly, dyzy bilen syrtyma bir depdi welin, göz açyp-ýumasy salymyň içinde tamburyň gapysynda häzir bolupdyryn. Kakam «stop» signaly basjak boldy, oňa çenlem ugradyjy ylgap geldi-de:

— Ýaşuly, basmaň! Ine, birje minutdan Gäwers bolýa — diýdi. Soňam maňa tarap çekinjeňlik bilen seretdi. — Şu ýigidiň-ä maňa-da baş-üç manat bergisi bolmalydy.

Ol agzyny ýygnap-ýygnamanka kakam jübüsinden «şowurdadyp» gyzyl onluk çykardy.

— Me! Agzyňy süýjedersiň. Şu gün şu ýigidiň ýaş toýy...

Kakamyň günde-günaşa telewizora çykyp, aýdym aýdyp ýören, özi bilen deň-duşrak ýaşyl «Wolgaly» bir bagşy dosty bardy. Ol ýaňky sekiniň üstünde aýdym aýdyp oturanlaryň arasynda-da bardy. Gäwersiň duralgasynda düşdük welin, maşynyna ýaplanyp şol dur. Özem ak köýnek, gara kostýum geýnipdir-de, täzeje gyrmyzy donam ýelbegeý atynypdyr. Başynda-da ýalpyldap duran sury baganadan tikilen gulakjyn. Ýalňyşmaýan bolsa, galstugam-a bar ýalydy. Özem näme üçindir ýylgyrýa.

Soň görüp otursam kakam dag-a meni gözläp otlyny dörjeleýän ekenler, o-da her duralgada önlerinden çykyp taýýar bolup durýan ekeni.

Hemmämiz-ä ýerleşmedik welin, sygdygymyzdan şonuň ulagyna mündük. Ýöne, olaryň «Moskwiçlerem» bar ekeni. Kakam meniň bilen bir ulagda gitmäge namys eden bolsa gerek, beýlekä mündi.

Eltip meni göni Aýbaharyň oturan jaýyna saldylar. Onuň daşyny gallaşyp oturan gyz-gelinler «gürre» ördüler. Derrewem daş işikden kakamyň kimdir birine buýruk berýän hökümli sesi geldi.

— Bar, derrew tapyp gel, pyýada kazyňmy, mollaňmy, nämäň bolsa-da. Derrew nika gyýsynlar!

Iň soňky pursat gelip ýetdi. Şunda-da ýöwsellik etsem, men barypýatan bigaýrat bolýadym, barja mümkinçiligimem hemişelikelden berýädim. Şonuň üçinem, birneme naýynjaňrak äheňde bolsa-da, daş işige baryp, kakamyň iki gözünüň içine seredäge-de, Aýbaharam eşider ýaly edip:

— Kaka! Düşünäý-ä maňa-da! Men başga bir gyz bilen durmuş gurjak bolup ýörün-ä-ä... — diýdim.

Şol çaka çenli men kakamyň gözüne-hä däl, hatda ýüzüne-de dogry seredip görmändim. Şonuň üçinem, onuň gözleriniň gögümtil öwüsýändiginem şonda birinji gezek gördüm.

Ýaňky sözlerim welin bar zatdan bihabar, parahat oturan Aýbaharam «zöww» yerinden galmaga mejbur etdi. Ol bürenjegini başyndan aýlap zyňaýarly görüldi.

— Mürze daýy! Menem tanyş ediň, bu bolýan zatlar bilen!.. Mesele maňa degişli ýaly-la...

Kakam ýuwaş, ýöne, diýseň azmly gepledi.

— Gapy! Otur, özüňem, öňki oturan ýeriňde! — Aýbahar aşak çökenden soň, kakam çat maňlaýyma geçdi-de, telim wagt bari meniň bilen ilkinji gezek gönümel gürlleşdi. — Ýene-de ýekeje gezek ýaňkyň ýaly bir pohiýijiligiňi edäýseň, yzyňdan-a bir gitmen, ýene elli ýyldan gaýdyp gelseňem bosagadan goýbermen... Ýüzüňem görmen...

Şeý diýdi-de, ol-a çykyp gitdi. Gezek eýýäm-haçan gapynyň agzynda heşerlenişip duran pyýadakazylara ýetdi.

Elbetde, ýeriň giňinde bolanda, pyýadakazylar nika wekilçiliklerini kime berendiklerini gyzyň oturan jaýyna-da, oglanyň oturan ýerine-de aýratynlykda baryp soramaly.

Ol gezek welin iş başgaça boldy. Mürzemmet olardan meseläni duran yerlerinde çözmekligi talap etdi. Üstesine şol wagt gelnem, ýigidem bir jaýda durdular. Ýöne, «nika wekilçiligini kime berdiňiz» diýip, hernäçe gaýtalasalar, ne menden, ne eýýäm bir zatlary aňan Aýbahardan hiç hili jogap alyp bilmediler. Ahyram öz aralaryndan biri: «Ana, pylana berdik, diýdiler, «kabal şol» diýip, «mannyk-munnuk» etdi, şonuň bilenem nika çäresi tamamlandy.

Jaýda diňe Aýbahar ikimiz galdyk. Ol bürenjegini aýryp bir gyra goýdy-da, megerem, ilkinji gezek bolsa gerek, ýüzüme aýgytly seretdi.

— Nämeler bolup ýör, Mähti? Hany, sen bir maňa bu zatlary düşündir... Görýän welin sen bu toýa tötänden düşen ýaly-la...

Men oňa ähli zady başdan-aýak gürrüň berdim. Iň soňunda-da:

— Elbetde, menem seni gowy görýädim. Ýöne, ykbal meni başga birine duşurdy. Eger-de şol bolmadyk bolsady... Onda... Indem...

— Sen bu zatlary maňa wagtynda duýdurmary ekeniň...

— Dogry. Ýöne, birinjiden-ä duýduryp-duýdurmaz ýaly, ikimiziň aramyzda hiç zat bolanok, ikinjidenem, bu zatlaryň barysyny sen özüňçe kabul etdiň. Özüňçe düşündiň. Men şol zatlara razymy, dälmi, soramadyň. Üçünjidenem, men muny saňa aýdyp ýetişmedim. Dün size tarap ugradymam, ýöne, barybir giç ekeni.

— Men senem meň ýaly öz ýanyňdan aýdylýanlara razy bolup ýörensiň öýtdüm.

— Ana, bar belanyň körügem şonda. Onsoňam... Tussumandan... Edil beýdäýerlerem öýtmändim-dä... Saňa-da, olara-da aýtmaga heran-haçanam ýetişerin öýdüp, arkaýyn bolaýdymam-da... — Men ýanyna bardym-da, Aýbaharyň çat maňlaýynda çök düşdüm. Iki çigninden tutup, entegem maňa bolan mähirden doly gözleriniň içine seretdim. — Ýadyňa düşýämi, sen meni haçanam bolsa bir wagt harasatdan alyp çykmaklyga söz beripdiň. Meniň durmuşymda hiç haçan, şundan betur tupan turmaz, gaý gopmaz. Şol kömegiňi aňrujy berjek bolsaň, şu gün ber!

Aýbahar ýüzüme seredip oturyşyna, gözlerinden boýur-boýur ýaş dökdi.

— Bolýa, Mähti. Men seni hakykatdanam gowy görýändigimi, seniň bagtly bolmagyň üçin, öz bagtymdan geçmäge taýýardygymy ýene bir gezek subut edeyin. Ýöne, ondan aňyrsyny özüň oňar. Tereziniň bir tarapynda o gyz, beýleki tarapynda bolsa meni hasap etmäniňde-de, ataň bilen eneň oturandyr. Sen gaty howatyrly ýola düşüpsiň... Seň munyň gara ýeldenem, tupandanam, belki heýhatdanam beterräkdir. — Ol ýerinden turdy-da, gyrgyzy baýdak ýaly «pasyrdap» penjiräniň önüne bardy. Ýaşyl mahmaldan tutulan galyň tutusyny «şowurdadyp» bir tarapa syrды. «Tark-turk» kildini ýazdyryp, penjiräni iki taraplaýyn serpdі. Maňa nazaram aýlaman, gözlerini garaňkylyga dikip durşuna gazaply seslendi.

— Çyk! — Meniň ýaýdanýandygymy bilip sesini hasam gataltdy. Üstesine şol tarapa barmagynam çommaltdy. — Çy-yk!..

Düşündim. Zynjyrdan boşan däli dek, bir bökenimde penjireden «zymdyrylyp» çykdy-da, «dünküldäp» daş ýüzüne düşdüm. Şeýlekin mert hereket eden merdana gyza ýönekeýje «sagbolsun» aýtmanam unudyp, özümi tümlüğe urdum-da, aňyrlygyna tarap ýüwrüberjek boldumam welin, ýeňsämden Aýbaharyň öňküsindenem betur azmly sesi ýaňlandy.

— Du-ur!..

Durdum. Entirekläp yzma öwrüldim. Batiçellonyň² çeken meşhur Wenerasy³ ýaly, tar-mar saçlaryny agşamyň ýylymsy, mymyjak şemalyna ykjadyp duran gyzy şol wagt garbap alaga-da bagryma basasym, ýaňaklaryndan, dodaklaryndan ogşasym, asyl yzma öwrüläge-de onuň bilen ýanyoldaş bolasym, öz ojağym içre onuň bilen ömür süresim geldi. Ony hakykatdan-da söýen ekendigime, ýöne, şol söýgimi entek açyp ýetişmändigime, eger-de Sümsülä sataşmadyk bolsam, onda şondan başga hiç gyza öýlenip bilmejekdigime hem men hut şol aljyraňňy pursatymda göz ýetirdim. Gyzlyk hem gelinlik dünýäsiniň serhedinden kokýan beýhuş ediji ýupar ysy bolsa men telim ýyllap unudyp bilmedim.

Aýbahar indi üçünji gezek, ýöne, diýseň gussaly seslendi.

— Razylyk bermedigem bolsak, bize nika gyýyldy. Şonuň üçinem, sen maňa üç gezek: «Talak» diýip git. Ýogsam ýoluň ýapyk bolar.

²— Meşhur italýan nakgaşy.

³— Gadymy Gresiyada owadanlygyň, gőzelligiň hudaýy.

Aýbaharyň bu emri maňa bar zatdanam beter ýokuş degdi. Ýöne ol dogry aýdýardy. Şol sözi men diýmelidim. Emma, garyndaşym hökmünde bolsa-da, ýaşlygymdan bári eý görüp gelýän gyzymy bular ýaly ýagdaýda, onda-da nika gyýlanyna bir sagadam geçip-geçmänkä talagyny beräge-de, taşlap gidibermäge bognumam ysmajak, ynsabymam çatmajak boldy. Ýöne, Sümsüläniň göz önümde salgym bolup, aňymda hallan atyp duran, özem näme üçindir hemişekisi ýaly gülgün däl-de, zybram ak geýnen intizar keşbi maňa şol wagt säginmän, bir demde, ýöne Aýbaharyň gözlerine göni garamazlyk üçin, gözlerimi mäkäm ýumup, iki elim bilenem ýüzümi tutup, şol sözi aýtmaga mejbur etdi. Sözümi soňlanymdan soňam Aýbaharyň in soňky gezek:

— Ertir ir sähere çenli-hä öýde ýokdugyňy hiç kim bilmez. Şoňa çenli aşyp bilen aralygyň özüňki. Şondan soň ele düşseň özüňden gör...

Bir-ä «hyrra» yzyna öwrülenimi, birem öýden gaty bir daşlaşmankam, tekjäniň «şarkyldap» ýapylanyny bilýän, başga hiç zat göre mogam, eşidemogam.

Ilden çykgyňç, düzetmesi kyn, asla mümkinem bolmadyk bir iş edip gaýdandygyma welin gaty basym düşündim. Hossarlarymyň indiden soň özlerini nähili alyp barjakdyklaryny göz önüme getirmäge çalyşdym. Ejem-ä bir naçardyr, heran-haçan başymy etegime salyp gelsem dözmez, bagyşlaram, kabulam eder, ýöne ine, kakam welin... Ol özüniň nätjekdigini ýap-ýaňyja ýatdy. Aýbaharyň özüni alyp barşy welin akylymy haýran etdi. Öz mähribançylygy bilen ýüregimde daglar goýdy. Meni harasatdan halas etmek üçin özüni gara ýeliň girdabyna oklady. Ýöne, onuň ykbaly bu wakadan soň nähili bolar? Ertir irden iller meni ýoklarlar. Ýap-ýaňyja: «Gözlemen» diýenem bolsa, Mürzemmet dek ýatmaz. Gözlärler. Emma: «Kör hasasyn bir aldyrar» diýipdirler, bu gezek men tapdyrman. Tutdurman. Şondan soň Aýbahar «Nika gijesi äri taşlap gidipdir» diýen ýowuz ada galar. Birinji gije näme üçin ýigidiň öz düşegini taşlap gidýänligini bolsa bilmeýän ýokdur. Egerde ertesi irden Aýbaharyň özi öýlerine gitse, ýa-da äkitseler, o-da şol manyny berýä. Onda onuň gyzlyksyz çykdygy bolýa. Ol «ýüküň» aşagyndan bolsa türkmen kyýamat ahyrda-da çykyp bilenok. Masgaraçylyk bolsa ony bütin tohmy-tiji bilen bilelikde ýere sokýa. Galynmaz güne salýa.

Ine, men şu bähbidim üçin Aýbahary nä günlere salypdyryn! Ine, ol meniň bagtym üçin özüni nä belalara giriftar edipdir! Özi welin entek päk. Arassa. Gelin lybasynda bolsa-da, ol entek özüniň gyzlyk dünýäsi bilen hoşlaşanok. Ýöne, muny ol ikimiziň özüimizden başga bilýän ýok. Ýaşasmanygymyzam, ýekeje sagadam bir ýassykda başlasmanygymyzam, yz ýanyndan, barybir doly manysynda gyýylmadyk nikamyzy bozandygymyzam bizden başga bilýän ýok. Daşdan seredeniňde biz är-aýal.

Ýeri, indi şol melamatlardan gutulmak üçin Aýbahar nätmeli? Öz namysyny goramak, arassadygyny subut etmek üçin ol nämeler etmeli? Özüni nähili alyp barmaly?

Ýa-da: näder? Nämeler eder? Nähili hereket eder? Ertir irden özüne tarap dikilen soragly hem talapkär gözleriň önünde näme jogap berer? Ýüzüni tutup gidermi? Galarmy?

Şu pikirleriň netijesinde men Aýbahary öz elim bilen girdaba gark edip gaýdandygyma düşündim. Onuň çagalykdan bäri edip gelýän ynamyny bihaýalyk bilen ýere çalandygyma göz ýetirdim. Öz-özüm: «Sen zalym!» diýdim.

Ol o diýseň, indi meň özüm näme etmelidim? Nirä gitmelidim? Birdenem, gulagyma Sümsüläniň: «Juda paltaň daşa degse, geläý, ölümden gaýry zadyň bir alajy bolar» diýen iň soňky sözleri eşidildi. Ol muny nämäni göz önüne tutup aýtdy? Nähili çykalga gördi? Ýa, meni köşeşdirmek üçin aýdyp goýberiberdimikä? Bilemok...

Ýöne, kakam indi meni etrapda-da goýmaz. Mürzemmetligini edip Sümsülä-de, onuň hossarlaryna-da gün bermez. Meniň öýde «şaňnyrdap» oturan nikaly gelnimiň bardygyny aýdyp, olary masgaralamakdanam, gyzlaryny aýal üstüne berjek bolmakda aýyplamakdanam gaýtmaz.

Şonuň üçinem, şol wagt men özüm Sümsüläniň beren «garaşmak» syýasatyny saýlap alaymakdan başga ýol ýok hasap etdim. Kakam köşeşýänçä, nirä-de bolsa, ümdüzime tutdurmaly, diýen netijä geldim.

Çünki, Sümsüle-de: «Ömrüm ötyänçä garaşmalam bolsa, söz berýän, ýöne, şolaryň doňy çözülyänçä garaşmaly» diýipdi. Häzir gaçmak, bir ýanlara bile gitmek meselesine bolsa ol çürt-kesik garşy.

Diýmek, başga alaç ýok!.. Gitmeli.

Onda-da kakamyň düýbünden güman etmejek tarapyna gitmeli. Ondan aňrygam, ýa, Allah!..

Men sag elimiň aýasyny köýnegimiň gursak jübüsine ýetirdim. Pulumam bar, pasportymam ýanymda.

Taksi tutup, uçargähe bardym.

Edýän hereketlerimiň, gelen netijämiň dogrudygyna şol wagt aklym çatýady diýsem-ä ýalançy men, Azat jan. Hatda takyk nirä, näçe wagtlyk gitjegimem, baran ýerimde näme bilen meşgul boljagymam bilemokdym. Edil ümürde ýöreyän ýalydym. Şeýle-de, kakamyň öz nökerleri bilen uçargähe döküläýmekleriniň ahmaldygynam aradan aýramokdym. Şonuň üçinem: «Şol ýere petek bar, özem häzir uçjak bolup dur» diýseler, Kamçatka bolsa-da ikerjiňlenmän uçmaga taýýardym.

Sorag-jogap tekjesiniň aňyrsynda oturan, gözi insizje äýnekli daýaw aýal tüýsümi bozuk gördümi, ýa gepleýiş äheňimi halamadymy, iki gözümiň içine ýaman algydar ýaly, sowuklaç seredip oturyşyna, bir uçaryň Leningrada⁴ ugrajak bolup durandygyny, petek alyp, göni, bellik etdirilýän ýere barybermelidigimi diýseň biparhlyk hem äsgermezlik bilen aýtdy.

Aldym. Aýdylan ýere bardym. Elimde goş bolmansoň bellikdenem ýüzümiň ugruna geçdim-de, beýleki ýolagçylar bilen bilelikde, uçuşa çagyrrarlaryna garaşyp durubardym.

Içiň gussaly, başyňam aladaly bolsa, adam pahyr ýüzüň-gözüňem üýtgär ekeni. Daşyňdan ulumsy, gedem, garaz adamyň ýaramazy bolup görünýän ekeniň. Asyl, önünden çykanyň: gel urşaly, diýäýesi gelip dur. Muňa men şol gezek hälki,

⁴— Häzirki Santk-Peterburg.

kassada oturan aýaldan başlap, tä Leningrada barýançak telim adamyň tymsalynda göz ýetirdim.

Iň bärkisi uçup barýarkak gapdalymda oturan, orta ýaşlaryndaky bir kişi astynda ýumak bar ýaly oýkanjyrap oturyşyna: «Tirsegiňi çek! Buduňy-buduma degirme...» — diýip, ýolboýy ýüregime-bagryma düşdi. «Allah-Allah...» bilen zordan çyadym. Öňdäki oturgyçda oturan birem garşa-garşa yzyna gaňrylyp: «Dyzyňy çek...» diýse, yzymda oturan aýal: «Arkan gaýyşma, oturgyjyň arkasyna ýaplanma...» diýip, azar ýamanyny berdi. «Ýene şeýtseň köwşümiň ökjesi bilen çüwdäňi deşerin...» diýip haýbat atan, ýumrugyny çenän gezeklerem, ýolbelet gyzy çagyryp duýdurýş berdiren gezeklerem boldy.

Hemmesem men şol zatlary bilgeşleýin edýändirin öýdýärler.

Ömrümde şolar ýaly oňaýsyz ýagdaýa düşen gezegim ýok. Edil «ýyldyza ýörän ýaly» diýenleri boldy. Iň ýamanam düşünişjek, ylalaşjak bolup, janygyp ugraýan welin, gaýtam betereine tutýalar. «Hä-ä... Şeýlemi-i... Şeý diýsene asyl...» diýşip, dişlerini gyjaşyp ugraýalar. Agyzlaryny-burunlaryny towlaşyp üstüme sürünýärler. Meniň welin uruşdan-sөгüşden elli bizar, öz derdim özüme ýetik.

Şonuň üçinem men şol gün uçaryň içinde oturan ýerimde: «Ýüzüň-gözüň gowy däl wagty, iň gowusy, öýden çykman, hiç kime görünmän oturmak» diýen kesgitleme oýlap tapdym. Aladasyz, ýüzüň açyk wagty welin beýle däl. Her kim seň bilen ýylgyryp salamlaşjak, güler ýüz bilen gürlleşjek, garaz, allanämelik...

Bolsa-da, daň saz beriberende baryp, Orsyýediň demirgazyk paýtagty hasap edilýän Leningradyň uçargähinde sag-aman gonduk.

Şol döwür soýuzyň ähli şäherlerinde ýokary okuw jaýlaryna okuwa girmek üçin resminamalar kabul edilýärdi. Meniň öňümde bolsa, öň Sümsüle bilen meýilleşdirip goýşumyz ýaly, okuw meselesi keserip durdy. Şonuň üçinem, uçardan düşüşim ýaly, garaşylýan zallaryň birindäki garbanyşhana girdim-de, bir kofe bilen myssyjak, akja bulkanyň başynda Leningradda nähili okuw jaýlarynyň bardygy barada pikir öwrüp başladym. Bilýänjelerimiň barysyny aňymda aýladym.

Sazçylyk uçilişsesini gutarandygym üçin konserwatoriýa synanyşmak amatly boljakdy, ýöne, höwesim binagärlikde bolansoň, çeperçilik akademiýasyny saýlap aldym.

Indi men şonuň gözlegine çykmary. Ýöne, entek ir. Edaralarda iş başlananok. Ak gijeleriň döwri bolansoň, gije bilen gündiz edil alajaly ýag ýaly, biri-biri bilen garyşyp gidýär.

Awtobusa münüp şähere barýançam esli wagt geçdi. Ýüzüm entegem açylan däl bolsa gerek, awtobusyň içi dolam bolsa gelip gapdalymda oturan-a bolmady.

Taksi tutup, barmaly ýerimi aýtdym. Eltdi. Şol şähere gadam basyp, ilkinji hoş sözem men şol sürüji ýigitden eşitdim.

— Işin şowly bolsun, gardaş.

— Sag bol...

Allahy çagyryp, göni rektoryň ýanyna girdim. Ähli ahwalatlarymy bolşy ýaly edip aýtdym. Soňundanam:

— Binagär bolmak arzuwym bar. Ýanymda bolsa pasportymdan başga ýekeje resminamam ýok. Gaýrat ediň-de, synaglara goýberiň, giribilsemresminalarymyň hemmesi yzymdan geler ýaly ederin — diýdim.

Meni diýseň mylakatly kabul eden şol adamyň ady Ýuriý Andreýewiç Galaktionow. Onuň mazaly agaran, uýy sargyly saçlary gerdenine düşüp dur. Burunlak. Murtlary, gaşlary ösgün. Sakgaly ýok. Bir eli hümmet hasaly. Professor. Ýurda belli hudožnik-heýkeltaraş. Eden ýagşylygyndan lezzet alýandygy daşyndanam bildirip dur. Umuman, gowy adam.

Meni üns bilen diňläp bolanyndan soň ol uludan demini alyp:

— Да-а... — diýdi-de, balkyldap duran ullakan, bulutsyz asman deý dury hem çuň, içi mähirden doly mawy gözlerini süzgekledip ýüzüme seretdi. — Siz juda kyn ýagdaýa düşüpsiňiz, ýagşy ýigit. Edil ertekilerdäki ýaly. Bir döwletiň içinde ýaşap ýörüs, emma biz gör, nähili aýry-aýry adamlar... Ай-яй-яй... Ай-яй-яй... Hiý, beýle-de bir zat bormy. Hiý, öz çagaňam bir bular ýaly çykgynsyz güne salmak bormy... Beýle ýagdaýa düşen adama kömek etmän bolmaz ahyry... А как же...

Islendik ýagdaýda, islendik adamyň ýanynda garaçynyň bilen dogryňy aýtmaklygyň ýalan sözlemekden kän-kän ähtibarlydygyna-da men şonda göz ýetirdim. Adamlary birleşdirýän esasy zadyň garyndaşlyk däl-de, ýürekdeşlik, birek-birege düşünişmeklik ekenidigne-de men şol gezek, Ýuriý Andreýewiçiň gaşynda otyrkam düşündim.

Ol bar zady söz berşi ýaly etdi. Hut öz görkezmesi bilen meni synaglara goýbertdi. Başdan-aýak dik durup gözegçilik etdi. Dogrusyny dogry aýtjak, synaglardan geçmäge-de ýardam etdi. Her synagda gelip, mugallyma: «Şu ýigit geçmeli, ol kyn güne düşüpdur, bizden haraý istäp gelipdir...» diýdi. Men oňa ömürlük minnetdar boldum. Häzirem minnetdar. Goý, onuň ýatan ýeri ýagty, jaýy jennet bolsun...

...Synaglar doly tamamlanandan soň, Ýazly aga hat ýazdym. Onam başymdan geçen soňky wakalar bilen birin-birin tanyşdyrdym. Okuwa girendigimi, resminalarymy «talap edilýänçä» diýen bellik bilen, Leningradyň merkezi poçtasyna ibermegini, eger-de Sümsülä gabat gelse, kyn görmese-hä ýörite tapyp, oňa-da meniň nirededigimi, habarlaşmak üçin haýsy salga hat ýazmalydygyny aýtmagyny haýyş etdim. Galan oduk-buduk ownuk hysyrdylardanam dynanyndan soň, Sümsüle bilenem ýörite habarlaşjakdygymy, okuwa gireninden soň Aşgabada baryp gürlleşibem gaýtjakdygymy aýtdym.

Ýazly mugallym gaty alada eden bolmaly, üç hepdä ýeter-ýetmez resminalarym geldi. Üstüne özündenem azajyk goşup, galanja iş hakjagazymam iberipdir. Sümsüläni görüp bilmändigini, sebäbi onuň бүтін tomus okuw aladasy bilen Aşgabatda bolandygyny, ondan-mundan eşidişine görä, okuwa-da girendigini, gaýdyp gelensoň görüp, sargytlarymy hökmany suratda ýetirjekdigini resminalaryň gapdalyna goşan, iri harplar bilen, towugyň aýak yzlary ýaly «çaýşanak-da-çuýşanak» edilip ýazylan hatynda aýdypdyr. Meniň okuwa girenime begenýändigini, ýöne aýdym-saz mugallymsyz, hususan-da, gurnak ýolbaşçysyz galandygyna bolsa gynanýandygyny hem ýazypdyr. Sümsüle ikimiziň bulaşyklyga

düşendigimizem eşidendigini, özleriniň hiç hili kömek edip bilmeýändiglerine gynanýandygyny-da ýañzydypdyr. Şeýle-de Pürli agadan we beýleki mugallymlaryň, köp sanly okuwçylarymyň adyndan dogaýy salamlar gönderipdir. Kakam bilen ýarasmaklygyň ýollaryny agtarmaklygymy maslahat beripdir. «Ata-ene bir mukaddes zatdyr, hernäçe gazap bolsa-da, onuň öz perzendine ýamanlygy ýokdur, ýöne, söýgem şol mukaddeslikleriň biridir. Şonuň üçinem, jan inim, özüň bir ýol tapaýmasaň, bu babatda men-ä näme diýjegimi bilýän dälidirin...» diýipdir.

Okuwlaryň başlanansoň banderol edip, poçta arkaly pasportymy, harby bildimem hasapdan çykardyp ibermegi üçin Ýazly aga hat ugratdym.

Frontçy ýaşuly, baýry mugallym, mährem adam meniň ol haýyşymam ýerine ýetirdi.

Ýöne, şolar bilen gelen hatda welin, Ýazly aga kakamymyň etraba baryp, gopgun baryny turzup gaýdandygyny habar berýärdi.

Ýagny, kakam ilk-ä mekdebe baryp, Ýazly aganyň we beýleki mugallymlaryň üstüne gygyrypdyr. Olary okuwçylaryna ahlak terbiýesini berip bilmezlikde, ýaş gyzlaryň öz mugallymlary bilen çörňeşmäni dagy hiç zatça-da görmeýändiglerine göz ýummakda aýyplapdyr. Soň etrabyň bilim bölümüne baryp, Pürli aganyň üstüne gygyrypdyr. Häkimlige baryp olaryň hemmesiniň üstünden bilelikde arz edipdir. Iň soňunda-da polisiýa baryp, şu mesele boýunça bilim ýolbaşçylarynyň üstünden iş gozgamaklaryny talap edipdir. Olaram: «Ýaşuly, iş gozgasak okuwçysyna göz gyzdyrany üçin öňi bilen seň ogluňy basmaly borus» diýip, ony haýykdyrjak bolupdyrlar. Ýöne, Mürzemmetmi haýykjak? «Bolýa, basyň! Ýöne, öňi bilen tapyň! Tapyň-da basadyň...» diýip, özlerindenem beter haýbat atypdyr. Olaram: «Bor, ýaşuly, bor. Barysyny derňärisem, kim nirä giden bolsa taparysam, siz arkaýyn boluň» diýip, ony başlaryndan sowubilseler kaýyl bolupdyrlar.

Kakam iň soňunda Amanlara barypdyr. Sümsüläniň öz-ä ol wagt Aşgabatda synag tabşyryp ýör ekeni welin, ähli zarbany Aman bilen aýaly Aýtuwak öz üstüne almaly bolupdyrlar. Kakam: «Siz meniň öýli-işikli oglumy azdyryp, gyzyňyzy şoňa berjek bolýaňyz, öýüni ýykjak bolýaňyz, juda är tapmaýan bolsa, uýaň bazara çyksyn. Ýaňy bir ýola düşen abat maşgalany bulamasyn. Tapyň, nirede gizlänem bolsaňyz, meň oglumy... Ölýänem bolsaňyz siziň şo gyzyňyz meň duluma geçip, gelinsiräp oturmaz... — diýip, üstlerine gygyrypdyr, aýtmasyz zatlaram aýdyberipdir.

Namysdan ýaňa Amanyň tas ýüregi ýarylan ekeni. Ol öýüne girip tüpeň alyp çykypdyr. Kakam atjak bolupdyr. Hälem bolsa tä, etrapdan gaýdýança polisiýa işgärleri onuň gapdalyndan aýrylmandyrlar. Şolar saklaýypdyrlar.

Ahyram şol etrapda şol wagt meniňem, Sümsüläniňem ýokdugyna gözi ýetenden soň, kakam yzyna dolanypdyr we meni başga-başga ýerlerden gözläp başlapdyr.

Synaglaryny üstünlikli tabşyryp öýüne gelenden soň, kakamymyň turzup giden oýunlaryny eşidip, Sümsüle bijaý erbet bolupdyr. Birnäçe gün yerinden galybilmän ýatypdyr.

Ýene bir gynançly habar: o-da Ýazly aga ýarawsyzlygy sebäpli özüniň işden çykmaçy bolýandygyny syzdyrypdyr.

Elbetde, frontçy ýaşulularyň köpüsi ýaly, o-da öňdenem ýarawsyzrakdy. Her ýyl uruş weteranlary üçin niýetlenen,soýuzyň dürli künjeklerindäki ýeňillikli şypahanalara gidip gelýärdi. Şypa-da tapýardy. Entek-entekler işden gitmek barada gürrüňem gozgamaýardy. Şonuň üçinem, meniň çak edişime görä, kakam baryp gaýdandan soň, kölegelerinden gorkuşyp ýören etrap ýolbaşçylary, birdenkä sorag-ideg ediläýse ýa iş gozgalaýsa dagy, «ine, çäre gördük» diýer ýaly, ony Sümsüle ikimiz sebäpli biynjalyk eden bolmaklary juda ahmal... Ýöne, bu barada Ýazly aganyň özi ýekeje sözem ýazmandyr.

Ondan gelen soňky bir hatyň mazmunyna görä, etraba baryp gaýdansoňam kakamyň «hor-hory» ýatmandyr. Ol Sümsüläniň nirä okuwa girenini bilip, ilk-ä dekanyny, soňam rektoryň ýanyna giripdir. «Siziň baş ýyllap okuwçy boljagyňyz eýýämden gelinleriň ärlerini elinden aljak bolup, göze-başa düşüp ýör» diýipdir. Çäre görmeklerini, ony ahlaklylyga çagyrmaklaryny talap edipdir. Ýogsa, Bilim ministrligine, Merkezi Komitete çenli gitjekdigini, gerek bolsa Birinji sekretaryň hut özüne çykjakdygyny, şoňa özünde mümkinçiligiň bardygyny aýdyp haýbat atypdyr, gorkuzypdyr. Sümsüläniň özünem çagyrdyp: «Niredede gizlänem bolsaň, oglumy tap, barybir men saňa ony oýnatdyrman» diýip, gygyrypdyr.

Arassa adam töhmede çydamazak, ejiz bolýa. Sümsüle ýene-de özünden gidipdir. Hassahana düşüpdür. Kakam bolsa onuň şol bolşunam «artistlik» hasap edipdir. Entek-entek gidişjekdigini aýdyp, hassa ýatan gyzyň üstüne hemle atypdyr.

Hälem dekanam, rektoram, etrapdakylar ýaly ýelýürek, göterme däl ekenler. Sümsüläni ur-tut Uniwersitetiň umumy ýygnaçyna salyp, okuwdan çykarjak bolup göze-başa düşübermändirler. «Bor, ýaşuly, biz bar zadyň anygyna ýeteris, hany, ogluňyz bir ýerden çyksyn bakaly...» diýşip, höre-köşe bilen gaýtaryp goýberipdirler.

Kakam şondan soň tanyş-bilişleriniň üsti bilen Içeri işler ministrligine çykypdyr. Meniň üçin «Bütinsoýuz gözleg» yglan edilmegini talap edipdir. Ýöne, o ýerde onuň näzinem çekmändirler, abyр-zabyrlaryna gaty bir gulagam asmandyrlar. «O zatlary, ýaşuly, bize siz görkezme berip etdirmeli däl, kimi nädip tapmalydygynam, tutmalydygynam özümüz gowy bilýäs, ýöne, gözlenýän adam jenaýatkär bolmaly, biziň eşiđişimize görä bolsa, siz ony zor bilen, halaşmaýan gyzyňa öýlendirmekçi bolupsyňyz. Iş gozgamaly bolsa, siziň garşyňyza gozgamaly, ogluňyzy bolsa, şaýat hökmünde çagyrmaly. Ine, şonda biz siziň ogluňyzyň niredediginem bileris, taparysam, getirerisem...» diýipdirler.

Kakam diňe şondan soň köşeşipdir we çar tarapa çarp urmasyny goýupdyr.

Şol hatynyň soňunda Ýazly mugallym golaýda ýanyna Sümsüläniň gelendigini, meniň salgymy sorandygyny, özüniňem öň meniň haýyş edip goýuşym ýaly, salgymy berendigini ýazypdyr.

Soňraky hat Sümsüläniň özünden geldi. Ol öňi bilen-ä meniň başymy çarap, şeýle uly şäherde, dünýä belli okuw jaýlarynyň birine, şular ýaly dara-direlikde, gyr-gyssaglykda okuwa girip bilendigim bilen, megerem sypaýyçylyk üçin bolsa

gerek, gutlapdyr. Yzyndanam meniň basymrak dolanyp baryp, öz nikaly maşgalama eýelik etmegimi haýyş edipdir. «Ýogsam bu ýerde seniň ataňdan ýaña bize gün-aý ýok. Barymyzyň üstümüzü depeläp, masgara edip ýör» diýipdir. Şondan soňraky eden beýanatlaryna görä, ol kakamyň jenjelleriniň aňyrsynda nämeleriň ýatandygyny bilmek, hakmy, nähakmy, takygyna ýetmek üçin gözläp-idäp ilk-ä öýe barypdyr. Ejem bilen oturyp çay içipdir. «Men Mähti bilen sazçylyk uçilişesinde bile okadym, häzirem Moskwada konserwatoriýada okap ýörün, öýlenenini eşitdim-de, hem-ä gelmini göreýin, hemem gutlaýyn, diýip geldim» diýipdir. Ejem sadalygyny edip, Aýbaharyň okuwdadygyny aýdypdyr, salgysynam beripdir.

Şeýdibem ol Aýbaharyň ýanyna barypdyr. Medinstitutyň ýatakhanelarynyň howlusyndaky bagyň saýasyndaky oturgyçlaryň birinde oturyp, göwünsolpularyndan çykýançalar gürleşipdirler. Aýbahar Sümsülä ähli zady bolşy ýaly aýdyp beripdir. «Mähti meniň talagymy berip gitdi. Özem seniň üçin, meniň razyçylygym bilen, haýyşym bilen şeýtdi. Ol diňe seni gowy görýä. Meniň olarda ýaşap ýörenimi bolsa geň görme. Men öňem şol öýde ýaşap ýördüm. Sebäbi biz garyndaş. Okuwymy gutararynam, giderinem. Wakalar könelişenden soň ol geler, hökman geler. Özem diňe seniň üçin geler. Men muňa ynanýan. Hut şonuň üçinem, men öz bagtymdan el çekdim...» diýipdir.

Bu barada Sümsüle hatynyň dowamynda şeýle ýazýar: «...Meniň ýanymdan gaýdanyňdan soň başyňa nä günler düşendiginden habarym bar. Näme üçin ýurtdan çykyp gideniňem bilýän. Şondan başga alajyň galmandygyna-da ynanýan. Hemmesi dogry. Bar zat ikimiziň gepleşip goýşumyz ýaly. Garaşmaly. Menem garaşmaly, senem garaşmaly. Biz bu barada wadalaşdyk. Ýöne, sen eýýäm wadany bozduň. Men Aýbahar bilen gürleşdim. Ol gelin lybasynda. Ýöne, syryny maňa açdy. Ähli zady bolşy ýaly edip aýtdy. Emma, gel, üçimizem özümüzü aldamaýyň. Çünki, nika diýlen zat oýunjak däl, ýarym sagat oýnaňsoň, zyňyp goýbereriň ýaly. Gyýýlandan yddat möhleti geçmese ony asla bozmak bolanok. Gadagan. Talagam şoňňaly. Azyndan üç aý ýaşasmazdan öň talak bermek bolanok. Şol möhlet dolaýanda-da, kazynyň öňünde sen onuň sebäplerini düşündirmeli. Subut etmeli. Delillendirmeli. Şaýatlaryň bolmaly. Kanunlaryny agzyň ugruna ýoýup goýberibereriň ýaly, şerigat gaty bir şerimsizem däl. Şonuň üçinem, Aýbahar ikiňiziň nikaňyz henizem şol durşuna dur. Entek gylam gymyldanok. Hökmüni ýitirenok. Güýjüni gaçyranok. Onsoňam Aýbaharda bar mertebe mende-de bar. Menem özümi ondan namartdyryn öýdemok. Senem ondan kem söýemok. Siziň bagtyňyza garakeçe çekip, özümi bagtly edesimem gelenok. Beýdip bolýandyram öýdemok. Nesibe takdyra çekip, duş gelipsiňizmi, nikalaşypsyňyzmy, мәреке ýygnap toý tutupsyňyzmy — yzynam dowam etdiriberiň. Ýaşaberiň. Hälem bolsa,dolan. Okuwyňy bári geçiräý. Goý, iň bolmanda, ataň-eneň bir ýürekleri ynjalsyn. Aýbahar welin hakykatdan-da gowy gyz. Ol saňa gowy maşgala bolup biler.

Meni welin sen indi unut. Gözleme-de, ideme-de, gelme-de. Barybir tapmarsyň. Tapaýanyňda-da seň üçin men ýok. Men seni päkligiňe, ýalňyzlygyňa istäpdim, indi bolsa sen maşgalaly adam. Maşgalaly adamyň üstüne çöwjemek

bolsa, kakaň dogry aýdýa, gowy däl. Senden tapawutlylykda, ol öz wagtynda watany goraýşy ýaly, özünem, maşgalasynam gorap, göreşip bilýä. Düýä münüp, hataba bukmak bolsa, gerek däl. Men saňa: «Ölsem ýeriňki, ölmesem seniňki» diýipdim. Seniňki bolmag-a nesibämde ýok ekeni, ýeriňki welin bolaryn. Başgaça bolup bilmez. Iň bolmanda sen şuna bil baglap bilersiň».

Bu hat meni haýal etmän Aşgabat sary ýola düşmäge mejbur etdi. Çünki, men haýal etmän onuň bilen gürleşmelidim, düşünişmelidim. Asylam men şol edip ýören hereketlerimiň hemmesini şonuň üçin edipdim ahyry.

Ol meniň ömrümiň manysydy. Göz guwanjymdy. Gelejegimdi. Dogup gelýän Günümdi. Daň ýyldyzymdy.

Dynç gününe gabatlap, iki günem okuwdan rugsat aldym-da, Aşgabada uçdum. Yzma gaýtmaly petegimem jübimde.

...Uçardan düşüp, göni Sümsüläniň ýaşaýan ýatakhanasyna bardym, tapmadym. Okuw binasyna bardym, onda-da ýok. Kafedralaryna bardym. O ýerde-de näme sebäpdendigin-ä aýdyp bilmediler, ýöne, Sümsüläniň üç günlük rugsat alyp öýlerine gidendigini welin, aýtdylar.

Ýene-de: «Näme etmeli?» diýen sorag önümde keserdi. Gelenime görä görmän gitsem-ä birhili. Yzyndan etraba gideýin, diýsem, o-da bolanok. Birinjiden-ä çapraz düşmegimiz mümkin, ikinjidenem, Sümsüläniň hossarlarynyň kakam zerarly salnan ýaralarynyň täzelenmegi, ar-namyslarynyň joş almagy ahmal.

Öýe barmaga-ha asylam hakymyň ýokdugyna düşünişip durun. Ogryn-dogryn, bukdaklap baryp, iň bolmanda daşyndan ejemi göreýin diýsem, o-da juda töwekgelçilik boljak. Bir zada kejişen wagty ejemiň aýdyşy ýaly «Okan namazym ürküzen gurbagama» degjekgä.

Sümsüläniň hatyndaky nikaly, talakly meseläni düşünişmek üçin, Aýbaharyň okaýan ýerine baryp göräýsemmikämem bir diýdim. Ýöne, nädip düşünişmeli? Näme diýmeli? Onsuzam birgiden melamaty boýnuna meýletin alan biçäräniň golundan tutup: «Ýör, kaza baraly! Men saňa näme üçin «talak» berendigimi subut etjek» diýmelimi? «Bor» diýip, bile gidiberäýen halatynda baryp kaza näme diýmeli? Birtopar ýalan-ýaşryklar bilen arassa maşgalanyň üstüne töhmet atyp, Hudaýyň önünde ýene-de günä gazanmalymy? «Hany şaýatlaryň?» diýse näme jogap bermeli? «Hiý ýarym sagadyň içinde, gözüň önünde-de bir hatyn äriden talak alarlyk iş edermi?» diýseler, näme diýjek?

Ýok, ol-a asylam bolmaz. Diňe Sümsüläniň özi bilen düşünişmeli.

Aýbahar meniň aňymda mukaddes maşgala hökmünde orun aldy, hut, şeýleligine hem galar.

Artykmaç entäp, göze düşüp ýörmezlik üçin, men üç gün möhletimiň dolaryna-da garaşman, petegimi çalyşdym-da, şol günüň özünde yzma uçdum. «Zyýany ýok. Ýakyn günlerde ýene bir gezek geler gidäýerin».

Uçaryň içinde otyrkamam, şunça golaý barybam ejemi görübilmän gaýdandygym üçin gynandym. Bokurdagym dolup, gözlerime ýaş geldi.

Bolup geçen wakalaryň içinde hemmämizden beter ejir çekenem şol görgüli bolsa gerek. Çünki, ol meňkiligem bolup bilenok, kakamyňam ýüzüne gelip bilenok, Aýbahardanam geçip bilenok, Sümsüläni bolsa asla tananogam, görenogam. Sözi diýseň, o-da ýöränok. Naçar. Ejiz. Biçäre. Bar güýji iki gözüne ýetýä. Men bilýän, ol şu wagtam törki jaýlaryň birinde çünke gysylyp, jybarly gün gara öýüň ýeňsesine geçip, mugryljyrap oturan, ýetim çaga ýaly, gözleriniň ýaşyny sykyp oturandyr. «Çagajygym niredäkä?...» diýýändir. Men bolsa ony golaýyna barybam görübilmän gaýtdym...

Elbetde, daşyndan hernäçe gazaply görünse-de, kakamyňam haly teňdir. Eden işlerine puşman etmekden ýaña janyna jaý tapýan dälidir. Hernäçe mertsirän bolsa-da, ýalňyz balasyndan dynandygyna içi tütäp durandyr. Her gün agşam ejemiň üstüne herrelip: «Jähennemiň teýine gidenem bolsa, aglama şon üçin» diýýänem bolsa, ýüreginiň töründe bir ýerde meni jähenneme rowa görýän dälidir.

Ýöne, ol öý eýesi. Hojaýyn. Erkek kişi. Hojalykda hemme zada jogapkär şol. Näme diýse-de, näme etse-de, ol öz göwnüne hojalygyň bähbidi üçin edýän diýip düşünýär. Üstesine ýasawam şeýleräk. Abyr-zabyrlyrak. Gitler bilen ýaka tutuşyp gelen adam. Hökümediň önünde-de iş baryny bitirip, «Türkmenistanyň at gazanan demir ýol işgäri» diýen hormatly ada mynasyp bolan adam. Hatda, «Hitrowkamyzdaky» kiçiräk bir köçä onuň adynam dakdylar.

Sonuň üçinem, ony kyn güne salandygyma, şeýle abraýly adamy görüp-eşidilmedik biabraýçylygyň üstünden eltendigime-de düşünýän. Onuň ozaldanam köp gowgalary başyndan geçiren gojaman göwresindäki ysgynsyz gurp, yşk ýolunda janserek bolup ýören däl oglunyň gerdenine atan külpetlerini çekip-çydardan ýa geçirip goýberibererden ejiz geläýmese-de ýagşydyr...

Ine, şol gezek men şular ýaly agyr oýlaryň astynda ýegşerilip, uçardan düşdüm.

Leningrad meni uçganaklap ýagýan owunjak gar, çapgyn aýaz bilen garşy aldy.

Şeýdip, okuwyň ilkinji aýlary geçdi. Sümsüläniň ýanyna ikinji gezek gitmekligi gyş rugsady döwrüne meýilleşdirip ýördüm. Ýöne, şol wagat ol ýerde-de ýokary okuw jaýlarynyň rugsatlary başlanýardy-da, Sümsüle ikimiziň ýene-de çapraz düşäýmegimiz ahmaldy. Täze ýyla gabatlap gitsemem şol ýagdaýa düşäýmegimiz mümkin. «Barjak, garaş...» diýip hat ýazsam ýa telegramma ugratsam-a şol pursat onuň asylyam tapdyrmazlygy ahmal.

Sonuň üçinem, men ýene-de dynç gününe ýanap iki gün rugsat aldym-da, dekabryň aýaklaryna Aşgabada uçdum. Az-owlak pul karz almaly boldum, ýöne, o döwrüň ýol petekleri sähel zada durýardy.

Men baran günüm howa Aşgabatda ýaz aýlaryny ýada salýardy. Maýyl. Gün çykyp dur. Ýagyrynlary gatyrak gyzan pyýadalar penjeklerini çykaryp, ellerinde göterişiň ýörler.

Meniň bararyma garaşýan ýaly, Sümsüle-de ýatakhanelarynyň öňündäki uzyn oturgyçda güneşläp, gazet okap oturan ekeni.

Üstüne biriniň kölege salanyny bilip, ol başyny galdyrdy. Ýüzüme seretdi. Ýöne, ýüzünde-gözünde hiç hili üýtgeşiklik duýulmady. Meniň bilen dagy edil, ýap-ýaňyja görşüp aýrylyşan ýaly, bir gyra seretdi-de, doňdy oturyberdi. Kem-kemden göwresem şo tarapa buruldy. Men: «Salam» diýýän welin, göwni bir ýaly. Sarsanogam. Öň meni görende boýnuma bökäýerli görüňýän Sümsüleden nam-nyşan ýok. Men onuň akyly üýtgändir öýdüp gorkdum. Ýanynda oturdym-da, iki çigninden tutup çalarak silkeledim. Gör, indi näçinji gezekdir:

— Sümsüle, Sümsüle, bəri bak, bu men, Mähti... — diýdim. — Men seniň bilen gürleşmäge geldim. Sen diýip geldim, seni äkitmäge geldim...

Ol birdenkä ukudan oýanan ýaly, «ýalt» etdirip ýüzüme seretdi. Esli wagtlaý synlaýjy nazaryny gözlerime dikip oturdy. Birdenem gazap bilen:

— Hatymy aldyňmy?.. — diýdi.

— Aldym. Hut şonuň üçinem geldim.

— Gelmelem däl ekeniň.

— Men indi ikinji gezek gelyň. Bize düşünişmek gerek. Nikalam bolsa, nikasyzam bolsa, Aýbahar bilen ýekeje sagadam ýaşaşamok. Bir ýassykda başlaşamok...

— Sen zerarly ol henizem gelin lybasynda gezip ýör...

— Ol wagtlaýynçadyr.

— Seniň üçin wagtlaýynçadyr, hakykatda welin, gelinlik wagtlaýynça bolmaýar.

— Barybir men saňa beren wadamy bozamok. Hut şonuň üçinem men şol hereketleri etdim. Gelinligimden, atamdan-enemden geçdim.

— Geçmeli däl ekeniň. Geçmelem däl ekeniň, gelmelem däl ekeniň. Suw seňrikden agansoň, beýdip, üstüme ernip durmalam däl ekeniň. Öň-ä kakaň...

— Men gelmän, seniň bilen düşünişmän bilmen ahyry, Sümsüle. Men sensiz nädip oňayyn? Sensiz maňa durmuşyň manysy näme?..

— ...

Sümsüle edil birwagtkysy ýaly iki eli bilenem ýüzüni tutdy-da, aglady. Dogrusy aglajak boldy, ýöne, aňyrsy böwetli bor-a çemeli, aglap bilmedi. Men ýokkam aglaý-aglaý çeşmesi guran bolmagam mümkin, gözlerinden ýaş-a çykmany.

Birdenem sen-men ýok, ýerinden tasap turdy-da, elindäki gazetlerini howada galgadyp başlady.

— Oňarsyň! Ýaşarsyň! Bar! Git! Gaýdybam gelme! Şundan şeýläk sen-ä meňki däl, menem seňki! Bar zat gutardy! Tapba-at!..

— Beý, diýme, Sümsüle, men şol öňki Mähti. Senden başga hiç kimim ýok. Bolmandam, bolmazam. Başga birine men hiç haçan göwünem bermen. Saňa beren sözümdenem dänmen. Öňem dänmändim, indem dänmen. Şu

sergezdançylyklaryň, aýraçylyklaryň hemmesine-de men diňe seniň üçin döz gelip ýörün... Senem indi şeýdip, ýüzüme urup dursaň, men indi bu dünýäde kim üçin ýaşaýyn? Kimiň ýanyna baraýyn? Nirä gideýin?..

— Seniň nikaly aýalyň bar. Sen indi ondan aýrylyşyp bileňok.

— Men ondan şol pursatyň özünde aýrylyşdym. Sen şerigatdan tutýan bolsaň, men kowahatdan tutýan. Kowahat bolsa, men özüm nämäni göwnüme jaý bilsem şoldur. Käte şerigatam kowahadyň ýüreksi kanunlaryny kabul edýändir. Şonuň üçinem sen özüňem, menem mundan artyk gynama-da, ýör, tur ýerinden, gideli. Ol ýerde meniň tanyşlarym bar. Olar bize seni ol ýeriniň Uniwersitetine geçirmäge kömek ederler. Bu ýerden çykmagyň gamyny bolsa men özüm iýerin. Gerek bolsa ýene gelerin, juda bolmasa poçta arkaly düzederis, o zatlaryň gürrüni ýok. O ýerde adamlar ýagdaýyňa düşüňäler.

Sümsüle hatda sähelçejik böwrünem diňlemedi. Kesgin gürlledi.

— Ýok! O ýerlerde meň işim ýok. Ursa-da, sökse-de, horlasa-da, ölmelem bolsa öz ilimiň içinde öleýin. Elbetde, gowy adamlar her ýerde-de bardyr, ýöne, men bu wagt Hudaýdan başga hiç kimden haraý gözlämök. Sen özüň nireden gelen bolsaň, şoňa gidiber. Bu jelegaýlarda durma! Görünme! Maňa-ha asla görünme!

— Sensiz maňa dünýäniň dört kinjegem boş... Sümsüle... — diýip, men özümem aglaýmakdan zordan saklanyp, sandyrap durşuma aýtdym. — Sen bolmasaň meniň göwrämem boş. Sen gaýrat et-de, meni diňle. Kowma. Düşünişeli. Leningrada gidip, ikimizem şol ýerde bileje okaly.

— Men ol hakda-da hatymda ýazdym. Gaýtalap oturjak däl. Sen her zat etseňem indi şol nikadan çykyp bileňok. Sebäbi, ol gyzda günä ýok. Ol ak. Päk. Adamkärçiligem juda artykmaç. Şol ynjasa, dogrusy, men indi özüm şondan betar gyanjak. Kakaň şol duzagy daşyňa şeýle bir ökdelik bilen gurupdyr welin, sen indi ondan kyýamat ahyrda-da çykyp bilmersiň.

— Eýle bolsa sen maňa şol duzakdan çykmaga kömek et!

— Hudaý kömek etsin. Ýöne bilmedim-dä... Onuňam işi ikimiziňkiden başga-da ýetik bolaýmasa... — Şondan soň Sümsüle göz-görtele gamlandy-da, uludan sowuk demini alyp, aşak bakdy. — ...Şu zatlaryň şeýle boljakdygyny men bilýädim, Mähti. Çünki, biziň söýgimiz tiz tutaşdy. Alawynyň şöhesi äleme-hä diýmäýin welin, dumly-duşa tiz ýaýrady. Dabarasy ile doldy. Reňki gyzyň gülüňkidenem ýiti boldy. «Ýiti gyzyň bolsa tiz solar» diýipdirler. Biziňki bu döwrüň söýgüsine meňzemedi. Biz döwrüň göstermejek oýnuna baş goşduk. Ýa biz ýalňyşdyk, ýa, döwür ýalňyşdy. Wagtynda doglup ýetişmedik ýa-da has giç dörän bolmagymyzam ahmal. Nätjek, Mähti, ykbaldyr-da, onsoňam: «Oýunçy utulanyny bilse ýagşy» diýipdirler. Pelek bir güýçli bazygär, biz ondan utuldyk... — diýibem, uzak ýoldan alyp gelen argyşçy ýaly, kynlyk bilen ýerinden turdy. Assa-ýuwaş ädimler bilen ýatahananyň gapysyny nazarlap, şol tarapa ugrady. Girelgä ýetmänkä-de syçrap yzyna öwrüldi-de, birwagtkysy ýaly diýseň mähribanlyk bilen boýnuma zyňdy. Hamala iň soňky gezekdigini görene göz etmekçi bolýan ýaly, türkmen maşgalasynyň terbiýesine ters gelýändigine garamazdan, öteniň-geçeniň, gireniň-çykanyň gözünüň alnynda ýüzümden-gözümden şeýle bir yhlas bilen

ogşady, şeýle bir pugta gujaklady, men hatda şol wagt özümiň kimdigimem, kimiň gujagyndadygymam, nirä, näme üçin, nireden gelendigimem unudypdyryn.

Bir görsem ol gapa ýetip barya. Özem garry aýal ýaly iki бүклем. Aýaklanmadyk köşek ýaly «patanaklap» yzyndan ýetdim. Basgançaklaryň barysyndan bir bökende geçip, meýdançasyna çykdim. Gollarymy gerip gapa germeldim.

— Dur-r!..

Sümsüläniň sesi pessaýam bolsa, meniňkä görä has hökümlü çykdy.

— Çekil!.. — Soň ol meniň goltugymyň aşagyndan sümlüp geçdi-de, gapynyň agzynda oturan aýala ýüzlendi. — Şu adamy meniň ýanyma goýbermän. Şu wagtam goýbermän, hiç haçanam goýbermän...

Şeý diýibem, içki basgançaklar bilen, her daýym birine basyp, ýokarylygyna tarap gitdi.

Kelte boýly, ýörände ýerden süýrenip duran köýnegi «pasyr-pasyr» ses edýän, pensionerdigi daşyndanam bildirip duran, tegelek ýüzli oral aýal «gybyr-gybyr» edip ýanyma geldi.

— Gidiň, ýagşy ýigit, ýogsam polisiýany çagyrmaly borun.

Men ellerimi söýeden aýyrdym-da, bir gyra çekildim. Tä ikinji gata çykyp, gözden ýityänçä Sümsüläniň yzyndan seredip durdum. Iň bolmanda gaňrylyp, nazary bilen hoşlaşar öýtdüm. Başga-da kän zatlar tama etdim. Emma olaryň birem hasyl bolmady.

Şondan soň men sakçy aýalyň ýüzüne-de seretmän:

— Polisiýa çagyrmak gerek däl, ýeňňe... — diýdim. — Häzirem gerekgä, hiç haçanam gerekgä. Men gidýän. Onda-da gaty uzak ýere, uzak wagtlyk gidýän. Men indi hiç haçan gelip sizi bimaza etmen... — diýdim.

4. ÝULIÝA

— Şeýlelik bilen, Azat jan, men ýadyma-oýuma düşmän durka, soýuzyň iň abraýly institutlarynyň birine, onda-da özüme düýbünden ýat adamlaryň ýardam etmekleri netijesinde okuwa girdim we öz eý görýän hünärim boýunça okap başladym — diýip, Mähti aga indi özüniň Leningraddaky başdan geçirmelerine başlady. — Elbetde, men muňa biçak begenýärdim, ýöne, yzymdan welin, barybir ynjalyp bilemokdym. Olar baradaky tükeniksiz pikirlerden meniň ünsümi hatda şagalaňly şäher durmuşam, gyzykly geçýän sapaklaram, şowhunly baýramçylyklaram, konsertlerem sowup bilmeýärdiler.

Leningradyň örülen, tokmak deý ýogyn mele guplalary sagrysyna düşüp duran, çomuç bilekli, barmaklary kösük deý, injikleri topuň nili ýaly, butlary çogşup, göwüsleri dyňzaşyp duran owadan gyzlaram çöken-kirlän göwnümi käte bir gobsundyraýjak ýalam edýärdiler-de, birdenem, düýşde görnen ýaly howa garyşyp, gözümden gaýyp bolşup gidiberýärdiler. Olaryň ornuny Sümsüläniň: «Git! Özüňem gaýdyp geläýme! Sen indi maşgalaly adam!..» diýip duran perişan keşbi eýeleýärdi.

Ondan soň Aýbaharyň aglap duran suraty peýda bolýardy. Ol maňa tarap kürtesini galgadyp durşuna: «Ine, gör, sen meni nä günlere salyp gitdiň. Men henizem kürtämi aýrybilemok, gyz lybasyma giribilemok...» diýýärdi. Kakamdyr ejemem yzly-yzyna aňyma girip-çykyp durdular.

Bu ýagdaý meni biçak ýadadýardy we okuwa-da işjeň gatnaşyp, gowy bahalar alyp bilmeýärdim. Şol mesele boýunça mahal-mahal, Ýuriý Andreýewiçiň huzuryna barmaly bolýardym. Ol welin köplenç meniň öz ahwalatlarym bilen gyzyklanýardy. «Şol pikirleri kelläňden çykaryp zyňybilsen, seniň gowy okajakdygyňa-da, güýçli binagär bolup ýetişjekdigiňe-de men ynanyan, ýöne, näçe çalt açylyşybilsen, şonça-da peýda...» diýýärdi.

Elbetde, ol dogry aýdýardy, ýöne açylyşmak üçin maňa wagt, esasanam şol çolaşyk meseleleriň oňyn çözülmegi gerekdi. Häzirlikçe welin, alasarmyk pikirler menden daşlaşmag-a däl, gaýtam barha basmarlaýardylar, üstüme sürünýärdiler.

Umuman, Sümsüle ikimiziň ýaňy bir parlap gül açyp barýan söýgimiz sähelçe wagtyň içinde şeýle bir bulaşdy welin, hut şeýtanyň özem biriniň bagtyny beýle ökdilik bilen çolaşdyryp bilmez.

Ýöne, her niçik hem bolsa açylyşmak welin gerekdi. Uzaga çekse, bu ýagdaýyň meni ruhy weýrançylyklaryň üstünden eltäýmegem ahmaldy. Çolaşyk çoçgardan çaltrak çykmak üçin, men öňi bilen şäheriň iň gözeli ýerlerine, ýadygärliklerine, muzeýlerine aýlanyp başladym. Ermitaž... Folkaneniň «Mis atlysy», tomusky bagyň Felten tarapyndan ýasalan haşamly derwezesi, Isakow sobory, Aleksandriýa maýagy, «Kunstkamera...», binagärler Kazakowyň, Baženowyň taslamalary boýunça gurlan ajaýyp binalar... — bular Beýik Pýotr tarapyndan esaslandyrylan ajaýyp şäheriň göräýmeli ýerleriniň entek käbirleri. Hemmesini welin, şäheriň hemişelik ýaşajýsý bolup, ömrüňi şol zatlar sarp edäýeniňde-de görüp, aňyrsyna çykmak mümkin däl.

Ýöne, barybir şol görenjelerimem maňa kem-kemden täsir edip başlady. «Beýik minaranyň üstünde galyp, düşübilmeýän bolsaň, her günde bir kerpijini aýryber», diýenleri boldy. Kem-kemden derdim ýeňläp ugrady.

Käbir dynç günleri gidip, şäheriň myhmanlary üçin gurnalýan şäheriçi gezelençlere-de, «Kronştat», «Petrodwores» ýaly golaý-goltumda ýerleşýän taryhy-rewolýusion ýerlere parahodly äkidilýän bir günlük syýahatlara-da goşulyşyberdim. Käte bolsa şäheri has gowy öwrenmek üçin gije diýmän, gündiz diýmän, ýeke özüm çykybam köçeme-köçe ykdym ýördüm.

Ine, hut şol ykmandaçylyklaram meniň bir gün agşam nesibäm çekip, Newa derýasynyň üstündäki, gije-gündiziň dowamynda, onda-da gijäniň içi, ýekeje gezek açylyp-ýapylýan meşhur köpriniň üstünden eltdi. Ýöne, tötänden däl, men özüm, ýörite bardym.

Şol wagt men Leningradyň ilkinji gysyny gyslap ýördüm. Paslyň soňragydygyna garamazdan howa sowuk. Eşiklerim onçakly gurat däl. Entek özümi tutup ýetişemok. Talyp hakyma görä alanjalarym bilen oňnut edip ýörün. Ýöne, köp zady ýaşlyk göterýär. Üşesemem, üşeyändigimi bildiremok.

Edil oýun başlamazynyň oň ýany, teatryň iç-daşynda bolşy ýaly, köpriniň daş-töweregi gaýda-gaýmalaşyk. Adam köp. Ikibir-üçbir, hatda topar tutuşyp

ýörenlerem bar. Olaryň özara gürrüňleri umumy bir «gowura» öwrülip, birsydyrgyn gulagyňa gelip dur. Köpriniň haçan, näçelerde açyljakdygyny belki, bilýänem bardyr, ýöne, men-ä bilemok. Sorajagam, biljegem bolamok. Maňa şonuň tapawudam ýok. Sebäbi, şol gijämi men barybir şoňa bagyşladym. Ertir bolsa dynç günü.

Menden başga-da eşiği ýukalar bar bor-a çemeli, käbirleri üşemezlik üçin aýaklarynyň üstünde bökjekleşýärler, o ýan, bu ýan ylgaşýarlar.

Asman açyk. Ýyldyzlar petreşip durlar. Şonuň üçinem howanyň aýazy ýiti. Çakyr. Bir gowy zat, çapgyn şemal ýok.

Men ýeke. Şonuň üçinem içim gysýa. Baryp, haýsam bolsa bir topara goşulaýasym gelip dur. Sebäbi, ýanym bilen Aşgabatdan alyp gelen aladalarym entegem menden doly daşlaşybilenoklar. Hernäçe öwrenişjek bolsamam, şeýle uly şäher gözüme içi Sümsüleli kiçijik etrapça görnenok. Gözlerim bolsa şu ýerde-de şony gözleýär. Köçeleriň her bir öwürümlerinden, darajyk ýanyodajyklaryndan, seýilgählerden, awtobuslardanam, tramwaýdyr trolleýbuslardanam, ýeriň pessi bilen iki-baka «zyň» berýän elektrikalardanam diňe şony gözleýän. Göwnüme bolmasa ol: «Bagyşla, Mähti! Şol gezek men saňa bijaý gödek daraşypdyryn. Soň köp pikirlendim. Ýalňysyma düşündim. Sen mamla ekeniň. Şonuň üçinem, ine, men geldim. Maňa sen bolsaň bolýa. Sen meniň üçin bar zatdan geçip gaýdan bolsaň, ine, menem seniň üçin kowmumdan-hyşymdan geçip geldim...» diýäge-de, bir gapdalymdan çykaýjak ýaly bolup dur.

Gije-gündiz gapdalymdan galman gelýän bu hyýaly ahwalatlardan doly aýňalmak üçin gezelençlerden, syýahatlardanam başga maňa, dogrusy, kimdir biri bilen ýakyndan tanyşmak, gürlaşmek, dostlaşyp, derdi-hal aýdyşmak gerekdi.

Ol aýagymdan bu aýagyma böküp, digdeneklöp durşuma birdenkä, megerem, çagasy bolsa gerek, ýedi-sekiz ýaşlaryndaky oglanjygyň elinden tutup, kenaryň boýy bilen köprü tarap barýan, boýy ortadan sähelçe ýokarrak, egni ýakasyna çal sütük tikilen çalymtyl paltoly, başam şol ikisi bilen reňkdeş, gunduz derisinden tikilen, tüýleri şemalyň ugruna «mymyldaşýan» ýumşajyk telpekli, ümüş-tamyşlygam bolsa diýseň görmegeýdigi görnüp duran bir gelne gözüm düşdi.

Hamala Hudaý meniň ýaňky pikirlerimi duýup, gerekli daşymy getirip önümde goýan ýaly, özümem bilmezden, olara tarap gyýaklap ugradym. Soňabaka aramyz şeýle bir golaýlaşdy welin, gelniň üstünden gelýän ýakymly ysa çenli burnuma gelip ugrady. Ýakymly ysyň adama neneňsi oňalyly täsir edýändigine men şonda ýene bir gezek göz ýetirdim. Görsem men onuň görmegeýligi babatda hem ýalňysman ekenim. Ýüzi-gözem şeýle bir mylaýym welin, her bakyşy: «gel, sözleşeli», diýip dur. Doňajak-doňajak bolup duran Newa derýasy ol her gezek ýylgyranda çaykanjyrap, oňa tarap owsun atýar, hatda guşaklyga ýetip duran emeli kenaryna çenli onuň bilen «ümmüldeşýän» dek, iki-baka yraň atyp, ýaýkanjyrap başlaýar.

Şol zatlaryň barysy birigip, şol şähre gelelim bari ilkinji gezek ýüregimi gozgady. Kalbymyň doňuny çözdü. Dünýä bolan höwesimi oýardy. Gijeligem

bolsa ol ýagtyldy. Telim wagt bári gama gark bolup, gapylykda gezip ýörmek bilen özümi girdaba golaýlaşdyrandygyma-da men şonda düşüňip galdym.

Ol gelin maňa şol wagt alyslardaky gomlar bilen göreşip, özüme sary ýüzüp gelýän, ak ýelkenli ýalňyz gämi bolup göründi. Ýşgymy joşdurdy.

Şeýle-de bolsa, edil birbada-ha lak atyp bilmedim. «Gan bilen giren jan bilen çykar» diýlişi ýaly, bir ýerden gadymky çekinjeňligim peýda boldy-da, elime kakdy durdy. Şonuň üçinem, ep-esli ýere çenli öňe-de gitmän, yza-da galman, ýantaklap gitdim. Şonda men islesem-islemesem olaryň gürrüňlerini diňlemeli boldum. Şol gürrüňleriň esasynda-da, olaryň eneli-oguldyklaryny anykladym. Gelin çal ellikli elleri bilen elinden tutup barşyna, edil uly adam bilen gürläşýän ýaly, ogluna bir zatlar diýýärdi, garaçyny bilen düşündirýärdi, özi gürläp bolandan soň, onuň diýenlerinem diňleýärdi. Ikisiniň nämedir bir zatlar barada jedelleşýän pursatlaram bolýardy.

Olar köprä ýetmän, adamlaryň böwşenräk ýerinde saklandylar. Sözleriniň arasyna maý düşendenem, men «ölsem-öleýine» saldym-da, pişik basyşyny edip, ýanlaryna bardym. Çat maňlaýlaryna geçip saklandym. Salam berdim. Gelin-gyzlaryň adaty şolar ýalyda edişleri ýaly, salamyma derek ýüzümi alar, «jabjynar», iň bolmanda göwnüýetmezçilik bilen «jort» atyp, aňyrsyna öwürler, oglunyň elinden tutup gider öýtdüm.

Emma ol beýtmedi. Hemme zat göwnümiň isleýşi, garaşyşym ýaly boldy. Diýmek, meni duýgym aldamandyr.

Gelin ýüzüme seredip birenaýy ýylgyrdy-da, salamymy aldy. Onda-da diýseň göwünjeňlik bilen aldy. Yzyny dowam etdirmeklige taýyndygynyň alamaty hökmünde gaşlaryny gerip, tutuş göwresi bilen maňa tarap owsun atdy. Hoşniýetli nazary bilen: «Ýeri, ýene näme? Ýene näme diýjek bolýaň? Hany, bol, dowam ediber» diýen manyda ýüzüme soragly seretdi.

Agzyma gelenem şu boldy:

— Девушка, это мост, да?

Diýsemem diýdim welin, aýdan sözüme erbet utandym. Nämedigi köre hasa görnüp duran zada barmagyňy uzadyp: «Şu şolmy?» diýmek üçin, adam ýa bazygär ýa-da birneme kemakylrak bolmalydy.

Bolsa-da, gelin meni oňaýsyz ýagdaýdan alyp çykmak üçin ýüzüme seredip durdy-durdy-da:

— Хотите я вам анекдот расскажу... — diýdi. Razylygymy alandan soňam: — Uçup barýan uçaryň içinde oturan bir ýigidiň gapdalynda oturan gyz bilen tanyşasy gelipdir. Ýöne ebeteýini tapman kösenipdir. Ahyram: «Девушка, вы тоже на этом самолёте летите, да?» diýipdir... — diýdi-de, «jak-jaklap» şeýle bir güldi welin, hemmeler oňa tarap üşerildiler. Ol barybir gülküsini kesmedi. Şo-ol, güldi durdy. Anekdotamy, meniň aýdan sözümemi, ýa hiç haýsyna-da däl-de, ejesine raýdaşlyk üçinmi, oglanjygam güldi. Olaryň gülküsine menem goşuldym welin, ine, giden bir kiçiräk, şowhunly topara öwürüldik duruberdik. Asyl heziller edinäýdik. Meniň-ä gözläp ýörenim şolar ýaly zatdy ahry. Güläp keýpden çykanymyzdan soň, gelin indi uly hyjuw bilen iki gözümiň içine jüýjerildi-de:

— Năme, siziňem şol ýigit ýaly, meň bilen tanşasyňyz geldimi?Tanyşalyňmy? — Ol meniň jogabyma-da garaşman, aşak eglip oglunyň gulagyna pyşyrdady. — Mitka, şu daýy bilen tanyşalymy? — Oglanjyk başyny atansoň gelin ýene-de dikeldi. — Вот и хорошо. Diýmek, tanyşýas. — Gelin ýap-ýaňyja geýen elligini çykaryp, akja eljagazlaryny maňa uzatdy. — Ýuliýa. — Onuň ýyljak elini aýamda saklap durşuma menem öz adymy aýtdym.

Oglanjygam ejesiniň hereketlerini gaýtalady.

— Mitka.

— Diýmek, Dmitriý-dä?

— Howwa.

— Örän ýagşy.

Beýle aňsat hem şowly tanyşlyk her kese ýetdiribem durýan däl. Alşanymyz iki agyz söz, biz eýýam köne tanyşlar kimin, egin-egne deňläp, ondan-mundan mesaýy gürrüňler edişip barýas.

Köpri açylýança diýip, o ýan, bu ýan gezmeläp ýörşümize Ýuliýa meniň kimdigim, niredendigim, bu şäherde năme işläp ýörendigim bilen gyzyklandy. Men jogap berdim. Năme sebäpden bu ýerlere düşendigimi aýtmakdan bolsa saklandym. O-da jikme-jik sorabam durmady. Ýöne, «Türkmenistan» sözünü eşidenden aýak çekdi-de:

— Aha-a... asyl şeýlemi-i... — diýip, ýüzüme ördek deý gyýalap garady. — Adamym maňa şol ýerde gulluk edendigini aýdýardy. «Örän yssy, ýöne bereketli ýurt. Adamlary oňşukly...» diýýärdi. Birem «Gämi» sözünü köp gaýtalaýardy. Aşgabadyň golaýynda şolar ýaly oba barmy, bölümlerem şondamy ýa soň golaýynda bir ýerde ýerleşýämi, nămemi... — Ol «Adamym» diýeninden ýüzümiň üýtgänini aňdy. Çalarak ýylgyryp, gaşlaryny gerende, çat maňlaýynda uçup barýan garlawaç bara meňzedi. — Gorkma, biz häzir bile ýaşamzok. Aýrylyşdyk.

«Ol-a bolaýypdyr» diýmekden zordan saklandym. Şeýle-de kellăme: «Adam pahyr özi aýrylyssa-ha gynanýa, başga biri aýrylyssa-da begenýä» diýen geň pikir geldi.

Şondan soň Türkmenistan, türkmenler barada men oňa bildigimden gürrüň berdim.

O-da öz gezeginde bolgar gyzydygyny, ata-babalarynyň Orsýede baryp-ha Bolgar-türk urşy döwürlerinde göçüp gelendiklerini aýtdy.

— Biz indi gan taýdan bolmasa-da, medeni, terbiýe taýdan bütinleý ruslaşdyk. Iň bärkisi rus diline juda golaýdygyna garamazdan, bolgarça geplăbem bilemzok.

...Birdenem adamlar köprü tarap ylgaşlaşyp başladylar. Bizem şol ýana ýöredik. Onuň açylyşyny-ýapylyşyny başdan-aýak synladyk. Şol wagt onuň aşagyndan ýük parahodlary geçdi. Bu — adamzadyň eli bilen döredilen hem bolsa, Allahtarapyn ýaradylan gudrata meňzeýärdi. Ol bir görseň-ä ýer süýşýän, bir görseňem asman çat açýan ýalydy.

Köpri ýapylandan soň märeke uly tolkun bolup, dumly-duşa ýaýrady. Bizem şolaryň arasyna siňip gitdik.

Ýuliýa bilen duşurandygy üçin men şol köprü hemişelik minnetdar boldum. Şondan soňam kä Ýuliýa bilen, käte ýeke özüm, ýolum düşdügi oňa «salama» bardym ýördüm.

Şol gije welin Ýuliýadan aýrylyşasym gelmedi. Asla men oňa bakyp, doýup bilmeýärdim. Tebigat tarapyndan zandyna duýgurlyk guýlan zenan maşgala munam duýdy. Ol birdenkä ayak çekdi-de, saçlaryny silkip, ýüzüme soragly seretdi.

— Siz meni gowy gördüňizmi?

— Dogrymy aýdaýynmy?

— Gözel göwnüňiz.

— Örän gowy gördüm. Şeýle bir gowy gördüm welin, hiç aýdyp-diýer ýaly däl.

Gelin näzirgedi.

— Beýle zat bolup bilmez.

— Nämüçin bolup bilmez? Ine, bold-a...

Ýuliýa güldi.

— Да я шучу. — Ol meniň ýüzüme söýünç bilen garady. — Вы тоже мне нравитесь...

— Diýmek, onda gepleşdik-dä?..

— Gepleşdik.

— Onda «sizden» «sen-e» geçibersegem boljak-da?..

— Elbetde...

Şondan soň ikimiziňem gep haltamyzyň bujagy çözülene döndi. Biz aram-aram hatda gapdalymyzda Mitýanyň bardygynam unudýardyk. Çünki, daşymyzdan seredeniňde biz eýýäm täze tanyşlara däl-de, telim ýyl bäre ýaşasyp ýören, agzybir maşgala meňzeýärdik.

Awtobus duralgasyna gelip, hoşlaşjak wagtymyz howa ýagtyldy. Ýöne, onuň bilen köçäniň adamy köpelmedi. Çünki, ol gün ýekşenbedi.

Rewolýusiýanyň sallançagy, бүтін Russiýanyň buýsanjy, Beýik Pýotryň perzendi hasap edilýän gadymy şäher, tutuş süňni bilen dynç alýardy.

Men Ýuliýa ýatakanamyzyň telefon belgisini berdim. Näwagtlar şol ýerde bolýandygymy aýtdym. Jaýymyzyň salgysyny berjek bolsam almady. «Bilýän» diýdi. «Gowusy sen özüň jaň edibersene» diýip, özüniň telefon belgisini berdi. Işiniňkini bermedi. Mekdepde iňlis dili mugallymasy bolup işleýän ekeni-de, telefonlary umumy bolup, kime köp jaň geliberse gaty bir halanmaýan ekeni. Öýüne çagyrmady. O-da düşnükli. Onuň üçin men entek ýarylmadyk garpyz.

Megerem, salyhatlylygyň, öz mertebäňe hormat goýmaklygyň alamatydyr, hernäçe örenişendiris öýtsegem, aýrylyşjak wagtymyz hiç haýsyzlyk edip, biri-bimize tarap dodaklarymyzy çommaldyşmadyk. Men edep bilen, ol bolsa aýal-gyzlara mahsus eda bilen, medeniýetli hoşlaşdyk.

Mitka welin awtobusa münenlerinden soňam:

— Дядя Мехти-и!.. Приходите к нам в гости-и!.. — diýip, gollaryny galgatdy oturdy.

Menem tä, awtobus ep-esli aralyga baryp, köp gatly, ullakan bir binanyň aňyrsyna duwlanýança, asyl ondan soňam şol tarapa ellerimi bulap durupdyryn.

Men düýbünden ters tarapa gitmelidim. Ýöne, ol wagt ýatakhana-da gidesim gelenokdy, uzakly gijäni çirim etmän geçirendigime garamazdan ukymam tutanokdy. Maňa şol wagt tä, ysgyndan gaçýançam köçelerde ykmak, ömrümiň ýap-ýaňyja açylan täze sahypasy, şol sahypany açmak bilen özümiň hakmy, nāhakmy, dogrumy, ýalňyşmy, nāhili iş edendigim barada oýlanmak, netije çykarmak, ynsabymyň, has takygy şol pursat gözlerimiň önünde gaýmalaklap ýören Sümsüläniň aladaly keşbiniň önünde jogap bermek gerekdi.

Men şeýle hem etdim.

Kanagatlandymy, kanagatlanmadymy, ony men bilemok, ýöne, daş düşelen sowuk hem nāmāhrem köçelerde entäp ýörşüme, Sümsüläniň irginsiz hem üznüksiz soraglaryna jogap berdimmikām-ā diýýän, şeýle-de bolsa özümi gaty bir aklap bilendirinem öýdemok. Sebäbi, mesele kyn. Çözgüt ondanam kyn. Sümsüläniň özi bolsa meniň bilen juda ýowuz daraşdy. Menden geçdi. «Gaýdyp gelme» diýdi.

Belki şonuň üçindir, sergezdançylygyň бүтін dowamynda sag elimiň birsyhly gursak jübimdäki Ýuliyanyň telefon belgisine tarap uzaýasy geldi durdy.

Ýatakhana günortandanam soň bardym. Barşym ýalam özümi düşege atdym.

Ertire çenli oýanman ýatypdyryn. Alty aýyň argynlygyndan açylan ýaly bolup oýandym. Süňňüm ýeňläpdir. Beýnim durlanypdyr. Edil, süzgüçden geçirilen ýaly. Şähdim açyk. Ýatakdaş ýoldaşlarym, kursdaşlarym dagy tanamajak boldular. «Sende bir üýtgeşiklig-ä bolupdyr» diýdiler.

Geçilýän sapaklary diňleýşimem, kabul edişimem, kellämde özleşdirişimem düýbünden başgaça boldy.

Umuman: «Dar tutana dar dünýe, giň tutana giň dünýe» diýenleri çyn ekeni. Gapyşdyrдыgyňsaýy gapyşyp barýan durmuşa her-hal giňgöwrümlilik bilen garanyň ýagşy ekeni.

Alty aý bäri ýüz bermän, durky bilen doňup duran gadymy şäheriň gujagam şondan soň meniň üçin az-kem ýylap başlan ýaly boldy.

Ol ahyry menem öz perzentleriniň hataryna kabul etdi.

Günde-günaşa diýen ýaly Ýuliyā bilen jaňlaşdyk durduk. Her dynç günleri ýa şenbe agşamlary Mitkanam alyp kino, teatra gitdik, käte arzanrak kafelerde oturdyk. Howanyň maýylrak wagtlary köçelerde, seýil baglarynda, alleýalarda, çagalar üçin ýörite gurlan meýdançalarda gezelenç etdik.

Soňabaka o hepdeden bu hepdä çenli kararym ýetmedi. Ýuliyany görmäge howlukdym. Ýüregim gysdy. Käteler okuwy taşlabam şonuň gözlegine gidiberesim geldi.

Birwagtlar Sümsüläni göresim gelende şolar ýaly hala düşýärdim. Indi bolsa...

Beýle-beýle zatlar bolar diýip, şol wagtlar hiý, ýadyňa-oýuňa bir düşýämidi diýsene...

«Ah, ahy köp, efgany ondan-da köp, içi müň dürli köýlerden, külpetlerden doly, ynsan birle hiç haçan dost bolmadyk, pany hem bigäne dünýe!».

Gyş geçdi. Ýaz çykdy. Howa maýlady. Agaçlar pyntyklady. Soň ýaprakladylar. Ýaşyl öwürdiler. Gök asmanyň ýüzündäki gara bulutlar syrylyp, olaryň ornunda akja bulutlar gaýmalaklaşyp başladylar.

Tomsuň düşmegi bilen bolsa ak gijeler başlandy. Tomusky dynç alyş döwri gelip ýetdi. Studentligiň bir ýyly tamamlandy.

Ol döwür meniň Aşgabada gitmek niýetimde ýokdy. Sebäbi, Sümsüle-hä öýlerine gider. Özüne barýan ýoly bolsa ol meniň üçin ýapdy. Miwesiz agajy öwran-öwran taýaklap duranyňdanam peýda ýok. Öz öýümüzde-de görünerden entek ir. Belki bir işjagaz taparyn... Ýuriý Andreýewiçe duýdursam-a, Akademiýanyň özünden tapyp beräýmegem mümkin.

Bu barada hem Ýuliýa bilen maslahatlaşmak gerek.

...Bir günem agşamaralar hoşlaşyp durkak, Ýuliýa meniň ak köýnegimiň ýakasyna düşen ýoňsuzja ýyggyrды düzedip durşuna:

— Şäheriň-ä içini-daşyny torç etdik. Şu döwrüň içinde men seni ýeterlik synadym. Sen ynamdar adam. Saňa bil baglap boljak. Indiki dynç günü öýe gel. Hiç zat alma. Ähli zady özüm taýýarlaşdyryp goýaryn... — diýdi.

Ol maňa hiç haçanam pul sowduranokdy. Kino, teatra, kafe barsagam özi töleýärdi. Eli bilen tölänokdy-da, jübime pul salýardy. Iliň gözüne hamala men tölänişim. Üstesine käte sowalgajygam beräýýärdi, ýeňil-ýelpaý eşijeklerem äberäýýärdi. Garşylyk görkezjek bolsamam: «Sen student, zzyňdan bolsa kömek ýok. A men işgär. Aýlyk alyp ýörün. Gatnaşygymyz bolsa garyndaşlyk derejesine baryp ýetdi. Şonuň üçinem: «Никаких но, туркменчик ты мой» diýýärdi.

Şeýle-de bolsa, menem kakamdan galan zoňtarlygymy edip, çagyrylan günüm onuňka bir çüýşe çakyr alyp bardym. Onda-da türkmen çakyrny. Şäheriň bir ýerinde ýörite çakyr dükany bardy. Dünýäniň bir ýerinde çakyr çykýan bolsa, şondan tapmak bolýa. Türkmenleriňkiden diňe halkara çakyr sergilerinde öňe saýlananlary satylýan ekeni. Men şolardan «Terbaş» aldym. Mitýa üçin bolsa, bir gap gowy şokolad aldym.

Öý eşiginde Ýuliýa maňa öňkülerindenem has owadan göründi. Gapyny açyşy ýalam ogşady. Golumdan tutup töre geçirdi.

Öýi arassa. Ähli zat ýerbe-ýer. Ýekeje-de artyk-süýşük, çaşyp ýatan zat ýok.

Jaý uly däl. Bary-ýogy iki otagdan ybarat. Ýöne, Leningrad ýaly uly şäher üçin şo-da uly baýlyk.

Ýuliýanyň pederleri bolsa gerek, diwaryň ýüzünde geçen asyryň kyrkynjy, ellinji ýyllaryna degişlidikleri gyralarynyň kertiklenip gyrkylandygyndanam bildirip duran, reňksiz, saralyp-solup giden, daşy çarçuwalanan ululy-kıçili, kábiri

ýekebara, kábiri köpçülikleýin düşürilen fotosuratlar asylan. Olaryň arasynda ýaş çaga-da, uly adamlaram, ýetişen gyzlaram, ýigdekçelerem bar.

Şolaryň biri megerem Ýuliýanyň özi bolsa gerek. Ýöne, men ony tanamok. Soramaga bolsa maý ýok. Ýuliýa aşhanada biş-düş bilen başagaý.

Törki jaýyň bir burçunda edil Ýazly aganyň gurnak üçin maňa ispolkomdan getirip bereni ýaly pianino dur. Hut şonuň üçinem ony görüp Sümsüle ýadyma düşdi. Bozulandygymy bildirmezlik üçin şol ýerde biraz eglendim. Soňam aşhanadaky onsuzam üsti naz-u-nygmatlardan doly, uly bolmadyk tegelek stoluň başynda «pelesaň» urup ýören Ýuliýanyň ýanyna bardym.

— Pianinony özüň çalyňmy?

— Ýok, ýok, özüm çalamok. Ol bize ejemden galan ýadygärlik... — diýip, Ýuliýa howlukmaç gürlledi. — Mitka çalar öýtdüm. Onuňam saz bilen kân bir höwesi bolmady. «Inžener» boljak diýýä...

— Haýsy ugurdan?

— Bilmedim-dä... — Ýuliýa hezil edip güldi. — Şon-a soň häzirlilikçe özem bilýän däl bolaýmasa. Tak çto, pianinonam sen çalaýmasaň...

— Ýa nesip...

Birdenem onuň gözi meniň getiren çakyryma düşdi. Men ony bildirmän öňden duran bir çüýşe spirtsiz çakyryň we limonadlaryň arasyna sokupdym.

«Men saňa aýtdym-a hiç zat getirme diýip» diýen manyda, Ýuliýa gözlerini jüýjerdip, ýüzüme «hüžžerildi». Menem: «Aý, häki bir yrym üçindir-dä...» diýen manyda egnimi gysyp, ellerimi ýaýdym.

Oňa çenlem Ýuliýa çüýşäni eline alyp adyny okady.

— Terbaş? — Derrewem niräniňkidigi bilen gyzyklandy. — Oho! — diýip şadyýan seslendi. Maňa seredip ýylgyrdy. — Türkmenleriňki... — Çüýşäni maňa uzatdy. — Me, aç! Öňürti şundan başlamasak bolmaz.

Açdym. Guýuşdyrdym. Bada yzyna bada göterildi. Keýplerimiz ondanam has ýokary göterildi. Ýagşy sözler aýdyldy. Arzuwlar edildi. Mazaly sermest bolanymyzdan soň Ýuliýa menden saz çalyp bermegimi haýyş etdi.

Ilk-ä, özümiň ökde sazanda dældigimi aýdyp, onuň haýyşyndan boýun towlajak boldum. Ol başa barmandan soňam, okan döwrüm öwrenenje ýewropa sazlarymdan birini çalyp berdim. Ýöne ol saz gutararyna mähetdel:

— Ýok, sen maňa türkmen kompozitorlarynyň sazlaryndan çalyp ber — diýdi.

Başdan şeýdäýmändigime dogrusy, özümem utandym. Haýal etmänem Nury Halmämmedowyň «Dutaryň owazy» atly sazyny çalmaga başladym.

Ýuliýa ony üns bilen diňledi.

— Ine, munyň bolýa. Sazam gowy, çalyşyňam erbet däl.

Mitka uklap galandan soň, Ýuliýa ikimiziň aramyzda içgin gürründeşlik başlandy.

Şu çaka çenli men oňa başyma düşen ahwalatlar barada hiç zat aýtmadym. Aýdara maýam bolmandy. Aýdasymam gelenokdy.

Şol gezek welin, durup bilmedim. Aýtdym. Howlukman, hemme zady bolşy ýaly, gürrüň berdim.

Ol meni edil bir gorkunç düýş diňlän dek, käte düýrügip, käte agzyny açyp, arkan serpilip, kä içini çekip, iki бүкүlip diňledi. Çyn ýürekden gynandy. Gürrüňimi soňlanymdan soňam dodagyny dişläp, başyny ýaýkap ep-esli oturdy.

— Hiý, söýgüsizem bir iki juwany biri-birine çatyp bolarmy? Hiý, biri-birini şeýle güýçli söýýän iki juwanam bir biri-birinden aýryp bolarmy? Hiý, mähriban ata-da bir öz eziz perzendine şeýle zulum edermi? Seniň maňa aýdyp beren zatlaryň ertekimi ýa şu günkümi, Mähti?..

Men oňa näme diýjegimi, bolan işleri nädip düşündirjegimi bilmedim. Asla düşündirip bolmajak zady düşündirjek bolup oturmaklygyň geregi bir barmyka?

Sesimi çykarman, gama batyp oturanymy görüp, Ýuliýa meni öz soraglary bilen şondan artyk gynajagam bolmady. Meniň ir-u-giç Sümsülä gowuşmagymy arzuw etdi.

— Men bilýän, ol gyz saňa garaşar. Gaharyna her zat diýenem bolsa, heran- haçan barsaň, ol seni kabul eder. Ýöne, ara köp wagt salma. Sowaşarsyňyz. Bu tomus gidibilmeseňem, indiki tomus gitjek bol. Ýol kireý meselesinde men özüm kömek ederin. Aýbahar barada aýdanymyzda bolsa, meniň oňa sözüm ýok. Ol biziň zamanamyzda seýrek duş gelýän, mert gyz. Sümsüle ikisiniň haýsy birini bijebaşy etjegini biler ýaly däl. Sen hem betbagt, hem bagtly adam ekeniň, Mähti...

Men onuň bu sözlerine nähili düşünjegimi bilmedim. Şeýle-de bolsa, artykmaç sorag bermedimem-de, ondan özüniňem, öz durmuş ýoly barada gürrüň bermegini haýyş etdim.

— Men hemişe-de mähre mätäçdim... — diýip, Ýuliýa pessaýja sözläp başlady. — Dogry, ene-ata mähriňi görmedim diýsem ýalançy, ýöne, söýginiň mähri başgaça bolýan ekeni. Onuň ornuny hiç zat bilen dolup bolmaýan ekeni. Ana, şony men öz adamymdan görmedim. Meni elleriniň üstünde saklajaga meňzeýärdi. Yhlaslydy. Ünsli. Emma birdenkä sowaşdy duruberdi. Mitka doglandan soň bir akylyna aýlanar öýtdüm. Emma, tersine boldy. Öňküsindenem beterleşdi. Öýe gelmesinem seýrekletdi. Gyýgam ajaberdi. Hiç zat ýok ýerden yrsarap uruşmany, sögüşmäni çykardy. Käte elinem galdyryberdi. Ol wagt biz onuň ejesiniňkide ýaşaýardy. Mariýa Pawlowna gowy adamdy. Hemişe meniň tarapymy çalardy. Ogluna käýeýärdi. Emma täsir edip bilmeýärdi. Aýdan wagty: «Bor, bor, eje...» diýýärdi-de, ýene-de öňki heňine başlaberýärdi. Ejesiniň iňirdisine çydamadymy, ýa usulyny üýtgetjek boldumy, soňabaka uruşmadam, sögüşmedem-de, girse-çyksa doňuz ýaly düňderildi ýördi. Özüm lak atmasam ýüz bermedi. Asla gepleşmedi. Iň ýamanam men onuň näme üçin beýdýändiginiň sebäbini bilip bilemokdym. Düşünemokdym. Işe gidende-de dymýardy, gelende-de. Ýatanda-da dymýardy, turanda-da. Mitka dagy edil ýedi ýadyň çagasyna sereden ýaly garaýardy. Ýekeje gezegem eline alan däl. Küşşüklän ýa lak atan gezegem ýokdur. Men diňe Mitkanyň ýetim ösmezligi üçin şol zatlara çydaýardym welin, bir görsem, çaga barybir ýetim ösüp barýa. Ýene-de biraz garaşyp göreýin, belki ýagdaý üýtgär, diýdim. Emma bolmady. Eglişik etdigimsaýy gaýra gaýyşdy. Bir günem, işe gitjek wagty gapynyň agzynda ýüzüni börtdürüp durşuna: «Bagyşla, men başga bir maşgala duşdum. Özüme erk edip bilemok, gitmeli boljak, eger-de isleseň jaý alýançaň ejem bilen şu ýerde boluber, men gelmen, geläýsemem seýrek

gelerin» diýdi. Nadaralyk ederin, aglaryn, eňrärin, ýalbararyn öýden bolsa gerek, ýaňky sözünden soň ol synlaýjy nazar bilen ýüzüme seredip kän durdy. Emma men onuň ol urgusyna bireýýämlerden bäri taýyndym. Kaýyldym. Şonuň üçin, sesimem gatalmadym-da, ýuwaşlyk bilen: «Gözel göwnüň. Öýüňe-de islän wagtyň geliber, kimi getirseň getiriber, ertirden aňryk şu öýde men ýok» diýdim. Aýdyşym ýalam etdim. Gaýnym goýbermejek boldy. «Gitme, gümüne gitsin, sen bir gitme, agtyjagymyň didaryna zar etme» diýdi. Ýöne, men ondan soň ol ýerde galyp biljek dälдим. Günubirin kireýine jaý aldym-da, olaryňkydan gaýtdym. Gaýynenem bilen gujaklaşyp, mähribanlarça hoşlaşdym. Täze ýerimiň salgysyny, telefon belgisini berdim. Aglap galdy, görgüli. Hut şol günüň ertesi dolup-daşyp yzymyzdan bardy. Soňam günde-günaşa diýen ýaly gatnady ýördi. Iki ýyl geçip-geçmänkä-de iş yerimden şu jaýy berdiler. Gaýnym bu ýere-de gelýädi. Ýöne, soňky döwürlerde bir syrkawçylyk tapyndy-da, gelmesini azaldaýdy. Ýöne, jaňlaşyp dur. Arasynda wagt tapyp, Mitka ikimiziň özümüzem onuň ýanyna baryp gaýdýas. Ogly onuň ýanynda ýaşanok. Soňky aýalynyňkyda ornaşayypdyr öýdýän. Gaýynenemiň aýtmagyna görä, ol aýalyň gaýyneneli bolasy gelenokmyşyn. Erkinligi gowy görýämişin. Hern-ä ogly habar tutub-a dur. Ol Mitka-da kömek edýä. Ýöne, pul mähir däl-dä...

Sözünü tamamlandan soň, Ýuliýa meniň ýüzüme seredip, bir zatlar diýerime garaşdy.

— Seniň ýaly akyllы, owadan maşgala bilen oňuşman, başga biriniňkä giden bolsa, seň onyň gaty bir akyllы adam-a bolmaly däl.

— Birinjiden-ä ol indi meniňki däl. Ikinjidenem elbetde, gowusyndan gowusy bardyr-da. Onsoňam, ýürege erk edip bolýamy näme. Ol daşdan däl ahyry. Şonuň üçinem, men ondan gaty göremok. Belki, mende bir kemçilik bardyr. Ýöne, bir geň galan zadym, eger-de şeýle bolsa, şonça wagtlap özünem, menem horlap ýörmän, turuwbaşdan aýrylyşyp dynaýmaly eken-dä... — Ýuliýa ýüzüme syrly seretdi. — Ind-ä biri-birimizi sorag edip bolaýdyk öýdýän. — Birdenem «myssa» ýylgyrdy. — Ýa uzakly gijäni şeýdip, takal okap geçiräýjekmi?..

Düşündim. Ol meni dalaşa çagyryýardy.

Törki jaýa geçdik. Sessiz-üýnsüz daşky eşiklerimizi çykaryşdyrdyk. Iki adamlyk diwanyň üstüne ýazylan jowur-ak, ýüpek çymylanlaryň arasyna girdik. Şondan soň ikimizem juda köp garaşdyran süýji pursatlar başlandy. Belli bir pursata çeken mähremleşmelerden soň, meýiller jüpleşige geçdi. Men towsup, mele ýally boz gysraga atlandym. O-da meniň bilen göwündeş gopdy.

Beden ülkesiniň merkezinde ýerleşýän lezzet çeşmesinden mazaly ganýançak, ikimizem ýadadyk. Gananymyzdan soň bolsa «ah-da-uh» bolşup, herimiz bir gapdala agyp düşdük.

Şol gije men ilkinji gezek, yşgyň indi ikinji bir basgançagyna, täze bir dünýäsine gadam basdym.

Bary-yogy birnäçe minuda çeken başa-baş söweşden soň, özümi bir gyra taşlap, garadere gark bolup ýatyşma: «Bagyşla, Sümsüle! Bu meniň saňa biwepalyk etdigim däldir. Ýüregim sendedir. Men hökman bararyn. Biz hökman düşünişeris...» diýip, özüm-den-özüm pyşyrdadym.

Göwnüme bolmasa, gysmyljyrap, goltugyma täzeden girip gelýän Ýuliýa hem şol wagt: «Bagyşlar, hökman bagyşlar...» diýip, adaja seslenen ýaly boldy.

...Ertesi ir bilen, üç bolup çay içip otyrkak bolsa ol hamala şol sözlerini dowam etdirýän ýaly:

— Arkadyn bol, Mähti. Men seni hiç zada borçly etmen. Islän wagtyň ýurduňa gidip bilersiň, men tarapdan ýoluň açyk. Aýagyňdan aslyşman. Gitme, diýip ýüregimi paralaman. Islän wagtyň gaýdyp gelibem bilersiň, gapym açyk. Men seniň öz söýgiňe gowuşmagyňy, Sümsüle bilen bagtly durmuşda, uzak ýaşamagyňy arzuw edýän. Ýöne, bu meniň saňa bolan söýgime kembaha garadygym, aý, wagtym hoş geçse bolýa, diýip, wagtlaýyn keype kowalaşdygymam däl, saňa bolan söýgimiň kemisliginem aňladýan däl, bu meniň seniň durmuşyňda öz ornumy bilýändigimiň, Sümsüle ýaly wepadar gyzlaryň bagtyna dalaş etmeli dældigine düşüňändigimiň alamatydyr. Esasy zat, sen ine, şuny bilseň bolýa.

Ýuliýanyň özümden bir ýaş uludygynam men şonça wagtyň tanyşlygyndan soň, şol gije bilip galdym.

Ýöne, lap edip aýtdygym däl, ol özüniň hakyky ýaşyndan kän juwan görünýärdi.

Meniň iş tapyp, tomus kanikuly döwri işlemek baradaky pikirimem şol gün, Ýuliýa tarapyndan ret edildi.

— Men seniň hemişe öýde bolmagyňy isleýän — diýdi. Bu onuň maňa öz öýünde özi bilen bileje ýaşamaklygy teklipe etdigidi. — Ýatakhanaadaky ornuňam tabşyrsaň tabşyr, tabşyrmasaňam özüň bil...

Şeýdip, biz Ýuliýa bilen resmi däl ýagdaýdaky är-aýal hökmünde bir öýde ýaşap, her gün ir bilen bir düşekden örüp başladyk. Ol hatda gaýynenesini görmäge gidende-de meni ýany bilen alyp gidýärdi.

Mariýa Pawlowna hakykatdan-da gowy adam ekeni. Köp horluklary görüpdür. Hatda uruş döwri Leningradyň aýylganç gabawynam başyndan geçiripdir. Iki ogluny, bir gyzyňy ýitiripdir. Adamsy uruşdan soň ýogalydyr. Ol käbir eneler ýaly bolsa-bolmasa özüniňkiniň arkasyny alyp, diňe özüniňkini hak etjek bolup duranok. Oglunyň eden hereketini aklajagam bolanok. «Wah, özi jähennem welin, ine, şujagazyma dözemok» diýip, tä gaýdýança Mitkany gujagyndan aýyrman oturýa. Meniň bilenem ideşýä, soraşýa...

Umuman, ene-ene bolýar. Ýüz keşpleri babatda bolmasa-da, häsiýet, ogulgyza bolan söýgi babatda alanyňda olaryň köpüsi biri-birlerine meňzeş.

Men Mariýa Pawlownada hem öz ejeme mahsus bolan birnäçe meňzeşlikleriň bardygyny duýdum.

Wagt geçýärdi. Özem Ýuliýa sataşalym bari hoşlukda geçýärdi. Ýöne, yzyndakylaryň nä haldadyklaryny bilmezligim uly alada goýýardy. Hususan-da, Sümsüläni göresim gelip, içimi it ýyrtýardy.

Baraýanymda-da kakamyň nähili garşylajakdygyn-a bilip durun welin, öýde telefon bolmansoň, iň bolmanda, jaň edip ejemiň halynam sorap bilemok. Gidip gelmäge, gözlerine görünmäge bolsa bognum ysanok.

Aýbahardan-a men arkaýyn. Okuwyny tamamlansoň öýlerine gider. Biri bilen durmuş gurar. Ol ikimiziň aramyzda hiç hili bergi-borç ýok. Sümsüläniň «nika», «talak» baradaky aýdýanlary bolsa, şerigatda näme diýilýänem bolsa, biz şony kowahat boýunça öz göwnümize jaýladyk. Şonuň üçinem, Aýbaharyň ýoly açyk.

Sümsüläni welin men barybir terk edibilmen. Ol ikimiziň hemişelik ähti-peýmanymyz bar. Wadada bolsa durmak gerek. Gaharynamy, ýa, içiniň ýangynjynamy, birki gezek «git» diýeni, kowany bilen araň hemişelik bozulýan bolsa, ondan söýgi bolmaz. Maý tapyp men ýene-de Aşgabada gitmeli we geçen gezekki gutarylman galan gürrüňçiligimizi dowam etdirmeli. Düşünşmeli. Doňuny çözmeli. Indiki ykbalymyz barada maslahatlaşmaly.

Ýöne, bir gorkýan zadym: ol göýä bir çetde durup, Ýuliýa ikimiziň ähli hereketlerimizi synlap duran ýaly, bardygym barysyny «bazyrdadyp» ýüzüme basajjak ýaly bolup dur.

Ýuliýa bilen birsyhly bolup duran gyzgyn gatnaşyklaram göwnüme bolmasa, Sümsüle ikimiziň bilelikde bina eden yşk diwarymyzyň her günde bolmasa-da, aýba-aý, ýylba-ýyl bir pagsasyny aýryp gidip barýan ýaly boldy durdy.

Ol bina biliner-bilinmez peselýär, igleýär, şorlaýar, çüýreýär. Ara düşen dag-düzler, derýadyr ummanlar, sähralyklar, iň betereň wagt öz hökmüni ýöredýär.

Şol zatlar meni howpurgadýardy, edip gaýdan bulaşyklarym bolsa, baryp, elim bilen düzedip gaýdardan has çökder görünýärdi.

Biribar öz bendelerine: «Öňünüzde bir gapy ýapylsa gynanmaň, başga bir gapyny açjakdyryn» diýipdir. Şol çyn ekeni. Menem şol agyr oý-pikirlerden Ýuliýanyň ýyly mähri goraýardy. Berýän maslahatlary bilen bir tarapdan-a göwnümi göterýärdi, ir-u-giç yzyma dolanyp barmagymy, atam-enem bilen ýarasmagymy, Sümsülä gowuşmagymy isleýärdi, başga bir tarapdan bolsa, özüni alyp barşy bilen özi-de duýmazdan, meni barha özüne çekýärdi, olardan bolsa daşlaşdyrýardy.

Işden irräk gelen günleri meniň okuwdan gelerime karary ýetmän, öýden çykyp ýoluma bakmak, düşjek duralgama baryp garaşyp durmak, orta ýolda ýyljyraklap öňümden çykmak, hatda baryp okuw binamyzyň öňünde garaşmak ýaly hereketleri bilen bolsa, meni özüne hasam imrikdirýärdi.

Netijede, gelem bäre aňymda kebelekäp ýören Sümsüläniň keşbi kem-kemden daşlaşyp, onuň ornuny Ýuliýanyň keşbi eýeleýärdi.

Bu bolsa: «Okuwy gutaranymdan soňam şu ýerde galaýsammykam» diýen pikiriniň barha güýçlenmegine sebäp bolýardy. Ana, şol sebäp zerarlam men käte Ýuliýanyň ýanynda iň bolmanda bir çaga edinmek barada mesele gozgamaly bolýardym.

Emma Ýuliýa meniň ol pikirim bilen razylaşmaýardy. «Bu gün çaga edinsek, ertir ýurduňa gitmeli bolanyňda ýüregiň üzülen ýaly bor. Üstesine ol çaga-da atasyz ösmeli bolar. Şonuň üçinem, goý, hemme zat öňki-öňküligine galsyn,

bagyrlarymyz yza çekmesin...» diýýärdi. Men onuň bilen razylaşmaly bolýardym. Çünki, her niçik hem bolsa, okuwy tamamlanymdan soň, meniň Watana dolanmaly boljakdygym hakykata golaýdy. Sümsüle aňymdan bütinleý çykyp gitmeýärdi.

Şolar ýaly pikirlere gümra bolup ýörkäm, men, özüm üçin agyr zarba bolan elhenç hem ajy habary eşitdim.

Üçünji okuw ýylyna başlanymyzdan Türkmenistandan iki sany oglanyň akademiýa girendigini aýtdylar. İlk-ä men olardan özümi çekeräk tutjak boldum. Emma mysapyrlyk üstün çykdy. Tanyşasym, il-gün, ýurt barada soraşasym, gürleşesim geldi.

Şeýdibem men olary tapdym. Biri «grafika», beýlekisi «žiwopis» bölümüne giripdir. Ikijigem bir otagda. Aşgabadyň çeperçilik uçilişsesini tamamlaýan gaýdypdyrlar. Asyl olaram men hakda eşidipdirler-de, gelenleri bári görüşmegiň arzuwynda ekenler. Şonuň üçinem, gözläp tapanyma begendiler. Garsa gujaklaşyp, stoluň başyna geçirdiler. Çay berdiler. Çörek goýdular. Žiwopisçiniň ady Meret, grafikaçynyňky — Sapar. Ikisem gowy oğlan. Gijäniň birmahallaryna çenli gürleşip oturdyk. Men ýurduma gidip gelen ýaly boldum. Ahwalatlarym barada welin dil ýarmadym. Soňa goýdum.

Gyş kanikuly döwri, Aşgabada gitjek wagtlary men olara öý salgymyzy berip, nädibem bolsa bir tär bilen bildirmän, özümiziňkilerden habar tutmaklaryny haýyş etdim. Ine, şonda welin olara hakykaty aýtmaly boldum. Çünki, olar barybir o zatlary bilip gelerler.

Gelýänçäler sabysyzlyk bilen garaşdym.

Dolanyp gelişleri ýaly olar meni öz otaglaryna çagyrdylar. Ýüzlerini sallaşyp oturyşlaryna, söze başlamany kyn görýän ýaly üznüksiz ardynjyraşdylar.

— Biz saňa gynançly habar aýtmaly bolduk... — diýip, dilewarraklary hökmünde Meret söze başlady. — Goňşularyňyzyň aýtmaklaryna görä, seň gaýdanyňa bir ýyl geçip-geçmänkä, kakaň ýogalypdyr. Aýak üstünde gezip ýörkä... Tapyr-tupur...

— Tarpa-taýyn... — diýip, Sapar onuň sözlerine düzediş girizdi... Meret dowam etdirdi.

— ...Şondan soň köp wagt geçmänkä ejeňem düşege ýykylypdyr. Ýöne, ony Balkan taraplarynda ýaşayan aýal dogany alyp gidipdir. Oňa näme bolup, näme goýanyny bilýän ýok, ýöne, mahal-mahal gapyňyz açylyb-a ýapylýamyşyn. Kä gijeler penjiresinden çyranýň ýagtysam görünäýýämişin. Emma onda kimiň ýaşandygyny, hatda şol gürrüňiň çyndygyny ýa ýalandygynam takyk bilýän ýok. Belki-de, tanamansoňlar bize dogry we doly maglumat beresleri gelen dälidir. Çekinen bolmaklary mümkin. — Meret ýüzüni iki-baka sypajaklatdy. — Sen hakda-da... gowy gürrüň-ä edenoklar... Ýagdaý seň öz gürrüň berşiňdenem çylşyrymlyrak bor-a çemeli.

...Olaryň ýanyndan nädip turup gaýdanymam, nädip Ýuliýanyňka baranymam bilemok, uzynly gün diwanyň üstünde gözýaşa gark bolup ýatypdyryn.

Şol aralykda-da düýşüme ejem giripdir. Duýgy damarlarymyň duýdurmaklaryna görä, o-da ýogalan bolmaly. Görgüli arkasy ýükli, garaňkylyga garyşyp gidip barýa. Ondan ep-esli öňde kakamyňam arkasy ýükli, ýegşerilip barýan hüýt-gara sudury görüňä. Ol maňa üns berenok. Ejem sähelçe säginýär-de, ümezli gözlerini maňa dikip: «Ine, oglum, sen indi hemmesini bilýän. Biz ýok. Arkaýyn geliber, öýüňe eýe bol. Hernäme bolsa-da, öz ilň, göterer...» Men ejemiň aýagyna ýykylyan-da: «Eje! Men günäkär! Siziň ölümiňize sebäp bolan men!.. Men söýgä ulaşmaly däl ekeni-im... Ol meni ýeke sizden däl, bar zatdan aýyrady-y!.. — diýip, ulyilim bilen gygyrýan. — Men indi nä ýüzüm bilen ol ýere baraýyn-n...» Allaowarralardan bir ýerlerden kakamyň sesi eşidilýär: «Aknu-ur, gaýt, gepleşme soň bilen...»

Kimdir biri egnimden tutup yralaýa. Gözümi açsam, Ýuliýa. Meni heniz beýle halda görmedik Mitka-da gapdalymda, gözjagazlaryny tegeläp dur.

Ýuliýa howsalaly seslendi.

— Näme bolýa, Mähti? Saňa näm boldy? Кошмары что ли снятся?

Men ýerimden turdum-da, sessiz-üýnsüz ikisinem bilelikde gujakladym. Şol wagt mende şolardan başga ýapysalga, hossar ýokdy.

Esli wagt söýenişip, yranyşyp duranymyzdan soň, men ajy habary Ýuliýa aýtdym.

Ol gynandy. Meniň bilen deňine gözýaş dökdü. Duýgudaşlyk etdi. Şol gün Mitka-da özüni hemişekilerinden sus alyp bardy.

Ertesi irden ol-a işine, menem okuwa ugrajak bolup durkak, Ýuliýa:

— Öz dessuryňyz boýunça näme edilýän bolsa, et, Mähti. Kimi çagyrmaly bolsa, çagy. Çykdaýysyndan çekinme. Men aýdan zatlaryň barysyny alyşdyrýaryn... — diýdi.

Bu sözi üçin men oňa minnetdar boldum. Edil, goltugymdan gop berlen ýaly boldy.

Indiki juma günü Ýuliýa «degsinlik» nahar taýýarlady. Men kursdaşlarymy, mugallymlarymy, Meret bilen Sapary çagyrdym. Ýerli oganlaryň üsti bilen, şäherdäki tatar mollalarynyň birini tapyp getirdim. Aýat okatdym. Özleriniň musulman dældiklerine garamazdan, myhmanlaryň barysy molla bilen bilelikde el galdyrdylar, aýalaryny ýüzlerine syldylar. Käbirleri oturan ýerlerinden maňa tarap baş atyşyp, käbirleri ýanyma gelip, ellerini egnime goýdy, agyr ýüz bilen duýgudaşlyk bildirdiler. Menem öz gezegimde olara minnetdarlyk bildirdim.

Şeýdip, atam-enemiň öňündäki ýönekeýje borjymy berjaý etdim. Ýöne, günälerimi nädip ýuwjakdygym barada welin, soň-soňlaram köp-köp pikir edip gezmeli boldum. Ýöne, barybir, çözgüt tapyp bilmedim. Çünki, nädenimde-de olaryrazy edip bilmejekdigim görnüp durdy. Sebäbi olar indi dünýäde ýokdular.

Aňyrda «eýimi» mazaly ýetiren bolsalar gerek. Şol habary getirenlerinden soň Meretdir Saparyňam meniň bilen gatnaşyklarynyň ugry bolmady. Sowaşdylar. Ýanyma gelmediler, özüm barsam ýüz bermediler.

Olar hatda meniň diplom goraýyşyma-da gatnaşmadylar.

...Howwa, ahyrynda şol günem gelip ýetdi. Alty ýylyň güzaby ahyret azabynyň hasabyna gitdi. Diplom işim — «Nika köşgi» — gowy baha bilen kabul edildi. Gorag mahaly beren ylymlary, kyn pursatda eden kömekleri üçin men ähli mugallymlaryma, hususan-da, Ýuriý Andreýewiç Galaktionowyň hut özüne minnetdarlyk bildirdim.

Hasap boýunça men indi ýurduma gaýtmalydym. Işe ugradylan ýerimem eýýäm Aşgabat diýip bellenipdi. Ýuliýanyň ýanynda hemişelik galmak höwesim hernäçe güýçlem bolsa, boşap galan öýümüz, men zerarly wagtyndan ir giden atam-enemiň ruhlary meni öz günüme goýmaýardylar, çagyýardylar, şol tarapa çekýärdiler, gabat gelen ýerlerinde terslin-oňlynragam bolsa, Meret bilen Saparam maňa şeýtmekligi ündeýärdiler. Hälem bolsa aklyma aýlanmagymy, dogry ýola düşmegimi maslahat berýärdiler.

Geň ýeri, Ýuliýada maňa şol ýoly salgy berýärdi. «Git, Mähti! Ýurduňa git. Seniň üçin iň bähbitlisi şol. Atañ ýurdam saňa garaşyp ýatyr. Sümsüle-de saňa garaşyp otyr. «Gelme» diýse-de, ol saňa tä, ömri ötýänçä garaşjakdygyny aýdypdyr ahyry. Men näme, men hiç. «Ýolda duşan — ýolda galar» diýipdirler. Meniň önümde seniň hiç hili bergiň-borjuň, antyň-şertiň ýok. Ýöne, başda-da aýdyşym ýaly, bu meniň saňa yşgymyň kemelendigini ýa gutarandygyny aňlatmaýar. Galsaň, gözüm üste ornuň bar, ýöne... Onsoňam... Watanyňa-da gowy hünärmenler gerekdir. Hiç kim, hiç bir ýurduň, hiç bir halkyň ýagdaýyny onuň öz ogullaryça bilmez... — diýýärdi.

Ahyram men onuň aýdanlary bilenem, Meretdir Saparyň aýdanlary bilenem, öz oý-pikirlerim bilenem ylalaşmaly boldum.

Akademiýa bilen baglanyşykly hat-petek babatdaky ähli aladalardan dynyp, ýatakananyň ýazgysyndan, harby komissariatyň hasabyndan çykýançam, alty ýyllap hossarlyk eden Ýuriý Andreýewiç bilen ýene bir gezek hoşlaşýançam, önümüzde duran aýrallygyň azaryny Ýuliýa ikimizem ýeterlik derejede duýmandyrys.

Kassa baryp on gün önünden uçara petek aldygam welin, ikimizem galpyldaşyp başladyk. Biri-bimize syr bildirmejek bolub-a hasam kyn güne düşdük. Başardygymyzdan özümüzü hoşwagt alyp barmaga çalyşýas, gaýgy-gama orun bermejek bolýas, o-da bolanok. Gaýtam tersine, öňkimizdenem beter oňaýsyz ýagdaýa düşýäs. Garşysyna göreşdigimizsaýy aýrallygyň labyry şonça-da agyr ýük bolup gerdenimizden basýa.

Indi on dört ýaşyna gadam basan, yetginjek Mitýa hem şol döwür Ýuliýa ikimizi başardygyndan ikiçäk galdyrmaga çalyşýardy. Daş çykýardy, iç girýärdi, garaz, özüni adatdakysyndan biynjalyk alyp barýardy.

Tä iň soňky pursata çenli bile bolmak, iň bolmanda diwanyň üstünde gujaklaşyp oturmak, stoluň başynda bakyşyp çay içmek üçin, Ýuliýanyň özem işinden on günlük, binobat rugsat aldy.

Ýöne, her zat etseňem wagty jylawlap bolanok. Gelmeli gün barybir gelip ýetýä.

Meniňem uçmaly günüm gelip ýetdi. Biwagt, ýagny, daňdan dörtlerde uçyandygym üçin men Ýuliýadan ugratmazlygyny haýyş etdim.

Ol muny ýokuş gördi. Hatda diňlemegem islemedi. Gaýtam, ukudan turzup, Mitkanam alyp gitmekçi boldy.

— Iň bolmanda şoňa bir degme. Iki adam bilen hoşlaşmak meň ýeke özüme agyr deger — diýdim.

Razylaşdy.

Oýaraýmaýyn diýen gorky bilen, men Mitkany ogşaman hoşlaşmakçy boldum. Emma bolmady. Ogşadym. Ýöne, bokurdagym dolup, ýekeje sözem aýdyp bilmedim.

Baş-alty ýyllap bir öýden ata-ogul deý girip-çykyp ýörmek bizi has gaty golaýlaşdyraýan ekeni.

Taksä münenimizden soň, Ýuliýa maňa tarap eglip ýuwaşja gürlledi.

— Gaýgy etme, Mähti. Hat ýazyşyp, arasynda jaňlaşyp durarys, galyberse-de, her ýyl zähmet rugsadyň bor, iş saparyň bor, bir döwletiň içinde ýaşap ýörüs, garaz, bir alajy bolar, görşeris durarys...

— Sen özüň barmazmyň?

— Menem barsam baraýaryn...

El goşlarymy tabşyryp, petegimi bellik etdirenimden soň biz ymykly hoşlaşmaly bolduk.

Iň bir ýüregedüşgünç, oňaysyz pursatlar başlandy. Ikimizem durus, biri-birimiziň yüzümize seredişip. Gözlerimizde düwme-düwme ýaşlar bulduraşýar. Dodaklarymyz kemiş-kemiş edýär, eňejiklerimiz mürşeyip, gaňsyrawuklarymyz awuşaýar. Özüimizi nähili alyp barjagymyzy, hatda ellerimizi nähili tutjagymyza bilemzok. Sähelçe hereket etseň artykmaç bolaýjak ýaly bolup dur.

Birdenem zalyň çür depesinde diktoryň Leningrad — Aşgabat uçar ugry bilen Aşgabada uçýan ýolagçylary uçuşa çagyryň sesi ýaňlandy.

Garsa gujaklaşdyk. Agyr märekeli uly zalyň ortarasynda bile biten bir göwrä öwrüldik. Eger-de ýolagçylary uçuşa alyp ugran zenan maşgala gelip duýdurýş etmedik bolsady, onda şol ýagdaýda biziň tutuş tomsy bilen duraýmagymyza ahmaldy.

Goltugymdan çykandan soň Ýuliýa ýekeje gezegem yüzüme seretmedi. Aňyrsyna öwrüldi-de, gidiberdi. Çykalga barandan soňam, hatda ullakan aýna gapydan çykyp, çar tarapa zowzuldaşýan köpçüligiň arasyna siňip barýarka-da, maňa tarap seretmedi.

Men çykalga golaý bardym. Zalyň aýna diwaryna germelip durşuma ony gözlerim bilen mähelläniň içinden gözläp tapdym-da, tä awtobusa münýänçä synlap durdum.

Ol awtobuslaryň bari gapdalyndaky oturgyçlaryň birine geçip oturdy. Şonda bir göwnüm üçin sereder öýtdüm. Seretmedi. «Beýle-de bir mertlik bor eken-ow...» diýip, oňa hem guwanýan, hemem süýjülik bilen gynanýan. Kejikýän.

Ýeňsämden:

— Ýoldaş ýolagçy, siz gijä galýaňyz — diýen aýal sesi eşidildi.

Öwrüldim. Gök, gulluk eşikli, başam gök somsa papakly gyz elini uçuşa barýan ýolagçylara tarap uzadyp dur. Özem näme üçindir şadyýan ýylgyrýa.

Meniňem birdenkä şadyýan ýylgyrasym, şatlanasym, özümi hoşwagt duýasym geldi. Öz-özünden göwnüm göterildi. Şonuň üçinem ol gyzyň golaýyna bardym-da, «ýyltyldapjyk» duran bäbenekleriniň içinden görüňän öz suratyma seredip durşuma:

— Gijä galýaňyz?.. O nähili gijä galýan?.. Nämeden gijä galýan?.. — diýip, uly joşgun bilen soradym.

Gyz men oýun edýändirin öýtdi.

— Uçaryňyzdan gijä galýaňyz.

— O niräň uçarymyşyn ol?

— Aşgabadyňky. — Gyz birdenkä çynlakaý sypata girdi. Şelaýynsyramasynam goýdy-da, dogumly güreledi. — Siz näme, nirä uçýanyňyzam bileňzokmy?

— Ýok, uýajygym, bilemok! Men asla, hiç ýere uçamok! Hiç ýere, gidemok! Hiç zada gijä-de galamok...

Meniň ol gyzy gujaklasym, göteresim, aýaklaryny ýerden üzüp pyrlasym geldi. Oňa çenlem Ýuliýanyň münüp oturan awtobusy ýerinden gozgandy. Men elimdäki sumkamy bulaýlap, gapa tarap ylgadym. Aňka-taňka bolup galan gyz yzymdan gygyrdy.

— A el goşlaryňyz?..

Ol gyzyň ýadyna meniň el goşlarym düşýä. Men bolsam... Ol wagt... Hä-äý...

Ýuliýanyň awtobusy gitdi. Ýetişmedim. Zyýany ýok, ine, bir taksijik tutaryn welin, öýüne onuň özünden öň bararyn.

Aýdyşym ýalam boldy.

...Mitka ýaňy bir ukudan turup, garbanmak üçin stoluň başyna geçen ekeni. Meni görüp ol ilk-ä gözlerine ynanmajak boldy. Soňam ylgap gelip boýnuma zyňdy. Birmeýdan gözlerini gypyrjykladyp, äm-säm bolup duranyndan soňam:

— Рейс отменили что ли? — diýdi.

Men gep otaryp oturmazlyk üçin:

— Howwa — diýdim.

Mitka agzyna salan bulka bölegini gäwüşäp durşuna hezil edip güldi.

— Meni taşlap gitseňiz bolaýjagydyr şol. — Ol meniň üçinem bir käse alyp çay guýdy. — Gel, Mähti daýy, çay içeli. Ýa kofe içjekmisiňiz?..

— Sen näme, meniň kofe içmeýänimi eýýäm ýadyňdan çykaraýdyňmy?

— Aý, ýok, ýöne, käte bir içäymäňizem bardy-da.

— Dogry, ýöne häzir däl.

Mitka daş-töweregine garanjaklady.

— Wiý, hany ejem?

— O-da häzir gelýä, ýolda dükana sowuldy.

Ýarym sagat ýaly wagt geçenden soň, ýarym-ýaş halda gapydan giren Ýuliýa, Mitka ikimiziň çay başynda «alawagyrdy» bolup oturanymyzy görüp, tas

özünden gidipdi. Şonuň üçinem ol ur-tut iki eli bilen söýeden ýapyşdy. Gözlerini açalak-ýumalak etdirip, gepläbilmänem kân durdy. Agzy açylyp-ýumulsa-da içinden ses çykmady. Men ony goltuklap diwanyň üstüne geçirdim. Ol diňe şondan soň Mitka ikimiziň ýüzümize taýly gezek seredip:

— Не может быть... Нет, это не может быть... Как это так... Ты же... Только что... — diýip, yzly-yzyna samrady. Boýnumdan aslyşdy. — Bu senmi... ýa gözüme görüňäňmi?.. Bu zatlar düýşümmi ýa huşummy... — Ol ýerinden turdy-da, gujagyny gerip, özüni ýañadandan üstüme zyňdy. — Mähti-i!..

Nämäniň-nämedigine Mitka-da, diňe şondan soň düşüniş galdy.

— Дядя Мехти-и...

Ýene-de Ýuriý Andreýewiň ýanyna bardym. Şäherde galmakçydygymy aýtdym. Ol begendi. Iberilen iş ýerimi üýtgetdi. «Aşgabat» diýlen ýere «Leningrad» diýip ýazdy. Endigine görä gözlerini süzgekledip ýüzüme seredip oturyşyna:

— Хотите я оставлю вас в Академии? — diýdi. — Birbada laborant — beýleki bolarsyň, ýazga duranyňdan soň sapagam bereris. Öz ugruňdan öseriň ýaly, önümçilik kärhanalarynyň birindenem ýarym haklyk işjagaz tapyp bereris. — Ýuriý Andreýewiç oturan kreslosynda arkan gaýşyp, ellerini gerdi. — Хотите, поступайте в аспирантуру... Ýöne, bek belle: Watan zary ýamandyr, unutmasy kyndyr, ömürboýy özüne çeker durar, ahyr bir günem dartyp alyp, öz göwsüne gysar... Seret. Hälem bolsa bir pille, oýlan...

Men oňa oýlanandygymy, belli bir netijä gelendigimi aýtdym. Ol:

— Onda ertirden başlap işe geliber, öň-ä okuwçymdyň, indi işgärim borsuň — diýdi.

Hemme ýerde bolşy ýaly, hemişelik ýazgy etdirmek kynrak boldy. Bu meselede hem Ýuliýa gaýrat etdi. Ol hatda meniň bilen «ýalandan» nikalaşmaklyga çenli baryp ýetdi. Şonda men:

— Nämе üçin ýalandan? Gel, çyndan nikalaşaly. Men indi gidemok ahyry. Belki, çaga-da edineris. Mitka ýigit çykdy, bize bolsa täze gurjajyk gerek... — diýdim.

Ol uludan demini aldy-da:

— Э-ех, товарищ туркмен, туркмен... — diýip, örän gowy görýän, ýöne seýrek gaýtalaýan sözi bilen maňa ýüzlendi. — Hiç zady öňünden görübem, bilibem bolmaýar. Sen Sümsüläni ýadyňdan çykarandyryn öýdýänsiň. Emma bu beýle däl. Onuň keşbiniň entegem gözleriňde gaýmalaklap ýörendigini men görýän ahyry. Alyslyardaky etrapda başlanan kino seniň üçin entek gutaranok... Onuň soňraky tapgyrlarynyňam bolaýmagy mümkin... Так что, ir-u-giç, özüňe şeýle mähriban, şol gyzyň ýanyna baranyňda, süňňüň arassa däl hem bolsa, resminamalaryň bir arassa bolsun.

Onuň bu sözleri Ýuriý Andreýewiçiň düýn-öňňinlikde aýdan, Watan baradaky sözlerini ýadyma saldy.

Çünkü, bu hakykatdan-da şeýledi. Sümsüle-de, Watanam entek kalbymdan çykmandy, hiç birem göz önümden gitmändi. Şonuň üçinem men nijembir wagtdan bári hiç kimden habar almaýanam bolsam, merkezi poçta gatnamamy goýmandym, umydymy üzmändim, yzymdan gelmejekdigine birwagtlar gözüm ýetenem bolsa, Sümsüleden içine: «Sen kakaňdanam beter zoňtar ekeniň. «Gelme!» diýenim bilen näme, janyň çykdymy? Näme üçin geleňok? Men saňa garaşa-garaşa bizar boldum... Meni mundan artyk gynama...» diýen ýaly yşaratly sözler ýazylan, çakylykçy hatlara garaşýadym.

Şol umyt bilen gatnaý-gatnaý men ine, indi nijembir ýyldyr, merkezi poçtanyň işgärlerine-de bellentgi bolupdym. Soňabaka olar men gapydan girenimden: «Hiç zat ýok» diýen manyda iki ellerini haç edip dik depelerine göterýärdiler, menem duran ýerimden göni yzyna öwrülip, gaýdybermeli bolýadym.

Meniň şeýdip ýörenimden Ýuliýanyňam habary bardy, ýaňky aýdan sözleriniňem hiç biri esassyz däl-di. Sümsüleden bir söz hantama bolup, merkezi poçta gatnamamy iň bolmanda indiden soň bir goýjakdygyma, ondan tamamy бүтинleý üzjekdigime bolsa, kepil geçip biljek däl-dim.

«Ýalandan nikalaşyk» barada aýdanymyzda bolsa, hernäçe «fiktiwniý» diýsegem, biziň onymyz barybir «fiktiwniý» däl-de, hakyky nika bolup çykdy. Çünkü, «fiktiwniý» boljak bolsa, sen zeruryňy bitirmek üçin nikalaşan bolýaň-da, bile ýaşaşanok. Ýagny, göz üçin, ýalandan nikalaşýaň. Muňa iki tarapam önünden razylaşýar. İşlerini bitirenlerinden soňam, aýrylyşyp goýberýäler. Bu esasan, şäher ýerlerinde, jaý meselesinde şeýdilyär. Nika edaralary onuň «fiktiwnidigini» bilibem bilýär, bilmänem. Eger-de bilýän bolsa, bilmediksiremegi üçin, oňa-da bir zatlar emlenýär.

Ýuliýa ikimiz welin nikadan önem edil hakyky är-aýal ýaly ýaşaşyp ýördük, soňam ýaşaşmagymyzy dowam etdirdik. Biz diňe öňki durmuşymyzy resmileşdiren, ýagny raýatlyk nikasyndan kanuny nika geçen adamlar bolduk. «Fiktiwniligimiz» bolsa, öz göwnümüzçe, öz ýanymyzdan pikir edişimizçe ekeni. Ýagny, men islendik wagty gidibilýän, Ýuliýa-da şoňa razy, aramyzda hiç hili bergi-borç ýok, diýen manyda.

Şeýdip, öňkülerime meňzemeýän, birsydyrgyn geçip duran adaty, şäher durmuşy başlandy.

Iş... Öý... Düýbi boş pany dünýä meňzeş howaýy maşgala... Ýalan nika... Biri-birinden tapawutlanmaýan gündelik hysyrdylar... Duýdansyz sataşyp, tötänden tutaşan, meni il-günden, Sümsüleden aýra salan gyzgyn söýginiň dowamly hem süýji pursatlary...

Göräýmäge hemme zat ýerbe-ýer ýaly. Bir seretseňem hiç zat ýok. Ýaşym otuza ser urdy. Ömrüň orta gürpüne ýetdim. Emma mende hakyky manysyndaky ne öý, ne öwzar, ne aýal, ne çaga... Iň beterem üstümde ganatyny gerip duran Watanyň ýok. Dogry, bizi hemişe: «Watanyňyz SSSR-dir», diýip okatdylar, ýöne, ol döwletiň wagtlaýynçadygyny, ganatlarynyň gamyşdandygyny, şolar ýaly imperiýalaryň taryhda önem az bolmandygyny, ýöne olaryň biriniňem galmandygyny, hemmesiniňem dargap, ýok bolup gidendiklerini, ahyrsoňunda

diňe öz taryhy Watanyň bilen ýüzbe-ýüz bolnup galynýandygyny biz-ä bilýädik, bilmeýänlerem ýa-ha bilýänlerden eşidip bilýädiler ýa-da tutuş durklary, ýürekleri bilen syzýadylar, duýýadylar.

SSSR-iň üstüne abanyp gelýän gara buludyň kölegesini baryp-ha şol wagtlar aňypmy ýa haýsydyr bir duýgy bilen aýdypmy, şol jähtden seredeniňde Galaktionowam rast aýdýardy. Umuman alanyňda, Ýuliýa ikisiniňem, meniň ýagdaýymdaky adam üçin çykarýan netijeleri, kesgitlemeleri dogrudy. Ikisem meniň bähbidimi arap gürleýädiler. SSSR halklarynyň üstüne ýakyn gelejekde abanjak watançylyk synaglaryny örän ýitilik bilen duýýadylar. Çünki, at-enemden-ä bir öýde ýaşap ýörenem bolsaň, barybir bir gün jyda düşäýmeli. Oňa ölüm günäkär. Söýgüliň bilenem şolar ýaly. Ýöne ine, Watandan aýra düşmekligiň yzasyny welin, öňkülerem näme bilen deňeşdirjekdiklerini bilmändirler. Iň bärkisi:

*«Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar,
Ýurdundan aýrylan ölinçä aglar...»*

Çünki, Watan baky. Biz ölsegem — ol ölenok. Biz ýitsegem — ol ýitenok. Biz barmaýanymyzda-da, onuň özi bizi gözläp, yzymyzdan gelip bilenok.

Howwa, bu — mantyky nukdaýnazardan alanyňda, şeýle. Ýöne, durmuş näme görkezer? Ol entek belli däl. Boljak işleriň barysy entek öňde. Öňüni ölçermek bolsa, türkmençilikde gowy zat hasap edilmeýär.

Akademiýada işe galanyma görä, Galaktionowyň maslahat we goltgy bermegi netijesinde aspirantura-da girdim. Gutardymam. Ýlmy dereje-de aldym.

Şondan soň meni şäheriň iň uly taslamalar institutyna işe aldylar. Gowuja buýurmalar berdilerem. Göwnejaý edip ýerine-de ýetirdim. Sargytçylaram hoşal boldular. Ýöne, o boldy, bu boldy, uly üstünlikler gazanyp, ortataplykdan gaty bir saplanyp bilmedim. O-da nesibedir. «Pylan zat sebäpli şeýle boldy» diýip biljek däl. «Göripçilik etdiler ýa ýeke görüp ýekirdiler», diýsemem ýalançy. Megerem özümizden bolsa gerek, çünki, her bir adamyň tebigy tarapdan berlen mümkinçiliginiň çägi bolýar. Ol şoňa çenli emgenmän gidýär. Şondan aňryk boýnundan ýüp salyp buldozer bilen çekseňem gidibilenok. «Hangöter» edip eltseňem, özem bulaşýa, töweregindäkilerem bulaşdyrýa. Iň beterem özüne ynanylan işi bulaşdyrýa. Şonuň üçinem, her kim öz ýagdaýyny bilse, buýrulanja işe kaýyl bolup, ornundajyk otursa, töre dyzamasas, şondan gowusy ýok.

Men özüm-ä özümi şol ýerlerde şot deýin alyp bardym. Dogry edipdirinmi ýa ýok, ony Allah bilsin.

Şol institutda on ýyla golaý işlänimden soň, «fiktiwnyý brak» meselesi ýene-de öňümden çykdy.

Şol wagt meniň jaý nobatym golaýlapdy. Emma jaý berýänler meniň aýalymyň jaýynyň bardygyny, meniňem şol jaýa ýazgyda durandygymy aýdyp, meni bir gyra iterjek boldular.

Biz muny öňünden aňdyk-da, öň ökdelaňje zadymyz, ur-tut, «aýrylyşdyk» oturyberdik.

Aýrylyşmagyňam bähbitli taraplarynyň bardygyny şonda bilip galdym.

Ýöne, sopbaş gezip ýören sallah adam hökmünde maňa bir otagly jaý berdiler. Özem ýokarky gatlaryň birinden.

Jaý almazymyzyň öň ýany Ýuriý Andreýewiç ýogaldy. Onuň jaýlanyş dabarasyna kân adam gatnaşdy. Hatda şäheriň ýolbaşçylaryndanam, hökümet işgärlerindenem gelenler boldy.

Iň ýakyn adamlarynyň biri hökmünde men başdan-aýak onuň ýas hysyrdylaryna kömek etdim. Hyzmatda boldum. Şonda ol ikimiziň gatnaşyklarymyza belet adamlaryň käbirleriniň garaçynlary bilenmi ýa görüplikdenmi: «Bu neresse-hä ýetim gald-ow...» diýişip, maňa tarap baş atyşandyklaryny bilýän.

Şonuň üçinem, jaýy öz güýjüm bilen alandygym köpleri haýran galdyran bolsa gerek.

Şol wagt howluda 1986-njy ýylyň ýazy höküm sürýärdi. Ýurt başyna öňkülere düýbünden meňzemeýän täsin bir adam — Mihail Sergeýewiç Gorbaçýow geçipdi. Ol ýurtda «üýtgedip gurmak» atly täze bir syýasaty yglan edipdi we halkdan aýanlygy, aç-açanlygy, ähli zady üýtgedip täzeden gurmaklygy talap edýärdi, «Me, ulanyň» diýip, ellerine demokratiýanyň «ryçaglaryny» berýärdi.

Emma yetmiş ýyl bári demokratiýanyň nämedigini bilmän gelýän syýasatçylar ony nähili ulanjaklaryny bilmän birdenkä aljyradylarmy, ýa ol gural ençeme ýyl bári pursat peýleýji bukuda ýatan çemeçilleriň eline düşdümü, sen-men ýok, ol ony beren adamyň hut öz garşysyna işläp başlady. Gorbaçýowyň «täzelendirilen soýuz» syýasaty ýol alman, gaýtam soýuzy ýykmak, ony dargatmak boýunça ýowuz çäreler görüp başlandy. SSSR-iň dargajakdygy äşgär görüldi.

Galaktionowyň aýdyşy ýaly, köp milletli respublikalarda ýaşaýan dürli halklaryň hemmesine Watan zary ýetişdi. Olar öz ýurtlaryna aşmak üçin gozganjyraşyp başladylar.

Ýuliýanyň birwagtky diýeni geldi. Taryhy ýurduňa aşmak aladasy mendenem sowa geçmedi.

Şol wagt men kyrk ýaşymdadym. Leningrada gelenime on sekiz, Ýuliýa bilen ýaşaşyp ýörenime-de şonçarak, işläp ýörenime bolsa on iki ýyl bolupdy. Öňki Mitka indi ýigrimi baş ýaşly Dmitriý Şalowiç Kaçewdi. Ol birküç ýyllykda öz halaýan ugrundan instituty gutaryp, «inžener-elektrik» hünärine eýe bolup, şäheriň abraýly zawodlarynyň birinde işe başlapdy. Öýlenen. Entek çagasy yok. Ýuliýa ikimiz öňki jaýymyzda galyp, täze jaýymyzy oňa beripdik. Gelnı gowy. Göwreli. Senagat ugrundan ýokary bilimi bar. Dynç günleri olar biziňkä myhmançylyga gelýärler. Onuň özem ejesi ýaly mylakatly ýigit bolup ýetişdi. Gözümiň alnynda ösüp ulalansoň, ol maňa öz oglum ýaly bolup görünýä. Özümiňem oňa mähriban atasy dek görünýändigime ynanýan.

Ýuliýa bilen bilelikde çaga edinmek dogrusyndaky meselämiz welin, şo durşuna galdy. Çözülmedi. Ýuliýanyň birwagtlarky aýdan pikiriniň dogrudygyny tassyklaýan mütdetiň gelip ýeten bolaýmagam ahmal.

Ýurduň dargaýan, adamlaryň dumly-duşa pytraýan döwründe bir çagany iki bölüşmek ýaly aýylganç zat ýok bolsa gerek.

Şu zatlary öňünden görendigi, duýandygy üçin men Ýuliýa henize çenli hormat goýup ýörün.

Ýöne, hakykat ýüzünde nädeniňde gowy boljak ekendigini welin, Biribardan başga bilýän ýok. Eger-de, ýurtda ýokarky ýaly ýagdaý döräp, menem öz ýurduma aşmaly bolmadyk bolsadym, oda söýginiň salgymyna çapyp, ykbalyň çoçgaryna çolaşyp, meniň bu dünýeden müjerret ötüp, perzentsiz geçip gidäýmegimiňem mümkin ekendigini göz öňüne getirenimde welin, şindi-şindilerem köp wagtlap juda erbet bolup oturýan.

Howwa, men Watan sary aşmak üçin taýýarlyk görüp başladym. Şol döwrüň dowamynda tas her gije diýen ýaly Ýuliýa ikimiz: «Nämeden başlamaly? Näme etmeli? Bu zatlaryň soňy nähili bolar?» diýen ýaly temalaryň üstünde işleýärdik. Kelle döwýärdik. Çykalga gözleýärdik.

Şolar ýaly maslahatlaryň birinde diwanyň üstünde iki dyzyny gujaklap, ýüzüni sallap oturan Ýuliýa ýuwaşlyk bilen şeý diýdi:

— Говорят что, «Нет худа без добра». Belki bu zatlaram gowulygadyr? Aňyrsynda bähbit ýatandyr? Ir-u-giç gitmeli boljakdygyňy-ha öňem bilýädim. Pensiýä çykaňsoň giderdiň welin, giderdiň. Men tymsaly özümden alyp aýdýan. Meniň pederlerim bu ýere bir wagtlar gelipdirler. Men hatda şolaryň näçinji neslidigimem takyk bilemok, ata-enelerimiziň mazarlaram şu ýerde, şonda-da mahal-mahal Bolgariýa gidesim, baryp ol ýerden has irki arkalarymyzyň yzlaryny yzarlasyň, mazarlaryny tapyp başuclaryna gül goýasym, ruhlaryna tagzym edesim gelýä. Seniň bolsa ol ýerde jaýyň, howlyň bar. Ataň-eneň mazaram solanok. Sümsüläniňem garaşyp oturandygyna ynanýan. Bu zatlar tebigatyň kanuny. Ol bir sebäp bilen millionlarça adamy pytratdy, watanyndan sowa etdi. Indem ýalňyşyna düşüňip, özüniň perzentlerini yzyna çagyryýa. Ýygnaýa. Senem şolaryň biri. Это зов... Зов Родины... Зов Природы...

— Men söýgi üçin atamdan-enemden geçdim. Watany terk etdim. Iň mukaddes zat şoldur öýtdüm. Emma men şol zatlary pida beribem, söýgimi gazanyp bilmedim. Barybir men ony ýitirdim. Diýmek, iň mukaddes zat söýgi däl ekeni. Diýmek, men ýalňyşypdyryn. Ömrümi ýalňyş ýaşapdyryn...

— Birinjiden-ä mukaddes zat ýeke däl, Mähti. Ikinjidenem sen entek söýgiňi ýitireňok. Üçünjiden bolsa, seniň ömrüň öňde. Onsoňam sen hiç haçan ýurduňam, ata-eneňem hemişelik terk edeňok. Wagtlaýynça geldiň. Ine, indem şo mütdet doldy. Sen gitmeli... Seni Watan çagyryýa. Watan mukaddesligi ähli mukaddesliklerden ýokarydyr.

Men täze bir zat oýlap tapan ýaly, bir bökenimde onuň gapdalynda gondum.

— Gel, onda bile gideli! Çünki, barybir bu wagtlap ol ýerde maňa garaşyp oturan ýok. Sümsüle-de bu wagta çenli öz bagtyny özi açandyr. Açmadyk bolaýanlygynda-da, öň bir nika üçin menden ýüz öwren maşgala indi iki nika üçin

boýnuma bökmez. Sensiz bolsa ýaşabilmen. Biziň çözüp bilmeýän meselämiziň açary şundamyka diýýän. Halys öwrenişibilmeseň, ýurdy yssy görseň, men seni islän wagtyň yzyňa ugradaýyn. Esasy zat şu ýerden ýeke goýbermeseň bolýa...

— Ýok, Mähti, gowusy mertlerçe hoşlaşaly. Bu manysyz durmuşa şu ýerde nokat goýaly. Elbetde, aýrallyk maňa-da ýakyp duranok, ýöne nätjek, ykbalyň hökmi şeýle. Adamlary duşurýanam, aýra salýanam şol. Pelek! Ol küştçi. Biz bolsa tagtanyň üstündäki ýa-da bireýýäm pyzylp, gyrak-bujakda çaşysyp ýatan ululykiçili çöpler. Bizde çäre ýok. Bazygäriň özi galdyrmasa, biz ýerimizden galybam bilemzok, gymyldabam. Bize indi aýrallyk garaşýar. Sebäbi, ikimiziň söýgimiziň arasynda söýgi ýatyr. Onda-da juda äpet, güýçli söýgi ýatyr. Ýöne... — Ol esli wagtlaý gyýa bakyp, oýlanyp oturdy. Birdenem «ýalt» edip ýüzüme seretdi. — Ýöne... Eger-de bu aýrallygyň sähelçe bolsa-da yzasyz geçerini isleseň, şeýdenimizde hakykatdan-da, özüň üçin ýeňilrāk bor öýtseň, onda men seniň ýañky aýdanyňy edeýin. Işden zähmet rugsadymy alayyn-da, birbada seniň bilen gideýin. Ýagny, eltip, ýerleşdirip, hak eýäne gowşuryp gaýdaýyn. — Ol gülümjiräp ýüzüme jüýjerildi. — Sen şuna razymy, meniň türkmenjigim?

Men ýerimden turdum. Elinden tutup Ýuliýanam turuzdym-da, pugta gujakladym.

Şol günün ertesi biz Dmitrinem çagyryp, gelen netijämiz bilen tanyş etdik. Ol bizi diňläp bolanyndan soň, uludan demini aldy-da, şeý diýdi.

— Siziň durmuşyňyz durşuna bir kitap. Roman. Ony hiç kim bilme-de, men bilýän. Ony menden başga okanam ýok. Ýöne, oňa düzediş girizere-de, üýtgedere-de, eýdiň-beýdiň diýip görkezme berere-de hakym ýok. Ol kitaby özüňizçe başladyňyz, özüňizçe-de dowam ediň. Haçan soňuna nokat goýmalydygyny, nädip jemlemelidigini bolsa, diňe özüňiz bilersiňiz. Men welin o kitabyň bary-ýogy kiçijik bir gahrymany...

Aşgabat bizi akly-gyzylly güllere, gür gara baglyga beslenen görnüşde garşy aldy. Uçardan çykyşymyz ýaly ýazyň mymyjak, mylaýym howasy: «Hoş geldiňiz!» diýýän ýaly ýüzümüzizi enelik mähri bilen sypap goýberdi.

Bu Ýuliýa hoş ýakdy. Kalbynda türkmen topragyna bolan mähir duýgularyny oýardy. Ol daş-töweregine göz aýlap, şadyýan seslendi.

— Gör, nähili gowy. Ajaýyp. Men edil beýledirem öýtmändim...

Men muny gowulyga ýordum. Çünki, onuň Aşgabat bilen ysnyşmagyny, öz ýanymda galmagyny isleýädim.

...Münüp barýan taksimiz meniň haýyşym boýunça «Aşgabat» myhmanhanasynyň önünde saklandy. Şol wagt ol şäheriň iň kaşan myhmanhanalarynyň biri hasaplanýady.

Iň gowy, bir adamlyk otaglaryň birine ýerleşdirenimden soň men Ýuliýa:

— Sen şu ýerde otur. Men öýden habar tutup geleýin — diýdim. — Dogry, ol häzir boşdur, içinde adam ýokdur, şeýle-de bolsa şondan başlaýyn.

Ol:

— Eger-de, juda daş bolmasa, öňürti git-de, Sümsüleden habar tut. Seniň üçin zerur esasy mesele şol — diýdi. — Men näçe garaşmalam bolsa garaşaryn. Öýüňiziň bolsa gaçyp gitjek ýeri ýok. Şunça durupdyr, ýene-de durar...

— Bolmaz, Ýuliýa. Ol öý meniň ojağym. Köküm. Şunça ýyldan soň gelibem üstünden basyp ötsem, ýene bir günä gazandygym bolar. Birdenkä Sümsüle garaşyp oturan bolaýanlygynda-da, men ony getirip «haňlap» ýatan haraba dykyp bilmen ahyry... içine-daşyna seretmeli borun-a... Ikimiz ýaşamaly bolanymyzda-da şeýtmeli borun...

Meniň aýdanlarymy içinden birlaý ölçerip-dökendir-dä, esli wagt oýlanyp oturandan soň, Ýuliýa razylaşýandygynyň alamaty hökmünde başyny atdy.

5. AÝBAHAR — 2

Myhmanhanadan çykyşym ýaly taksi tutdum-da, şu ýere geldim... Ýöne, howlymyzy tanamajak boldum... — Mähti aga gurak-gurak ýuwdundy. Gözlerine çyg çäýyldy. Örän kynlyk bilen sözünü dowam etdirdi. — Şolar ýaly idegyssywatsyz, çöken ýurdy görenlerinde türkmenler: «Bir bendäň-ä yzy ýitipdir» diýip, aýak üstünden aýat okap geçýäler.

Göz öňüne getir-de göräý, Azat jan, daşky haýatymyz-a halys ýanyny ýere beripdir. Kakamnyň bir wagtlar, Aşgabadnyň in ökde ussalarynyň birine uly höwes bilen, galyň hem berk tagtalardan ýasadan derwezesiniňem bir tarap-a gopupdyr-da, ho-ol, beýlede, bir aýagyny dik ýokary tutup, çäşerilip ýatyr. Beýleki tarapam söýesine çalaja ilişip dur. Her gezek şemal öwsende «jygyl dysy» bütin obany lertzana getirýä. Wagtynda bolluk bilen çalnan goňur reňki bolsa «pakga-pakga» bolup, elledigiň pytrap, ýere dökülip dur. Umuman, bir wagtlar şähre belli, görene-eşidene: «Mürze Muhammediň howlusy» diýdiren owadan hojalyk şeýle bir ebgarlapdyr welin, içine adam girip-çykýana meňzänok.

Şeýle-de bolsa, göni giribermedim-de, derwezäniň bitaý gapysyny kakdym. Howlynyň içinde hiç hili gymyldy-hereket bolmady. Hatda itiň sesem çykmady. Çöp-çalamlaryň arasyndan «alaşagyrdy» bolup çykan küle pişik tanamakçy bolýan ýaly ýüzüme «jüýjerilip» durdy-durdy-da, birdenem böküp, goňşy howlynyň haýatyna mündi, şol ýerdenem olaryň üçegine dyrmaşdy. Çür başyna çykansoň, ýene bir gezek maňa seredibem, aňyrlygyna tarap «zymdyrylyp» gitdi.

Howla girdim. Biri «wäh» diýäýjek ýaly, iki gözümem töweregimde.

Kakamnyň eken miweli agaçlary demini sanap ýatan hassa ýaly saralşyp-solşup otyrlar. Güller gurapdyr, iki-ýeke kölegeräk ýa käýarym bir öl barýan ýerdäkileri bolsa sülleripdirler. Bu görnüş olaryň barysynyň in soňky deminde urunýandyklarynyň alamaty.

Käbir agaçlar durşuna şepbik. Sütünlerinden şireleri akyşyp dur. Olaryň üstünde gyzyldyrsary arylar uly öleşük. Burny yaşyl ullakan siňeklerem olardan kem galanoklar. «Birwagtky barly baglar şü» diýseň, adam ynanar ýaly däl. Hemmesiniňem sebäpkäri men. «Eýesi ölse bag guraýar» diýlen sözün doly manysyna-da men diňe şondan soň düşünip galdym.

Geň ýeri, jaýymyzyň gapysy açyk. Goýy, goňur reňkli, galyň iki çäk tuty şemala ýelkildäp dur. İçinde-de adam bara meňzeýä. Gapa barýan ýodany ot basmandyr. Basgylanypdyr. Diýmek, girilip-çykylýan bolmaly. Girende aýak süpürer ýaly bosaga dört eplenen öl mata taşlanypdyr. Ol içeriňiň ýap-ýaňyja syrylyp-süpürilendiginden, dalanyň ýuwulandygyndan habar berýä. Aňyrdan bir ýerden radionyňmy, magnitafonyňmy sesem eşidilýän ýalam bolup dur. «Ýa öýsüz, öwzarsyzlar eýeläydilermikä» diýip, oýlandym-da, usullyk bilen gapa bardym. Ýuwaşjadan kakdym. Diň saldym. Jogap ýok. Tuty syrylanok. Ýene bir gezek, ýöne dözümliräk kakdym. Onda-da üýtgeşiklik bolmady.

Goňşy-golamlardan sorag-ideg edip görmek maksady bilen, yzyma öwrüldim. Baş-üç ädim ädenimdenem gapy «jygyldan» ýaly, «çygşyldam» eşidiläýen ýaly boldy. Seretsem öý eşiginde, ýarawsyzlygynyňmy ýa ýadawlygynyňmy alamaty hökmünde başyna kiçijik gara ýaglygy gaşyna çenli çümre daňnan garaýagyz bir gelin çep çigni bilen işige söýenip, meni synlap dur.

Ine-de onuň dodaklary gymyldady.

— Siz kim? Size kim gerek?

Eý, Huda-aý jan-e-eý!.. Sesindenem tanadym welin, asyl özem gaty bir üýtgemändir-ä... Ýeri, meniň önümde ümüş-tamyşlygyň salgymy ýaly iki-baka yraň atyp, şar-gara gözlerini balkyldadyp duran maşgala henizem şo-ol, bir wagty juwanlyk terzini ýitirmedik Aýbahar bolsa nätjek!..

Gözlerime ynanmajak boldum. Ýuwaşjadan adyny tutup, bir ädimem öňe omzanymda kalbym gozganyp, on iki süňňüm sarsyp gitdi. Ýaz paslynyň zarbyna köne keseli gozgap, ähli bogunlary sökülen syrkaw ýaly çym-pytrak boldum. Dyzlarymdan ysgyn, bilimden kuwwat gitdi. Ýykylman zordan saklandym.

O-da meni tanady. Gan-gana, damar-damara çekdi. Tebsiräp duran dodaklar indi ikinji gezek gymyldady.

— Ah, Mähti, Mähti!.. Aknur daýzamyň däli, Mürze daýymyň diwana ogly... Ýaşlygymdan söýdügim, göwün berip, ýanyoldaşym saýdygym. Öz ýanymdan «özümiňki» diýdigim. — Ol gözlerinden boýur-boýur yaş dökdü. — Sen nireden çykdyň? Asla barmydyň? Aýatda dirimidiň? Eýle bolsa şunça wagtlap nirelerde bolduň? Nirelerde otlap-suwladýň?

Ýüreginiň halys sary giden bor-a çemeli, şeý diýdi-de, ol syrylyp aşak çökdü. Ýüregini tutdy. Bir «hy-yýk» eden ýaly boldy, şondan soň ses-üýn çykmady. Ýüzi agardy. Gyşarylyp, bir tarapa gaýdaýarly göründi.

Bir bökenimde ýanyna bardym. Götergiläp öýe saldym. Törki diwaryň düýbünde duran diwanyň üstünde ýatyrtdym. Başyna ýassyk goýdum. Aşhana girip bir kase suw alyp çyktdym. Agzyna tutdum, ýüzüne sepdim. «Tiz kömegi» çagyrmalydygym ýadyma düşýä, ýöne, öýde telefonyň bardygyny bilmändirin. Ony şol ýagdaýda taşlap köçä ylgamaga bolsa, töwekgelçilik edibilmedim. Oňa çenlem ol gözüni açdy. Ýene-de suwly käsäni agzyna tutdurdym. Tamşandy. Ýatyşyny üýtgetmän ýüzüme seretdi-seretdi-de, uludan demini alyp:

— Gelişleýinmi ýa... — diýdi.

— Gelişleýin, Aýbahar, gelişleýin. Men indi hiç ýana gitmen... — diýdim.

Ol bulaşan saçlaryny, ýaglygyny düzedişdirdi. Biliner-bilinmez ýylgyrdy.

— Tüweleme, akyllanypsyň...

Onuň bu sözleri bir gyzyň öz deň-duşuna däl-de, bir mährem enäniň uzak aýralykdan soň dolanyp gelen ogluna aýdýan söýünçli sözlerine meňzedi.

Birneme özüni rastlanyndan soň, men burçdaky iş stolunyň başynda duran arkasyz oturgyjy alyp, onuň gapdalynda çökdüm.

— Hany, nähili ýaşadyň, Aýbahar, gürrüň ber...

— Şol gije sen gideniňden soňam toý sowulmady. Asla, ertire çenli barlygyň-ýoklugyňam bildirmedi — diýip, Aýbahar adajadan söze başlady. — Diňe ertesi guşluk wagtlary, «agzybir aş» iýdirjek bolanlarynda seni gözläp ugradylar. Öňi bilenem menden soradylar. «Bilemok, ir bilen çykyp gidişi» diýdim.

Ýöne, nämäniň-nämedigini hemmeden öňürti kakaň aňdy. Ýöne, köpçülige syr bildirmedi. Iň ýakyn garyndaşlaryny içki jaýa ýygnady-da: «Demiňiz içiňizde bolsun. Hiç kim, hiç zat bilmesin. Toý tutuldymy? Gelin getirildimi? Nika gyýyldymy? Ikisi bir gijäni geçirdilermi? Boldy! Hemme zat düzüw. Ýerbe-ber. İş bitdi. O doňzam nätse şeýtsin. Gitse, gümüne gitsin» diýip, gaty kesgitli gürlledi. Soň meniň ýanyma geldi. «Sen, oglum, öňem özümiňkidiň, ind-ä hasam golaýlaşdyň. Gaýrat et-de, otur. Gidäýme. Özüňem, bizem gepe goýma. Men ony ýeriň teýinde bolsa-da tapyp, getirerin. Eger-de okuwyňy tamamlayançaň tapylmadyk halatynda-da, sen bizi taşlama...» diýdi.

Şondan soň ol dogan-garyndaşlaryndan toý dabarasynyň öňküdenem has sowhunly dowam etdirilmegini talap etdi.

Aýdany aňryýany bilen berjaý edildi. Toý gazanlary ojaklardan düşürilmedi. Märeke dargadylmady. Seniň ýoklugyň hiç kime bildirilmedi.

Şondan soň Mürze daýym «iş bitiren» adam hökmünde ullağan sekiniň üstünde ynjalykly oturyp, gök çay içdi. Öten agşamam diňländiklerine garamazdan, bagşy dostlaryny, sazandalary çagyryp, günuzynam bagşy aýtdyrdy... — Şondan soň Aýbahar kakamyň Ýazly mugallymyň öz hatynda ýazyp iberen «haçly ýörişini» ýeke-ýeke beýan etdi. — ...Iň soňky baran ýerinde halys paltasy daşa degipdir öýdýän, gelşi ýaly düşege ýykyldy-da, bir hepde ýaly galman ýatdy. Ahyry bir günem yraň-daraň turdy-da: «Wah, ýalňyz balamdan aýryldym!..» diýip, ulyili bilen aglady. Sesine ejeň geldi. Iki bolup, tutaklap ýerine geçirdik. Buýrbulaşyk bolan düşekleriň içinde bir düýrmek bolup oturyşyna Mürze daýym gözlerini tegeläp: «Oýnasa ogly ýeňer, çynyny etse atasy» diýipdirler, onda näme üçin men ýeňildimkäm, Aknur?!..» diýdi. Daýzamam: «Sen ogluňdan däl, pelekden ýeňildiň, sen şonuň bilen dalaş etdiň, şondanam utuldyň. Ogluňdan bolsa kejeňekligiň üçin dyndyň. Indi bagryňa daş urup aglasaňam, peýdasy yok...» diýdi-de, özi ondanam beter aglady. Olara goşulyp menem agladym. Üçimizem agladyk. Onda-da gujaklaşyp agladyk. Çünki, biri-birimize aýyk pyşgyrmasagam, şol wagt üçimiziňem göwnümüziziň bir ýerinde sen ölüp-ýitip gidensiň, ýa özüňi heläk edensiň, diýen güman bardy...»

Şol «heýýalessala» edil şu wagt bolup duran ýaly, Aýbahar aglady. Soň, birneme köşeşenden soň, sözünü dowam etdirip aýtmagyna görä, maňa edil Meret dagynyň aýdyşy ýaly, kakam şol, bulaşyk düşekden, galybilmänem ýogalypdyr.

Ýöne, hernäçe puşman etse-de, ölmeziniň öň ýany: «Baryň, şol doňzy niredede bolsa-da, tapyň-da getiriň, kimi alsa şony alsyn» diýib-ä bilmändir. Sebäbi, onuň gözünüň önünde Aýbahar otyrady ahyry. Onda-da hut şonuň öz sözi üçin otyrady.

Şol wagt meniň gidenime ylaýyk, bir ýyl dolan ekeni.

— Kakaň ýurduny täzeländen soň Aknur daýzamyňam dünýä bilen seri bolmady. Hem ogluň, hem ýanyoldaşyň aýralygy iki günün içinde bilini бүкүp taşlady. «Birini ajal aldy, biri gözümdeň dirije uçdy...» diýip, ertir-agşam aglaýa-aglaýa, nalaýa-nalaýa iki dyzyna ýumruklady oturdy. Kem-kemdenem haly agyrlaşdy.

Şol wagt men, bilşiň ýaly, institutyň üçünji ýylynda okap ýördüm. Okuwyň daşyndan daýzama seretmek maňa kyn düşdi. Arasynda, ýöne, o-da yzyndan ynjalybilmedi. Ejemden ep-esli uly bolansoň kakamyňam gaty bir ugry ýokdy, jigitlerimiňem entek ese-boýa galmadyklary bardy. Şonuň üçinem, kynam bolsa Aknur daýzamy Balkana äkitmekligi makul bildik. Ol ýerde tanyş doktorlarymyzam bardy, ejemiňem daýzama serederlik ýagdaýy bardy, okuwymyň arasynda özümem ýygy-ýygydan baryp, habar tutup durýadym, garaz, göwnümize-hä jaýlapdyk, daýzamy şol ýerde aýaga galdyraga-da, şu ýere tut ýaly edip getiräýjekdik welin, bolmady. Daýanybilmedi. Gün-günden egbarlady gitdi oturdy. Ahyram ajala ýan berdi. Hernäçe urunsagam, biz ony halas edip bilmedik.

Ýöne, pahyr ölmeziniň öň ýany: «Size kyn-a bor, ýöne, gaýrat ediň-de, meni Mürzemmediň ýanynda jaýlaň» diýip, kän özelendi. Bolsa-da, Mürze daýymyň bitiren hyzmatlaryny göz önüne tutup, demir ýol kömek etdi. Daýzamyň in soňky sargydyňy şolar berjaý etdiler. Getirip, Köşüdeki gonamçylykda, Mürze daýymyň gapdalynda jaýladylar.

Olaryň ikisem biziň är-aýal däl digimizi, üstesine nikamyzam bozandygymyzy welin bilmän gitdiler. Bilen bolanlygynda Mürze daýymyň «däliremezligem» mümkin ekeni. — Aýbahar gürrüňçilik geçirip oturan jaýymyzyň içine hem gözünü, hem elini aýlap goýberdi. — Şu jaýyň gapysyny ýapmazlygymy ýeke bir Mürze daýym bilen Aknur daýzam däl, öz ejemem haýyş etdi. «Elbetde, ömrüň ötyänçä şoňa garaş, otur diýibiljek däl, ýöne, bagtyňy birine baglaýançan welin, şol ojagyň oduny öçürme, haýwan şekilli haýwanam ahyr öz ýatagyna köwlenýändir...» diýdi. — Ýigrenç bilenem däl, söýgi bilenem däl, ýüzüme parhsyz seredip oturyşyna Aýbahar: — Ine, şondan bärem şu gapydan girip-çykyp ýörün. Ýöne, sen gelersiň diýib-ä däl, garrylaryň sözi üçin, şolara beren sözümi berjaý etmek üçin otyryn. Golaýdaky saglyk öýleriniň birinde işleýän. Hudaýa şükür, ýagdaým gowy. Hojalyga, бага-бакжа seredere-hä dogrymy aýtjak, Mähti, naçar halyma güýjümem çatmady, gurbatymam, höwesimem bolmady. Käte ejem gelip ýanymda bolup gidýädi, ýöne, olam soň garrady. Üç ýyl mundan öňem ýogaldy. Kakamyň ýogalanyna-da on ýyl-a bolandyr. Jigitlerimiňem hemmesi öý-işik boldy, garaz, o tarapymyz düzüw. Ine, indi sen geldiň, belki, bu tarapymyzam düzeläýedi-dä. Men indi muny saňa taşlap,

arkaýyn, öýe gidip bilerin... — Şondan soň öz okuw ýerine Sümsüläniň barşyny gürrüň berdi. — Mert gyz ekeni. Söz ýok. Gelişleýin gelendigiň çyn bolsa, beýdip, bu ýerde gormaýylyp oturma-da, soň ýanyna git. Başdaky ähli bulaşyklyklaram sen şonuň üçin etdiň ahyry. Menem şonuň üçin taşlap gitdiň.

— Howwa. Ýöne, ol ikimiziň «nikamyzy» bagyşlap bilmedi. Men şondan soňam ötünç sorap onuň ýanyna köp geldim. Alyp gitjek boldum, bolmady.

— Öň bolmadygam bolsa, indi bolar. Şol gyzyň saňa garaşyp oturandygyna men edil, ertir irden Günün dogjakdygyna ynanyşym ýaly ynanyan...

Aýbaharyňam edil Ýuliyanyň sözlerini gaýtalap oturandygyna geň galdym. Durmuşda ejiz, naçar hasaplanýan zenan ýüreginiň beýle beýikdigine ondanam beter geň galdym. Olaryň ikisem meniň Sümsüläni bagtly etmegimi isleýärdiler. Onuň şunça wagtlap çeken jebri-jepalaryna dözmezçilik edýärdiler. Özlerini oňa pida berýärdiler.

Men bolsam üç tarapymy gabsap duran, üç oduň haýsy birine özümi urjagymy bilmän kösenýärdim.

Iň ýamanam wagt gijigipdi. Ömrüň öýläni golaýlapdy. Düýn-öňňinki gyalary akja tüýlüje, terje terneler, garrygyzlara öwrülipdiler. Biýaralar güýzäpdiler. Pazyllar ýatyşyp ugrapdylar. Haýsy tarapaýönelsemem indi maňa ýylgaý bolanda güýz, yz ýanyndanam gyş garaşýardy.

Şonuň üçinem men:

— Aýdýanlaryň dogry, Aýbahar. Şeýle seredeniňde men şeýtmelem. Ýöne, wagt juda köp geçdi. Ol köp zatlary özgertdi. Özgeren zatlaryň arasynda entek ikimiziň düýbünden bilmeýän zatlarymyzam bardyr. Belki meniň bärden baraga-da «zompa» çykaýmagym Sümsüläniň durmuşyna ters täsir eder? Belki ony bagtly däl-de, betbagt eder? Durmuşyny bozar? Gününü bular? Belki meniň şundan soňam süskeneläp baryp Sümsüläniň durmuşyna aralaşjak bolmagym ol etrabyň adamlarynyň gözüne meni öňküdenem beter, iň bir ýaramaz adam edip görkezer?

Aýbaharam ýan bermedi.

— Şeýledir öýdýän bolsaň, onda şol zatlara göz ýetirip gel-de, onsoň nähili netije çykararyn diýseň çykaryber. — Ol birdenkä gozganjyrap başlady. — Wiý, men näme, ne çaýyň, ne naharyň ugruna-da çykmandyryn... — Diwandan düşüp aşhana tarap yöneldi. Gapysyna ýetiberendenem bärisine öwrülip syrly ýylgyrды. — Häzir ýabany guşlara çenli özleleriniň bir wagtky taşlap giden höwürtgelerine dolanýalar. Senem şol öwüsminiň ýelgini bilen gelensiň. Ýöne, niredede bolanam bolsaň, bu wagta çenli ýeke-hä ýaşan dälsiň. Öňänsiňem... Olaram getirdiňmi, ýa munyň entek öňünden... Ätiyaçdan yz çalyp ýörşüňmi?..

— O zatlar barada-da entek oturyp, çynlakaý gürrüň etmeli borus, Aýbahar — diýdim-de, ýerimden turdum. — Ýöne, sen bu wagt çaýam demleme, naharam atarma. Meniň gyssagly bir baryp gelmeli ýerim bar... Iş bilen...

Garaört bolan ýüzümi ýerden süýrüp otaga girenimden, diwanyň üstünde sus oturan Ýuliýa kyn bir meselä duçar bolanymy aňdy-da, «tarsa» yerinden turdy. Ýanyma gelip, sag eliniň aýasyny çep egnime goýdy.

— Aýt. Çekinme-de aýt. Men näme diýseňem düşünerin. Näme boldy? Näme bolupdyr?

— Aýbahar...

— Näme, şoňa bir zat bolupmy?

— Ýok. Hiç zat bolanok. Ol sag. Ýagdaýlaram gowy. Ol henize çenli biziň öýümüzizi saklap oturypdyr.

— Saňa garaşypmy?

— Ýok. Öz aýdyşyna görä, maňa-ha garaşmandyr. Özünüň hem-de meniň hossarlarymyň haýyşy boýunça oturypdyr. Eýesi gelýänçä daýym bilen daýzamyň gapysy ýapylmasyn, diýipdir. Men barada bolsa o-da seň diýeniňi diýýä. «Sümsüläniň ýanyna git» diýýä. Ýöne, özem-ä entek durmuşa çykmandyr. Bu barada pikir edýäne-de meňzänok. Gaty arkaýyn. Onsoňam, gyzdygyna garamazdan, gelin lybasynda gezip ýör...

— Düşnükli. Sümsüle barada seň özüň näme netijä geldiň?

— O meseläni bir gyra aýyrmaly boljak, Ýuliýa. Ine, özüňem oýlanyp gör: Şunça ýyl gaçgak gezip, indem agyr yük astynda ýegşerilen bolupbararyma ol yerde kim garaşyp oturandyr öýdýän? Kyrkdan geçen, ýat ýurtlarda gaýry bir maşgala bilen şonça ýyl ýaşaşyp gelen kişini görüp, şol etrapdakylaryň haýsy biri begener öýdýän? Sümsüle mi? Onuň garyndaşlarymy? Synpdaşlarymy? «Ýitigimiz tapyldy» diýişip öwsünişerler öýdýänmi? «Ýigidimiz geldi» diýişip heşelle kakýşarlar öýdýänmi? Ýok! Beýtmezler! Beýderleri ýaly men kim? Maňa ol yerde gyjالاتdan, puşeýmandan, biabraýçylykdan başga garaşýan zat ýok. Sümsüle otuz ýedi ýaşady. Kyrka ser urdy. Şu wagta çenli garaşyp oturan bolaýanlygynda-da ol meni garşy almaz. Kabulam etmez. Menem şuna ertir Günüň dogjakdygyna ynanyşym ýaly ynanýan. Maňa indi şol tarapa ýönelmezlikden gowusy bolmaz. Onsoňam, aýny wagtynda bolmadyk zat indem bolmaz. Aslynda bolmajak zat, hiç haçanam bolmaz. Gülläp ösäýjek wagty suwa çöken, soňam kekirdeginden batga batan bagt, indiden soň-a asylam oýanmaz. Biziňki turuwbaşdan bolmady. Şo-ol, terse depdi durdy. «Ýiti gyzyt tiz solar» diýenleri boldy. Onsoňam Ýuliýa, seň özüň gowy bilýän, Sümsüle birwagtlar meniň belli jogabymy berdi. «Gelme, gelseňem şundan şu ýana men seniň üçin ýok...» diýdi. Elbetde, men köp wagtlap umytda gezdim. Emma indi mende şol umyt ýok. Bu gün, Aýbaharly mesele orta çykandan soň welin, men islesem-islemesem şu pikire gelmeli boldum. Bu meniň üçin düýbünden garaşylmadyk ýagdaý boldy. Ine, meniň Sümsüle babatdaky gelen netijäm-ä şeýle, Ýuliýa...

Ýuliýa agyr oý astynda baryp ýene-de öňki yerinde oturdy. Böwrüni diňledi. Uludan sowuk demini aldy. Ahyam:

— Да-а... — diýdi-de, başyny iki ýana ýaýkady. Ellerini ýaýdy. — Правильно говорят, что «Восток дело тонкое...» — Ondan soň ol meniň ýüzüme seredip zoraýakdan ýylgyrdy. — Belki, sen mamlasyň, Mähti. Ähtimal!

Sebäbi, görýän welin, nesibe takdyra görä Aýbaharyň yhlasy Sümsüläniň söýgüsinden üstün çykana meňzeýä.

— Bilemok. Bir bilýän zadym — o-da iň bolmanda indiden soň bir ýalňyşlyk goýbermezlik. Öňki goýberilen ýalňyşlyklary mümkingadar düzetmeklik. Aýbahar öz mertligi bilen, meni çözülmese kyn bolan uly bir meseläniň önünde somaldyp goýdy. Ýöne, onuň özüniňem entek maňa ýüz berjekdigi ýa bermejekdigi belli däl. Galan ömrümi meniň şu ýerde, seniň bilen geçirmeli bolaýmagymam ahmal.

— Menli mesele gutardy, Mähti — diýende Ýuliýa hiç hili ejizlik alamatlaryny ýüze çykarmady. — Muny ikimiziňem mertlerçe boýun almagymyz gerek. Çünki, sen ençeme ýyllardan soň gözbaşyňa dolandyň. Bu bolsa seniň üçin köp zatlary aňladýar. Sen indi ykbalyňy şol gyzlaryň haýsy birine baglasaňam, men saňa bagtly durmuş arzuw edýän. Ýöne, ömrüň iň gözəl pursatlaryny sen maňa bagyşladyň, şol süýjülikli ýyllar, içi mähirden doly aýlar, günler üçin men sendenem, ykbalymdanam razydyryn.«Eýt, beýt» diýip oturanam bolsam, ykbalymyň eçilen şol hoşwagt çagларыndan soň, seň bilen aýrylyşmak maňa-da aňsat däl. Şeýle-de bolsa, belli bir netijä-de gelen bolsaň, sen maňa ak ýürekden rugsat ber. Ugrat. Men muňa başda-da kaýyldym, häzirem taýyn. Asyl gaýdanymyzda-da şeý diýip şertleşipdik ahyry. Gyýylma... — Ýuliýa şol ikortada hem degişjek boldy. Zoraýakdan ýylgyrdy. — SSSR ýykylaýanda-da, kanun öňki-öňküligine galar, saňa barybir iki aýal saklatdyrmazlar... — Ýuliýa meniň egnimden tutup gapa eltdi. — Bar, Leningrada petek alyp gel...

Bokurdagymyň dolup durandygyny bildirmezlik üçin, men sesimi çykarmadym-da, ümdüzime çykdy, ötägitdim.

Myhmanhananyň aşaky gatynda uçargähiň petek satylýan tekjeleri bardy. Aýagymy zordan süýrüp soňa bardym. Ertir irdenki uçara ýer bar ekeni. Alaç yok, aldym. Otaga dolanyp bardym. Ýuliýanyň özüni merdemsiz alyp baryşyny görüp, özümme birhili ekezenen ýaly boldum. Ol ýylgyryp ýüzüme seretdi.

— Девушка, это мост, да?.. — Menem biygtyýar ýylgyrmaly boldum. Özdegişmesi bilen göwnümi göterenine Ýuliýanyň özem hoş boldy. Şol bir terzde sözünü dowam etdirdi. — Düýnjük ýalydy. Mitka-da aýagymyza çolaşyp, ylgap ýören çagady. Ine, eýýäm... Durmuşyň gurluşy şeýle-dä: bu gün duşuşmaly, ertir aýrylyşmaly. Asla, hemme zadyň soňy aýrallyk... Näçe gezek gaýtadan gowuşsaňam, soňy barybir, ýene-de şol — jydalyk.

— Bu ýowuz hakykat...

— Howwa-a... — Ýuliýa uludan demini aldy-da, endigine görä, boýnumdan gol saldy. — Durmuş bir ýatan derýa. Çaykap-çaykap kimi kenara taşlaýar, kimi bolsa ömürboýy çaykap ýör... — Ýuliýa köýnegimiň alyn jübüsindäki, ýarysy çykyp duran petegi syňragy bilen çekip aldy-da, oňa göz gezdirip durşuna: — Indi bolsa git... — diýip, dözümlü gepledi. — Aýbaharyň ýanyna bar, ony köp garaşdyrma. Ertir irdenjik men özüm ugraryn. Ýene bir zat: Meniň bu ýerdedigimi

Aýbahar bilmesin. Bile gelendigimiz-ä asylam aýtma. Hernäçe merdemsirese-de, naçardyr, barybir halamaz... Göwnüne alar... Ynjar...

Köplenç bolşy ýaly, men bu gezegem onuň aýdanlarynyň ählisi bilen razylaşdym. Ýöne, «özüm ugraryn» diýeni bilen welin razylaşmadym.

Ýolda bazara sowlup, iýer-içer ýaly zatlardan alyşdyrdym.

Emma, Aýbahar eýýäm biş-düş taýýarlap goýan ekeni. Özem öňküsinden birneme açylyşypdyr, daýanypdyr, ýüzi-gözi ýagtylypdyr.

Men muňa begendim. Gürrüňçiligimiz ugrugar, düşünişmegimiz aňsatlaşar öýtdüm.

Şeýle-de bolsa, ol nahar başynda özüni diýseň sus alyp bardy. Hamala ýedi ýatdan gelen bir del myhmany kabul edýän ýaly, çat maňlaýymda aşak bakyp dymdy oturdy. Ýyllar ony örän özgerdipdir. Bir zat sorasaň jogap bermänem oturanok, ýöne, gaty bir özüne golaýladaýasam gelenok.

Ahyry men ondan näme üçin özüni meniň bilen beýle, sowuk-sala alyp barýandygyny soradym.

Ol ilk-ä ýüzüme aşaklyk bilen seretdi-de, edil çagalygyndaky ýaly, çep gözünüň gyýgy bilen çalaja güldi, soňam aşaky dodagynyň sag çüňküni çalarak dişledi.

— Näme, garaňy görenden: «Waý, geldiňmi...» diýip, boýnuňa zyňaýaryn öýtdüňmi? Ýok, Mähti! Ikimizi şu wagt garyndaşlyk gatnaşyklaryndan başga baglaşdyrýan zat ýok. Bir wagt men saňa söýgi bilen garaýadym, sen bolsaň garyndaşlyk gözi bilen seredýädiň. Menem häzir edil şoňňaly. Sümsüle hernäçe tekrarlanam bolsa, ikimiz är-aýal däl. Sebäbi, birinjiden-ä iki tarapyňam razylgy bilen gyýylmadyk nika — nika hasap edilmeýär, ikinjidenem, ol nikany dogram bolsa, ýalňyşam bolsa, düzgüne sygsa-da, sygmasa-da, özara ylalaşygymyz boýunça şol pursadyň özünde bozduk. Göwnüňe sygan zadyň kanuna-da sygjakdygyna bolsa, men ynanyan. Sebäbi onam ýazýan adam. Onsoňam sen şol wagt Sümsüläni söýýädiň, hut şonuň üçinem meni taşlap gitdiň, seň şol meseläň indi nähili boldy? Mundan buýana nähili boljak? Onsoňam, ýaňky «Soň gürlleşeris» diýen meseläň nähili? Näme hakda? Aýdyp otur!..

Men Sümsüle barada Ýuliýa aýdyp beren zatlarymyň hemmesini Aýbahara-da aýtdym. Delillerim ony ynandyrdymy ýa ýok, ol maňa mälim däl, ýöne, ol uzak wagtlap dymdy. Soň ýüzüme bakyp ýuwaşja seslendi...

— Gowy oýlandyňmy? Şol gyzyň öňünde günäkär dälidirin öýdýäňmi?

— Ýok! Günäkär dälidirin öýdemok. Ýöne, näme edenimde-de onuň öňündäki günämi ýuwup bilmejekdigimi welin bilýän. Ol ikimiziňki şeýle bir bulaşdy, ony indi düzetmek mümkin däl. Ýöne, ine, senrazy bolsaň, men kakam bilen ejemiň öňündäki günämi az-kem hem bolsa, ýuwmarylaryň diýen tamam bar... Iň bolmanda, goý, şolaryň bir ruhlary ynjalsyn. Sebäbi, ikimiziň birleşmegimizi olar ikimizdenem has beter isläpdiler... «Hiçden giç ýagşy» diýipdirler. Gijem bolsa ýalňyşlyk düzedilse ýagşy. Şol wagt kimiňkiniň dogry bolandygyny welin,

bu günki gün seljermek kyn. Ol wagt iki dünýä çaknyşdy. Şol çaknyşykda meňkem dogrudy, kakam pahyryňkam dogrudy. Meniň saňa bolan söýgimem Sümsülä bolan söýgimden kem däl. Ýöne, ol ikimiziň söýgimize ot düşdi. Tutaşdy. Ikimizem ýakdy, ýandyrdy. Ýeke bizi däl, töwerek-daşymyzam ot aldy. Ahyram kül boldy. Sen bolsaň meniň ojagymyň oduny öçürmän saklap oturypsyň. Men seniň beýikligiň önünde baş egýän, Aýbahar...

Kiçijikkä, bir zatdan, ýa birinden uýalan wagty edişi ýaly, Aýbahar ýüzüni bir gapdala sowup, goltugyna bukdy.

Bu onuň öz indiki ykbaly bilen razylaşdygynyň alamatydy.

Bir haýukdan soň ol başyny galdyrdy.

— Sen gowy gürlädiň. Akyly sözler aýtdyň. Esasanam ataň-eneňi razy etmek barada. Ýöne, o zatlar entek ikimiziň aramyza düşen sowuklygyň doňuny çözerden kemterräk kakýa. Elbetde, ýaňky aýdyşyň ýaly, aňrujy düzeljek zady gijem bolsa düzeden ýagşy. Men ýöne, başga bir zady takyklajak bolýan, ýagny: geleliň bári «zygyr-zygyr» gatnap dursuň, her gideňde, her geleňde-de ýüzüň üýtgeýä. Tüýsüň bozulýa. Gepiň gysgasy, ýanyň asgynjakly gelene meňzeýäň. Ýeri, onsoň o meseläni nähili çözjek?

«Aýal ýüregi duýgur bolýa» diýýäler welin, şolaryň hemmesi şeýlemikä ýa diňe maňa duşany şeýle bolayýamyka. Duýgurlygy bilen Ýuliýa meni telim gezek haýran galdyrdy diýsem, ine, Aýbaharam ýeke-ýeke şonuň häsiýetlerini gaýtalap otyr. Ýa meniň özüm dünňüle-dürsüräkmikäm? Syr saklap bilemokmykam? Içki pikirlerimiň barysy ýüzümden görnüp durmuka? Ýa gözlerim günäkärmikä? Ýa müýnli adam şeýle bolýamyka?

Umuman, buýtar-suýtar edere ýer galmady. Onça külpetlerden soňam Aýbahary aldajak bolmaklyk, onuň aýna dek arassa, zenan kalbyna ýene bir gezek daş atdygym, zarba urdugym boljakdy. Şonuň üçinem, ýüregimi bire baglap, rastymy sözläýenimi kem görmedim.

— Çakyň dogry, Aýbahar. Ýöne, ol asgynjak däl-de, şu ýerden gidelim bári maňa hossarlyk edip gelen iň ýakyn ýoldaşym. Ol bu ýere hemişelik däl-de, meni ugratmak üçin geldi. Ertir ir bilenem yzyna uçýa. Men, dogrudanam, ýaňy şonuň ýanyra baryp geldim. Sen hakda aýtdym. Ol geň galdy. Seni dünýäniň iň mert aýallarynyň biri saýdy.

— Men aýal däl!.. — diýende, Aýbaharyň garaýagyz ýüzi gülgün öwsüp gitdi. Dodaklary kemiş-kemiş etdi. Gözleri çygjardy. Elleri biliner-bilinmez titredi. Göwnüme bolmasa, kellesem saňnyldap giden ýaly boldy.

— Bagyşla, Aýbahar. Men ýalňyş aýdypdyryn. Ol: «Aýbahar ýaly belentgyz ýer ýüzünde ýokdur», diýdi.

Men ýalan sözlemädim. Ýuliýa hakykatdanam şeý diýipdi.

Aýbahar gabaklaryny galdyryp, soragly nazaryny iki gözümiň içine dikdi.

— Ol häzir niredi?

— Myhmanhanada. «Aşgabat» myhmanhanasynda.

— Haýsynda bolsa-da, derrew alyp gel. Özüňe şeýle golaý tutýan adamyňy ol ýerde ýeke goýup gaýtmaga utanmadyňmy?

— Aý, birhili gördüm-dä...

— Şondan-şuňa getirmäge gaýratyň çatdy-da, bäräk getirmäni birhili gördüňmi? Ýa: «Türkmenleriň myhman alyşlary pylan hili ekeni» diýdirjek bolduňmy?

Men halys aljyradym.

— Ýo-o-ok... ýöne-e... o za-at... Men... Sen... O ýerde-de... Onsoňam...

— Bar, «nokgy-nokgy» edip oturma-da, getir, myhmanyňy...

Men bilenjämden kelteräk töwir etdim-de, sessiz-üýnsüz, ýerimden turdum.

Ertire çenli ýeke galandygyna sangy edip oturan Ýuliýa meni görüp diýseň begendi. Ylgap gelip boýnumdan aslyşdy. Soň ýüzüme soragly seretdi.

Men oňa özüni Aýbaharyň çagyryandygyny aýtdym.

— Aýbahar? Myhmançylyga? Meni? Öýüne?

— Biziň öýümize.

— Siziň öýüňize?

— Howwa, biziň öýümize. Ol öý indi Aýbahar ikimiziňki. Özüňem bol, çalt bol. Goş-golamlaryň bilen. Ýatymlyk. Ertir irden uçargähe şol ýerden gideris. Isleseň birnäçe gün galyp, şäher bilen tanşybam bilersiň.

— Ýok, Mähti, bu gün barsam baraýyn, galsam galaýyn, ýöne... Ertir irden ugraýyn...

Aýbahar Ýuliýany edil köne jorasyna duşan ýaly, gadyrly garşylady. Gujaklaşdy. Taýly gezek ýaňaklaryndan ogşady. Soňam birgeňsi ýylgyryp:

— Hoş geldiňiz... — diýdi. Elinden tutup öýe saldy. Töre geçirdi. Ýerde kyn bor öýdüp, diwanyň üstünde oturdy. Öňünde kiçiräk stol goýdy.

Oba gyzydygyna garamazdan, Aýbahar orsçany öňem erbet bilenokdy-da, ind-ä hasam ökdelaýdy. Şonuň üçinem, oňa Ýuliýa bilen düşünişmek kyn bolmady. Geplerem alyşdy gitdi. Meni dag-a asyl ýatlaryndanam çykardylar. Bu maňa kemem ýaramady. Özümi juda ýadaw duýýandygym üçin törki jaýlaryň birine geçdim-de, ýatdym. «Gümür-ýamyrlary» welin, üzlem-saplamraga-da, käte bir gulagyma geldi durdy.

Ukynyň arasynda aňsyrşyma görä, Ýuliýa-ha Aýbahara Leningrad, onuň ak gijeleri, gadymy ýadygärlikleri, ymaratlary, Newa derýasy barada gürrüň berýärdi, myhmançylyga çagyryýardy. Aýbahar bolsa ondan meniň bilen haçanrak nikalaşandygy, näçe çagamzyň bardygy, näçesiniň ogul, näçesiniň gyzdygy barada sorady. Eger-de olaram getirip şu jaýda ýaşaberenlerinde hem özüniň garşy bolmajakdygyny, sebäbi meniň kanuny aýalym dældigini, garyndaşlykdan başga hiç hili baglanyşygymyzyň ýokdugyny nygtap-nygtap aýdýardy.

Ýuliýa elbetde, onuň bu teklibini ret edýärdi. Özüniň hiç haçanam beýle orna dalaş etmändigini ýüreginden syzdyryp düşündirýärdi... Soň olaryň gürrüňleri Sümsüle barada gitdi.

Ýalňyşmaýan bolsam, olar şol gije ýatman çykdylar.

Agşam ýatmazdan öň taksi çagyrdym, şol gelen bolmaly, maşynyň daşardan gelýän «zoguna» oýanyndyryn.

Böküp ýerimden turdum. Penjireden seretsem, howa ýagtylyp gelýä. Hasyr-husur geýindim. Çalak-çulak ýuwundym-da, oturan-oturan ýerlerinde hersi bir tarapa gyşaryp, uklap galan Aýbahary, Ýuliýany turuzdym.

Çykdyk. Aýbahar ýene-de täze jorasy bilen gujaklaşyp hoşlaşdy. Gelip-gidip, jaňlaşyp durmagyny haýyş etdi. O-da öz gezeginde, agşamdan bäri gör, näçenji gezekdir, Aýbahary Leningrada çagyrdy. Agşamam aýtsa aýdandyr welin, eger-de hemişelik ýaşamaga baraýanymyzda-da jaýsyz horlanmajakdygymyzy, sebäbi meniň taýynjak jaýymyň bardygyny, janygyp-janygyp aýtdy.

Men Ýuliýany ugratmaga gitdim. Aýbahar öýde galdy. Uçargähe baryp, hatpetekleri bellik etdirip bolanymyzdan soň, Ýuliýa ikimiz ýene-de, hoşlaşygyň şo-ol, birwagtky iki tarap üçinem ýüregedüşgünç, içgysgynç pursatlary bilen ýüzbe-ýüz galdyk. Aşaklyk bilen ýaýdanjyraşyp başladyk.

Şolar ýalyda ugratjak adamyňy uçargähiň gapysyna düşüräge-de, şol taksi bilenem göni yzyňa gaýdybereniňden gowusynyň ýokdugyny, iň bolmanda, ýol petegini bellik etdireninden soň sagbollaşaga-da, «jyraýanyňda-da» bolman durmajakdygyny men öňki tejribelerim arkaly bilýädim. Emma men ol wagt onam edibiljek däldim. Sebäbi, men Ýuliýa bilen iň soňky gezek hoşlaşýardym. Şondan soň ol ikimiziň ýene-de duşuşjakdygymyz ýa duşuşmajakdygymyz gümanady.

Ýöne, özüniň parasatlylygy, ugurtapyjylygy bilen Ýuliýa bu gezegem menden üstün çykdy.

Oňaýsyz pursatlar başladam welin, öz ýagdaýynyňam meniňkiden gowy däldigine garamazdan, ol sessiz-üýnsüz çep çignimden tutup, ýüzümi zalyň çykalgasyna tarap öwürdi-de, ýuwaşlyk bilen, şol tarapa südenekledip ugrady. Eltip, sag eli bilen gapyny açdy. Meni daş çykardy. Usullyk bilen arkama kakdy-da, iteklöp goýberdi.

— Bar! Sag bol! Razy bol! Özüňem yzyňa garaýma...

Şeý diýmäýende-de, ol wagt yzyna öwrülmäge-de, ýüzüne seredip: «Senem sag bol, senem menden razy bol...» diýmäge mende ysgyn-deramat ýokdy. İçimden bir zatlar diýen bolmagymam ahmal, ýöne, o-da ýadyma düşenok.

Tä öýe gelýänçäm hiç hili ulaga münmän, çet-çemerler bilen, paý-pyýada gaýdanymy welin bilýän.

Aýbahara syr bildirmezlik üçin, gözyaşym kepeýänçä howla giribilmän, köçede o ýan, bu ýan entirekläp ýörenimem ýadyma düşýä...

Uzynly gijäni çirim etmän geçirensoň, Aýbahar bizi ugradyşy ýaly ýerine geçip ýatandyr, asyłam bu gün ukudan açylmasa gerek, diýip oýlandym. Ol welin ýassyga başynam goýmandyr. Entek daşky gapydakam:

— Geldiňmi... Mähti, bu senmi-i... — diýen sesi eşidildi. Oňa çenlem men öýe girdim. Öňümde dim-dik dur. Elinde-de çäýnek. — Ugratdyňmy?!

— Howwa...

— Sag-aman barsyn.

— Aýdanyň gelsin.

— Gowy maşgalaň bar ekeni.

— Ol meniň maşgalam däl. Biz ýöne, bile ýaşaşdyk... — diýdim-de, ýazylygy duran saçagyň başyna geçdim.

Aýbaharamaşhana girip, çay demläp çykdy. Getirip, onam önümde goýdy. Gaýtaryp oturyşyna gaharly gürlledi.

— Namart gürrüň etme, Mähti. Bigaýrat bolma. «Asgynjakly gelene meňzeyän» diýenimde gaty gördüň, «Ol asgynjak däl» diýdiň. Indi «maşgalaň» diýenimde-de: «ol meniň maşgalam däl» diýip dursuň. Bu nähili beýle bolýa? Şonça ýyl bir maşgala bolup, bir gapydan girip-çykyp, bir düşekde ýatyp-turan bolsaň, pasportyňa «är-aýal, şü ikisi» diýdirip ýazdyran bolsaň, maşgalaň bolman, nämäň bolýar o seň? Ýüzi aňry öwrülenden, beýdip, ýüz öwrüp oturmaga utanaňokmy? Ýa maňa ýaranjak bolup aýdýaňmy o sözi? Şeýle bolsa, onda onyňam bolanok. Ýa sen meni tanaman durmuň... — Ol iýer ýaly zatlardanam getirip saçagyň üstünde goýdy. Özem gapdalymda ornaşdy. — Al, Mähti, garban, ýüregiň syrylandyr, agşamam hiç zat iýmän ýatdyň.

— Meň şu wagtam işdäm ýok, Aýbahar. Ukym gelip, gözlerim bürlüp barýa.

— Onda, ýatyber. — Ol ýene-de düýnküsi ýaly, ýüzüme seredip köpmanyly ýylgyrdy. — Eglendiň welin, men-ä aýrylyşybilmän ýene-de bile ötägidiberensiň öýtdüm.

— Ýok, Aýbahar, men indi seni taşlap hiç ýana gitmen. Galan ömrümi atam-enemden galan şu mähriban ojagymyň başynda, seň bilen geçirmek maksadym bar. Eger-de senrazy bolsaň. Men ýokkam şu gapa eýelik edip oturypsyň, indem şeýt. Şeýtseň, meni ýene bir gezek harasatdan halas etdigiň bolar. Men Ýuliýanam hut şol maksat bilen ugratdym... Ýaňky diýenimi bolsa, bagyşla. Sen dogry aýdýaň. Biz onuň bilen hakykatdanda-da, bir maşgala bolup, ýaşaşdyk.

Aýbahar aşak bakdy. Dymdy. Onda-da gaty uzak dymdy. Arasynda «öwhüldäp» dem aldy. Ýaşlykdan bəri göwünli, zandy ýumşak maşgala ýüregimden syzdyryp aýdan sözlerime düşünendir-dä, iň bolmanda gaňryşyma-ha gaýtmady, gaýra gaýyşmady. Türkmenlerde bolsa: «Dymmaklykrazylygyň alamaty» diýen düşünje bar.

Çakym dogry bolup çykdy.

— Bolýa, Mähti — diýip, Aýbahar ahyrsoňy başyny galdyrdy-da, süýjülik bilen sözläp başlady. — Gelişleýin gelen bolsaň bolýa. Mürze daýym bilen Aknur daýzamyň hatyrasyny ara goşanyň üçin men seň raýyňy ýykmaýyn... — Birdenem ony der basdy. Ýüzüme naýynjar garady. — Öňi-soňy başdan başlajak bolsak... Toýdan başlaly, ýok, toýdanam däl-de, howludan başlaly. Öňürti şony dikeldeli. Jaýlary abatlaly, baglaryny täzeläli, soň ýaşulularyň hatyrasyna sadaka bereli, aýat okadaly, Kuran çykardaly, ondan soň... — Aýbahar aşak bakyp, süýem barmagynyň ujy bilen keçäniň gülüni dyrmalady. — Ondan soňam... Eger-de ýaşaşjagymyz çynymyz bolsa, öňkümüz-ä toýa meňzemedi, iň bolmanda, ýakyn garyndaşlarymyzy ýygnap, uly bolmasa-da üýşmeleňjagaz edeli. Nikamyzy

täzeläli. Hemme zat goý, garrylarymyzyň göwünlerinde besledikleri ýaly bolsun. — Ol maňa aşaklyk bilen seretdi-de, uludan sowuk demini aldy. — Men ana, diňe şondan soň seniň bilen hakyky är-aýal hökmünde ýaşaşmagarazy...

Men Aýbaharyň aýdanlarynyň ählisini gysga wagtyň içinde ýerine ýetirdim. Mürze Muhammediň yzynyň ýitmändigini, ojagynyň göçmändigini, öňküsi ýaly irtir, giç agşam öýünden aýdym-sazyň sesiniň eşidilip durandygyny uly ile äşgär etdim. Aýbaharyň aýdyşy ýaly üýşmeleň däl-de, toýam uludan tutdum. Kakamyň dost-ýarlaryndanam diri gezip ýörenlerini çagyrdym. Hersine aýratynlykda serpaý ýapdym. Bagşy aýtdyrdym. Şeýdibem Aýbahar ikimiz doly manysyndaky är-aýal bolduk.

Çykdaýy meselesinde hiç hili kynçylyk bolmady. Öz jübimem-ä boş däl, ýöne, gaýdanymda: «Men jaýymy satjak däl, goý, ol seniň agtyk-çowluklaryňa menden ýadygär galsyn» diýenem bolsam, edip ýören hysyrdylarymdan habarly bolansoň Ýuliýa ony derhal satypdyr-da, pulunam ynamdar adamlaryň birinden iberipdir.

Öz jaýym, atamdan miras galan ýurdum bolansoň, ýazgy meselesinde hiç hili kynçylyk ýüze çykmady.

...Şondan soň men ymykly işe başladym. Ilki döwlet taslamalar institutynda ýönekeý taslamaçy, soň Aşgabat şäheriniň baş binagäri weizpesinde işledim. Ol ýerdenem Medeniýet ministrliginiň «gadymy ýadygärlikleri dikeltmek we rejeleşiş» bölümüne çagyrdylar.

Şeýdip, aradan üç-dört ýyl geçdi. Ömrümüzüň güýzän çaglarydygyna garamazdan, şol gysga wagtyň içinde Aýbahar ikimiziň yzly-yzyna iki oglumyz boldy. Ulujasynyň adyna Garadag, kiçisiniň adyna Galandar dakdyk.

Men ilkinji gezek öz bagryňdan önen çaganyň perzentlik mährini duýdum. Olar biziň göz-guwanjymyz. Işden ýadap gelenimizde olar öňümüzden gujaklaryny gerşip çykýarlar. Şadyýan owazlary bilen göwnümüzizi açýarlar.

Şol aralykda-da, telim ýyl bärei öz-özünden yraň atyp duran, öňem bir halka geňeşilmän, gan bilen gurlan döwlet, ýene-de il-günden bigeňeş, baş-on sany adamyň tokaýa girip, «gara taňkanyň» başynda gelen netijeleri bilen döwlet dargady. Öň özüne zoruň güýji bilen birikdirip, ýetmiş ýyla gadar gözüne urlan ýaly nirededigem belli bolmadyk kommunizm sary alyp giden halklarynyň barysyny, Orsyýet indi artykmaç ýük hökmünde — как подбрюшие — münüp barýan otlusynyň düzüminden öz eli bilen aýryp, üzüp taşlady.

Hossarsyz galan respublikalar, birbada aljyraşyp, ýetim galan guzular deý çar tarapa «yzlaşanam» bolsalar, gysga wagtyň içinde özlerini tutdular we öz-özlerinden garaşsyz döwletlere öwürüldiler. Edil şol günün ertesem hiç kimden gypynç etmän: «Garaşsyzlygymyzy gazandyk» diýip, gygyryşmaga başladylar.

Türkmenistanam şolaryň biri boldy. Hakykatdan-da: «Нет худа без добра...»

Şeýdip, durmuş adaty akym bilen, öz maýdalyna gidip ugrady. Köp-köp täze zatlaryň ornaşmagy bilen, köp zatlar könelişdi, ýatdan çykyşdy. Köne ýaralar bitişdi. Hä diýmänem howlymyza 1995-nji ýylyň ýylymsy, ýaz howasy kürsäp urdy. Aýbahar bilen är-aýal bolup ýaşap ýörenimize sekiz ýyl doldy. Ogullarymyz «çybyk atlara» atlandylar.

Ýuliýa bilenem aragatnaşygymyzy ýitirmedik. Barşyp-gelişmesegem, gadyrly garyndaşlar kimin kä ol, käte biz, jaňlaşdyk durduk. Soňky gezekki gepleşiklerimiziň birinde gürrüň bermegine görä, öňden edip gelýän arzuwyny amala aşyrmak üçin, Ýuliýa gan-damar dartuwlarynyň emri bilen, ata-babalarynyň iň bolmanda daşkyrak ýaýrawlaryndan uç tapmak üçin, ýanyna oglunam alyp, Bolgariýa gidipdir. Ýöne, hiç hili netije bolmandyr. Boljagam ekeni, eger-de wagty köp bolan bolsa, ýa-da pederleri görnükli döwlet işgärleri ýa harby adamlar bolan bolsalar.

Megerem, Aýbaharyň göwnüne melal gelmesin diýýän bolsa gerek, ne hatynda, ne jaňlaşanda: «Seni göresim gelýä, sensiz maňa kyn bolýa, çydap bilemok» diýen ýaly, ýürek tarlaryňa kakyp, kalbyňy sarsdyryp biläýjek sözleri agzyna almaýardy. Şol bir öňki agraslygyny, salyhatlylygyny saklaýardy.

Şeýdip, aýlar-günler geçdi durdy. Respublikalaryňhersi özüçe, özleriniň senagat we gaza baýlyklar babatdaky mümkinçiliklerine, ylmy we medeni derejelerine görä aýaga galmaklyga dyrjaşýardylar. Edebiýat, sungat, medeniýet babatdaky, sowet döwründe gadagan edilen zatlary ýüze çykarmak, halka ýetirmek dogrusynda aladalar edilýärdi. Han-begler, işan-mollalar aklanýardy. Dine, dinidäp-dessurlara, dini we gadymy milli baýramçylyklara ýol açylýardy. Ýeke bir uly şäherlerde däl, eýsem etraplarda, hatda oba ýerlerinde hem metjitler gurulýardy. Şol zatlar bilen bir hatarda, ýaňky, saňa beren interwýumda aýdyşym ýaly, nijembir ýyllardan bäri ezenegi galman gelýän gadymy ýadygärlikleri dikeltmek ugrunda hem uly aladalar edilip ugraldy.

Şol hysyrdylaryň hemmesi diýen ýaly Medeniýet ministrliginiň, hususan-da biziň bölümimiziň gerdenine düşýädi. Şol zatlaryň bir gyrasynda, elbetde, menem bardym.

Ine, şol ýagdaý hem, duýdansyz ýere meniň köne dertden ýaňy bir saplanyp barýan çalymtyl gara başymy ýene-de şol derdeseriň üstünden eltdi.

Ýaralar täzelendi.

6. HAPBY

— Şol ýylyňtomsunda men öz bölümimiziň üsti bilen şo-ol, bir wagtky işläp gaýdan etrabyňa, iş saparyna gitmeli boldum.

Ol ýerde dünýä belli ýadygärlik — onunjy asyrdaky ýaşap geçen uly dini alymlaryň biri, meşhur Mäne babanyň mugallymy Abyl-Fazlyň kümmeti bardy. Ýurduň beýleki sebitlerindäki ähli ýadygärlikler ýaly, şol wagt o-da abatlandyryşa mätäç ýagdaýda durdy we özüne üns berilerine sabyrsyzlyk bilen garaşýardy.

Duşenbe güni ir bilenjik işe başlaberirim ýaly, hemem yssa galmazlyk üçin, ýekşenbe güni daňdanaralar bölüm müdirimiziň haýyşy boýunça, ulagym bilen ýola düşdüm.

Şäherden saýlanýançaň howa mazaly ýagtyldy. Gün dogdy. Hä diýmänem guşluga galdy.

Ýoluň iňňän ýaramaz ýagdaýdalygy sürüjiden juda ünsli bolmaklygy talap edýärdi we öňde duran işler, barjak ýerim, onuň maňa öňden tanyş bolan adamlary, hususan-da ýadygärlik barada oýlanmaga päsgel berýärdi.

Oýlanmazlyk bolsa mümkin däldi. Sebäbi, ol ýerde meniň birwagtlar agzymdan gaçyran miwäm, egnimden uçuran totym — Sümsüle bardy. Ol meniň ömürlük ýitiren baýlygym. Ahmyrym. Armanym. Öwezini hiç zat bilen dolup bolmajak ökünjim. Duýdansyz bozulan we gaýdyp hiç haçan düzelmejek bazar-dukanyň...

Sümsüle bilen gabatlaşýan halatynda, özüm üçin şeýle ejirli bolup biläýjek bu sapara men, dogrusy, gaýtmanam bilerdim. Gaýtjagam däldim. Gaýtmalam däldim. Gaýdasym gelibem duranokdy. Ýöne, özüň şonuň işgäri bolup, işläp ýören edaraň işinden sen nädip ýüz öwürjek?

Ana, hut şonuň üçinem, men ýoluň şeýle ýaramazdygyna garamazdan, sagatda ýüz ýigrimi kilometr tizlik bilen, ýaşlygymyň garamatly geçen günlerine tarap ýeldirilip barýan.

Golaýlaşdygymsaýam göwräme galpyldy aralaşýa. Gollarym ruly eýgermejek bolýa. Ulagymyň eýläk-beýläk buruljyraýan bolmagam ahmal.

Ine-de men şol etrabyň bir çetinden girdim. Özbaşdaklygyň berilenine bary-ýogy dört-baş ýylyň geçendigine garamazdan, şäherçe görnetin üýtgapdir.

Aýlanyp-öwrülip, käte ondan-mundan soraglap, birwagtky, bary-ýogy baş-alty otagdan ybarat, horaşaja myhmanhananyň ýerleşen ýerini tapdym. Ýöne, onuň ornunda indi häzirkizaman binagärçilik usullaryna eýerip gurlan, täze bir, owadan myhmanhana dur. Onuň gabat garşysynda ullakan, şowhunly bazar bar. Onuň ýerinde bolsa, ozal, kiçiräk, ýekeje basyrma bolup, aşagynda-da hemişe başlary çadrally üç-dört sany pars zenany gökjagaz, ýa şoňa meňzeş bir zatjagazlar satar oturdylar. Baýramçylyk günleri bolsa talhan, halwa ýaly zatlar çykarardylar.

Myhmanhananyň agzynda gelen-gidenleriň ulaglaryny ýel-ýagmyrdan, günden gorar ýaly pena-da gurlupdyr.

Günortanyň garaňkysy bolansoň, daş-töwerekde görünýän ýok diýen ýaly. Tanyş-bilişe duşmazlyk üçin, bu maňa kemem däl.

Ulagymy penanyň aşagynda goýup, binanyň içine girdim.

Iç işikde meni — megerem adam ýoklugyndan ýaňa içi gysyp, irkiljirän bolsa gerek — ýüzi-gözi gamaşyp duran, kelteräk boýly, akýagyz, ýaňy bir gaýmaklap ugran ýüzi ownukly-irili jugralardan doly, gara gözleriniň jöwheri entek-entekler öçjege meňzemeýän, gabakmanrak, ýeňi gysga, aksowult — gök haladynyň jübüsine iňňe bilen berkidilen «tarketkanyň» ýüzüne «Amantäç» diýlip ýazylan, aýagy şypbykly bolansoň ökjesiniň pes, topuklarynyň tekizdigi mese-mälim bildirip duran orta ýaşlaryndaky, ukusyna garjaşypmy ýa bolşumy, sesini gyryljyradyp gepleýän zenan ör turup garşy aldy. Gözlerini açalak-ýumalak edip durşuna salam berdi.

— Geliň, geleniňiz gowy, hoş geldiňiz... — diýibem, agaç germewiň aňrsyndaky iş stolunyň başyna geçdi. Iň ýokarky çekeri çekdi. — Ýerleşjekmisiňiz?

— Nesip bolsa.

— Nesip bor işalla... — Ol maňa tarap elini serdi. — Pasbyrdyňyzy beriň... — Berdim. Ol ony açdy-da, suratym bilen deňeşdirmek üçin bolsa gerek, ýüzüme seretdi. — Kamandroçkamy?

— Howwa. Üç günlük. Onam bereýinmi?

— Nämäni?

— Saparnamany...

— Ýa-ak, o gerek-gä-ä.

Hat-ýazuw işlerini tamamlandan soň, indi birneme ukudan açylan Amantäç, meniň pasportymy çekeriniň içine atyp goýberdi-de, şol ýerden bir açar alyp, yerinden turdy, germewiň bārisine geçdi. Öňüme düşüp, basgançaklar bilen ýokarylygyna tarap ýöräp ugrady. Ikinji gata çykyp, çepe öwrüldi. «21»belgili otagyň agzyna baryp saklandy.

— Birinji gat-a yssy bor. Salkyn düşensoň bazarçylaryň goham ýüregiňize düşer. Üçünji gata-da münüp-düşmek hyllalla. Gowusy, ine, şüdur... — diýip durşuna, elindäki açar bilen otagy açdy. Gapyny emay bilen içine tarap itip goýberdi. — Giriň...

Girdim. Yzym bilen Amantäjiň özem girdi.

Otag dogrudanam gowy. Gerek bolaýjak zatlaryň ählisi bar. Salkyn. Tämiz. Ýagty.

Daşymdan syn edip, ýaýkanjyrap duran Amantäç:

— Nätdi, göwnüňize ýaradymy?! — diýdi.

— Söz yok. Edil, uly şäherlerdäki ýaly.

— Özem arza-an... — diýip, Amantäç sojagaz öwgä-de göterilip, aýal göçgünliligi bilen buýsançly gürlledi. Yzyndanam, elbetde, oňa-da «aýt» diýip sargaýandyrlar-da: — Ürüşje bilen kilýonkany çyzmaly dä-ä... pyçak bilen kesmeli dä-ä... düşekleri bulaşyk saklamaly dä-ä... arak, bina içmeli dä-ä... — diýdi. Gitmäge hyýallandy-da, ýene-de yzyna döndi. — Büfet yok. Öň baty,ýöne özünü ödemänsoň, başlyk bilen maslahatlaşyp ýapdyk. Nāme gerek bolsa bazarda badyr. «Amantäç iberdi» diýseňiz, tanyýandyrlar, mugtam doýrup goýbārler. Ýa-ak,

onam etjekkä, elinje pişirdip iýjek diýseňiz, pyradukda getiriň, men özüm pişirip biýrin.

— Kyn bolmazmy ol size, işiň arasynda?

— Ýa-ak, kyn bolmaz. Onsoňam, siz biziň myhmanymyz-a...

Gitdi. Menem öňi bilen-ä wanna girip-çykdy. Bir sagat ýalam ýatdym. Turanymdan soň öýe jaň edip, Aýbahar bilen gürleşdim. Sag-aman gelenimi, ýerleşendigimi aýtdym. Şol aralykda-da aýal gabanjaňlygyny edip, Sümsüle barada sorarmyka diýdim, hern-ä soramady.

Ondan soň geýnip çykdy-da, bazara baryp naharlandym. Çayam içdim. Gözüme welin töweregimde. Köne tanyşlaryň ýa okuwçylarymyň biri çykaýarmyka diýip, gara janym galanok. A birdenkä Sümsüläniň özi gabat geläýse näme? Şonda ol özüni nähili alyp bararka? Men özümi nähili alyp barmaly bolarkam? Ýa herimiz bir tarapa öwrülip gidibermeli bolarmykak? Belki, ol meniň iki gözümiň içine seredäge-de: «Bigaýrat! Biwepa! Namart! Nä ýüzüňe şu topraga köwlendiň? Binamys!..» diýip meni köpçüligiň içinde masgara eder? Belki, çül-çaga bolandyr-da, jüýjeli towuk ýaly, çagalaryny yzyna tirkäp, maňa ünsem bermän geçip gider. Jort ataýmagam mümkin. Ýöne, näme diýse-de, nähili hereket etse-de, meniň bar diýibiläýjek zadym şü: «Gelme» diýdiň — gelmedim. «Görünme» diýdiň — görünmedim. Elbetde, günäkär ýerlerimem az däl. Öz söýgim üçin ýeterlik derejede göreşip bilmändigimem, durumsyzlyk, biwepalyk eden ýerlerimiň bardygynam bilýän». Ýöne, ol meniň bilen beýdip, ak bazaryň içinde it pohuny iki keşişip durmaz ahyry... Gowusy — gabatlaşmazlyk diýsene... Belki Hudaý, şeýle bolaýady-da!..

Mahlasý, men ol ýerden saýlanaýanymy kem görmedim. Çykdy-da, myhmanhana tarap gyrmyldap ugradym.

Yssy welin entegem depäňden basyp, ýere sokup barýa. Kölegämem yssylaýan bor-a çemeli, aýaklarymyň arasynda çolaşyp, özüni nirä urjagyny bilenok.

Şol barşyma-da: «Gel-aý, aýak üstünden ýadygärlige aýlanyp gaýdaýyn, ertir irden häkimlige baranymda gürrüň gözgara esas bor» diýen pikir kelläme geldi.

Saýada duran ulagymyň içine girip, salkynlabdyryjysynam işledenimden soň, janym birazajyk ara giden ýaly boldy. Edil şol wagtam «çygşyl-çygşyl» edip, gapydan Amantäç çykdy. Gözüni gamaşdyrmazlyk üçin bir eliniň aýasyny gözünüň üstüne kölegeledip durşuna:

— Hew-wa-a... Myhman? Nä hyýala mündüňiz bi tüp yssyda?

— Aý, aýak üstünden şü ýadygärligi görüp gaýtjak. Hemem ýatan bendelere aýat okaýmasam...

— Hä-ä... Ýagşy iş etýäňiz, m... myh...

— Meň adym Mähti, Amantäç...

— Hä-ä... Gowy iş etýäňiz, Mähti dogan, sogap iş etýäňiz... Özüňiz okabilmeýän bolsaňyzam, Hapby badyr, şo ýerde... — Şol ady tutanyňa puşman edýän ýaly, Amantäç sägindi. Ýüzünü çytdy. — ...Aý, oňnam-a suwytyly bilýän zad-a ýokdur welin...

— Kim ol? Müjewürmi?

— Ýa-a-ak... Müjewür-ä dä-ä... Ýöne, müjewürdenem köp bolýandyr şo ýerde.

— Hapby, Hapby... Bir, eşiden adym ýaly bolup dur.

— Aý, ine, baraňňyzda bilersiňiz, kimdigini. Özi geler ýanyňyza, süýnjeýip...

...Ýadygärlige gitmek üçin, meniň birwagtky işläp giden mekdebimiň üstünden geçmelidi. Tomusky dynç alyş döwri bolansoň, ol ýerde hiç kimiň ýokdugyna gözüm ýetip duranam bolsa, deňine baranymdan, ruly şol tarapa buranymy bilmän galypdyryn.

Howlynyň içi hakykatdan-da gum-gukluk.

Hiç hili üýtgeşiklik welin ýok. Ähli ýere ýeten özgertmeler zamanasy diňe şol mekdepden sowa geçen ýaly. Gurnak jaýjagazymyzam şol bir öňki ýerinde çugutdyryp otыр. Daşyndan görnüşi egbar. Sus.

Men ulagymy şonuň kölegesinde sakladym. Kölegäniň aňry çetindäki köneje oturgyçda iki dişini somaldyp, kellesini saňnyldadyp oturan, eli hümmet hasaly, garaýagyz, çal saçly, çal sakgally, uzynak hem hor, goturaky ýaşulyny men tä ulagymdan düşýänçäm görmändirin.

Ýanyna baryp salam berenimden soň, ol bir elini gözleriniň üstüne kölegeledip ýüzüme seretdi. Salam aldygydyr-da, kellesiniň saňnyldysyny çaltlandyrmak bilen oňady. Gapdalynda özündenem garry, kellesi gazan ýaly, tüýleri buýr-bulaşyk bir sary köpek ýatan ekeni, meni görüp hyňranmag-a däl, hatda başynam galdyrmady.

Men ýaşula özümiň ir döwür şol mekdepde işläp gidendigimi, häzirem etraba iş sapary bilen gelendigimi aýtdym, ýöne içgin tanyşlyk bermedim. Özünüň kimdigini welin soradym.

— Meňnem kötenim şörden, ýöne, ir döwür Agarabada göçüp gidipdik-de, baş-on ýyllykda geldim. Adam pahyr ýaş wagty kellesiniň gyzgynyna nirä gitse-de, ömri paýawlaberende asly-mekanyna dolanýan ekeni... — diýdi.

— Şu jaýda bir wagtlar aýdym-saz gurnagy işleýädi, indi ýokmy o zatlar?

— Ýok. O zatlar galdy. Indi pestiwaly tiliziwirde geçirýäler. — Ýaşuly aýtjak bolýan sözünden çekinýän ýaly, töweregine garanjaklap, ýuwaş gepledi. — Adamlaryň güzeranlar-a öňküden kän gowulaşdy... Ýöne... Birhili... Bar zadyň gyzygy gaçan ýaly bolaýdy... Hiç kimiň hiç zada höwesi ýok. Hiç kim bilen höwselesi ýok. Barysy başyna gaý...

— Göwnüňedir ol, ýaşuly. Ikimiziň garranymyzdandyr. Şu günki günem ýaşlaryň gözüne gyzykly görünýändir. Ine, nesip bolsa, garrarlar welin, olaram şey diýerler.

— Ýa şömükän-ay...

— Howwa-a... — Men gurnak jaýymyza tarap baş atdym. — Bu wagt muny nämä ulanýalar?

— Mynymy-a?.. Bymy-y?.. By indi gyladokka. Ýaltanmadyk mugallym artyk-süýşük zadyny getirip şun içine oklap gidýä.

— Siz garawulmy?

— Hm-m...

— Şuň açary ýokmuka? Içini görüp bolmazmyka?

— Bor, I-i-i... Ýäme bolman...

Ýaşuly keýtikläp gitdi-de, bir ýerlerden açar alyp geldi. Açdy. Açyşy ýalam «püf-f...» etdirip aýasy bilen burnuny tutdy-da, ýüzüni bir ýana sowdy. Gaýra çekildi. Daşrakda duranam bolsam, ýakymyz ys gelip meniň burnuma urdy. Ýaşuly bir eli bilen işigi saklap, gaýra gaýşyp durşuna:

— Girjekmi... — diýip, boguljyrady.

Her niçik hem bolsa, men girmelidim. Çünki, agyr ysa çümüp ýatan şol akan-dökänligiň aşagynda meniň ýaşlygym, ilkinji söýgim, Sümsüle ikimiziňem ruhy dünýämiz ýatyrdy.

Jaý welin bu golaýlarda açylmandyram, arassalanmandyram, ýelejiredilmändirem.

Bir geň galan zadym — pianino öňküje ýerinde dur. Üsti-hä adyny tutan zadyňdan ýaña münder. Gapdallaram akyr-ukurdan doly. Şol zatlaryň arasyndan onuň diňe iki aýagynyň ýere degip duranja ýerini saýgarmak bolýa. Men ýaly belet adam bolaýmasa, ol ýerde pianino bardygam bilinmez.

Jaýyň petigi, hususan-da, burçlary kerepden ýaña tuty tutulan ýaly. Arasynda her biri penje dek leňkebutlar «loňkuldaşyp» ýörler.

Bir erbet boldum. Bu meniň eýesiz galan ýaşlygymyň basgylandygydy, taşlap giden hünärimiň kemsidildigidi. Şol jaýyňam edil öz howlymyz, öz jaýymyz deý şol güne düşendigi üçinem, elbetde, men günäkärdim.

Basymrak çykaýanymy kem görmedim. Henizem agzyny-burnuny tutup, gapyny gulplap duran ýaşuly bilen howul-hara hoşlaşdym-da, ulagyma girip ugramaga hyýallandym. Birdenem uly bir ýalňyşlyk goýberendigimi aňdym-da, atylp daş çykdim.

— Bagyşlaň welin, ýaşuly, adyňyz näme siziň?

Goýberen gödek ýalňyşlygymy ýaşuly eýýäm murtuna çalan ekeni. Kineli gürlledi.

— Kişi bilen tanşanyňda, inim, hemme zatdan öňürti onuň ady soralyandyr. Onsoň öz adyň aýdylýandyr... Ýeri, bolýa-da... Meniň adym Zaman. Zaman aga... Molla Zaman diýseňem bolýa.

Men indi ikinji ýalňyşymam düsetmeli boldum.

— Men, Mähti.

— Hm-m... Bu arapça Mihdi. Türkmençe Mäti bolmaly. Ol Hasan Esgeriniň ogly, şaýylaryň on ikinji ymamy Abylkaşym Muhammediň lakamy. Onuň «Sahypzaman», ýagny, zamananyň iň akyly, sylanýan adamy diýen manydaky lakamam bolan. Magtymguly aýdýar-a: «Ýa, Sahypzamana bagyşla bizni...» diýip. Kyýamat bolanda, Isa asmandan inip, o-da ýerden çykyp, adamzadam, dünýänem şol ikisi halas etmelimişin.

Men baryp-ha birmahallar, şol zalyň içinde gülşüp-oýnaşyp otyrkak, Sümsüläniň öz adym baradaky hut şu soragyna jogap berip bilmändim.

Molla Zaman menden nirä barýanymy sorady. Aýtdym. «Rejeleýiş işlerini geçirmekçi bolýas» diýdim.

Şondan soň ol maňa Abyl-fazl barada hem gysgaça, ýöne, gyzykly gürrüň berdi. Etjek bolýan işimizi oňlady.

Şondan soň ýene-de duşuşjakdygymyza umyt bildirip, onuň bilen ymykly hoşlaşdym.

Ol yzymdan garap galdy.

Şol aralykda üstüne gün düşen sary köpegem bialaç diýen ýaly ýerinden turdy-da, ýaltalyk bilen gerinjiredi, kölegäniň has goýurak ýerine baryp, ýene-de bagryny ýere berdi.

Baryp-ha on dokuzynjy asyryň aýaklarynda Eýranyň Horasan welaýatyna degişli Zurabatdan göçüp gelenýerli halk, ýadygärligiň içinde ýatan meşhur şeyhi gonambaşy edinip, merhumlaryny şonuň daş-töwereginde jaýlap başlapdyrlar.

Häzir onuň aňyrsyna-bärisine göz ýetenok. Ýöne, goýumlygyň has irki döwürlerden bari goýlup gelýändigini çak edýänlerem bar. Çünki bu gadymy ýurt hiç haçanam uzak wagtlap boş durmandyr. Bir halk gitse, ornuna başga biri gelipdir. Häzirki ýaşap ýören halkyň hut özüniňem bu ýere telim gezek gelip-gidendikleri aýdylýar. Käbir taryhy çeşmelerde bolsa, olaryň ýedinji asyrda, araplar gelen döwürlerem şol ýerde ýaşap oturandyklary barada maglumat berilýär.

Gonamçylykda her obanyň özüne degişli aýratyn meýdany bar. Biri-biriniňkide jaýlamak bolanok. Bu aňyrdan gelýän düzgün. Ýazylmadyk kanun. Ýöne, müjewürleri bir. Umumy.

«Şähri Weýeňňäm», «Buldurgassapgala», «Ýartygümmez» diýen ýaly başga-da birnäçe gadymy ýadygärliklere baý bolan bu etrap, garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda, Türkmenistanyň Prezidentiniň karary bilen goraghana diýlip yglan edildi. Şonuň üçinem, eger-de ol ýerde gije-gündiz bolup ýören bolsa, ýaňky Amantäjiň Hapby diýýäni hem, goraghana edarasy tarapyndan goýlan garawul bolaýmasyn, diýen pikir kelläme geldi.

Ahyram: «Aý, näme bolanda, kim bolanda maňa näm-aý, galanynam ertir, häkimlige baranda düşünişibiris» diýdim-de, ýolumy dowam etdiriberdim.

Şäherçeden ýadygärlige çenli aralyk daş däl. Edil çykanja ýeriň. Şojagaz aralykdaky gumak ýolam indi asfaltlanypdyr. Gyralary timarlanyp, bagjagazlar ekilipdir. Mal-gara girip-çykyp, guburlary basgylap ýörmez ýaly, öwlüýäniň daşyna başdan-aýak demir gözeneklerden haýat çekilip, daşyna-da ýaşyl reňk çalypdyr.

Girelgesine mähnet, demir derwezegoýlupdyr. Megerem ýap-ýaňyja merhum getirilen bolsa gerek, derweze açylypdyr-da, näme üçindir, ýapylmandyr.

Ulagymy ýadygärligiň gabat garşysyndaky boşlagrak meýdançada sakladym. Düşdüm. Ýadygärligiň daşyna aýlandym. Göz çakym, ädimlerim bilen ölçeşdirdim, bellikler edişdirdim. İçine gireýin diýp durkamam, müjewüriň jaýy tarapdan orta boýly, egni köne-küşül eşikli, aýagy apgyrды ýyrtyk köne galoşly, edil sirkul bilen çyzylan ýaly tes-tegelek, hüýt-gara ýüzüni sakgal-murt basan, ýyldyraýan gözleri ýarydan deşilen ýaly kiçijik hem gyýak, saçlary kirpiniň tiken

ýaly syh-syh, aşaky erniniň çep tarapy ep-esli aşakda sallanyp ýatandygy zerarly gyp-gyzyl kentlewügininiň tas ýarysy diýen ýaly görünüp duran, gyssagara ýaşyna çaklap bilmedim welin, özüm-den-ä kän uludyr öýtdüm, bir kişiniň elindäki egman taýagy bilen kä ýer dürtgüläp, kâte-de biloňurgasyna söýget hökmünde ýagyrnysyna keseleýin goýup, her tarapyndanam bir tirseginden geçirip, özüme tarap «maýtyklap» gelýänine gözüm düşdi. Damagyna gyzmarak bolsa gerek, garny arkasyna aýlanyp gidipdir. Şol hem täbigräk aýaklaryna agram salýan bolmaly, şojagaz aralykda-da durup-durup dynç alýa, «haşlaýa», ýöne, dek duranok, o ýan, bu ýan garanjaklaýa, Aý görjek bolýan ýaly, elini gözleriniň üstüne kölegeledip, dik asmana garaýa, birdenem ýapyrylýa-da, gözlerini «jüýjerdip» maňa seredýä. Arasynda kimdir biri bilen gürleşýän ýaly, «hümür-sümürem» edäýýä. «Hikir-hikir» gülýän ýalam bolup dur. Der dagy ýüzünden sil bolup akýa. Onsuzam şordan ýaňa besse-besse bolup duran takyr köýneginiň ýagyrnysy, döşi, goltuklarynyň aşagy öl-myžžyk.

Soňabaka ol bar ünsüni maňa gönükdirdi. Tanajak bolýan ýaly öwran-öwran, ýapyrylyp-ýapyrylyp seretdi. Myhman gelenine begenýän ýaly, kentlewüginini öňküdenem beter gyzardyp syrtaryldy. Şonda onuň erni hasam aşak sallandy. Lellerdi.

Amantäjiň sözlerini ýatlap, men onuň Hapbydygyny güman etdim. Bolup gelşi welin öwlüýäniň müjewürine-de, goraghananyň garawulyna-da meňzänokdy-da, bir sebäbe görä zyýan tapynyp, indem tümmeklerden şypa tamakinçiligi bilen öwlüýäde ýatyp-turup ýören bendä çalyň edýärdi. Gijelerine kümmetiň içine girip, uly piriň hut özüni düýnäp, onuň başujunda ýatýan bolmagam ahmal.

Ýöne, kimem bolanda, beýle uly azaplar çekip, özümi nazarlap gelýän adamy äsgermän, öz işim bilen bolubermäni birhili gördüm-de, onuň has golaýyma gelerine garaşdym. Baş-üç ädim oňa tarap gadamam urdum. Salam bermäge hyýallandym. Oňa çenlem onuň özi alkymyma dykylyp geldi. Agzyndan ak köpük saçyp «wagyr-wugur» edende ajy deriň agyr ysy ýüzüme «haplap» urdy.

Megerem salam berdigi bolsa gerek, diýip, men «aleýk» aldym. Özüme tarap göwünjeňlik bilen uzadan, bir omuç gury ojara meňzeş gap-gara elini gorka-ürke gysdym. Şol wagt ol ýene-de bir zatlar diýen ýaly etdi welin, men oňa-ha asylyam düşünmedim. Düşünmändigimi ýüzümden aňyp täzedan gaýtalady: «Ýadygäzzizi gözwäze gezdizizmi...». Onda-da aňan zadym bolmady.

Edil pert-pert gepläp duran adam dældig-ä daşyndanam bildirip dur welin, yssydan ýaňa tebsiräp, ýaryk-ýaryk bolan dodaklary biri-birine ýelmeşip, görgüliniň geplemesini hasam kynlaşdyrýa. Öljertjek bolup, diliniň ujuny ýetişibildiginden ýalmandyrýaram welin, şonda-da bolanok. Şol bolşy bilenem aldyrany bar ýaly bijaý çalt gepleýä.

Bolsa-da kem-kemden düşünişip başladyk. Häлки sözüniňem: «Ýadygärligi görmäge geldiňizmi» diýdigi ekendigi üçünji gezek gaýtalandan soň belli boldy. Oňa has düşnükli bolary ýaly, men hem-ä baş atdym, hemem:

- Howwa — diýdim. — Siz Hapbymy?
- How... Howwa... Näp bizdiňiz?
- Ýadygärligiň sakçysy dämi?

— Ýa-ak, ýazygäzliň sakçysy ýok.

— Onda näme? Müjewürem-ä däl diýdiler.

— Dogzy. Müzewüzem dä. Müzewüz Nazly aga... — Hapby birdenkä sözünü böldi-de, ýüzüne çinçildi. — I-i-i... Siz Mähti mozzum-a däsniňiz?.. Hi?..

Men geň galdym.

— Howwa. Men şol Mähti mugallym. A siz nädip bildiňiz?

— I-i-i... Siz bizi biz wagtlaz aýzymdan okuzyp gitiňiz-ä... Guznagam asypdyňyz, hi?.. — Ol ýetişibildiginden ýalmanmaga başlady. — Ýöne, siz oňa meni almadyňyz. Kowduňyz...

Onuň bolup durşuna gülkim tutdy.

— Meňň-ä Hapby diýip okuwçymyň bardygam ýadyma düşenok...

— Dogzy. Men Hapby dä-ä. Hapby, ýöne hak adym Hakbezdi. Hapby bosa lakamym. Pämilyäm Myllykow. Ýöne, öz adymy Myllyk diýip tutýanlam baty...

Bu bolýan zatlar seretseňizlän! Meniň häliden bäri kimkä diýip gelýänim birwagtlarky okuwçylarymyň biri bolsa nätjek? Diýmek, men şu ýere uçralym bäri «duş geläýmäýin» diýip, ätiýaç edip gelýän adamlarymyň birine sataşypdyryn. Aňyma sähelçe agram saldym welin, «myllyk», «lellik», «Hapby şum» lakamly bir okuwçymyň bolandygam, ony gurnaga kabul etmändigimem, hatda haýyş bilen kakasynyň üstüme gelenine çenli ýadyma düşdi.

Ýadyma salanymy aňdy öýdýän:

— Düşdümü? Ýadyňyza düşdümü? Düşdümü? Tanadyňyzmy... — diýip, Hapby ýarak it ýaly maňa tarap öwran-öwran ýabjyndy.

— Howwa, tanadym. Ýadyma düşdi — diýdim.

— Guznakdan nämüsin kowanyňyzam ýadyňyza düşdümü?

— Düşdi. Sebäbi, seň sesiň ýokdy.

— Ýa-a-a, i-i-i... O dä-ä...

— Onda näme?

— Siz meni guznakdan Sümsüläni gabanýanyňyz üsin kowduňyz...

Ine, onuň bu diýýäni welin, düýbünden ýalňyş. Asyl ýapa-da degenok. Çünki, Aý ýaly Sümsüle nire, erni suwly Hapby nire. Ýapa degmejek zat. sümsüläni ondan gabanmak üçin men gaty akmak bolmalydym. Asyl şo zeýilli oylan Sümsüle ýaly gyzzan hantamadyr diýip kelläňe getirmegem o wagtlar akyla sygjak zat däl. Gurnakdan kowup-kowmazlyk barada aýdylanda bolsa, «Gaýrat et-de, şunam öz gurnagyňa alsana» diýip menden kimdir biri üçin haýyş ätmekligiň asla geregi ýok-da, o wagtlar. Çünki, gowy sesli oylan-gyzlary obama-oba, mekdepme-mekdep aýlanyp, özüm gözläp tapýadym, ýalbaryplar getirýädim ahyry... Onuňky welin ses däl-de, poslap galan ýogyn turbadan çykýan «arrylda» meňzeş elhenç bir zatdy. Şol bolşy bilenem, horuň-beýlekiňe dagy kaýylym däl-de, Sümsüle ýaly solist gyzzar bilen garşyлаşyp, yşgy aýdymlyr aýdasy, Mežnun, Tahyr, Garyp bolasy gelýädi. Göwresem bir ebeteýsizdi — kelles-ä goýun itiňki ýaly ullakan, bilem tazyňky ýaly, ýüzi-gözün-ä ýaňyja aýtdym, şol wagtlaram şu wagtkysyndan ibaly däl. Sözleýiş-ä şu wagtkysyça-da ýokdy. Üstesine-de şeýle bir kejr, hiç gep düşündirip bolanok. Iň bärkisi: «Kakama aýdazyn, ezeme aýdazyn, Sasa akgama aýdazyn» diýibem ýüregime-bagryma düşýädi. Üsti-başam

haçan görseň garagäzdir, ezenegi agyp ýatandyr. Şu mesele boýunça ony mekdebiň umumy ýygnaklaryna-da salýardylar, tankytlaýardylar, ol bolsa sesinem çykarmazdy-da, parta bagryny berip, gepleýänleriň ýüzüne seredip syrtarylar oturardy. Käte kakasyny, ejesini çagyryýadylar. Şaja akgasynyň geläýýän gezeklerem bolaýýady. Ýöne, şolaryň haýsy gelse-de, edil dilleşen ýaly: «Biz-ä şuňa näme alaç etjegimizi bilemzok. Ir bilen inňeden çykma täzeje eşik geýdirip goýbersegem günortana çenli gözgülban bolup baraýýa, in bolmanda geçip barýan maşyn üstüne suw syçradýa welin, abad-a gelenok...» diýşip, zeýrenişýärdiler. Asyl ol özüniň «lellik», «myllyk» ýaly lakamlarynam özüniň şol ebeteýsizligi, ebtini oňarmaýanlygy, sölite sypatlyraklygy üçin alan ekeni.

In bolmanda şol häsiýeti üçinem ony gurnaga almak mümkin däl. Çünki, gurnak ýeke bir sesi däl, okuwçylardan tämizligem, tertip-düzgünem, adam şekilli boýy-syratam, görk-görmege talap edýärdi. Şimpanze ýaly birini sahna çykaryp, «böğürdibermek» bolmaýardy.

Umuman, şol döwür ol meniň böwrümde sanjy bolup döräpdi. Ahyram Ýazly aganyň önünde: «Şundan dyndarmasaňyz men gurnagyň işini dowam etdiribiljek däl» diýen meseläni çürt-kesik goýmaly bolupdym. Ýöne, ýene bir ýadymda galan, özem gaty geň galdyran zat — şol bolşy bilenem hem mugallymlaryň, hem okuwçylaryň biragyndan tassyklamaklaryna görä, ol matematika sapagyna gaty ökde ekeni.

«Lellik», «myllyk» lakamlarynyň üstesine, oňa käte «Hapby şum» diýýänlerem ýadyma düşýä. Ony bolsa deň-duşlary oňa bir ýerde bir şum habar bolsa, öňi bilen gelip sonuň aýdýandygy üçin goýupdyrlar. Aýdyşlaryna görä, nireden eşidýäni belli däl, hatda Hytaýyň başlygy Mao Sze-Dunyň ýogalanyna çenli ir bilen mekdebe gelende şol «buşlapmyşyn».

Ine, indem ol maňa: «Siz meni Sümsüle sebäpli gurnakdan kowduňyz» diýip, dur. Ýöne, ol mesele boýunça munça ýyldan soň, öwliýäniň başynda, onda-da Hapby bilen, ýalandanam bolsa ýaňkalaşyp durmaklygy men-ä özüme uslyp bilmedim.

Şonuň üçinem, gürrüňi başga ýana sowaýanymy kem görmedim.

— Ýeri, bolýa, Hapby, ony soň düşünişeris. Ýöne sen maňa aýt, müjewür bolmasaň, sakçam däl bolsaň, näme işläp ýörsüň bu gabrystanlygyň içinde, gijeläp-gündizläp?

Duýman durka böwrüne çiş sokulan dek, Hapby tisginip gitdi. Ýeli çykan ýaly göwresem kiçeldi. Pyssardy. Bolşundanam beter lellerdi. Dem alyşam kynlaşdy. «Has-has» edip iki çigninden dem alyp durşuna:

— Gözýän wezin siziň his zatdan habaryňyz yok sekili... — diýdi. Müjewüriň jaýyna tarap baş atdy. — Hany, ýöz, kölegä biz bazaly... yssy alzak bi...

Ol görkezen tarapyna gelendäkisindenem has kynlyk bilen ýöräp ugrady. Menem yzyna düşdüm.

Bardyk.

Atam eýýamdan galan hütdüjek jaý. Gapysy kiçi. Dar. Egrip hem-de ýanyn girmeli. İçinde meňki bolsun diýer ýaly zat yok. Bir setil, bir jünňül, iki ayakly

tagta sekiniň üstüne eplenmän, ýöne, şeýle atylaýan birki sany köne ýorgança, pagtalary çykyşyp duran, gyralary büzmekli, parawuzly iki sany ýassyk. Ýere-de ýüňleri sal-sal, kä ýerleri ep-esli açyk, essi giden köne keçe atylypdyr. Ýumruk sokaýmaly kiçijik penjiresi bar. Onam açypdyrlar-da, el ýalyjak, kirlije ak matadan tuty tutulypdyr. O-da şemalyň ugruna sessiz-üýnsüz galgap dur.

Işiginde-de adyn-a bilemok welin, gözgyny ýagdaýda ýalňyz bir agaç ösüp otyr. Onuň suwsuzlykdan ýaña juda kösenýändigini käbir şahalarynyň bireýýämle gurap gidendigindenem bilmek bolýa. Kölegesinde-de Günüň aşagynda köp ýatmakdan ýaña käbirleri halys ak süňke öwrülen, käbirleri bolsa garalyp giden, jaýryk-jaýryk, jonruk-sonruk köne tagtalardan taslanyp, çala başy çatylan pesräjik seki dur. Sekiniň üstüne-de içeridäki ýaly aslyýetinden nam-nyşan galmadyk keçe bölekleri taşlanypdyr. Olar sekiniň üstüne tomsuň başynda atylyp, gyş düşýänçä-de ýygnalmaýana meňzeýär. Öýdäkileri çykaraymasaň daşarda ýassyk ýok.

Hapby hut şeýle hem etdi.

Şondan soň men onuň mürähedi bilen, islesem-islemesem sekä münmeli boldum. Ýöne, ol meni örän aljyratdy. Çünki, münjek wagtyň tagtalaryň haýsy biriniň bari gyrasyndan bassaň aňry çeti «laňňa» galýa-da, usullyk bilen goýbermeseň ýerine barjak bolanda «alaşakyrdy» turzup, it masgarasy edýä. Ýöne, öz beletje zady bolansoň, men münjek bolanynda Hapby tagtalaryň o tarapyndan elleri bilen basyp durdy.

Şolara urar ýaly baş-üç sany çüýdür-çekijiň tapylmaýandygyna ýa-da müjewürdir — Hapbynyň şoňa güýçleriniň çatmaýandygyna, wagtalarynyň ýetmeýändigine welin ynanmak kyn.

Ýöne, şol zatlaryň hemmesiniň birigip, haýsydyr bir suratkeşiň soňy pajygaly gutarýan drama eserine çeken bezeg işine çalym edýändigini welin çyn.

Howwa, men näçeräk — eýle sekä mündüm. Gaty bir ornaşykly bolmasa-da, keçe bölekleriniň üstünde oturdym. Kirden ýaña ýalpyldap duran togalak ýassyklary ýassanmaga welin keşdim çekmedi.

Hapby jaýa girip azajyk eglendi-de, jürünnigidir agyz gyralary gemmik-sümmük çäýnege çay demläp çykdy. Iki sany içi poslykäse-de getirdi. İçinde çörek barmy, ýokmy, bilemok, elläbem göremok, daşyndan seredeniňde bir gysym bolup görüňän esgi saçagy ortada goýdy.

— Nah... Nah... Nahaz-a... Nahazam-a... Müzewüz gelensoň ýemedäýmeseg-ä...

— Ýok, Hapby, otur. Men naharly. Çayam içip gaýtdym. Sen ýöne, ýaňky aýdanym... Gürrüň ber... Bu ýerlere nädip düşdün?.. Näme işläp ýörsün?.. Hany okuw? Eşidişime görä, sen aýdym aýdybilmesenem, matematika-ha ökde bolmalydyň... Gitmediňmi? Ýa başyňa iş düşdümi? Bir zatlara ulaşdyňmy? Bulaşdyňmy?

Ol hozuň mürrügi ýaly mürşüýilipjik duran eňegini titredip durdy-durdy-da, usullyk bilen sekä mündi. Ýanyn ýatyşyna ýassyklaryň birini çekip alyp bagryna basdy. Gözlerini gypyrjykladyp, ýüzüme dikan seretdi.

— Dogzudanam siziň his zatdan habazyňyz ýok ötyň... — diýip, ýap-ýaňyja aýdan sözlerini ýene bir gezek gaýtalady. Çäýnegi öňüne çekip, özüne çay guýundy. Maňa-da guýdy. — Men onda basdan baslaýaýyn?..

— Gözel göwnüň...

— Seýdäýeýin. Sebäbi bu zatlaýy his kim bizmese-de, siz bizmeli... Köp ýezem siz bilen bagly... Geleniňize gözä... — Hapby tistgine-tistgine iki çigninden sowuk demini aldy. — Ýöne, siz meni soňuna şenli diňläp bilezmikäňiz?..

— Diňlärin, Hapby, diňlärin. A-arkaýyn aýdyber.

Kölegä gelemiz bärei dodaklaryna nem degip, bedeni sowan, dili birneme açylyşanam bolsa, gürrüňçiligiň uzak boljakdygyna görä, seni artykmaç ýadatmazlyk üçin, Azat jan, şundan şeýläk men Hapbynyň sözlerini öz agzym bilen aýdyp beräýeýin... Şeýlelikde:

— Men yşka düşdüm. Onda-da juda ir düşdüm... — diýip, Hapby «haş-haş» edip ýatlyşyna gürrüňe başlady. — Şo-da meni ine, şu güne saldy. Siz Sümsüläni iki ýyl söýen bolsaňyz, men ony ömürboýy söýdüm. Siz ony ýigrimi ýaşdan soň tötänden gelip, tötänden söýen bolsaňyz, men ony agy-garany saýgaryp ugran günümden bärei söýýän. Henizem söýüp ýörün. Mundan buýana-da söýerin. Zamana ahyr bolanyndan soňam, o dünýäde hem söýer ýörerin. Ha ynanyň, ha ynanmaň, birinji synpa gelenimizde men eýýäm hak aşykdy. Sebäbi, biz olar bilen goňsudyk. Aramyzdan diňe şäherçäni iki bölüp geçbän ene ýap — Nowhana bardy. Özem-ä aram-aram gelmän duranokdy welin, özüm dürli bahanalar bilen olaryňka häli-şindi barýadym. Bir gün görmesem kararym ýetenokdy. Gijelerine ýatyp bilemokdym. Şu ömrümde meniň ony ýatlaman geçen günüm-ä däl, hatda sagadymam ýokdur. Häzirem şeýle. Mundan buýana-da tä içimden janym çykýança şeýle bolar. Umuman, Sümsüle diýmeklik meniň üçin dünýe diýmekligi, dünýe diýmeklik bolsa — Sümsüle diýmekligi aňladýar. Iş... Okuw... Öý... Işik... Pul... Güzeran... Gazanç... bu zatlaryň barysy meniň üçin hiç. Puç. Soňabaka-ha ata-ene, dogan-garyndaş diýen ýaly iň ýakyn adamlarymam gözüme görünmediler.

Ol welin maňa ünsem berenokdy. Ýaşka-da bermedi, soňam bermedi. Ulaldygysaýam maňa bolan ýigrenji artdy. Ýeke bir söýgimi däl, özümem äsgermän ugrady. Barmysyňam diýmedi.

Men welin barybir ondan el çekmedim. Tamamy üzmedim. Gaýtam barha betar üstüne süründim. Süründigimsaýam yşgym güýjerläp, tutaşdy gitdi oturdy.

Elbetde, birneme dünýä akyl ýetirip ugranymdan soň men söýginiň ikitaraplaýyn bolmalydygyna-da, birtaraplaýyn söýginiň söýgi hasap edilmeýändigine-de düşündim. Özümüň oňa mynasyp daldigimem bildim. «Şu bolşuň bilenem şolar ýaly gyza aşyk bolmaga utanaňokmy, e-eý, lellik, myllyk, şum...» diýişip, maňa synpdaşlarymam inirdeşýädiler, her ädimde kemçiliklerimi ýüzüme basyp kemsidýädiler, «Hetdiňi tana, guýrugyň ýamzyňda bolsun» diýişip haýbatam atýadylar. Ýöne, olaryň ojagaz sözleri üçin Sümsüleden ýüz öwrere, ony söýmekligimi bes edere, mende erk-ygtyýaram ýokdy, güýç-gaýratam. Ony men däl-de, ýüregim söýýärdi. Men şonuň ygtyýaryndadym. Men synpdaşlaryma-da şeý diýip aýdýardym. Islän gyzymy söýmäge kontusson hukugymyň bardygynam ýaňzydýadym. Öz düşünişime görä-de, şol söýgini Hudaý meniň gursagyma

guýupdy, näçe taraplydygyna garamazdan men şol söýgimi kalbymdan çykarman, öçürmän, ýitirmän gorap saklaýmalydym, söýse-de, söýmese-de, men şol gyzy iň bolmanda daşyndan, gaýybanasyndan söýmelidim welin, söýäýmelidim... Şeýle-de, Hudaýyň maňa beren şol üşüginu hiç kime kemsitdirmeli dälidim. Hiç kim maňa päsgel bermeli dälidim.

Ine, şu zatlary welin, men hiç kime, synpdaşlaryma-da, hatda Sümsüläniň özüne-de düşündirip bilemokdym. Olar üçin men barybir şo-ol, ezenegini agdyryp ýören Hapbydym. Myllykdym. Lellikdim. Şumdum.

Sümsüläniň özem menden nädip dynjagyny bilmän, kösenýädi. Käte bolsa agasy Amana aýdyp, çäre gördürjekdigi bilen haýbat atýady.

Sekizinji synpa baranymyzda Sümsüle kemsiz kemala geldi. Ýetişdi. Öňem-ä az-küş dälidim welin, şondan soň aratapawudymyz ýer bilen gök ýaly boldy.

Bu ýagdaý meniň derdimi hasam artdyrdy. Çünki, ýaňy bir on baş ýaşyndadygyna garamazdan, göze görnen gyz hökmünde onuň hyrydarlary köpelip başlady. Köplenjem oňa mekdebi golaýda gutaryp giden, on sekiz, ýigirmi ýaşly ýigitler söz aýdýadylar, hat ýazýadylar. Mekdebi gutarman, durmuşa çykmajakdygyna gözüm ýetip duranam bolsa, şolaryň biri hasyr-husur göwnedägede, alyp gaçyp gidiberjek ýaly erbet aljyradym. Ýöne, onuň käbir ýigitlere, hususan-da, göwnäýenlerine: «Mekdebi gutaramsoňam baş ýyl-a okajak, ondan soňam baş ýyl işläp, Aman akgam bilen gelnejemiň meni okutmak, ekläp-saklamak üçin eden çykdajylaryny ödäp berjek, şoňa çenli garaşsaňyz hoş söz bereýin...» diýip, önlerinde şert goýandygyny eşidemsoň az-kem köşeşdim.

Sebäbi, bu gün — erte öýlenmeseler, ata-eneleri tarapyndan ur-tut aýaklarynyň duşaklanjakdygyna gözi ýetip duran dyzmaç ýigitler ol-a ýene on iki ýyl ekeni, şonuň iki ýylynam köp görüp, Sümsüläniň daşyndan jyn dagan ýaly dagamak bilen boldular.

Bu zatlaram elbetde, meniň peýdamady. Azajyk bolsa-da, ýagdaýlarymy ýeňilleşdirýädi. Ýöne, meseläni çözüp bilenokdy.

Sümsüle üçin men barybir şol öňki Hapbylygyma, Myllyklygyma galýadym.

Ikimiziň aramyzdakybir üýtgeýän zat — o-da, ol-a ýyl geçdigisaýy owadanlaşýady, meniň bolsa barha görküm gaçýady, betnyşanlaşýadym. Garnym ulalýady, burnum paşşarýady, aýaklarymyň gelşigi gaçýady, ozaldanam bigörk ýüzüme ujy sarymtyl pyrsyldawuklar öryädi. Ýardygymsaýam köpelyädi, iýip-içýän ham-hatallarymdan ýaňa içim ýellenýädi.

Ahyram bir gün oturdym-da: «Bu boluşdan-a netije ýok. Gepimi düşündiribilemok, özümi äsgerenok, sözümi diňlänok, gel, şuna hat ýazyp bir içimi sowadaýyn-la» diýen karara geldim.

Aýdyşym ýalam etdim. Ýazdym. Onda-da ýüregedüşgünç uzyn edip ýazdym. İçimi dökdüm.

Bir synpda okaýandygymyz üçin ony gowşurmak maňa kyn bolmady. «Şuny okab-a biparh durup bilmez, doňy çözüler, adam hernäçe betnyşanam bolsa,

ýüreginiň bardygyna, ýürege bolsa erk edip bolmaýandygyna düşüner. Şu çaka çenli men saňa kembaha garapdyryn, Hakberdi, bagyşla» diýip ýanyma geler, gujagyma dolar» öýtdüm. Emma... Ol eden tamalarym-a beýlede dursun, hatda «aldym» diýen jogabam gelmedi. Diýmek, entegem meni şol bir äsgermezlik edip ýörşi bolmaly.

Ganlar eňräp ikinjisinem ýazdym. «Şu gezegem jogap bermeseň özümi heläklärin, günämem seň boýnuňa düşer» diýen ýaly pajygaly sözlerem goşuşdyrdym.

Ondanam derek bolmady.

Öňler her gün mekdebe baranymyzda göwnüm üçin çalak-çulak salamlaşýan bolsa, şondan soň-a ojagazynam goýdy. Gapdalymdan ýüzüni kese sowup, burnuňam diňgögüne tutup taýzarylyp geçmäni çykardy. Bir günem okuw otagynda ýeke özüm otyrkam geldi-de, ilk-ä «hyrra» öwrülip gitjek boldy, birdenem aýak çekdi-de: «Hany, özümi Ezim haryň guýusyna oklaryn, diýen ekeniň, bolmadymy?» diýip, gyjالات berdi. «Äh-ä... Hatym-a okaýan ekeni öz-ä...» diýip, soňa-da az begenmedim. «R-ras, okaýamy, diýmek, ýazybermeli...» diýdim-de, üçünji gezegem ýazdym. Ýöne, gowşuryp bilmedim. Çünki, şol aralykda ol esli wagt bäri atyp gelýän haýbatyny durmuşa geçiripdir, ýagny, meni Aman akgasyna ýamanlapdyr.

O-da ýöriteläp öýe ýa mekdebe geldi diýsem-ä ýalançy, ýöne, edil şol haty ýazan günümiň ertesi ýadyňyza düşýän bolsa, şäheriň çolarak ýerinde ýerleşen «Sport jemgyýetiniň» öňündäki gumaksy ýol bilen agyr oý astynda ýüzümi sallap barýadym welin, çep gulagym tarapdan:

— E-eý, Lellik!.. — diýen edil ýolbarsyňky ýaly haýbatly hem ýogyn ses eşidildi. «Ziňk» edip başymy galdyrdym. Görsem Aman. Ýaz aýlary bolansoň, kiçjik kabinetiniň köçe tarapky penjiresini — belki ýelejiretmek üçindir — açypdyr-da, göwresiniň ýarysyny çykaryp daşaryny synlap duran ekeni. Gabat gelenem men bolupdyryn. Ýaman dert düýnküje ýazan hatymam jübimde. Bir göwnüm-ä, gaçam diýdi. Oňa çenlem Amanyň sesi täzedden ýaňlandy. — Gel bäri!..

Aýaklarym doňdy. Ýylan gören gurbaga ýaly öňe-de gidibilemok, yza-da gaýdybilemok. Uýluklarym dagy «sandy-r-sandy» edýä. Üstesine-de, şeýle bir der basýandyr welin, endam-janym bir minidiň içinde «şylkym» suw boldy. Ajymtykşor ys dessine gelip burnuma urdy.

Ýaýdanýanymy, gaçmaga hyýallanýanymy görüp, Aman hasam haýbatlandy. Her biri meň baldyrym ýaly, etleri sallanyşyp duran ýogyn bilekleriniň ikisinem birden galdyryp howada galgatdy-da, öňküsindenem has hökümlü gygyrdy.

— E-eý, lellik, gel diýýän men saňa!!!...

Ýüzümi boz-ýaz edip durşuma ýerimdenem gozganman:

— Men lellik dä, Myllyk. Myllygam dä-de Hapby, Hakberdi. Myllyk meň pämiliýäm.

— Raj Kapur bolýanam bolsaň, gel diýilýä saňa! Özüňem gaçaýyjy bolmagyn. Ýetip, ed-dil boýnuňy omyryn... — Bu gün — erte gaýynyň bolaýmagy

ahmal boljak bolup duran adam bilen kejeleşip durmagam birhili, ýöräp ugradym. — Aýlan-da, gapydan gel!.. — diýip, Aman hasam hemleli gygyrdy.

O diýeninem etdim. Salkynjak zalyň gapysyndan girýänçäm o-da pil ýaly ýaýkanjyrap kabinetinden çykdy. Gelşi ýalam ýakamdan ebşitläp tutdy-da, sähelçe-de emgenmän dik ýokary galdyrdy. Kelläm jaýyň petigine «gütläp» degdi. Derläp duran arkam buz ýaly diwara ýabşyryldy. Aýaklarym bolsa howada kelemenläp dur. Köwşümiň burny käte bir onuň «Ýaglydepeden» pes bolmadyk, ýagjaryp duran garnyna degip-degip gaýdýa.

— Gymyldaman dur!.. — diýeninden soň men hereketimi goýdum. Ol radionyň diktory ýaly «pert-pert» gürlledi. — Sen Sümsülä azar bermäni goýjakmy ýa ýok?..

Häлки gorkymyň nirä gidenini bilemok, äpet ýumrugyň demligimi gysyp durandygyna garamazdan, birdenkä ekezlendim-de, öz çakyma görä diýseň dogumly gürlledim.

— Men oňa azar beremok, hat berýän. Oňa-da hakym ba!..

— Hakyňy alyp bolduňmy indi? Ýa ýene bamy galany-gaçany?

— Ba-a... Ýene bir gezegim ba... — Şol duran ýerimden eýdip-beýdip zordan üç barmagymy çommaltdym. — Jemi üç bolmaly...

— Bir gezeg-ä däl, ýene ýarymja gezegem şoňa hat berseň, ýa söz gatsaň, söz gatan diliň-ä damagyňa ibärin, hat ýazan barmaklaryňam ýeke-ýeke sogrup syrtyňa dykaryn... Düşdünmi-i?..

Her näme-de bolsa, Mähti mugallym, şol gezek men gaty gorkan bolmaly, sebäbi, Aman şeý diýdi welin, hakykatdanam içine bir zatlar sokulan ýaly, syrtym ilk-ä «müňk-müňk» etdi, yzyndanam «pyrt»pyrt» boldy. Ýüregi bulanmakdan ýaňa Amanyň bereketli ýüzi eňşäp gitdi.

— Hä-äý, züwwetdin, şum oglanňy ...keýin, — diýip, ýumrugyny açdam welin, bir halta doň et ýaly «patlap» ýere düşdüm. Oturýerim «gülçüldäp» beton suwaga degdi. Çüýjüгим çykdymyka diýdim. Awunmakdan ýaňa kaňşyrawugym tütäp gözümde paýyr-paýyr ýaş döküldi. Aman ýer depip gygyrdy. — Bar, güm bol, şuýerden!..

Dälizden çykýançam-a beton suwagyň üsti bilen emedekläp, çykanymdan soňam esli ýere çenli omadaklap gitdim. Mazaly arany açanymdan soňam niredesiň öýümüz, diýip, ýazzyny berdim. — Aýdyp oturan zatlaryndan lezzet alýan ýaly Hapby «likir-likir» güldi. Üstesine öňküsindenem beter bir mojuk gürrüňe başlady. — Hiç kim görmedigem bolsa, Mähti mugallym, şol günki bolan işe men bijaý utandym. Namys etdim. Ýöne, beteri şol gün agşam düşümde boldy. Şu çaka çenl-ä ony hiç kime aýdamogam welin... Ýeri, bolýa-da... — Hapby boz-ýaz bolup birmeýdan dymyp oturdy. — Oňa Amanyň atan haýbatynyň, Sümsüläniň beren gyjالاتynyň dowamy diýseňem boljak. Men Ezim haryň guýusynyň başynda, erňeginden ýapyşyp, içine seredip durmuşym. Şoňa özümi oklajak bolýan bolmagymam mümkin. Ýöne, men Sümsülä ýazan hatymda: Ezim haryň guýusyna däl-de, «özümi «Hangeçeniň» guýusyna zyňaryn» diýipdim. Olaryň ikisem bir ýerde, birwagatky «Daz» obasynyň oturan ýerindäki çöketlikde ýerleşýä. Hangeçeniň guýus-a halys gurruk bolup, gyalary opurylyşyp ýatyr.

Sümsüläniň kalbyna wehim salmak üçin, ýazsam ýazaýandyryn welin, ýürek edip onuň içine özüni oklar ýal-a däl. Sümsüle-de: «Aý, ýok, oňa-ha zyňybilesi ýok-la», diýip, adyny çalşan bolmagy mümkin. Çünki, Ezim haryň guýusynyň ýagdaýy el-halrak. Soňky döwürlere çenli ulanylan bolmaly, hatda içinde telperräk suwam görüňä. Agzam guşaklygyňa çenli tegelenip galdyrylandy-da, gök sement bilen berk suwalan. Has ownugrak wagtlarymyz biz elimize ýylgyn çybyk alyp giderdik-de, olaryň ikisiniňem agzynda durup gezek-gezegini kepderi gorardyk. — Hapby edil şol wagt guýa gidip barýan ýaly, hopugyp-hopugyp dem aldy. — ...Ine, onsoň içine seredip durmuşym welin, düýbündäki suwuň ýüzünde Sümsüläniň suraty görüňä. Özem aýtym-aýtym ýaýylyp-ýaýylyp gidýä. Kā ulalýa, kā kiçelýä. Daş-töwerek bolsa ýalazy meýdan. Hatda «Daz» obasynyň harabaçylygam görüňär.

Sümsüle aşakdan: «Sende derek ýok, zandyň züwwetdin! Bigaýrat!» diýip gygyrýa. Gyjalat berýä.

Birdenem ýeňsämden aýak sesi eşidilýä. Seretsem Aman. Edil, ýer süýşen ýaly bolup gelyä. Gelşi ýalam: «Ahow, lellik, şol gyzyň gaşynda görüňäýme diýip aýtdym-a men saňa — diýýä-de, kemerimiň arka tarapyndan penjeläge-de guýa başsak sallaýa. — Bar! Gowuş indi şoňa, islegiň şo bolsa. Mendenem rugsat...»

Bir görsem gidip barýan. Penjesini açdygy gidibermeli. «Jan aga, goýberäýme!..» diýip, sesimiň ýetdiginden gygyrypdyryn. Içini ýakaýyn diýen ýaly, Sümsüle-de: «Aman akga, goýber! Goý, gaýtsyn! Maksadyna ýetsin. Öňi-soňy gelmeli ýeri soň şü...» diýip, gygyrýa. Amanam goýberäýjek-goýberäýjigem bolýa-da, hernä: Uýamy ärsiz goýaýmaýyn» diýýändir-dä, goýberäýenok. «Jan aga, gaýrat et-de meni yzma çek, gaýdyp soň golaýyna barmaýyn», diýip, özelenipler ýalbaranymdan soň-a, eýgörmüş bir zarbada çekip aldy. Sümsüle welin henizem maňa tarap ellerini serip dur. «Güzürdäp» aşak gaýdaýanymy ken görenok. Hyýaly dogrudanam gapyp almakda. Meni beýle gowy görýän bolsa, gündizlikde nämüçin özüni başgaça alyp barýaka, diýip, içimi gepledýän. Ýene bir geň galan zadym — şeýle owadan gyz şol wagt maňa şeýle bir gorkunç görüňä welin, soň telim wagtlap oýalykda duşanymda-da inim tisingindi durdy. Aý, haly gaty perişan-a! Saçlary dagy buýr-bulaşyk, uçlary suwuň ýüzünde ýaýylyşyp ýatyr, gözleri dagy peträp, içinden geçip barýa. Meň ýerime özüň bolan bolsaňam, Mähti mugallym ýanyna barybilmezdiň soň şo wagt... Ýaman ýerem agasyna ýalbarmasyny goýanok. «Goýber şony, bir, maksadyna ýetsin, gönensin, höwün hatynda-da ýazypdyr, bir guýa böksem, diýip. Zyň! Goýber!..» diýýä. Meň bolsa o wagt maksadam ýadyma düşenok, arzuwam. Gara gaýgym — janym. Depäm guýyň düýbündäki daşlara degäkgetdänim çüwdäm deşiläýermikän diýip, gorkymdan ýaňa ölüp barýan. Sebäbi, düýşünem bolsa, öläýesiň-ä gelenok ekeni, Mähti mugallym. Sümsüle dagy gözüme-de görnenok. Gaýtam barha gaýra gaýyşýan. Elbetde, uýasynyň zaryna dözen däl-dir-dä, Amanam birdenkä, gazaplandy-da, «Ä-äý, barsan-aý, gümüne gitsen-äý» diýdi-de, indi iki eli bilenem bykynyndan tutaga-da, guýyň içine oklap goýberdi. Gaýtdym «güwläp» dikbaşsaklygyma. Şol gelşime-de: «Jan Sümsüle, tut! Gap! Gaýdyp azar bermäýin, ýöne şu gezek halas et!..» diýip, alazenzele turzup barýan. Birwagtlarky çybyk

bilen urup tutjak bolýan göm-gökje kepderilerimiz, goňurja gumrularymyzam «pasyrt-da-pasyrt» duşumdan geçip durlar...

Birdenem «palçyldap» guýynyň düýbüne düşdüm.

Howpurgap oýandym. Gözümi açsam buýr-bulaşyk bolan düşekleriň arasynda aýaklarymy dăbşenekledip, ýatyryn. Bir zatlar diýip gygyrýan. Oturýerim bolsa zer-zaw. Yzasyndan ýaňa burnumyň suwy dynman akýa. Elläp görsem balagymyň şol tarapy öljeräýen ýalam bolup dur...

Ukudan açylanyndan soňam, şol waka huşda bolan ýaly, ýaman erbet bolup oturdym. Telim wagtlap daşa çykasym, hiç kime görünesim gelmedi. Sümsüle bilen gabatlaşmazlyk üçin hatda birnäçe günläp okuwa-da gitmedim. Gidäýenimde-de gabat gelen ýerinde ondan sowlup geçdim ýördüm. Sapak wagtlyry oňa tarap seretmezlige çalyşdym. Wagtal-wagtalam çetden-çete çykyp: «Men namart boldum! Nadan boldum! Nadana barabar boldum!..» diýip, kükregime urup-urup gygyrdym. Janyny söýgülisindenem eziz görýän bigaýratlardan dăldigimi subut etmek üçin, özümi baraga-da Ezim haryň guýusyna hakykatdan-da zyňaýaýynam bir diýdim. Ýöne, oňa-da kim düşünjek, kim düşünjekgä. Birentekleriň oňa meniň mertligim dăl-de, namartlygym diýip düşüňämegem mümkindi ahyry... Sebäbi, o düşüň içinde şol üçimizden başga adam ýokd-a...

— Şonça wagtlap diňe Sümsüleden gaçdyňmy ýa Amandanam gaçdyňmy... — diýip, içimiň ýangynjyna menem bir zoňtar sorag sokup goýberdim.

— Gaçdym-m... Onda-da nä gaçmak. Sport edaraň dagy şondan soň golaýyndanam geçip bilmedim. Köpçüligiň içinde gabat geläýse dagam gözüne görünmejek bolup görgimi gördüm ýördüm.

— Sümsüleden el çekdiňmi onsoň? Hat bermäňi, söz aýtmaňy goýduňmy? Sowaşybildiňmi?

— Ýa-a-a... i-i-i... Sowaşybilermiň sen, bir başyňy sokaňsoň o bela... Gördüňiz-ä özüňizem... Bilýäňiz-ä... Gorkym gaçyşýança ýaňky aýdyşym ýaly gaçdym, tezdin, bir günem okuw wagty uly arakesmede synp otagymyzda ýeke özi otyrka üstünden bardym. Şol wagt ol jorap öryämidi ýa elýalyk tikýämidi, bir zatlara-ha güýmenip otyrды. «Şony özüne hat ýazýan oganlaryň birine berjekdir» diýen pikir ýyldyrym çaltlygynda beýnime çabrap gitdi. İçimden otly ýalyn geçdi. Pursaty elden sypdyrmazlyk üçin çat maňlaýyna geçdim-de, sesimem ýognaýdybraga-da, türkmençä geçirilen kinolardan eşidip öwrenenje sözlerimi yzly-yzyna eňterdim.

— Sümsüle! Sen meni agaňa ýamanlap syýasy ýalňyşlyk goýberdiň. Meniň raýatlyk hukugymy bozduň. Hatyramy depelediň. Mukaddes hem kanstitutson duýgularymy äsgermezlik etdiň. Sen biwepa!..

Men sözümi gutaranymdan Sümsüle edip oturan işini bir gyra goýdy-da, ilk-ä «ýalt» edip ýüzüme seretdi, soňam yerinden turdy-da, jöwheri öňküsindenem artan gözlerini gorkudan ýaňa çalaja çyzylýan gözlerime dikip, bütinleý başga tarapdan gopdy.

— Aý, akmak! Nejis! Myllyk!.. Lellik!.. — diýip, bir yerde adym bar bolsa barysyny bir demde sanap çykdy. — Biwepa bolar ýaly men näme, saňa wada beripdirinmi? Ýa seň bilen ähtipeýman baglaşypdyrynmy? Bar, daşda gez! Oýnap

gel! Öwüs!.. Kime süýkenjegiňi bilip süýken. Düýe bolup öläýenimde-de saňa bir çorbalyk ýetmez, bilip goý şuny. Özüňem bes et indi öňümden çykyp ýüregimi bulap ýörmäňi... Düşdünmi? Ýa konstitusiýaň başga-başga kadalaram bamy?

— Bar! Başga-başga kadalaram bar... Yöne, ol kanunlar kitaba däl-de, meniň ýüregime ýazylan... — Şol wagt käbir kinolarda rus rewolýusionerleriniň haýsam bolsa bir beýik zadyň — iň bolmanda arabanyň — üstüne çykyp gepleýänleri ýadyma düşdi-de, böküp, partanyň üstüne mündüm. Ylaýyk, kellämdä Lenininki ýaly ýapbaşyk, garaja papagymam bardy, onam kakyp alakgetdänim gysymyma gysdym — ...Ony hata-da, hatda daşa-da geçirip bolanok. Bolmazam. Sebäbi men seni öz erkime söýemok. Hak-hukugymy kanun esasynda talap edýänem bolsam, söýenimde ýüregimiň emrine görä söýýändirin. Elbetde, meniňem şu azaplardan dynasym, arkaýyn ýaşasym, emin-erkin ýatyp-turasym gelýä. Yöne nädeýin, bolanok! Başaramok! Söýmäýin diýip söýmän bilemok... Gel-aý, şundan ýüz dönderip dynaýyn-la, diýeniň bilen söýýäniňden el göterip bolanok. Beýdere mende erk, güýç, kuwwat ýok.

Bir zady pugta bil: men senden ölsemem, ölseňem el çekmen. O dünýe, bu dünýe, ýapysak ýaly ýanbaşyňdan aslyşar ýataryn. Meňki bolmajakdygyňa-ha magat gözüm ýetdi. Çünki, seňki ýaly görk-görmegim ýok, seňki ýaly geýnip bilemok, özüme-de seredibilemok, saňa mynasyp däldigimem bilýän, yöne, başga birine barsaňam, çagaly-çugaly bolsaňam, gözümden uçup bir ýanlara gitseňem, garrap, goluňa hasa alsaňam, men seni söýmämi bes etmerin. Gaýybana söýerin. Meniň gelen netijäm şü. Men özüme şu ykbaly saýlap aldym. Şo-da maňa bes...

Bir görsem, görgülijik aglap otыр. Diýmek, amanadam bolsa, sözlerim oňa täsir edipdir. Gowy «çykyş» edipdirin. Men muňa begendim. Emgegimiň ýerine düşdugi hasap etdim. Başyny bagryma basyp köşeşdirmek üçin, «münberden» böküp düşdüm-de, ýüwrüp ýanyna bardym.

— Sümsüle... — diýp, elini egnime goýdum. Hoş söze garaşdym. Emma meňki bu gezegem bolmady. Ol ýaşa ýuwlanylýuşuny galdyrdy-da, gazap bilen:

— Çekil-I!.. — diýip gygyrdy. — Eý, Huda-aý!.. Beýle-de bir irginsiz, ýüregedüşgünç ýüzügaty adam bor ekeni. Bu nejis asyl meň başyma musallat bolup inäýd-ä... Haçan dynarkam men mundan. — Şondan soň ol ýerinden turdy-da, meni öz kitaplary bilen saýgylap ugrady. — Haçan dynarkam men senden? Haçan bu binamys meň başymdan sowularka?..

Oňa çenlem arakesme gutardy. Synpdaşlarymyz ala-goh bolşup gapydan girdiler. Hiç haçan, hiç kimiň öňünde ejizlemedik gyzyň meniň öňümde ýarym-ýaş aglamjyrap oturyşyny görüp geň galdylar. Ahyry ýeňiş gazanandyryn öýdüp, ýüzüme köpmanyly seredişdiler.

Olaryň bu çaklamalary ýalanam bolsa, meni begendirdi. Özümi ýeňiji saýmaklyk, kalbymda begenç duýgularyny oýardy.Şonuň üçinem, papagymy şahyma taşlap, başymam belent tutdum-da, aýgytly ädimler bilen synp otagyndan çykyp gitdim.

Daş işikde şol sagat jugrafiýadan sapak geçmeli, bir eli ujy çiş taýakly, bir elem globusly Jümägül mugallym gabat geldi. Ol menden okuw wagty nirä barýanymy sorady. Yöne, ol wagt nirä barýanymy özümem bilemokdym, şol

ýagdaýdaky adama şolar ýaly biderek soragyň näme üçin berilýändigine-de düşüňmekdym. Çünki, ol wagt men bütinleý, başga bir dünýäde gezip ýördüm. Bu dünýäde lellik bolsamam, o dünýäde men şadym, soltandym, handym, begdim...

— Dokuzynjy synpa geçenimizde-de, siz geldiňiz... — diýip, Hapby uzaga çekmedik dymyşlykdan soň sözünü dowam etdirdi. — Gurnak açdyňyz. Hä diýmänem Sümsüle bilen adyňyz çykyp başlady. Bu maňa juda ýokuş degdi. Çünki, her niçik hem bolsa, şo çaka çenli onuň belli bir halaşýany, duşuşýany ýokdy. Başy boşdy. Boýny alajaly dälidi.

Şonuň üçinem, derhal Amanyň ýanyna baraga-da: «Menden goraglan bolup ýörsüň welin, seň ol uýaň-a ho-onha, bir ýerlerden gelen ýedi ýat bilen baş goşup, tutuş etrabyň ýüzünü ýere salyp ýör» diýip, ýüregini çişiresim, öýüne baryp Sümsüläni depgiň astyna alar ýaly, üstesine siziňme eýiňizi ýetirer ýaly edesim geldi.

Emma, daş gulakdan eşidişime görä, ol habary agasyna menden öňürti eýýäm Sümsüläniň özi aýdan ekeni. O-da: «Bor, jigim, özüň kimi göwneseň, men seni şoňa bererin, ýöne, onda-munda bile görnüp, maňa gep getirmeseň bolýa» diýipdir.

Şeýle gowy görüp ýören gyzyňa beýle ýamanlyk etmeli däldigine, beýtmekligiň uly ýalňyşlyk boljak ekendigine bolsa men soň-soňlar düşündim.

Her niçik hem bolsa Amanyň siz barada aýdan ýaňky sözi il içine ýaýrandan soň men Sümsüleden tamamy ymykly üzmeli boldum. Özümiň oňa ýar bolup bilmejekdigime-de gutarnykly göz ýetirdim.

Ýöne, şo-ol, synp otagynda, partanyň üstüne çykyp, elim papakly sözlän sözüm welin entek öz güýjünde durdy. Ömürboýam galmalydy. Sebäbi men ony ant hökmünde aýdypdym. Gelejekki ykbalymyň ugruny kesgitläpdim. Özünden hemişelik aýra düşendigime açyk göz ýetirenimden soň, özümi nähili alyp barjakdygymy Sümsüläniň öňünde mert durup aýdypdym.

Siziň bilen durmuş gurjakdygy gümansyz belli bolandan soň, men ana, şol ýörelgä düşmeli boldum. Ýagny, Sümsüläni alany bilenem, hiç kim meniň oňa bolan söýgimi elimden alyp bilmez. Boýnuma alşyma görä, maşgalalydygyna, enedigine, ýaşdygyna, garrydygyna garamazdan, men ony gaýybanasyndan hemişelik söýerin. Meniň şol söýgime o dünýe — bu dünýe gutarma ýok. Men başga bir gyzy söýmelem däl, öýlenmelem däl. Özümiň şol ykbalymy men Hakyň buýrugy hökmünde kabul etdim.

Ýöne, siz entek barybir är-aýal dälidiňiz. Durmuş gurmandyňyz. Nikalaşmandyňyz. Şol tarapa barýan ýoldadyňyz. Şonuň üçinem, men berenem bolsam, ýürek entek tamakinçiligi elden bermeýärdi. Maksadyndan el çekmeýärdi. Göreşsiz ýan beresi gelmeýärdi.

Şonuň emri boýunça meniň käte siz bilen ikiçäk duşuşyp, mertlerçe gürleşesimiň gelyän pursatlaram, «Ýa şony it ýenjen ýaly ýenjip, günin öz obasyna

aşar ýaly edäýsemmikäm» diýip, oýlanýan gezeklerimem bolýady. Ýöne, ol arzuw-isleglerimiň birem hasyl bolanokdy. Sebäbi, gürleşmäge-de, uruşmaga-da bognum ysanokdy. Size gözüm düşenden süňňüm gowşayýady. Şol zatlara gezek gelende, meni öňdäki ýeňişlere çagyryýan ýüregimiňem «tirsildisi» peseläýýän ýalydy.

Bir gün mekdebimiziň dälizindäki uly aýnaň önünde durup göwrämi siziň göwräňiz bilen aňymda deňeşdirip görenimden soň-a göz önüne tutulýan başa-baş söweşiň kimiň peýdasyna gutarjakdygyna takyk göz ýetirdim we ol pälimden el çekdim.

Dogry, «Söýginiň gözi ýok» diýýäler. Ýöne, oňa diňe göz däl-de, gulak, burun, akyl-huşam gerek ekeni.

Gurnaga hüjüm etmek syýasatymam şol döwre gabat geldi. Elbetde, sesimiň ýokdugyny özümem bilýädim, ýöne, maňa her dem diýen ýaly Sümsüläni görüp durmak, esasanam siziň ünsüňizi ondan sowmak gerekdi. Muny siziň özünizem duýansyňyz we gurnakdanam hut şonuň üçin kowansyňyz, gabanansyňyz öýdýädim.

Şeýlelikde, men Sümsüleden doly tamamam üzübilemokdym, başy belli maşgala hökmünde öňkülerim ýaly gaty bir batyrnybam bilemokdym.

Siziň gurnak jaýynyň içinde «festiwala taýýarlyk» bahanasy bilen ikiçäk geçirýän sagatlaryňyz bolsa, meniň üçin sakar dowzahyň oduna ýanandan enaýy däl-di. Bir ölüp bilemokdym. Örtlenmekden, köýmekden başga edip biljek alajym bolsa ýokdy. Ýöne, siziň şol zatlary aňmandygyňyz, duýmandygyňyz welin, meniň üçin juda geň. Umuman alanynda-ha, geňem däl, çünki men bir adam hasabyna urlup, äsgerilip ýörlen adamam däldim ahyry. Öz dünýämden çykyp, siziň dünýä aralaşdygym, men san-sajaksyz, gezip ýören bir gury göwrä öwrülýädim.

— Şeýdip, Mähti mugallym, siziň iki ýyllyk iş möhletinizem tamamy boldy. Şonuň bilen birlikde bizem onýyllygy tamamladyk. Meniň üçin aýrallyk, Sümsüle ikiňiz üçin bolsa wysal pursatlary gelip ýetdi. — Hapby gabrystanlyga tarap elini aýlap goýberdi. — Maňa-ha ine, şu ýabany durmuş, size bolsa döwletlidöwran garaşýardy. Men Sümsüleden ömürlük dynyp, söýgüden ät galmalydym, siz bolsa eşidişime görä, şol tomus toý tutmalydyňyz, okuwa girmelidiňiz. Ondan aňyrda-da bagtly durmuşda ýaşap, çaga hözirini görmelidiňiz.

Käşgä hemme zat şeýle bolan bolsady. Käşgä hemme zat adamyň öz ölçäp-bişişi ýaly bolan bolsady. Onda ol ýeke bir Sümsüle ikiňiz üçin däl, meniň üçinem gowy bolardy. Emma... Emma siz bar zady bulaşdyrdyňyz... — Bir zada ýüregi bulanan ýaly, Hapby seňrigini ýygryp, kükregini tutdy. — Bolýa, bu barada biraz soň... Häzirki aýtjak bolýan zadym ýene-de öz samsyklygym barada. — Ol gürrüňe başlaly bäre birinji gezek çay owurtlady. — Onýyllygy gutarmagymyzyň şanyňa gurlan oturylyşyk agşamymda men ýene bir gezek Sümsüläniň göwnüne degdim. Ynjytdym.

Ýadyňyza düşýän bolsa, şol agşamky hoşlaşyk konsertinde ol aýdym aýtdy. Özem öňkülerindenem has gowy aýtdy. Sizem ýanynda saz çaldyňyz. Akardyýonda. Şondaky bolup durşuňyz dagy içimden ok bolup geçdi. Birdenem kelläme bir pikir geldi. Beýle pikir elbetde, diňe men ýaly samasowyň kellesine gelip biler. Şol wagt welin men ony üýtgeşik bir tapyndy hasap edipdim. Sümsülä aýtmaga howlугanym, ony gözläp iki ýana urunýanymam ýadyma düşýä. Ahyram bir amatly ýerde maý tapyp öňüni çoladym. Iň soňky gezek, ýekeje agyz sözümi diňlemegini haýyş etdim. «Iň soňky» diýemsoň giňgöwrümlilik edendir-dä:

— Bolýa. Diňleýän. Ýöne çalt bol, men gyssanýan... — diýdi.

— Sümsüle! — diýip, men bir ädim ýaly öňe süýşdüm. — Öňkülerim-ä düşnükli. O wagt seň başyň boşdy. Ýöne ine, biri bilen halaşyp ugralyň bári golaýynda görnen dälidirin. «Onda bu bolup durşuňa nähili düşünmeli» diýmegiň mümkin. Dogry. Bu bolup durşumam ters. Onam bilýän... — Sümsüle ýüzüme seredip gülümsiredi. Akyllanandyryn öýdüp begendi. Hasam döwletli sözlere garaşdy. Özüne ak ýürekden bagtly durmuş arzuw ederin öýden bolaýmagam ahmal. Men bolsam:

— Ýöne... Bumat men başga bir zat aýtmakçy bolýan — diýdim-de, düýbünden ters tarapy tozadyp goýberdim. — Ýagny... Adamçylykdyr. Bilip bolmaz... Birdenkä... Ine, «awariýa» diýer, syrkawçylyk diýer, ýa başga bir betbgatçylyk bor, şol oglan bilen haýsam bolsa şolar ýaly bir ýagdaý bolakgetdänim durmuş gurup bilmeseniz... ýa-da, Hudaýsaklasyn, bolmawersin, ýöne birdenkä guranyňyzdan soň ol şolar ýaly bir ýagdaýa uçrap durmuşyňyz çaykansa, ýa-da diýeli ine, iň bolmanda ilçilikde bolup duran zat — ind-ä ol aýybam görülenok — oňşuksyzlyk ýüze çykyp, ýene näçe ýyldanam bolsa, maşgalaňyz bozulsam, şonda bir men seniň hoş sözüňe umyt baglap bilerinmi? Sebäbi meniň barybir senden başga birini söýmek ýa öýlenmek niýetim ýok. Ýa sen, ýa hiç kim! Men bu zatlary şon üçin aýdyp otyryn... Eger-de «Howwa» diýseň, men şoňa-da taýyn. Çagaň-çugaň bilen ýygnamalam bolsa, ýene ýüz ýyl garaşmalam bolsa, kyrk-elli ýaşlaryňda bolsaňam, garaz, içiňde janyň bolsa men seni almaga kaýyl...

Şonam diýdim, bolany diýdim. Ýüzi-gözi şeýle bir üýtgedi, ho-ol, guýyň içindäkisinden dagam baş beter, men-ä dogrusy gorkuberdimem. Ozaldanam ak ýüzüni ap-ak edip, gözlerinem tegeläp, alagaraňkynyň içinde iki ýana bir owsun atýa welin, ömürlik içimden çykmaz ýaly bir edrenç söz agtarýanyňy bilip durun. Ony edil şol wagt, hut şol ýerde ýarylaýmakdan saklan zat — öten-geçeniň köplügi bolmaly. Şonuň üçinem, ol birdenkä dişlerinden syzdyryp:

— Hany, sen bári gel entek — diýdi-de, öňüme düşüp, mekdep howlusynyň çolarak ýerine çykardy. Üstüme abanybraga-da, sag eliniň aýasyny gözlerimiň önünde galgadyp ugrady. — Aý, nadan! Aý, nadanabarabar! Akmak! Akylyň yokdug-a belli, ýöne iň bolmanda, akla eýeräýseňbir bolmadymy! Hiý, niýei ýamanlygyň, gowulygyň üstünden elten ýerini gördüňmi? Bir bendäniň entek gurulmadyk durmuşyna göz dikip, niýetiňde ony çagşatjak bolup ýöreniňden, özüňe rowaçlyk diläýseň bolmadymy?.. Häý, şum işigaýdan diýsänim...

— Men gowusyny etjek boldum, Sümsüle... Sen... Sen... Sen meni...

Ol aglaýjak-aglaýjak boldy.

— Gowyň şo boljak bolsa, ýamanyň dagy nähilikä... — Gyzyň gazaby ýetjek derejesine ýetdi. — Garaçomak!.. Garaýürek!.. Garaçynak!.. Garadylak!.. İçim-ä ýakdyň-da, içi ýanan nejis!.. Ýüz ýyl-a däl, müň ýyl garaşsaňam, sensiz maňlaýyma garakeçe çekilýänem bolsa, menden saňa hoş söz ýok. Saňa baranymdan «alaboýa» baranymam gowudyr... Özüňňem iň soňky gezek görnüşini bolsun şu maňa...

Elbetde, Sümsüle mamlady. Oňa söz ýok. Men ýalňyşdym. Ters gepledim. Emma nätjek, bar bolubilşim şol. Gowusyny aýdandyryn diýip aýtdygym. Her kimem bolsa olar ýaly söz eşidenden soň şondan gowy jogap bermez.

Ýöne, kim bolanlygynda-da, menem özümi adam hasap edýädim. Görküm, kesip barýan akylým, bagtym, nesibäm bolmasa-da meňňem ilinki ýaly göwnüm bardy. Menem özümiň hiç kimden pes saýylmazlygymy, mertebämiň pes tutulmazlygyny, söýülmänimde-de, söýenim üçin urlup, sögülip, guýa başsak salladylyp ýörülmän, gaýtam minnetdarlyk bildirilmegini, sypaýyçylyk bilen, mynasyp jogap berilmegini, özüme Hapby, lellik, myllyk diýip däl-de, Hakberdi diýlip ýüzlenilmegini, uly il bilen bir hatarda söymäge-de, söýülmäge-de haky bolan hukukly adam hökmünde garalmagyny isleýädim.

Şonuň üçinem, özümiň günäkärdigime garamazdan ýene bir gezek gahrymansyrap galaýanymy kem görmedim. Alkymyna dykylaga-da, aýaklarymyň daraklygyna galdym-da, iki gözünüň içine çinirilip:

— «Git» diýdiň — giderin, «gelme» diýdiň — gelmerin. «Gaýdyp görünme» diýdiň — onam ederin. «Öl» diýseň — ölerinem. «Şu gelşini iň soňky gezek bolsun» diýdiň — on-a özümem bilýän. Men indi gelmen. Eýesi belli maşgalaň golaýynda görünmen. Asla saňa ýakmajak, seň abraýyňa nogsan getiribiljek hereketleri etmen. Ýöne, senem bek belle! Öňem aýtdym, ýaňam aýtdym, iň soňky gezek bolansoň ýene aýdýan: bu diýdigim saňa bolan söýgimden el çekdigim dälidir. Men seni bu dünýede-hä däl, o dünýede-de, zamana ahyr bolup, kyýamat gopanda-da unudyp bilmen, gabrymda-da rahat ýatyp bilmen... — diýdim.

— Gäbrimde, gäbrimde... — diýip, Sümsüle agzyna öýküdi. — Gabyr bilen kyýamatam oýunjak bolupdyr zamanaň adamlaryna. Häli: «Şum içinde Sümsüle bar, saňa garaşyp ýatyr, girjekmi» diýip, bir tümmegi görkezseler-ä girmejek bolup dünýäň çöpünden-çaýryndan aslyşar ýatardyň welin...

Şeý diýendenem şo-ol, düşdäki wakany ýatlaýandyr öýdüp, garajany galmady. Hemişe şular ýalyda bolşy ýaly «şagga» der basdy. Ysgynym gaçdy. Kejiriligimem, ähli gahrymançylyklarymam, dogmumam ýene şol öňküje gidýän ýerine gidene döndi... «Ýagdaýyň şu, ýatyň şu...» aşyklyk nä körüne gerek...» diýip, içimden öz-özümä käýinenimi bilýän.

Ýaňky sözünden soň Sümsüläniň bir agyz: «Häý...» diýäkgetdänim ik ýaly pyrlanaga-da yzyna öwrülmeği, batly-batly ädimler bilen daşlaşyp, kem-kemdenem garaňka siňip gitmeği meni şol pursat köp-köp kesapatlardan halas etdi.

Indi men öýe gitmelidim. Sebäbi, ol ýerde durarlyk galmandy. Ýöne, ýagdaýym öýe sygarlyk däl. Halym agyrdy. Göwräm, wah, göwre dagy näme, tutuş dünýe boşap galypdy. Ýüregim içegelerime çolaşyp, aşgazanymyň içinde bir ýerlerde gaýyp ýörmi ýa ökjäme ýelmeşip ýatyrmy, bilemok. Asla, onuň bardygam bildirenok. Ýürek ikimiz üçin ýer ýüzünde bir gyzyk bardy, o-da indi ýok. Gutardy. Tamam! Gepimde durjak bolsam, men indi söz berşim ýaly, gaýybana söýgä geçmeli. Ol meni hiç kime borçlam etmez, hiç kim hiç zady talabam etmez, men bir erkana, dynç, özbaşyna takat çekip ýören aşyky diwanalaryň biri bolaryn. Oňa-da menrazy. Özüm üçin özümiň saýlap alan ykbalym şol. Sümsüläniň bolsa, goý, bagty ýagşy bolsun. Goý, ol Mähti mugallym bilen agzybirlikde ýaşasyn, uzak ömür sürsün.

Howwa, meniň ol wagt öýe giderlik ýagdaýym ýokdy. Şonuň üçinem, çolarak görüp, siziň gurnak jaýyňyzyň ýeňsesine geçdim-de, arkamy şonuň diwaryna ýaplap, aýaklarymam uzyn saldym, oturyberdim. Gara basdymy, uky basdymy, bilemok, kellämiň içinde garasar sürüsiniň gaýmalaşýanyny, gara-gara gargalaryň «gagyldaşýandyklaryny», olary kowjak bolup birsyhly elimi galgadýandygymy welin bilýän.

...Näçe wagt geçenini bilemok, birdenkä «şark» etdi-de, jaýyň çyrasy ýandy. Tutulam bolsa, penjirelerinden daşaryk az-kem ýagty düşdi.

Şolar ýalyda hemmeler, siz öz aýdymçylaryňyzy festiwala taýýarlaýansyňyz öýderdiler. Ol wagt welin hiç hili festiwalam, taýýarlygam, asla okuwam ýokdy. Diňe ýokary synplaryň synaglary dowam edýädi. O-da käwagt. Şol güne welin diňe biziň synpymyzyň gutardyş agşamy belenipdi. Şol pursatam ol dowam edip durdy.

Howwa, çyrasy ýanandan soňam esli wagtlap gurnak jaýynyň içinden hiç hili aýdymyň, sazyň sesi eşidilmedi. Gymyldy-hereket duýulmady.

Şol wagt şol jaýyň içinde Sümsüle ikiňiziň ikiçäkdigiňizi, hiç zada taýýarlyk görmeýändigizi, ýeke men däl, howlynyň içinde iki-ýana zymdyrylyp ýören okuwçylaram, onda-munda topar tutuşyp, çilim çekişip ýören, ölügsi çyralaryň ýagtysyna käwagt bir ak köýnekleriniň ýagyrynlary akjaryp görünýän mugallymlaram bilýädiler.

Emma hiç kim göwnüne güman getirmeýädi. Çünki, siziň söýgiňiziň päkdigine, bukdaklap däl-de, açykdan-açyk söýüşýändigize hemmeler ynanydylar.

Menem ynanyadym. Menem göwnüme hiç zat getiremokdym. Ýöne, barybir Sümsüläni sizden gysganýadym. Şol jaýyň içinde şeýdip, sessiz-üýnsüz oturmagyňyz meni otdan alyp suwa salýady. Janyma ýakanokdy. Maňzyna batanokdy. Kalbymy heýjana salýady. Islesem-islemesem gabanç duýgularymy oýarýardy. Özümi ýene-de duýgulary äsgerilmedik, iň bir gymmatly zadyny elinden aldyran öhödi adam hasap edýädim.

Şu zatlaryň barysy birigip, meniň hakykatdan-da Sümsülä bolan söýgimden hiç haçan halas bolup bilmejekdigimi aňladýady. Şonuň şeýledigini ýene bir gezek subut edýädi.

Şol wagt meniň nädibem bolsa bir ýol bilen içimi eggesim, dyňzap duran kalbymyň ýüküni ýeňledesim gelýädi.

Emma özüme hernäçe zor salsamam bolmady. Başarmadym.

Doň çözümedi.

Birdenem, jaýyň içinden pianinonyň owazy eşidilip başlady. Ony siz çalýadyňyz, onda-da uly hyruç bilen, her perdesinden bir üýtgeşik owaz alyp, uly joşgun bilen çalýadyňyz. O zatlary diňe siziň ýaly söýgüsine söýgi bilen jogap alan, bagtyýar adam şeýdip biljekdi.

Ony siz däl-de, ýüregiňiz çalýady.

Ýürek gopduryjy şol sazyň gapdaly bilen, Sümsüläniňem iň eý görýän hem iň bir erk edilýän aýdymyna gygyrmagy, meniňem häliden bári çykara bahana gözläp duran agyma ýol açdy.

Men ýöne aýdym üçin däl-de, şol aýdymyň özüm üçin aýdylmandygyna, şol aýdymy aýdýan gyzyň özümiňki dældigine aglaýadym. Ýöne, bütin howly bolup aýdymy diňleselerem, meniň agymy diňleýän ýokdy. Maňa guwanýanam, halyma gynanýanam, göwünlik berýänem, asla barmysyň diýýänem ýokdy. Sebäbi, men däl-de, ýüregim aglaýardy. Ýürek agysy bolsa diňlenmeýär. Ony aýdýanam, diňleýänem, öz-özümü köşeşdirýänem meniň özümdim. Bu hemişe-de şeýle bolupdy, şol wagtam şeýle boldy, häzirem şeýle. Mundan buýana hem şeýle bolar. Sebäbi, men Hapby. Lellik. Myllyk. Garaçomakmy ýa Mežnundygymy bolsa Allah bilsin!..

Şol oturyşyma tä, gurnak jaýynyň çyralary öçýänçä, ähli synpdaşlarymyz öýli-öýlerine dagaşyançalar doňnaradaş deýin somalyp oturypdyryn. Ýanyma kim gelipdir, kim gidipdir, asla gelen-giden bolupmy, belli däl, bir görsem biri yralaýa. Seretsem, mekdebiň garawuly Tuşy aga. Ol baryp-ha çaga wagtly, bir sebäbe görä, bir ýerlerden ejesiniň yzyna düşüp gelipdir-de, şu etrapda galyp ýerli halk bilen garyşyp gidipdir. Özi gowy adam. Daşyndan hyýrsyz görünýänem bolsa, diýseň mylakatly. Bokurdagyny «hyžyrdadyp» ýuwaşja gepleýä. Ol endigine görä, agzyny gäwüşedip, üstüme abanyp dur.

— Kim hä-äw sen? Näp ýöň börde gijäň içi... I-i-i... — Ol eglip yüzüme seredende nasyň ysy «haplap» burnuma urdy. — I-i-i... Myllyk, senmi häw, bi?... Näme, toý günü diýip bir issiken binajagaz dagy jyňkydadyňmy? Bötmeli dä keniň-dä. Il-ä seň ýany boljak bolup içýä, sen kime meñzejek bolýaň?.. Birden okudyjylaň biri göräýse dagy nätjek?.. Hä?.. Onä?.. Tur...

Men sesimi çykarmadym. Içgili dældigimi, şu günden şeýläk okudyjylarymyň täsirinden çykýandygymy, çünki mekdebi gutarandygymy Tuşy aga düşündirjegem bolmadym. Ýerimden turdum-da, üsti-başymy kakyşdyrmanam unudyp gaýdyberdim. Kiçijik şäherçäniň çolaja, gumak köçelerine düşüp, duş gelen tarapa idirdendim gidiberdim.

Şeýdip, şol gijäni men tä, daň agaryança kaňkap geçirdim. Ençeme ýerde mal örüzdim, it üýrüzdim, at ürküzdim, Tuşy aga ýaly ukusyna sak sakçylaryň käýinçlerini eşitdim.

Bir gowy zat — tomus aýlary gije gysga bolýa. Daň atandan soň, jahan basym ýagtylýa. Ondan soň görene-göz bolup, göwedeňläp ýörmek ýagşy däl. Men ýaly ozaldanam ýaman atly adam üçin-ä hasam.

Öz keşbine, tagaşyksyz sözleýiş usulyna, özüni alyp barşyna, hapysalygyna garamazdan, Hapbynyň aňrybaş sowatly adam hökmünde gürläp oturyşyna turuwbaşdanam-a geň galypdym welin, soňky sözleri meni hasam haýran galdyrdy. Şonuň üçinem mende: «Bu adam aslyýetinde akyly-başly ynsan bolup, ähli ýetmezçilikleri daş keşbi bilen baglylykda ýüze çykýan bolaýmasyn, ýagny daş keşbi tebigy häsiýetiniň üstüni örtýän bolaýmasyn, diýen pikir döredi. Mahlasy, tebigat ýalňyşandyr oýtdum. Ýöne, daş keşbiň hemişe aýgytlaýjy roly oýnamagy netijesinde, tebigy häsiýetiň asgynlan bolmagy, soňky häsiýetiň öwrendikli endige öwrülip göreläni öz eline alan bolmagam ahmal. Şeýle bolsa, onda tebigat ikinji gezek ýalňyşypdyr we ol görgüliniň görüp ýören betbagtçylyklarynyň esasy sebäpkäri şoldur, diýip çak etmek mümkin.

Meniň oýa batanymdan peýdalanyň, Hapby öňündäki sowap giden çaydan iki kasesini yzly-yzyna «hopurdadyp» içdi.

— Howwa, ýoldaş mugallym... — diýibem, günleç seslendi. «Alaşapyrdy» edip dodaklaryny ýalady. — «Daş gulakdan eşidişimize görä, siz birdenkä üýtgediňiz. Näme üçindir gyssagly suratda Aşgabada gidip geldiňiz-de, ýene-de yzyňyza gitdiňiz. Şol gidişiňizem-gidiş boldy. Gaýdyp gara salmadyňyz. Gürüm-jürüm. Gören gözleriň aýtmaklaryna görä, şol gezek geleniňizde siz örän aladaly, gussaly ekeniňiz. Sümsüle-de şondan soň solup başlady. Yz ýanam: «Mähti mugallym Sümsüleden dänipdir, eýýäm başga birine öýlenipdirem» diýen gürrüň ýaýrady. Sümsüläniň muny ýokuş görüp öňküsindenem beter hala düşendigi barada hem «hyşy-wyşy» gürrüňler eşidildi durdy. Şol gürrüňleriň tassyklamasy hökmünde şondan soň sizi gördüm-bildim bolmady.

Özümi şeýtana oýnatdymmy, ýa zandy samsyklygym sebäplimi, şondan soň mende ýene-de Sümsülä bolan umyt uçgunjyklary köräp başlady. Dörän ýagdaýy men Sümsülä tarap barýan ýoluň özüm üçin täzeden açyldygy, iň bolmanda yş berdigi hasap etdim. Araky aýdan sözlerimi bolsa, welilik bilen aýdylan öňdengörüjilik saýdym. Şol pikir şu mahal Sümsülänem az oýlandyrýan däldir diýdim-de, «gaýybanaçylygy» taşlap, ýene-de öňki-öňkülige geçmekligi ýüregime düwdüm. Özümem indi öňkülerime görä has akyly-başly hereket etmeli diýen netijä geldim.

Tapan çykalgam erbedem bolmady. Ýagny, belki, habaryňyz bardyr, synpymyzda matmatkadan iň ökdeleri Sümsüle ikimizdik. Barlag iş bolanda dagy «kim öň tabşyrmaşak» oýny diňe şol ikimiziň aramyzda gidýädi.

Şonuň üçinem, onuň öz resminamalaryny hut matmatka pakultitine tabşyrjakdygyna şübhe ýokdy.

Diýmek, menem şoňa tabşyrmaly.

Ýöne, ykbal maňa şojagaz bagtam rowa görmedi. Bir okuw jaýynyň gapysyndan baş ýyllap, Sümsüle bilen girip-çykmak, bileje okamak nesip etmedi. Başga derslerden geçsemem, şol döwür ähli bölümler üçin esasy we hökmany sapak hasap edilýän ors dilinden ýykdylar.

Üsti-başyma, ýüz-gözüme, «wazzyk-wuzzuk» sözleşşime seredip geçirmedik bolmaklaram ahmal.

Sümsüle welin geçdi.

«Bärde bir baş ýyllap şunsuz, arkaýyn okaýyn» diýip, meniň giribilmedigime Sümsüläniň begenen bolmagam mümkin, ýöne, günäsini göteribiljekgä.

Şondan soň köp wagt geçmänkä, kakaň ilk-ä etraba gelip, soňam onuň okaýan ýerine baryp, «kansert» görkezipdir. Sümsüle o ýaşulynyň bolup ýörşüni juda ýokuş görüpdür. Sizden-ä hasam gaty görüpdür. Aýdylýan zatlaryň anygyna ýetmek üçin, sorap-idäp, kakaň öýde ýok wagty maýyny tapyp ilk-ä öýüňize, soňam siziň gelniňiziň okaýan ýerine barypdyr. Onuň bilen gürleşipdir. Çydygyna gözünü ýetirenden soňam: «Bagtly boluň, jan dogan...» diýipdir-de, hiç hili öýke-kine bildirmän yzyna gaýdypdyr.

Ýöne, urgy ýüregine erbet täsir edipdir. Siziň şol eden işiňiz onuň böwrüne ýapyşak bolup ýelmeşipdir. «Dogmaz oylan» bolup döräpdir. Derdine tap getiribilmänem düşege ýykylypdyr, keselhana düşüpdir. Ýöne, gutarnykly aýňalyp bilmändir.

Ol şondan soňam şo keselden aýňalyp bilmedi. Ol oňa ömürýoldaş boldy. Görgüli hernäçe çytraşa-da bolmady. Arasynda käte bolan ýalam edýädi-de, soň ýene-de bolanokdy. Kanikula gelende dagam hiç kim bilen görüşmeýädem, gürleşmeýädem.

Başynyň boşanyny bilip hat ýazan oylanlaryň dagy birine-de jogap bermedi. gudaçylyga gelyänlerem gaýtardy. Hossarlaryna-da: «Gelibem oturmasynlar, men durmuşa çykjak däl, galan ömrümi işläp geçirjek» diýdi. Etrabyň adamlary: «Häý, şuňa «bukma» kesel degen bolaýmasa» diýdiler. «Terkidünýe» bolandyr», diýenlerem boldy. Ýöne, Ýazly aga ýaly gepi diňlenýän adamlar: «Hiý, olar ýaly kesel bilen kesellän adamam bir döwletiň Uniwersitet ýaly uly okuw jaýlarynda okap bilermi? Onda-da matematikadan. Gelende, giden-de gürleşip görýäs welin, biz-ä şo gyzyň hüý-häsiýetinde hiç-hili üýtgeşme göremzok, bilip-bilmän, entek durmuşa-da çykmadyk ýaş gyza kesel ýöňkäp ýörmän...» diýeninden soň, o gürrüňler birneme kiplardy.

Her niçik hem bolsa, Sümsüläniň siz zerarly bir «hylt» tapynandygyny welin, il-gün barybir aňdy. Ýöne, näme üçin beýdendigiňiz welin nämälimligine galdy.

Şol sorag henizem howada asyl-asyl bolup dur.

Birinji okuw ýylyny tamamlap gelende-de men Sümsüläni görüp bilmedim. «Pioner lagerinde işläpdir» diýdiler, ýöne, ondanam bihabar galdym. Soň eşitdim. Wagtynda biläýenligimde-de, baryp bilmezdim. Sebäbi, men onuň söýgülişem, garaşýanam, iň bolmanda garyndaşam däldim. Diňe tamakindim. Tamakinçiligimem gümanady. Toraňňa daňylandy diýsem has takyk bolar. Gaýybanaçy diýsem, ondan-da dogry bolar. Meniň ýagdaýymdaky adam Sümsüle

ýaly gyzyň yzynda süssenekläp ýörse, onuň abraýyna zyýan ýetirmegi mümkin. Men bolsam, ony aýamalydym. Siz eýdenem bolsaňyz, men beýtmeli däldim. Ýöne, göresim welin gelýärdi.

Sümsüläniň ikinji ýyl okap ýören döwri, agam Şajyk bir sebäp bilen, öňki edarasyndan çykyp, Amanyň edarasyna baş hasapçy bolup işe geçipdi-de, bir gün öz işi bilen Aşgabada gidermen boldy. Sümsüläni görerin, diýen umyt bilen menem oňa goşuldym. Näme üçindigini welin aýtmadym. Diňe ähli işlerini bitirip, öýe gaýtmakçy bolanymyzda men ondan Sümsüläni görmäge kömek etmegini haýyş etdim. Ol: «Näme, sen ondan entegem tamaňy üzeňokmy» diýen manyda ýüzüme seretdi. Onuň bu bakyşyna: «Seňkem itiň gatlaklydan hantama bolşy ýaly» diýip, düşünseňem boljakdy, ýöne, doganjygy-da, dözmedi. Uludan demini aldy-da:

— Şeýdäýipsiň, diýip Amanam-a gaty görer menden... — diýdi. — Onsoňam, oňa ýarawsyzragam diýýäler... Şo ýagdaýdaka baryp, bizem derdini gozgasak...

— Bilýä-än, ýöne ýekeje gezek, daşyndan görsemem bolýa... Gürleşmesemem hi-iç... Iki ýyl boldy görmeýänime... — diýip, özelenip duramsoň:

— Ýör, onda... — diýdi. — Ýöne, oba baramyzsoň demiň içiňde bolsun, «baltaýt» edäýme.

Barsak, allanäme, otagynda ýeke özi kitap okap otyr ekeni.

Şajygy görüb-ä ýylgyrdy. Kitabyny stoluň bir gyrasynda goýup, ýerinden turdy. Agasynyň dosty hökmünde gadyrly salamlaşdy. Hatda elleşdem.

Meni görüp welin çytyldy... Şeýle-de bolsa, megerem Şajygyň göwni üçindir, dodaklaryny çalaja gymyldadyp, göwünli-göwünsiz:

— Gurgunmysyň, Hapby... — diýdi. Ýekeje barmagyny uzadyp elleşdi. Onam şeýle bir çommaltdy welin, utanjymdan ýaña bir ýere giribilmedim. Iň ýamany ony Şajygam gördi. «Garagyň aksyn, saňa geregem şol» diýen manyda ýüzüme gyjytly seretdi.

Näme üçin gelendigimizi delillendirmek üçin, çay içip otyrkak Şajyk jübüsinden az-owlak pul çykaryp Sümsülä uzatdy.

— Şuny Aman iberdi.

Sümsüle puly aldy-da, başdakysyndanam has enaýy ýylgyrdy.

— Men Aman akgama pul iber-ä diýmändim.

Şajyk gürrüňçiligiň terzini başga ýana sowup goýberdi.

— Hapbynam hünärmen taýýarlaýan tyhnykumlaň birine ýerleşdireýin, diýip alyp gaýtdym.

— Gowy edipsiň. Negözel tehnikumlar, uçilişşeler barka adam bary institut, uniwersitet, diýşip elewreşip ýörler. Esasy zat hünär öwrenmekdir-dä näme...

Men sesimi çykarman otyryn. Aşaklyk bilen synlaýan. Her niçik hem bolsa onuň öňkülig-ä ýok. Şu iki ýylyň içinde göz-görtele üýtgäpdir. Az-kem horlanypdyr. Ýöne, edil gürrüň edişleri ýalam däl... Ganymat. Özüni alyp barşam sagdyn. Nazary ýiti. Ýöne, barybir şol zatlaryň aňyrsynda-da bir aladanyň ýatandygy bildirýä. O-da uly okuwyň kynçylyklary bilen bagly bolmagy ahmal.

Synlaýanymy bilip, ol oňaýsyz ýagdaýa düşýä. Bolup oturyşymy halanok. Asla şu ýere gelenimi halamaýandygy bildirýä.

Şeýle-de bolsa, maksadyma-ha ýetdim. Ýeke bir daşyndan däl-de, gapdalynda oturyp ýakyndan gördüm. İçgin synladym. Bir armanym galdy, o-da gepleşibilmedim.

Ikinji gezek men Sümsüle bilen şondan ylaýyk bir ýyl soň, goşun gullugyna gidip barýakam görüşdim.

Şol gezegem ýanymda Şajyk bardy. Ol meni ugratmaga barypdy.

Men ondan ýene-de Sümsüläniň ýanyna bile gitmegini haýyş etdim. Ol ýene-de kejkidi.

— Haçan senem, il ýaly, özüňi sylamany öwrenjek... — diýdi. — O gyzyň asla seni göresi gelenog-a... Gözi düşenden jyny atlanýar-a... Ýüregi bulanýar-a... Sen bolsaň şo-ol, üstüne dyzap dursuň, zyňlan «jyk-jyk» ýaly. Gidesiň gelse, bar, özüň git. Geçen gezekkinem eşidipdir-de, Aman telim günläp meň bilen kepleşmän gezdi.

Men ýene-de ýalbaryp ugradym.

— Ja-an agam, gaýrat et. Gidäýeli. Ýeke barsam kowar o meni.

Barybir bolmady. Ýeke özüm gitmeli boldum.

Bardym. Otagynda ýok ekeni. Joralarynyň biri: «Ýene iki sagatdan geler, garaşáýyň» diýdi.

Men elbetde iki sagatlap ýat gyzlaryň ýanynda oturyp biljek däldim. Şonuň üçinem, daş çykdy. Köçelerde aýlandym. Suw içdim. Doňdurma iýip ýüregimi sowatdym.

Aýdylan wagtam gaýdyp geldim. Görsem bar ekeni.

Maňa gözi düşenden ýüzi üýtgäp gitdi. Ýöne, joralarynyň ýanynda edep saklap, salamymy aldy.

— Gel, Hapby, gapyda durma... — diýip, stoluň başyna çagyrdy. Öňküsi ýaly, bir barmagy bilen däl-de, iki barmagy bilen elleşdi.

Men begendim. Çünki, onuň göz üçinem bolsa sypaýyçylyk etmegi, iki barmagy bilen görüşmegi meniň üçin bagtdy, elýetmez derejedi. Üstünlikdi. Şo çaka çenli men ondan şolar ýaly elmaýyşlyk, hormat görmändimem, eşitmändimem.

Şonuň üçinem, «dylm-dylm» edip, oýkanjyrap oturyşyma, okuw hem saglyk ýagdaýlaryny soradym, goşun gullugyna gidip barýandygymy, hoşlaşmaga gelendigimi aýtdym. Joralary daş çykjak boldular, emma Sümsüle olary goýbermedi. «Oturyň, bizde üýtgeşik gürrüň ýok» diýdi.

Men gepimi köpeltdigimsaýam ýüzi könelp başlady. İçinden: «Ýüz berseň ýüzin düşjeg-ow büý-ä...» diýýändigini, basymrak turup gidäýenimi kem görmeýändigini, başda «gel, geç» diýip mürähet edenine-de puşman edýändigini bildirdi. Onda-da gozganmaýandygymy görüp:

— Bagyşla, Hapby, men gyssagly bir ýere barmaly. Gulluga-da sag-aman gidip gel... — diýdi.

Bialaç turmaly boldum. Haýwanat bagyndaky üýtgeşik bir jandary synlaýan ýaly, gelem bári maňa tarap bilesigelijilik bilen, ogryn-ogryn bakyşyp oturan gyzlar bilenem hoşlaşyp gapa bardym. Iň bolmanda daş işige çenli-hä ugradar, diýen tama bilen yzyna seretsem, ýaňky «gyssag men» diýip oturan gyz ýerindenem gozgananok. Asyl, maňa tarap seredenogam. Ýüzümi gatyryp özüm çagyrdym.

— Sümsüle, kyn görmeseň, bir minitjik bäräk gelsene — diýdim. Ol: «Waý-ıý-ıý...» diýip, iki-baka buruljyradı-da, kynlyk bilen ýerinden turdy. Ýanyma geldi. Ýene-de, haýsydyr bir türkmençä terjime edilen uruşly kinodan eşiden sözlerim ýadyma düşdi. — Gaýgy etme, Sümsüle, men hökman gaýdyp gelerin...

Şol gezegem sypaýyçylyk eden bolsa-ha bolaýjakdam welin, elbetde, çydam kasesi dolandyr-da, bir gyra bakyp şeýle bir pyňkyrdy welin, ömrümde şeýle utanan ýerim ýokdur. Hatda gyzlara çenli birhili boldular. Hiç zada düşüňmän, bir maňa, birem Sümsülä tarap soragly seredişdiler.

Ýüregiňden syzdyryp aýdan sözünü kesä çekseler, adam pahyr gaty erbet bolar ekeni.

Kemsinmekden ýaňa kemis owlak ýaly kemiş-kemiş edip otagdan çykdy. Iki elim bilenem basgançaklaryň germewlerinden ýapyşyp, üçünji gatdan aşak düşdüm. Daş çykdy. Duýdansyz öwsen güýz ýeli hälem bolsa göwräme biraz gup berdi. Aýagymyň aşagynda çolaşyp ýatan sary ýapraklaryň howsalaly «şygrydylary» bolsa göwünlük berýän ýaly bolup duýuldy.

Taksi tutup «Woýenkamada» gitdim. Ol ýerde maňa Şajyk garaşýady. Ulagdan düşüşim ýaly ol ylgap ýanyma geldi.

— Näm boldy? Ýüzüň-gözüň dagy nähili? Ýa bir zat diýdimi? Kowdumy?

— Pyňkyrdy...

— Pyňkyrdy?

— Hüm-m...

— O nähili pyňkyrdy?

— «Pyňk...» edip pyňkyrdy.

— Gowy edipdir. Oňaraýypdyr. Ýene-de bar sen şon ýanyna. Gaýdyşynyňam bar — diýip, Şajyk maňa ýarym sagat dagy inirdedi durdy. Maňa bolsa ol wagt bir gep az, iki gep köpdi. Öwüt, akyl däl-de, ýekelik, rahatlyk gerekdi. Şonuň üçinem:

— Bar, git, Şajyk. Oba git. Durma şu ýerde. Maňa zadam diýme, ugratma-da. Meň şumat ýeke galasym gelýä... — diýdim. Gitmejek boldy. Garaçynym bilen ýalbardym. Onda-da bolmansoň ömrümde etmeýänimi edip haýbat atdym. — Şajyk, gitseň-ä git, gitmeseňem ras, owurdyňa bir çekerin welin...

Hiý, agaňa-da bir şey diýip bormy diýsene! Meňki ýene-de bolmady. Ýene-de ýalňyşdym. Gaharyma bäs gelibilmänem aglap goýberdim.

Bir görsem Şajygam aglap dur. Ýagdaýyma düşünen bolmaly, ol meni pugta gujaklady-da:

— Bor, inim, gidäýerin... — diýdi. Jübüsinden çykaryp, ep-esli pul berdi. Şondan soň ýekeje agzam gürlmän, öwrüldi ötägitdi.

Gizläp nädeýin, Mähti mugallym, meniň şol günki, Sümsüläniň «pyňkyldysyndan» başlanan agym gaty uzaga çekdi.

Agşamara ota münenimizde-de men gözüm ýaşly mündüm. Dörtmi, başmi, bilemok, ençeme gün ýol ýöräp, hatda Meskewadanam geçip, tä, barmaly ýerimize barýançak iň ýokarky sekiniň üstünde ýüzin düşüp, hiç zat iýmän-içmän aglap ýatdym. Hiç kim bilen gürlleşmedim. Bir gezek, ýarym gezek bolaýmasa, ayak ýoluna gidip-gelenimem ýadyma düşenok. Peşewimiň sarysy dagy endamyna ornap, ýüzüme çykdy gitdi.

Gulluk döwrem iller kemendirlerden rugsat alyp şähere kino görmäge, gyzlar bilen tanyşmaga gitseler, men özümi golaýymyzdaky sümme tokaýlyklara urup, ol ýerdäki Sümsülä meňzeş uzynak, akýagyz agaçlary gujaklap agladym.

Jogap bolmajakdygyna gözüm ýetip duransoň, hat-peteg-ä dogrusy ýazjagam bolamokdym. Juda içimi egisesim gelse-de, gijesi bilen oturyp ýazýadym-da, ertesi irdenem ýyrtyp-ýyrtyp, hapa taşlanýan setiliň içine atyp gorberýädim.

Gullugyň iki ýylynam şeýdip, aglap-eňräp geçirdim diýsem, siz megerem ynanmasaňyz gerek, Mähti mugallym.

Çünki, Sümsüläniň şol gezekki «pyňkyldysy» meniň ýüregime ömürlük hanjar bolup sanjyldy. Bolup durşy göz önümden aýrylmady, «pyňkyldysy» gulagymdan gitmedi. «Hiç haçan goşun gullugyna barýan ýigide şolar ýaly agyr söz aýtmaň, gelşiksiz hereketler ätmäň», diýip, ýer yüzüniň ähli gyzlaryna jar edesim geldi.

«Gözýaşdan peýda ýok» diýenleri welin çyn ekeni. Şonça aglanym bilen barybir içimem egilmedi, ýüregimem gowzamady, äsgerilmedik söýgimem barybir kükregimi ýaryp daşyna çykmady, başymdan sowlup daglara-daşlara, çöplere-çörlere, garny ýogyn baýlara gitmedi. Hatda yranyşyp oturan ümmülmez tokaýlyklaram meniň şol derdi-belalarymy dep edip bilmedi.

Gahrymançylygy ýer yüzüne ýaýran sowet goşunynyň hatarynda gulluk edip ýörenem bolsam, men ýene-de şol bir Hapbydym, Myllykdym, Lellikdim.

Hut şol häsiýetlerim üçinem, kemendirlerimiz meniň elime tüpeň bermediler, göwrämi tagaşyksyz görüp, hatda il deňinde hatara-da duruzmadylar, jogapkärçilikli işler tabşyrmadylar, azyk, ýarag ammarlarynyň sakçylygyny ynanmadylar. Telbe goýun ýaly, äm-säm bolup ýörşümem bir gyzyň zaryny çekip ýörşümden däl-de, zandy gowşaklygymdan gördüler. «Muny kim gulluga iberdikä? Ýa bu ýeri doňuz permesidir öýtdülmikä» diýşip, baran günümde başlap daşymdan aýlanyşyp başladylar. Soň şol soragy meniň özüme-de berdiler. Menem orşalakgetdänim: «Näbileýin-dä, tewäriş neçennik, şon-a pikir ede-edesä? Saja akgamam bilbilmedi» diýdim. Ahyam: «Aý, bu bir garyp çatmaň çagasydyr, bir barly ýeriň mes ogluna derek sokandyrlar, bizem indi möhleti dolýança ondamunda ulanyp, soňam sag-aman öýüme ugradyp goýberibermesek, başga alaç ýok» diýişdiler-de, öňden bäre aşhanada aşpezlik edip ýören özbek balalarynyň ýanyna kömekçi bellediler.

Ine, onsoň güýjümiň çatdygyndan kertişge artdym, kelem dogradym, palaw bişirjek günleri pyýaz, käşir arassaladym, garaz, iýjek nanym-a ödedim.

Bir günem: «Iki ýylyň doldy, sen indi boş, öýüňe gaýdyber» diýdiler.

Begendimmi, begenmedimmi, ýadyma düşenok, ýöne, il gaýtdy, menem gaýtdym.

Şajygyň: «Hä-ä, oňaraýypdyr, ýene bar, soň ýanyna, gaýdyşynyňam bar» diýen gyjytly sözleri gulagymda köwsarlap duranam bolsa, Aşgabad gelip düşenimden aýagym Unwersitete tarap çekdi durdy. Iki ýylky öýke-kinäm dagy zym-zyýat boldy. Taksi tutanymam, matmatka pakultitiniň ýatakhanynyň agzynda häzir bolanymam bilmän galypdyryn.

Ýöne, ol bu gezegem otagynda ýok ekeni. «Sapakdadyr» diýdiler. Gitdim. Sapaklaryň tertibine seredip, okuw otaglarynyň haýsyndadygyny bildim. Tapdym. Gapysyna baranymdan soň özümi dürsemek üçin azajyk durdum. Gözümiň gytagy bilen egnime, çignime, iliklerime, umuman, üsti-başyma seretdim. Kemerimi, papagymy, oglanlardan diläp alyp, dakynyp gaýdan amanat nyşanjyklarymy düzedişdirdim. Has ýalpyldarlary ýaly, olaryň ýüzlerini ýeňimiň ujy bilen süpürişdirdim.

Özüm welin güýzüň günem bolsa, bijaý derleýän. Öňkülerimiň üstesine «myžžyk» lakamynam alaýmaýyn, diýip gorkýan.

Okuw otagynyň içinden orsça gepleýän aýal adamyň sesi eşidilýä. Megerem matmatka bolsa gerek. Eger-de şeýle bolsa, okuwa giribilen bolanlygymda, häzir menem gapynyň bäri ýüzünde däl-de, içinde, Sümsüle dagy bilen bir hatarda hasap işläp oturjak ekenim diýip, içimden pikir edýän.

Ahyram ýüregimi bire baglap, şol, arzyly gapyny kakdym. Aýagymy jüp tutup, harbylarça ykjamlandym. Kükregimi ýelden dolduryp, öýkenimi gabartdym.

Barybir tolgunmam galmady. Edil öňki gezekkim ýaly, uýluklarymam sandyraýa, kelläm-ä mydama-da saňnyldap dur, mürşük hoz ýaly ýygırt-ýygırt bolup duran eňegimem aýazda galan ýaly titir-titir edýä, dişlerim «alaşakyrdy» turuzýa.

Ine-de «jy-yk» etdirip, gapy açyldy. Özem daşyna açylýan ekeni-de, meni bir ädim dagy yza süýşmäge mejbur etdi. Edil şol wagtam kelläme näme üçindir: «Hä, gül alyp gaýtmaly ekenim» diýen pikir geldi. Ýöne, indi giç.

Uçlary towar-towar bolup duran tes-tegelek gara saçly, orta ýaşlaryndaky, ýewropaça geýnen, akmapraç aýalyň ilk-ä ýylgyryp duran ýüzi, soňam özi göründi.

Men suwdan çykarylan çalajan balyk ýaly, agzymy açyp-ýumup durşuma:

— D... D... Dr... Drasdy... — diýdim.

Zenan höwes bilen salamymy aldy. Göwni ýetendir-dä, üsti-başyma seredip «ýyrş» etdi.

— Gullukdanmy? Boşap gelýäňizmi? Allanäme... Gaty gowy... — diýdi. Kimiň gerekdigini sorady. Aýtdym. Ol: — Häzir... — diýdi-de, gapyny ýapman, otagyň içine girip gitdi. Elbetde, begendirerin öýdendir-dä, hä diýmänem onuň şadyýan sesi eşidildi. — Ýarboldyýewa-a... Kakoý-to geroý was spraşıwaýet...

Ilki aýak sesi: «tyrk-tyrk-tyrk...», soň janyňy alyp barýan ýakymly, ýupar ysy, ondan soňam egni gök köýnekli, ýakasy jowahyrdan gaş goýlan göwher

gülyakaly, täzeje ak köwüşli Sümsüläniň özi göründi. Iň bir esasy zadam: ol ýylgyrýa. Ugradanda «pyňkyryp» ugradan gyz — garşylandan ýylgyryp garşylaýa. Ine, goşun gullugynyň gudraty!

— Hapby, tüweleme, sen-ä dogrudanam hakyky gahrymanlar ýaly... Tanar ýaly bolmansyň. Harby eşik saňa juda gowy gelşipdir... — diýip, görüşmek üçin maňa tarap üç barmagyny uzadyp gelşine mylaýym gürledi.

Men uly höwes bilen gysanymda onuň barmaklarynyň üçüsem «şykyrt-şykyrt» etdi. Belki agyrdandyryn, ýüzem çytylyp giden ýaly boldy.

— Sümsüle, gurgunmysyň? Sag-gurgun okap ýörmüň? Saglygyňam gowumy... — diýdim.

— Şükür — diýdi.

— Ine, menem geldim... Edil söz berşim ýaly...

Ýene-de «pyňkyrar» öýdüp, garajanyň galmady. Hern-ä beýtmedi.

— Bolaýypdyr. Barsaň begenerler... — Şondan artyk gepläsi gelmedi öýdýän, birdenkä gyssanyp başlady. — Bor, onda, Hapby, men gireýin... Hasap işläp otýrys...

Şondan soň ol menden jogaba-da garaşman, hatda hoşlaşmanam unudyp, açyk gapa tarap yöneldi. Girjek wagtam eliniň tersi bilen gapyny içine çekdi. «Jy-yk,, Şykyrt...» Boldy. Gapy ýapyldy. Duşuşyk tamam boldy...

Etden ät galan güjük ýaly, gapynyň agzynda agzymy öweldip kän durdum. Näme üçindigini bilemok, täzedden kakmak üçin elimi telim gezek dagy gapa tarap uzadypdyryn.

İki ýyl garaşdyryp, indem hoşlaşyksyz tamamlanan bu täsin duşuşyk meniň barja badymam aldy. Bar keýpim gaçdy. Aýaklarym ýene-de diýen etmejek boldy. Şeýle-de bolsa, «dähedem-dessemläp» diýen ýaly daş çykdim. Okuw binasynyň agzyndaky daş-töweregi gül-pürçüge bürenen gök reňkli, uzyn, agaç oturgyçlaryň birine çökdüm. Elbetde, daşymdan egbar görnendirin-dä, bir görsem geçip barýan talyplaryň biri üstüme abanyp dur. Bir elem çignimde.

— Sallat! Sallat!.. — diýibem, çalarak yralaýa. — Ýaramajak bolýaňmy? Kömek gerekmi? Doktor çagyrmalymy?..

Ümezlän gözlerimi zordan açyp ýüzüne seretdim-de, başymy ýaýkadm.

«Pyňkyldynyň» yzasyndan ýaňy bir gutulyp barýadym welin, bu-da oň üstüne urna bolup, derdimi täzeledi goýberiberdi.

Şol ýagdaýdan açylmanam öýe geldim.

Hossarlarym, dost-ýarlarym bilen bolan didarlaşyklaram, hatda ene gujagam, ata mährem meni şol alasarmyk haldan aýňaldyryp bilmedi.

Şajyk şagalaňly toý tutdy. Mal soýdy. Myhman çagyrdy. Märeke üýşürdi. Bagşy aýtdyrdy.

Maňa welin şol zatlaram täsir etmedi. Şähtim açylmady. Umuman, meniň sag-aman gullukdan gelendigimiň şanyna tutulan şol toý kime lezzet berenem bolsa, maňa-ha ezýetden başga hiç zat bermedi.

Bir aý ýaly öýden çykman ýatanymdan soň Şajyk:

— Senem indi ile çyk, işe güýmen, ýogsam, içgussa borsuň — diýdi-de, elime-aýagyma bakman «Remstroý» atly edaranyň kerpiç çykarýan zawodyna ýönekeý işçi edip ýerleşdirdi.

Agyram bolsa şol işde tä, Sümsüle okuwyny gutaryp gelyänçä işledim. Şol wagtyň içinde Şajygyň aýdyşy ýaly, hakykatdan-da, gaýgydan-gussadan açylyşyberdimem. Sümsüle-de ýatdan çykyşyberdi diýen ýaly.

Şeýle-de bolsa, gözünüň önünde bir laýa bulaşyp ýörmäýin diýen öý bilen, Sümsüle okuwyny gutaryp geler uçurlary ol işden çykdim. Şol wagt mekdebiň bufeti satyjysyz ekeni, Şajyga ony-muny gördürtdim-de, hem-ä neme bor, hemem neme bor, diýen niýet bilen ur-tut şoňa geçdim.

Gelmeli wagty dolup, Sümsüle-de geldi. İşe-de başlady. Onuň sagdyn görünýändiginden, işe ukyplydygyndan çen tutup, etrabyň adamlary: «Sümsüle Mähti mugallymyň önünde-de şo-ol, birwagtky hat berýän oglanlaryň önünde goýýan «on ýyllyk şertini» goýandyr, sonuň üçinem arkaýyndyr, garaşýandyr, mütreti dolan günü Mähti mugallym bir ýerden çykar, galan zatlar ýalandyr, onuň öýlenendigi baradaky «myş-myşlaram» häki bir gürrüňdir» diýişdiler.

Olaryň şol pikirlerine menem goşuldym. Şol gürrüňiň ýalanam bolsa çyn bolup çykmagyny, hakykatdanam siziň geleriňizi, Sümsüläniň bagtly bolaryny isledim.

Ýöne, edil gelmeziniň ön ýany mekdebe işe girmegimi ol edil garaşyşym ýaly, meniň ýene-de köne heňime başlamak hyýalyňa münen bolaýmagymyň ahmaldygyna ýordy.

Şonuň üçinem, ol gelen gününden başlap menden ýüzüni sowup ugrady. Pete-pet gabat gelsegem salamlaşmady. Saglygyny sorasamam jogap bermedi. Bufede-hä asla garasynam bermedi.

Meniň welin, Hudaýlygymy aýdýan, ýoldaş Mähti mugallym, şol bir önki heňim. Ony daşyndanam bolsa görüp, guwanyp ýörmekden başga hiç hili hyýaly, oý-pikirim yok. Bolanda-da bolmajakdygyna gözüm ýetip dur.

Ýöne, ýakyndan görüp ýörmek keýpem maňa barybir garaşýan netijämi bermedi. Ol ýagdaý meni köşeşdirmedem, ynjaltnadam-da, gaýtam öjükdirdi, odumy güýçlendirdi, derdimi artdyrды.

Ýene-de janyma jaý tapman, dünýeden göwnüm sowap başlady. Sümsüläniň özüme bolan ýigrenjiniň artýandygyny duýmak bolsa, ýene-de öz-özüme bolan göwnügeçginlik gorkusyny döretди.

Şonuň üçinem, men birwagtlar Şajygyň ýüreginden syzdyryp aýdyşy ýaly, aňrujy öz mertebämi sylaýan bolsam, ol ýerden gitmelidim, özümem, Sümsülänem şol oňaslyz ýagdaýdan halas etmelidim.

Edil şol wagtam etrabyň DOOSAF-ynda sürüjilik kursy açyldy. Men ikerjiňlenmän şoňa girdim.

Bu meniň ömrümde ilkinji gezek öz başymy özüm çarap, özbaşdak bir işiň başyny tutuşymdy. Muňa meň özümdenem beter Şajyk begendi. «Indi: «Toý tutuň, men öýlenjek» diýibem begendiräýseň-ä barymyz maksadymyza ýeterdik» diýdi. Ejem bilen kakamyň nähili begenendiklerin-ä aýdybam oturmaýyn.

Ana, şeýdip men, Mähti mugallym, sürüjem boldum. «Kolhozgurluşyk» edarasynyň ýüküni özi agdarýan köneje maşynyny berdiler. Birbada men muňa kemsinjek boldum. Ýöne, Şajyk: «Häzirligçe şonda işläber, ökdelaňsoň abadragyny taparys» diýensoň, birazajyk köşeşdim.

Emma esasy zat: Öň il meniň üstüme suw syçradýan bolsa, indi men ilň üstüne syçradýadym.

Gazanjymam ganymatlaşyp başlansoň, durmuşa bolan höwesimem artdy. Her aýlygymdan ejeme, kakama ony-muny alyp berdim welin, olar: «Hudaýa şükür, oglumyz sana goşuldy, ol indi öý-işigem bolar, çaga-da eklär» diýşip, bolubilenlerini boldular.

Aşyklygyň humaryndanam açylyşyberdim. Ýagşa-ýamana göründim. Märekä gatnaşdym. Köpçülige goşuldym. Üsti-başyňa seretdim. Eşiklerimi täzeledim. Kostýum, aşagy padoş, ýalpyldawuk gara köwüş, eýran jorap aldym. Şajyg-a: «Şlýapa-da al» diýdi welin, etmedim. «Aý, ol ýaşuly adam ýaly görkezýälaý...» diýdim. Oňa derek Baýry jalaýyňky ýaly «andatra» telpek aldym.

Alty aýdan soň Şajyk başlygy görüp täze maşynam äberdi welin, şonuň kabinasynda egnim iňňeden çykma täze eşikli, ruly eýläk-beýläk towlap, oýkanjyrap oturyşyňa Sümsülä görünmek üçin ýol ugrum bolsa-bolmasa işdekä-hä mekdebiň üstünden, öýünder öýden wagtymam penjireleriniň önünden eýläk-beýläk okkessirme geçýädim.

Bir görsem meni hakykatdanam ile-güne goşuldy hasap eden ejem meniň üçin gudaçylyga gatnap ýören bolsa nätek... Ine, şunda welin men ýene-de, papagymy elime alyp, «araba» çykmary boldum.

Ejemiň özüne-hä hiç zat diýibilmedim, ýöne, Şajyga welin aýtdym. «Men derdimden açylyşanyň bilen ykbalymdan dänmen. Iki dünýäde senden özgäni ýar saýsam agzyndan ant olsun, diýen sözümden entegem dänemok. Dänmenem. Men dönsemem, göwnüm dönmez. Daşym köşeşenem bolsa, içim otur. Sen şuny ýuwaşlyk bilen ejeme aýt, gerek bolsa kakama-da duýdur, goý, kösenişip ýörmesinler...» diýdim.

Şeýdip ýörşümize Sümsüläniň okuwyny gutaryp gelenine-de baş ýyl geçdi. «On ýyllyk» şertnama möhleti tamam boldy. Şol döwür siz niredenem bolsa bir ýerlerden çykmarydyňyz. Sümsülä öýlenmelidiniň.

Şol umyt bilen hemmeler size garaşdylar. Uly il bilen bir hatarda menem garaşdym.

Emma, Hudaý bersin Mähti mugallymy.

Siziň gelmejekdigiňizi şol wagt etrap boýunça ýekeje adam bilýädi. O-da Sümsüläniň özi. Şonuň üçinem, ol özüni iňňän parahat alyp barýady.

Aradan ýene-de üç ýyl geçdi. Sümsüle otuz ýaşady. Üýtgän zat welin bolmady. Ýöne, şondan soň tebigat özüniň tebigy özgertmelerine başlady. Öň beren zatlaryny yzyna alyp ugrady. Öňi bilenem onuň ruhy saglygyndan başlady.

Şo-ol, birwagtky: «Mähti mugallym ony taşlap gidipdir» diýlen gürrüň ýaýrap ugran döwürleri tapynan keseli täzeden gozgadymy, ýa ol asylyam hiç ýere gitmän, kalbynyň töründe bir ýerde güýlünip ýatypmy, Sümsüle birdenkä bir zat tapynan ýaly etdi-de, «tapyr-tupur» ýatyberdi.

Bir aý ýaly etrap hassahanasynda ýatandan soň, Aman ony Aşgabada alyp gitdi. Hertaraplaýyn barlatdy. Emma ol ýerde-de ondan hiç hili göze görnüp duran kemçilik tapyp bilmändirler. Moskwa äkitmekligi maslahat beripdirler. Ýöne, Aman ol ýerdenem uýasynyň keselini anykladybilmän geldi.

Sümsüle welin edil köne dessanlarda aýdylyşy ýaly: gün-günden saralyp, soldy gitdi oturdy.

Elbetde, onuň näme derdiniň bardygyny, dermanynyň kimdedigine çenli, geň görseňizem, ýoldaş mugallym, diňe men bilýädim. Sebäbi, «derdi çeken biler» diýipdirler. Ony ýeke men däl, yşga düşüp gören adamlaryň islendigi bilip biler. Ýöne dermanyny welin, salgy berip bilmez... Sebäbi, ol tapylmaýa. «Yşgyň derdine derman ýok» diýilmesem şonuň üçin, Mähti mugallym. Onsoňam, biziň görüp ýören dünýämiziň içinde o zatlara düşünip biläýjek, ol bazara girip çykan mübtela kişi bardyram öýdemok. Olaryň köpüsi edil siz ýaly, gapysyndan garaýalar-da, jan jebrini kyn görüp, başlaryny gutarmak bilen boluberýäler. Menden bolsa maslahat soraýanam ýok, aýdaýanynda-da ynanmajakdyklaryna, üstümden gülünjekdigine, hususanam, muny öňi bilen Sümsüläniň özüniň halamajakdygyna gözüm ýetip dur. Gaty görmäýeninde-de kim oňa kömek etsin? Kim oňa gidip bir ýerlerden Mähti mugallymy tapyp getirip bersin? Aslynda ol geljek Mähtimi ýa gelmejek Mähtimi? Geläýende Sümsüle ony kabul etjekmi? Indiden soň ol oňa gerekmi? Aýt sowulansoň hynany nemäne çaljakmy diýlişi ýaly, boljak in bolandan soň dermany başyňa ýapjakmy? Yşk, söýgi, wada, wepa diýlen zatlaryň edähedi şolar ýaly, Mähti mugallym. Ol gowy zat, kadaly bolan ýagdaýynda. Düzgünini sähelçe bozdugyň welin, köýdürýä, ýandyrýa, däli, diwana edýä, ýoluňdan azaşdyrýa, özünden başga zady ýadyňdan çykardýa. Unutdyrýa. Gözüňe başga zat görnenok. Ýitgi welin ondanam beter edýä. Galmaz güne salýa... Sümsüläňkem ana, şoňňaly boldy.

Hekimler bolsa häzirkizaman medisina enjamlary bilen onuň diňe daşky we içki beden agzalaryny barlaýadylar. Ejiriň ruhy tarapdan gelýändigini bilselerem, sebäbini bilip bilmeýädiler. Sebäbini bilselerem, dermanyny salgy berip bilmeýädiler. Asyl-ha şeýle dermanyň ýokdugyndanam bihabardylar. Habardar bolaýanlarynda-da aýdyp bilmeýädiler. Adaty dermanlar bolsa oňa täsir etmeýärdi. Sebäbini, onuň ruhy azaplary, ýürek yzasy, göze görünmeýän ýürekdamarlarynyň, entek medisina belli bolmadyk, aňasty beýni ahwalatlarynyň üsti bilen geçip gelýädi.

Öz derdiniň nämedigini, dermanynyň nirededigini, kimdedigini, elbetde, onuň özem gowy bilýädi. Ýöne ol muny aýdyp bilmeýärdi, aýdaýanda-da, ol derman ýaňky aýdyşymyz ýaly, indi oňa geregem däl. Sebäbi, ol ony indi istemeýärdi.

Amanyň welin, barybir dek oturasy gelmedi. O wagtlar o zatlar häzirki ýaly aňsadam-a däl. Welin, şonda-da uýasyny Eýran, Hindistan, Gyrmaniýa ýaly

hekimçiligiň ösen ýurtlaryna äkitjek bolubam kän dyzady. Pul ýygnady. Hat-peteklerini düzetti. Aşgabadýň, Moskwanyň geçiren barlaglaryny jemleşdirdi. Ýöne, bir gün Sümsüle halys ýüreginden syzdyryp:

— Jan dogan, eýläk-beýläk süýrüp, menem gynama, birgiden çykdaýy edip özüňem heläk bolma. Men senden mündebirrazy... Öz ýagdaýymy men özüm gowy bilýän, men derdim dogtorlyk däl... — diýeninden soň edip ýören aladalaryny goýdy.

Şol wagt Sümsüle otuz ýaşlaryndady. Ýalňyşmaýan bolsam ol şondan soňam baş ýyl dag-a ýatdy. Şol döwrüň dowamynda men hakda-ha gürrüňem ýok welin, öz öýündäkilerden başga bir adamam, hatda iň ýakyn garyndaşlarynam Aman öýüne goýbermedi. «Azar bermän, rahatlygyny bozmaz» diýdi.

— Náme, Sümsüle şeýdip işden-güýçdenem galaýdymy?..

— Siziň iş-güýç ýadyňyza düşýä, Mähti mugallym... — diýip, Hapby başyny ýaýkady. — Soňabaka dagy ol halys girip-çykmadan zatdanam gald-a... Käte bir: aýk howadan dem alsyn, diýip, daşaryk çykarýanlarynda-da gelnejesi Aýtuwak ýa soň gyzlarynyň biri söýgetläp çykarýadylar. Ulularyndan eşidip aýdýalarmy, nämemi, şojagazlar hemişe: «Biziň Sümsülämize göz degdi» diýýädiler.

Herimiz bir tarapynda ýaşaýandygymyz üçin, men köplenç, hususan-da Amanyň öýde ýok wagtlary, ýabyň raýyşynda oturyp, ony çykararlaryna garaşýadym. Ol köplenç tamyň kölegesinde, arkasyny şoňa ýaplap oturýady. Ony görüp gözlerime ýaş gelýädi. «Şo-ol, baýdak ýaly parlap ýören, aýdym aýdanda tutuş şäherçäni sarsdyrýan Sümsüle şü» diýseň, adam ynanar ýaly däl. Bir tutam bolup galypdyr. Süllerip solanja gülün ba-da. Görgüli käte oturmaga-da mejaly bolman, bir tarapa gyşaryp-gyşaryp gidýä. Aýasyny gumak ýere diräp, ýene dikelýä.

Aýtuwak çykaran günü, men ony ine-gana synlap, hatda birki agyz gürleşibem bilýädim... Umuman, öz öýümizde-hä Şajyk, Sümsülelerde-de Aýtuwak meniň ýagdaýyma düşüňýädi. Oňa elmaýyşlyk etmekden başga hiç hili tamakinçiligimiň ýokdugyny bilýädiler. Aýtuwak-a gabat gelen ýerinde-de: «Gaýgy etme, Hapby, Sümsüläniň ýagdaýy ýok. Düýn-ä gowuja garbandam, indi basym daýanar, gutular...» diýip, göwünlik berýädi.

Şolar ýalyda meniň gaýybanaçylyk söýgimiň üstüne hossarçylyk duýgularam goşulýardy-da, öň siziň bir ýerlerden peýda bolup, ony hassaçylykdan gutarmagyňyzy isleýsim ýaly, indi onuň basymrak sagalmagymy, ajalyň elinden sypyp, durmuşa gaýdyp gelmegini isleýädim. Has takygy men öň sizden gabanam bolsam, indi ajaldan gabanýadym. Daşyndan görüp ýörmek lezzetindenem mahrum edip, ony bakyýa bakan alyp giderinden gorkýardym. Aňymda Ezraýyl bilen jan dalaşyna girýädim. «Aljak bolsaň, ine, meni al. Allahyň önünde san bergiň bar bolsa-da, meni al, barybir ol meni bu dünýä ýaramsyz edip ýaradypdyr, Sümsüle bolsa ýalançynyň ýaraşygy, oňa degme...» diýýädim.

Soňabaka men ýene-de öňkim ýaly, ähli işimi taşlap, ýabyň raýyşynda Sümsülelere bakyp oturmany çykardym. Ezraýyl bilenbaşlan söweşimem şol ýerde

dowam etdirdim. Kā ýeňdim, kā ýeňildim. Ýeňen wagtyň begendim, ýeňlenimde gynandym. Ýere geçen gylyjymy garbap alyp, söweşi ýene-de dowam etdirdim.

Bir gezek ýolum düşüp, ýabyň o ýüzi bilen Sümsüleleriň deňinden geçip barýakam, Aýtuwak gabat geldi. Ol iki eplem bolup daşaryny süpürüp ýör ekeni. Men salam berdim. Ol çep egni bilen bürenjegini arkan serpip, dikeldi-de, o ýan, bu ýan garanjaklady-da:

— Gir-de çykaý, häzir öýde hiç kim ýok — diýdi. — Ýöne, köp eglenme. Özüňem köp kepleme, onam köp kepletme...

Girdim. Ýüregim welin agzymdan çykyp barýa. Birden meniň gelenimi halaman, üznügäýse dagy, näderkäm, diýýän.

Hern-ä uklap ýatan ekeni. Gapdalyna baryp oturdym. Öňküsindenem beter horlanypdyr. Ýüzünde-de burçak-burçak sary der. Adam pahyr göwün-dä, şeytanara düşen bolmagam mümkin, egiläge-de, ýañagyndan ogşayasym geldi. Eger-de şeyden bolsam, onda ol meniň ony o dünýe, bu dünýe ilkinji hem in soňky gezek ogşayşym boljak ekeni. Ýöne, beýtmäge hakymyň ýokdugy, özümiňem oňa diňe «gaýybanaçy» bolmaklyga söz berenim ýadyma düşdi-de, saklandym. Gaýra çekildim. Oňa çenlem elbetde, ynjalybilen däl-dir-dä, «üpül-süpül» edip, eli sübseli Aýtuwak girdi.

— Wiý, uklaýypmy eýýäm? Ýañyjadam-a oýady... — diýdi. Birdenem gyssanyp başlady. — Boldy indi, Hakberdi jan, tur, git. Birden Aman geläýmesin...

Ine, bu bolsa atam-enemi hasap etmeseň, bütin ömrüme birinji gezek, kimdir biriniň özüme hak adamy tutup ýüzlenişidi. Hatda Şajygam, žurnalda dogry ýazylandygyna garamazdan, mugallymlarymyzam adymy şey diýip tutmaýardylar. Onda-da yzyna «jan» sözünem goşup.

Şonuň üçinem jaýdan hoş bolup çykdy. Gapynyň agzyna baryp, yzyna öwrüldim-de, ýene bir gezek Sümsülä seretdim. İçimden «Sag bol» diýdim. Şonda onuňam dodaklary gymyldan ýaly boldy.

Ony görenime-hä begendim, bolup ýatyşyna bolsa gynandym.

Aýtuwaga «taňryýalkasyn» aýdybam, gaýtdym.

...Ýene bir günem Nowhananyň özümiz tarapyndaky raýyşy bilen, çöp-çalamlardan ätmerläp barýadym. Iki gözümem Sümsülelerde. Bir görsem öz deňlerindäki güzeriň başynda hut şonuň özi otyr, iki dyzyny gujaklap. Egninde-de şo-ol, mekdep döwürleri ürç edip geýýän, ýakasy ak gaýmaly mämişi köýnegi. Iki gözem ýaz aýlarynyň başy bolansoň birneme mesigen, bulançak, akar suwda. Ýap boýunda biten ýandakdyr — şoralaryň ajymtyk-dymyk ysy irki epegeiň tüp yssysy bilen garyşyp, demiňi tutup barýa. Şeýle howada-da Sümsüläniň şol ýerde şeydip ýeke oturyşyny gaty geň gördüm. Ýöne begendim.

— Sümsüle-e!.. — diýip, gygyranymam bilmän galypdyryn. Görgüli gorkaýdy öýdýän, tisginip başyny galdyrdy-da, daş-töweregine garanjaklady. Men şondan soň arasyny kesdigim biri gezegimi alajak ýaly, howlukmaç gürledim.

— ...Gowulaşyňmy, Sümsüle? Gowulaşanyň gowy... Özüň-ä gowulaşana meňzeyäň... Tüweleme, ýüzüň-gözüňem gowy... Allanäme, daşarygam çykypsyň... Howa-da birneme yssyrak diýäýmeseň gül ýaly...

Meniň bolup durşumamy ýa her niçik hem bolsa, synpdaşyny görüp göwni galkdymy, ol uýaljaňlyk bilen çalaja ýylgyrdy.

— Wiý, Hapby, bi senmidiň?

— Howwa... men-n... Gorkuzaýan-a dälidirin-dä hern-ä?..

— Ýa-ak, gorkuzaňok. Ýagdaýlarymam, görşüň ýaly, gowy. Bir mydar bar. — Ol azajyk dymdy. Bokurdagyny arçamak üçin yzly-yzyna ardynjyrady. Üsgürinjiredi. Ýöne, barybir sesi durlanmady. Öňküsi ýaly gyryljak çykdy. — Özüň gowumy? — Ol hiç haçan meniň bilen beýle mylakatly gürleşmeýädi. Ýöne, «gaýybanacylyga» geçendigime doly göz ýetirenden soň welin, kem-kemden äheňini ýumşadyp ugrapdy. Bu gezegem şeýle boldy. — Näme üçin öýlenoňok, Hapby? Ejeň gelinlik gözläp ýörmüşin. Özüňem täze kostýum edinipsiň. Sürüji bolupsyň. Hälem bir pille, öýlen... Deň-duşlarymyzdan-a indi galany ýokduram welin... şonda-da... Otuz baş ýaşam az zat däl. Orta ýaş. Adamzat şondan soň arkan zyňyp ugraýamyşyn... Tebigat berenjesini yzyna alyp başlaýamyşyn.

— Ol-a dogrumyşyn. Ýöne, men senden başga gyza öýlenmen diýdim-ä, Sümsüle. Diýen sözümde-de duraryn.

— Şo-ol, «bronowigiň» üstünde durup aýdanyňmy-y... Eliňem papakly... Lenin bolan bolup... — Ikimizem ýylgyrdyk. Sümsüle birdenkä agyr oýa batdy. — Meni-hä indi ýok hasap edäý, Hapby...

Men kesgin gürledim.

— Tapawudy ýok. Sen bar, sen ýok, şol diýenim. Arkaýyn bolaý... Sözüm-sözdür...

— Aý... şonda-da... Men bir bişen garpyz. Haçan ýarylsam ýarylaýmaly. Sen bolsaň entek ýaşamaly... Seň ýitiren zadyň ýok...

— Näumyt bolma, Sümsüle. Herki zadyň öz hasaby, her kimiň öz nesibesi bardyr. «Ýatan ölmez, ýeten öler» diýipdirler. Ýitirip-ýitirmezlik barada aýdylanda bolsa, menden köp zat ýitiren ýokdur. Men seni ýitirdim. Sen bolsaň meniň üçin uly baýlyk. Giden bir dünýä. Men ana, şol uly dünýäni elimden aldyrdym. Hasabymy ýitirdim.

— Mekdepdekäk ikimizem hasaba ökdedik. Hatda bäsleşýädigem. Ýöne, durmuşyň hasaby bize mugallymlarymyzyň öwreden hasaplaryndan has çylşyrymyrak ekeni. Biz ony oýnaklap işlänimizde-de ýarym sagatda çözüädik, muny bolsa ine, ömrümüzboýam çözüp bilemzok. Çynymyzy etdigimizsaýam çylşyrymlaşýa...

— Maňa aňsat hasap düşdi, Sümsüle. Seni istedim — bolmady. Başgany bolsa istemedim. Saňa bolan söýgimi başga birine bagyşlamadym. Ony kalbymyň töründe hemişelik bukup goýdum. Daşyňdan söýüp ýörmäge kaýyl boldum. Çünki, hak aşyk perwana dek özüni diňe şol oda urar. Ýanar, köýer, kül bolar, ýöne, başga

ataş istemez. Okap ýörkäk, ýanyňa Şajyk bilen baranynda-da, gulluga gidip barýakamam, gullukdan gelyäkämem, hiç hili tamakinçilik bilen däl-de, diňe görüp geçmek, gözümi doýurmak üçin barypdym. Daş keşbime, gowuşgynsyzdygyma garamazdan, Hudaý maňa sen ýaly gyzy söýerlik yşk beripdir, şonuň özem maňa ýeterlik. Şonuň üçinem, seni menden hiç bir güýç — hatda ölümem aýra salyp bilmez!.. Sen ömürlük meňki. Baky...

— Ah, Hapby, Hapby... — diýende Sümsüläniň maňlaýynda çyg göründi. Näme diýjegini bilmän ýaýdanjyradý. Çünki, bi biziň yşk barada ilkinji gezek ikiçäk hem aýykdan-aýyk gürrüň edip oturyşymyzdy. — Men diňe birtaraplaýyn söýginiň ykbaly keç bolýandyr öýdüp ýördüm. Şonuň üçinem, hemişe saňa nebsim agyrýady. Emma ine, seredip otyryn welin, ikitaraplaýyn bolsa-da, meňki seňkidenem beter boldy. Gowusy şolaryň hiç birine-de sataşmazlyk, asla yşga düşmezlik ekeni... — Sümsüle boýnuny bir tarapa gyşardyp, gussaly ýylgyrdy. — Özümi-ä oğlan bolduk, bilmedik, «golaýlaşaýma, ýakar» diýip, öwreden bolsa bolmady. Gowy zada sataşdykmykak öýdüpdiris. Şeýdibem şu güne düşdük...

Şol pursat meniň Sümsüleden nädip şol güne düşendigi barada sorasym, siz hakda köpräk bilesim geldi. Ýöne, suw seňrikden agansoň, o zatlaryň takygyny bileniňde näme, bilmäniňde näme... Onsoňam, başga zada çatmasa-da, onuň siz bilen bagly öz taryhyny kim-kimlere aýtsa-da, maňa aýtmajakdygyna akylým çatyp dur ahyry.

Meniň şolar ýaly bir bolgusyz soragy orta ataýmagymyň ahmaldygyny aňan ýaly, ol kagyz deý ýukalyp, aňyrsy görnüp duran akja aýalaryny çöpe dönen dyzjagazlaryna diräp ýerinden turdy.

— ...Indem näme, Gün gijikdi. Öýlänem bir çäk ekeni, ind-ä ol gyzar ikindä golaýlady. Hä diýmänem ýaşar. Iňrik garalar. Garaňky düşer. Aňyrsam näme, baky tümlükdir-dä... — diýibem, yraň-daraň, öýlerine tarap ýöräp ugrady.

Onuň soňky sözlerini halamadym. Göwnüme her zatlar geliberdi. Aýdan sözlerem, bolup barşam birhili, bar zatdan göwni geçen, umytdan düşen, dünýeden doýan adamyňka meňzeýädi. Dogrymy aýtsam, öýüne däl-de, gysgajyk ädimler bilen göwünli-göwünsiz o dünýä barýan ýalydy.

Bu ýagdaýda men onuň bilen hoşlaşyp biljek dälдим. Men şol pursatyň özünde goluma gylyjymy alyp, Ezraýyl bilen wagtlaýynça arasy kesilen söweşimi dowam etdirmelidim. Sümsüläni onuň elinden alyp galmalydym. Halas etmelidim.

Nädip ýabyň raýyşyndan içine bökenimem, onçakly okgunly bolmadyk, läbik suwa özümi uranymam, «alaşapdyr» bolup aňyrky güzere çykanymam bilmän galypdyryn. Bir görsem:

— Sümsüle, dur!.. Saklan!.. — diýip, oňa tarap ellerimi serip durun. — Saklandy. Allaniçiksi bolup bārisine öwrüldi. Endam-janyndan «şapýrdap» akýan suwa seredip ýylgyrdy. Men şol bir badym bilen: — Umytdan düşme, Sümsüle! Ýaňky ýaly ýaman sözleri agzyňa alma! Aýtma! Aňyňa-da getirme! Sen beý diýseň menem erbet borun. Hossarlaryňam erbet borlar. Tutuş etrabyň adamlaram erbet bolarlar. Çünki, sen öňem il-günüň guwanjydyň, häzirem şeýle, ýene-de şeýle borsuň. Işallasa gutularsyňam, durmuşyňam düzelip gider... — diýdim.

Ol meniň süllümmeý bolup durşumy görüp, başyny ýaýkady. Megerem mekdep döwürlerimizi ýatlaýan bolsa gerek, nebsagyryjylykly ýylgyrdy.

— Seniň henizem şol bir bolşuň-da, Hapby. Ömürboýy şeýdip, suwa bulaşyp geçdiň-dä... — Ol birdenkä çynlakaý sypata girdi. — Durmuş barada aýdanda bolsa, ýaňky aýdanym — indi giç... Maslahat, göwünlik bereniň, duýgudaşlyk edeniň üçin sag bol. Sen, umuman, gowy ýigit. Hemmäniň ýüregi seňki ýaly bolan bolsady, onda dünýäde diňe gowulyk bolardy. — Şeý diýdi-de, ol gamyşa dönen horja barmaklarynyň başsinem bilelikde maňa uzatdy. — Sag bol, Hapby... Razy bol... Ýagşylykda ýatla...

Men ömrümde ilkinji gezek onuň baş barmagynyň başsinem bilelikde gysdym. Ýöne, şol barmaklaryň başsininiň ýylysy birigip öňki Sümsüläniň bir barmagynyň ýylysyça-da ýokdy. Sowukdy. Ysgynsyzdy. Men hatda şol barmaklaryň gandamlarynyň «tirsildisinem», aýasynyň mährinem duýmadym. Göwnüme bolmasa, asla onuň golunda dirilik alamatlary ýok ýalydy. Aýdan sözleri ýaly onuň gymyldap ýören beden agzalaram göwnüme bolmasa, o dünýeden wagtlaýynça, zynda galdyryp giden bir zadyny alyp gitmäge gelen ýalydy.

...Hamala aýtjak bolan zatlarynyň barysyny aýdyp bolan ýaly, Hapby şondan soň uzak wagtlap, aşak bakyp, ozaldanam sal-sal bolşup duran keçe bölekleriniň güllerini ýolmalaşdyryp kän oturdy. Gözünden bolsa, birsyhly ýaş damjalary döküldi durdy.

Şeýle-de bolsa, men şol wagtky ara düşen böwşeňlikden peýdalanyp, Sümsüläniň hut häzir nä haldadygyny, şol derdinden açylandygyny ýa açylmandygyny, açylan bolsa durmuşa çykandygyny ýa çykmandygyny, çykan bolsa kime çykandygyny, maşgala ýagdaýynyň nähilidigini Hapbydan soramalydym. Bilmelidim. Mümkün bolsa ony tapmalydym, görmelidim, gürleşmelidim, ötünç soramalydym, günämi boýnuma almalydym. Näme jeza berse, mert durup çekmelidim. Näme diýse-de, sesimi çykarman diňlemelidim. Günämi öten ýagdaýynda minnetdarlyk bildirmelidim. Oňa mundan buýana-da ak ýol arzuw etmelidim.

Şonuň üçinem, men şol zatlary çekine-çekine Hapbydan soradym. Iň soňunda-da:

— Ol häzir nirede? — diýdim.

Hapby edil gandaryny gören ýaly gan öýen gyýak gözlerini gypyrjykladyp, ýüzüme seretdi-de, erniniň gyşyk tarapyny titredip:

— Ol häzir şu ýerde... — diýdi.

Inim jümşüldäp, depe saçym düýrügip gitdi.

— Şu ýerde? O nähili şu ýerde? Bu ýerde näme işläp ýörmüşin ol?..

— Işlänok, ýatyr.

— O nähili ýatyr?..

Hapby henizem ýüzüme gyjytly garap oturyşyna dişlerini gyjady.

— Ýanyn ýatyr. Kybla bakyp ýatyr. Baky ukuda ýatyr... — Ol saňnyldap duran kirpisaç kellesini mazarystanlygyň gündogar çüňküne tarap üňedi. — Ho-ol, tümmepleriň arasynda ýatyr. Şonuň şol ýerde ýatandygy üçinem men şu ýerde otyryn.

Hapbynyň bu sözleri meni serpmeden gaýdan ýaly etdi. Beýnimiň içinde ýyldyrym çakyp, «şarňyldysam» ikä bölünäge-de, hersi bir gulagymyň içinden çykyp gidene döndi. Çalamydar sekem meniň içki howsalamdan habar berýän ýaly — belki-de süňňüm saňnyldandyr — esli wagtlap «şakyrday» durdy.

Sümsüle barada nämeler eşitem-de, beýle sowuk hem ajy habar eşiderin öýdemokdym. Şonuň üçinem, bir meýdan Hapbynyň salgy beren tümmeplerine tarap sessiz-üýnsüz göz dikip oturmakdan başga alaç tapmadym. Asyl, turaýyn diýsemem turup bilmedim.

Ýöne men turmalydym. Ýarym sagat ýaly wagtymy sarp edip, nägerek — eýle turdumam. Düşdümem. Barybir ýöräp ugrum bolmady. Göz atym aralyk şol wagt maňa kyrk menzildenem uzak görüldi.

Hapbynyňam yzymdan gelýändigini onuň «has-hasyndan», «pat-pat» edip aýak urşundan aňdym. Ine-de, ol meniň bilen deňleşdi. Soň öňüme geçdi. Gapdalynda ýene bir içi boş çukur garalyp ýatan köne mazaryň gapdalynda aýak çekdi. Men barýançam garaşdy. Başujunda çöküne düşüp, maňa-da «otur» diýen manyda, eli bilen yşarat etdi. Bolşuna görä aýat okady. El galdyrdy. Aýalaryny ýüzüne syldy. Menem şeýtdim. Diňe şondan soň aşaklyk bilen mazar daşynyň ýüzündäki ýazga seretdim.

*«Ýarboldyýewa Sümsüle
1950 — 1985.*

Diýmek, ýogalanyna on ýyl bolupdyr. O wagtlar men entek Leningrada gezip ýördüm.

Oňa çenlem Hapby «hasanaklap» ýerinden turdy. Mazaryň üstüne ernip durmazlyk üçin bolsa gerek, ýantaklap bir gyra çekildi. Uludan sowuk demini aldy.

— Ine, birwagtlar ikimizem otlara salan, bütin etrabyň göz-guwanjy bolan Sümsüle şü, Mähti mugallym.

Men halys özümi ýitirdim.

— Bu nähili beýle boldy, Hapby? Ýa ol şo keselinden aýňalybilmän gidiberdimi?

Günüň günortanky howry gaçyşyberenem bolsa, aýak üstünde durmaga mejaly ýetmän, Hapby özüni içi boş çukurdan çykarylan gumuň üstüne goýberdi.

— Şol günki, güzeriňbaşynda bolup geçen duşuşyk, hut şol günüň ertesi tutuş etraby sarsdyrjak apy-tupanyň buşlukçysy ekeni. Onuň şol günki aýdan sözlerindenem, özüni alyp barşyndanam men ýöne ýere gorkman ekenim. Şonda ol hakykatdan-da, meniň bilen hoşlaşan ekeni.

...Ertesi irden ukudan turşum ýaly penjiräniň öňüne bardym-da, tutusyny syrýp daşaryk seretdim. Görsem, goňşular sozan-da-guýruk bolşup, bir ýana

haýdaşyp barýalar. Erkekleriň başlary telpekli ýa papakly, aýallaryň oralraklarynyň we garryraklarynyň alkymlaryna-ha ak, ýaşlarynyňka bolsa sary dasdar oralan.

Elbetde, bu zatlar ýasyň alamatydy.

Ýüregim bir zat syzan ýaly, ylgap daş çykdy. Oňa çenli Şajygam ýanyma geldi.

Ýeldirilip barýanlaryň birini saklap, kime, näme bolanyny soradyk. Ol badyny gowşatman barşyna:

— Sümsüle... Sümsüle... — diýdi-de, bir elini boýnunyň daşyna aýlap, soňam ýokaryk ülnedi. — Öten agşam... Şeýdipdir...

Meniň üçin bir demde dünýe boşap galdy. Bar zat manysyny ýitirdi. Edil depämden kimdir biri küdüň bilen uran ýaly, jümle-jahan dymdy. Adamlaryň agyzlary açylyp-ýumulýa, ýöne, içlerinden ses çykanok. Gün parlap doganam bolsa, daş-töwerek tüm garaňky. Hiç kim, hiç zat görnenok. Hatda gapdalymda duran Şajygamam saýgaramok.

Men diňe onuň:

— E-eý, Hapby, saňa näm bolýa? Bar, öýe gir-de ýat... — diýen sözlerine özüme geldim. Jahan kem-kemden ýagtyldy. Şajyk öýe girip papagyny alyp çykdy. — Men baraýyn. Jaýlaşaýyn. Sen soňrak baraý... Agşamrak...

Gitdi gär geçi ýaly ýeňsesini ýaýkyldadyp. Ýüregimi bire baglap menem yzyna düşdüm. Baryp, köpçülige goşuldym.

Hemişe men her gün ir bilen: «Belki, şu gün Sümsüläni görerin» diýen umyt bilen oýanýadym. Şol umyt bilenem öýden çykýadym. Şol umyt maňa güýç, kuwwat berýädi. Ýaşayyşa bolan höwesimi artdyryady. Günden-günlere, aýdan-aýlara, ýyldan-ýyllara atarýady. Indi men o zatlardan dynç. Öňem-ä zat bilen höwseläm ýokdy welin, ind-ä asyram hiç zat gerek-gä. Çünki, ne aramyzdan akyp geçýän ýabyň boýunda, ne öz şäherçejigimiziň içinde, ne gökde, ne ýerde, asla sary aždarda meňzeş, ne öňi, ne ardy görünýän dünýe atly saraýyň hiç bir künjünde, hiç haçan Sümsülä gabat gelmen. Dünýäni ýaly, tötändenem sataşayman. Indi bar umyt düýşe bagly.

Ýüzümi sallap, mugruljyrap durşuma, içimden edýän şolar ýaly oý-pikirlerim mende: «Eger-de içinde Sümsüle bolmajak bolsa, onda biziň bujagazhüssüjek şäherçejigimiz kime gerek? Asman ýere inip, zemin çepbe çöwrülenden soň, asla bu dünýe nämä gerek? Onsoňam, bujagaz adamlaryň beýdişip, o ýan, bu ýan söwedeňleşen bolup ýörmeleri nämekä? Ýa olar kyýamatyň gopandygyndan bihabarmyklar» diýen ýaly içgepletmeleriň başga bir, has hem mojuk toplumyny döredýä. Olaram öz gezeklerinde meni terkidünýälige tarap itekleýär. Şeýtany salgy berýä. «Bar, şonuň bilen maslahatlaş, ol saňa has aýdyň ýol salgy berer» diýýä.

...Ine-de Sümsüle bilen hoşlaşmak pursaty gelip ýetdi. Aýalu-erkek, uly-kiçi gezek-gezeginde girip-çykyp başladylar. Ýarym sagada çeken ýürekgysgynç hem ýüregedüşgünç girim-çykymlardan soň bir sary dasdarly, dolmuş aýal iç tarapdan gelip, iki elinem söýä diredi-de, gapydan boýnuny uzadyp, çilimkeş erkek adamyňky ýaly «war-war» edip duran «zorruk» sesi bilen:

— Synpdaşlary gelsin... — diýdi.

Olaryňam häliden bäri çat maňlaýymda topar tutup durandyklaryny şondan soň bilip galdym. Çagyrylan gapa tarap usullyk bilen süýşüp ugranlaryndan soň, menem baryp olara goşuldym.

Jansyz jeset bilen ýüzbe-ýüz durup hoşlaşmak ýaly ýaman zat bolmaz ekeni. Onda-da ol seniň dünýäde iň eziz görýän adamyň — dözmeziň, gyýmazyň, mähribanyň bolsa.

Sümsüle şol ýatyşyna-da örän owadan görüňä. Ýüzünden nur, gabaklaryndan mähir dökülýä. Allahyň ýaradan şeýle üýtgeşik gозelliginem adamlaryň häziriň özünde eltäge-de, göwünleri bir ýaly, gara ýere süsdürüp gaýdyberjekdiklerine ynanmak kyn.

Wagt gyssag. Adamlar howlukmaç. Gezeginde garaşyp duranlar bolsa kän. Hernäçe aýrylasyň gelmese-de, merhumyň ýanynda uzak eglenmek bolanok. Diňe: «Razy bol, menem senden razydyryn», diýip, geçibermeli. Menem şeýtdim. Ýöne, yşk ataşyna ýana-ýana garaköýük bolan ýüregiň welin, ojagaz jümle bilen çäklenäýesi gelmedi. Mendenem böküp öňe düşdi-de: «Hoş, meniň elýetmez arzuwym! Maňa öz mährini rowa görmedik, arassa söýgimi äsgermedik, ýekeje gezegem ýüzüme gülüp bakmadyk hökmürowanym...» diýdi. Men oňa usullyk bilen: «Edil beýle diýmelem dälidiň. Dünýä yüz berd-ä, gürleşd-ä» diýdim. Ejiriň agramyny özi çekip ýören garabagryň meň bilen agzyny deňäsem gelmedi.

Biz daş çykdyk. Deregimize başga bir topar girdi.

Merhum öýden çykarylandan soň, gapynyň agzyna bolluk bilen dökülen ürgün ak çägäniň üstünde edilýän dessurlara goşulybilmesem-de, jynaza okalyp, tabyt göterilen wagty, iň ýakyn hossarlaryndan talap edilýän iň soňky «waýyna» welin goşuldym. Tabydyňam yzkam bolsa, bir taý sapyny aljak boldum, ýöne Aman wagtynda aňdy-da, tirsegi bilen böwrüme «hürsekläp» goýberdi.

Başga biri bolsa, çignimden penjeläp bir gyra çekdi. Eliniň ýylysyndan çen tutup, men onuň Şajykdygyny aňdym. Ol agzyny gulagyma golaýladyp: «Göze-başa düşüp ýörme. Özüňem mert bol. Gowus-a öýe git...» diýdi.

O diýenin-ä etmedim. Edibem biljek dälidim. Ýöne, tä öwlüýä baryp, mazardan çykan öl gumuň üstüne emay bilen goýýançalar, tabydyň bir sapyny aljak bolup birsyhly dyrjaşdym gitdim, öwran-öwran gelip ýapyşdym. Amanam gaty erjel ekeni. Eýgertmedi. Näçe gezek topulyp baran bolsam, şonça gezegem tirseginin tersi bilen çem gelen ýerime kakdy durdy.

Topraga duwlanyş hysyrdylaryna gatnaşmaga welin hiç kim päsgel bermedi. Hatda jesedi eline alyp, «kiçi öýüne» salanlaryňam biri özüm boldum. Şojagaz hyzmatlarym üçinem, armanly köňlüm az-kem teselli tapan ýaly boldy. Ýöne, ýüzüni kybla bakdyryp, içinde sag çignine ýatylanlaryndan soň, kiçi jaýynyň agzyny bişen kerpiç bilen beklejek bolanlarynda welin saklanyp bilmedim. Dikligine bir hatar edilip örülip barýan akly-gyzylyja kerpiçjagazlaryň meni Sümsüleden ömürlük aýra saljakdyklaryna kaýyl bolup bilmedim.

Näme edýändigimi özümem bilmezden örboýuma galypdyryn-da, iki elimem dik ýokary serip:

— Ýo-o-ok!.. Beýtmä-äň!.. Ýap-ma-aň!.. Adamlar, bu Sümsüle ahyry-y!.. — diýip, ulyilim bilen gygyrypdyryn-da, «şalkyldap» gaýdypdyryn.

Elbetde, meniň ol edişim ýeke bir türkmençilige däl, külli musulmançylygda, adamzat ähline-de sygýan zat däl. Kim bolsa bolsun, öldümi — ýere duwlaýmaly.

Ýöne, öwlüýä ýaly mukaddes ýerde men ýaly ýarym däli bilen deň bolmajak bolupdyrlarmy, ýa aralaryndan akylyrak biri tapylypdyrmy, eýýämhaçan özüme gelip, gözümi açandygyma garamazdan, maňa eýle-beýle diýibem durmandyrlarda, sessiz-üýnsüz golumdan çekip çukurdan çykarypdyrlar we bir çetde oturdyrlyrlar. Her gapdalymda-da bir dyzmaç pyýadany dik duruzdylar.

Ümezläp duran gözlerime Amanyň käte bir özüme tarap alarylyp seredýäni görüňär, ýöne, o-da sesini çykaranok. Indi hemmeler meni «telbe» hasap etseler gerek, diýip öz ýanymdan oýlanýan.

Sümsüläniň mazarynyň üsti tümmek bolandanam essim aýylyp özümden gidipdirin. Ýöne-de ýatmandyryn-da, kakynypdyryn, urnupdyryn, agzyndan ak köpük saçyp, gysa-gysa dişlerimi döwüpdirin. Şol kesel öň mende ýokdy. Şondan soň welin ömürýoldaş boldy. Henizem aýrylanok. Sähelçe begensem ýa gynansamam gaýtalap dur. Oduň-suwuň başynda maňa ýeke galmak bolanok. Birdenkä tutaýsa dagy gorkaýmaň. Dişimi açjak bolubam azara galmaň. Peýdasy ýokdur. Bir gara der gelenden soň özüm açylyp gidýändirin.

...Näçe wagt urnanymy bilemok, dört-bäş sany adam daşymy gallaşyp durlar. Şajyk eli bir jünňül suwly maňa tarap ýegdekläp gelýä. Kimdir biri: «Bular ýaly «hylytly» adamy muňňaly ýere alyp gaýtmaly däl-ä...» diýip, käýinýä.

Seretsem, jaýlanyş dessurlary tamamlanypdyr-da, adamlar başujuna «jür» dikilen mazaryň daşyna halkalaýyn aýlanyşyp otyrlar. Molla aýat okaýa. Şajyk elindäki demir jünňüli agzyna tutýa. Içirjek bolýa. Galanyny ýüzüme sepýä. Kellämden guýýa. Öňem üsti-başym gum bolansoň, suw köp ýerimi palçyk edýä. Ýüzüm-gözüm görer ýaly bolanok. Men — tüýs men bolýan.

Ellerini ýüzlerine sylmak üçin çommalyşyp oturan gölegçileriňem gözleriniň biri mollada bolsa, biri mende. Bakyşlarynda: «Beýdip özüňe jebir edip ýörmek nämäňe gerekdi» diýen many bar.

Men olara-da düşüňän. Ýöne, düşüňändigimi düşündiribilemok. Özlerinden bilip bolsa düşünenoklar. Düşünjegem bilenoklar. Sebäbi, men Hapby.

Aýat gutardy. Hemmeler owuçlaryny goşalap ýüzlerine syldylar. Kimdir biri merhumyň nähili adamdygyny sorady. Barysy biragyzdan: «Gowy adamdy» diýdiler. «Ýeri, Sümsüläniň nähili adamdygyny soramak nämä gerek diýsene...» diýip, öz-özüm kejkýän.

Şondan soň adamlar gölesi galan sygyr ýaly, gelendäkilerdenem has çaltlyk bilen şäherçä tarap «hasanaklaşyp» ugradylar.

Iki gapdalymdakylaram ilk-ä meni nätjeklerini bilmän ýaýdanyşdylar, soňam äpberdiler-de, bir ujy eýýäm öwlüýäň derwezesine ýeten gölegçileriň yzlaryna düşdüler.

Men golaýda bir ýerde Şajygyň gyzygyn demini duýdum. Ol arkamdan gelip goltugymdan göterdi.

— Tur! Maşyna mün, gideli — diýip, ýuwaşja pyşyrdady. — Aýtdym-a, men saňa, gelme diýdim-ä...

Men garşylyk görkezip başladym.

— Jan agam, şumat maňa degme. Ýerimden gozgama... Äkitme... Eltseňem durman... Barybir gaçyp gaýdaryn... — Ol meni süýrekläp ugrady. Men aýaklarymy ýere diredim. Edil gulluga barýakam ýalbaryşym ýaly, halys ýüregimden syzdyryp: — Ir-u-giç kömek etjek bolsaň, şumat et, jan agam. Degme maňa... Özüňem git! Meni ýeke goý!.. Agşamlyk özüm baraýyn... — diýdim.

Ýa-ha bu gezegem ýagdaýyma düşündi, ýa dözmedi, ýa-da barybir derwezäniňem daşynda duran ulagyna çenli süýrekläp äkidibilmejegine gözi ýetdi, garaz, kemiş-kemiş edip hamsygyp durşuna:

— Ýeri, bolýa, ýöne, agşam gelip, elim çyraly gözlemeli edäýme... — diýdi.

Egnimden ýük aýrylan ýaly, başymdan duman sowlan ýaly boldy. Şajygyň garasy daşlaşdygysaýy janym aram tapmak bilen boldy. Çünki, şol pursat men ömrümde ilkinji gezek Sümsüle bilen ikiçäk galdym. Mundan buýanada men hemişe onuň bilen ikiçäk, bileje bolaryn. Indi meni ondan hiç kim, hatda Mähti mugallymam aýryp bilmez. Men indi oňa hem sakçy, hem müjewür, hem garawul bolaryn. Esasy zadam — hossary bolaryn.

Tutgaý halys ysgynymy alan ekeni, esli wagtlap gozganybam bilmedim. Özümi doly dürsänimden soňam, ellerimi ýere diräp, otyrýerim bilen süýşenekläp, käte emedekläp, mazaryň ýanyna bardym. Yzgar gumuň ysy gelip duran tümmege maňlaýymy goýanymdanam usurgapdyryn.

Şajyk haýyş edip giden bolsa gerek, müjewüriň aram-aram gelip, habar tutup gidýänini bilýän.

Gözýaşymdan ýaňa mazaryň men taý böwri öl-myžžyk bolupdyr. Maňlaýym, burnum bolsa durşuna palçyk.

Şajyga ýalançy bolmazlyk üçin gyzar ikindinler ýerimden turdum. Müjewüre gidip barýanymy aýtdym. Üstünden gülere men ýaly saly gowşagrak adamlary gözläp ýören, agzy parawuzsyzlaryň biriniň: «Bu näme, görden çykdymykan-aý» diýmezi ýaly, ondan bir jüňňül suw alyp ýüzümi ýuwdum. Barybir, üýtgän zad-a bolmady welin, şonda-da üst-başymam kakşydyrdym.

Işigimizdäki daşy demirden kebşirlenip, düşegi ýasy tagtadan goýlan belent hem giň sekiniň gyrasynda aýaklaryny hallanladyp, ýoluma garap oturan Şajyk maňa gözi düşenden:

— Bar, hammama gir-de ýuwun. Eşikleriňi çalşyr. Özüňem gaýdyp görünme şo ýerde. Şu günem düşekdäkileri «wazzygy» sen bolduň. Amanam nätjegini bilenok. Hemmesiniňem gözi mende. Sen dawaý, gowusy, ertir irdenjik öňki işlän ýeriňe bar, seň üçin täzeje maşyn gürleşip goýdum. İşle. Ýogsam düýnki «çykyşyňdan» soň seni «psihuška» ibermekligiň gürrüňini edip ugranlaram yok däl, etrap ýolbaşçylarynyň arasynda. Esasanam demiňden düşüş, biz saňa gyzam taparys, öylendirerisem. Honha, Hally agañ gyzy Tokga dili-agzy yok diýmeseň, başga kemi yok. Mellegem äbäris, özbaşyňa jaýam salyp bereris...

Sesimi çykarman, hammama girdim. Ýuwundym. Çalşyryndym. Ýöne, iýip-içmedim. Işdäm bolmady.

Bar güýjüm iki çetem büzmekli goşa ýassyga ýetdi. Içeri girip, şolaryň birin-ä başyma goýup, beýlekisinem gujagyma alyp ýatypdyryn.

Düşümde ýene-de Sümsüläni görüp ýörün.

...Uç-gyraksyz düşüşň içinde gol-boýna salşyp, gülälekli meýdany gulaçlaşyp ýörüs. Özümizem aýdym aýdýas. Sesimem şeýle bir gowumyşyn, özüm haýran galýan. «Mähti mugallym meni gurnakdan sesim üçin däl-de, hakykatdanam, Sümsüleden gabanyp kowan ekeni» diýip, içimi gepledýän. Aýdymdan soň, gujaklaşyp durýas. Sümsüle tebigatyň ajaýyp manzaryndan gözünü aýrybilmän durşuna: «Bu ýerler gör, nähili owadan... Öňräk gaýtmaly ekenik...» diýýä. Menem: «Howwa, sebäbi bu biziň öz dünýämiz — diýýän. — Şajyk bolsa «kolhozstroý» diýdi, «iş» diýdi, «psihuška» diýdi, biziň bu dünýämizden bihabar, ýok zatlaryň gürrüňini edýä...» diýýän. Birdenem bize ganat çykýa-da, asmana göterilýäs. Galdygymyzsaýam ganatlarymyz ýaýbaňlanyp, asmanyň has çuňluklaryna aralaşýas... Soň bize perişdelerem gelip goşulýalarmyşyn...

...Oýananyma şeýle bir gynandym welin, hiç aýdyp-diýer ýaly däl.

Şonuň üçinem, hamala şol ýere barsam asman merduwany garaşyp duran ýaly, turşum bilen «Kolhozstroýa» däl-de, öwlüýä tarap ylgadym. Barşym ýalam Sümsüläniň mazaryna baş goýdum.

Goýşum ýalam ýene-de şol, öz dünýämiziň bezegi bolan gök asmanymyza, gül-gülälekli zeminimize, Sümsüläme gowuşdym.

Ol akja bulutlaryň arasynda, ak ýüzli, ak perişdäniň sypatynda, akja ganatlaryny kakyp, tans edip ýören ekeni. Gözi düşendenem maňa tarap «şaglap» gaýtdy. Gelip emay bilen gapdalymda gondy. Ganatlaryny açyp gujagyna gysdy. «Geldiňmi-i...» — diýip pyşyrdanda, ýyljak hem ýakymly demi ýüzümi ýelpöp goýberdi. — Bu öten agşamky düşümiziň dowamymy?...» «Howwa... — diýdim. — Ýöne bu düşüş däl. Wysal. Bu mundan buýana hem dowam eder durar. Hiç haçan gutarmaz. Sebäbi, bu biziň öz dünýämiz. Hakyky, baky dünýämiz...»

...Howwa, ýoldaş Mähti mugallym. Ondan indiberin aýra düşmezlik, onuň bilen öz, hususy dünýämiziň içinde hemişelik galmak, ýaşamak üçin, men şondan soň günün-gününe şu ýere gatnap başladym.

Soňabaka müjewür bilenem öwrenişdim. Dostlaşdym. Daşyndan dymma, hyýrsyzrak görünse-de, ol juda polady ýumşak, gowy adam ekeni. Ol indi maňa düşünýän adamlaryň Şajyk bilen Aýtuwakdan soň üçünjisi boldy. Onuň ady Narly. Narly aga. Ol maňa turuwbaşdan akyl berjegem, terbiýelejegem bolmady, eýt-beýt, eýtme ýa beýtme diýip ýüregime-de düşmedi-de, ugruma kowuberdi. «Hä-hümümi» ýetirdi. Gerek ýerinde elmaýyşlyk etdi. Gynanmaly ýerinde gynandy. Käte nebsi agyrdy, garaz, barha meni özüne öwrenişdirdi.

Her gün günortan garbanar ýaly, ýanym bilen ony-muny getirýädim, Narly aga maňa şonam gadagan etdi. «Mende näme bolsa bileje iýerisem, içerisem» diýdi.

Käte gam-gussa batybersem: «Her kimi bir köýe salan Allah» diýipdirler, gaýrat et, ýüregiňe bir zat guýan bolsa, çeker ýaly kuwwatam berer...» diýdi.

Açyk aýtmasa-da, Narly aganyň özüniňem bir wgatlar şolar ýaly güne düşüp gören bolaýmagynyň ahmaldygynam men aradan aýramok.

Elbetde, indi altmyşdan mazaly agan bu kişiniň öz öýem, aýalam, çagalaram bar. Güzeranam ganymat. Belki, şonuň üçindir, men akylmy bilelim bari şu ýerde

görnüp ýör welin, hiç ýerden aýlyk-günlüg-ä alanok. Gelen-giden zyýaratçylaryň goýup gidýän maýda-çüýde pullarynam şol ýygnaşdyryp bir ýere-hä tabşyrya, ýöne, tabşyрмаýanda-da ojagaz pul bilen bir öýüň keşigini çekip bolmajakdygy köre hasa görnüp dur. Şeýle-de bolsa, içni ýakaýyn diýen ýaly, şol ýagdaýdaka-da: «Sen mugt gazanç edýäň...» diýip, o görgülini mahal-mahal şeýle bir silterleýädiler welin, «it görse gözi agarjak» diýenleri bolýa.

Şolar ýalyda men: «Megerem şol adamlaryň edere başga işleri ýok bolsa gerek» diýip, öz ýanymdan oýlanýadym.

Öňi-soňy günümü şu ýerde geçirýändigime görä, ine, özüňizem görüp dursuňyz, häzirem, şol wagtam men Sümsüläniň mazarynam, onuň daş-töwereginem syryp-süpürüp, inňän arassa saklaýadym. Gowy öwrenişenimizden soň Narly aganyňam oduk-buduk işlerine kömekleşip başladym. Şondan soň ol zyýaratçylaryň ýanynda degşip, meni käte-hä «kömekçim», käte-de «orunbasarym» diýip atlandyrmaga başlady.

Şeýle-de bolsa bu ýerde meniň esasy «işim» Sümsüledi. Onuň bilen men şeýle bir ysnyşdym welin, soňabaka asyl gidesimem gelmedi. Şeýdip, gijelerine-de galyp ugradym. Özümem Narly aganyň jaýynda däl-de, Sümsüläniň mazarynyň başynda ýatdym.

Muny hemmedenem beter Şajyk ýokuş gördi. «Sen bizi il masgarasy etdiň» diýip, bir gün-ä hakyt aglady. Her gün agşam ulagy bilen yzymdan gelip alyp gitdi.

— Waý, ne gözel balam Mežnuna döndi, çöldeki boldy, hiý, beýle-de bir zat bolarmy...» — diýip, bu işe ejemem goşuldy.

— Men-ä, Şajyk, şuny hökümete özüm eltip tabşyraýmasam boljak däl öýdýän — diýip, bir görsem kakamam üstüme dyzap dur.

Ýöne, Hudaýyň günü, aýy kân. Bir gün saklasalar, ikinji günü gaçyp gaýdýan. Bolup ýörşüme çydaman, ahyr bir gün Narly aga Şajygy ýanynda oturtdy-da:

— Siz, inim, şuna degmeseňizläň. Şu-da öz erkine edenok şu zatlary. Muňkam bir dert. Özem Allahtarapyn. Şoň garşysyna gitmeseňiz gowy bolaýmasa... — diýdi.

Şajygam böwrüni diňläp oturdy-oturdu-da, ýuwduna-ýuwduna:

— Bolýa, ýaşuly. Ýöne, özüň habardarrak borsuň-da. Nädeli, bizem ynjalybilemzok. Iň ýamanam, ejem bilen kakam ikisi alada edýäler. Onsoňam... Tomsuna bolsa-da, gyşyna bir öýe barsyn. Birden gatap galaýmasyn... — diýdi. Narly aga razylaşdy. Şondan soň Şajyk maňa tarap «hüžžerildi-de», azmly gepledi. — Düşdünmi?..

Men baş atdym. Ýöne, «Narly agañ jaýynda ýatýan» diýen bahana bilen, gyşyna-da öýe barmadym.

Şeýdip, ine, şu ýerde men, Mähti mugallym, on ýyl bari ýatyp-turup ýörün... — diýende, Hapbynyň düýäň hamyndanam galyň ýüzi biliner-bilinmez ynjaý gitdi.

Şol wagt meniň öz ýagdaýymam Hapbynyňkydan gowy däl. Şeýle-de bolsa, men Hapbynyň berip oturan gürrüňleriniň anygyna ýetmelidim. Käbir zatlary entegem, in bolmanda, özüm üçin aýyl-saýyl etmelidim. Iň bärkisi Sümsüläniň mazarynyň gapdalyndaky aýyk ýatan çukuryň nämedigini, näme üçin

gazylandygyny bilmelidim. Çünki, şu ýere gelelim bári ol çukur meniň üçin örän syrly görünýärdi. Şonuň üçinem, ara düşen ýoňsuzja dymyşlykdan peýdalanyp, men Hapba şol soragy berdim.

Megerem ol muňa garaşan bolsa gerek, berjek jogabyna buýsanýan ýaly, petekesini gaýşardyp, göwresinem dikgertdi-de, uly hyruç bilen:

— Ol çukur däl, Mähti mugallym, mazar... — diýdi.

— O nähili mazar? Onuň içi boş ahyry...

— Boşam bolsa mazar şol.

— Kimiň mazary?

— Meň mazarym.

Men garaçynym bilen kejkdim. Hapby dogrudanam akylyndan azaşaýdymyka öýtdüm.

— Sen entek diri ahyry! Hiý, diri adamyňam bir mazary bolarmy?

— Näme diýseňizlän, Mähti mugallym... — diýip, ol göwni bir ýaly gürrüňini dowam etdirdi. — ...Janly tebigatda bolşy ýaly, adamyň ruhy dünýäsem hemişe ösüşde bolýan ekeni. Şoňa görä, Sümsüläniň mazaryny ýassanyp ýatanyma baş ýyl diýlende indi öňküsindenem beter saňnyldawuk bolan kelläme: «Sümsüläniň mazarynyň gapdalyndan şoňa ýanap bir mazar gazmaly, ölýänçäm-ä şoň içinde ýaşaryn, ölenimden soňam, goý, meni şonuň içinde jaýlasynlar...» diýen pikir geldi. Muny men Narly aga bilenem maslahatlaşdym. «Şol gyzyň gapdalynda bir adamlyk ýer bar. Sähel haýal-ýagallyk etdigimem ony biri eýelär. O-da aýal adam, ýa gyz maşgala bolsa-ha ne ýagşy, erkek adam bolup, özem ýaş-ýuş, üstesine-de öýlenmedik bolsa dagy dat günüme! Men oňa döz gelibilmen! Öňkimdenem erbet güne düşerin. Sümsüläni ýene bir gezek elimden aldyran ýaly borun...» diýdim.

Narly aga meni diňläp bolansoň «heh» etdirip, başyny ýaýkady-da, şeý diýdi:

— Şu meselede Hapby jan, men saňa «pylan zat» diýip biljek däl. Sebäbi, seň bu etjek bolýan işiň ilde-günde görüp-eşidilen zat däl. Hökümetiň ýagdaýynam özüň bilýän, öliň-diriň bir garyş ýeriňem hasabyny ýöredip otyr...» — diýdi.

— Bor, Narly aga. Sen: «Beýtme» diýmeseň bolýa. Hökümedem näme diýse görübiris — diýdim-de... — Ol çukura tarap eňegini ülhedi. — ...Ine, şu ýerden «tarpyldaga-da» şu çukury gazdym. Görüp durşuňyz ýaly, hem-ä içine gum syramasyn, hemem görene göz bolup durmasyn, diýip, üstüni çöp-çalam bilen köprüledim. İçine gar-ýagmyryň suwy gitmez ýaly, gyalaryny kenaraladym, jürlewük gazyp, suwy pese akar ýaly etdim. Girip-çykar ýaly bir burçuny boş goýup, içine merduwanjyk söýedim. Köne-küşül keçe, düşek, ýassyjak atdym welin, «şaglap» duran, tomsuna salkyn, gyşyna ýyljak «jaý» boldy.

Şeýdip, men günüň-gününe, gijeden-gije, gyşyn-ýazyn şoňa girdim-çykdyň ýördüm. Käte bir Narly aganyň ýanyna baryp gaýdaýmasam, ýeriň ýüzüne çykamokdym, diýen ýaly. Onuň özi welin, häli-şindi gelip, habar tutup gidýädi. Oduk-buduk getirýädi. Meň degişmeçil daldigimi bilse-de: «Hapby jan, muňa togam çekdiräýmeli ekeniň...» diýýädi. Käte Sümsüle bilen «gepleşip» otyrkam

ütsüme geläýse dagy, «jaýymyň» gyrasynda çommalyp oturyşyna: «Näme, o dünýäniň «soňky habarlaryny diňleýäňmi» diýip, syrtarlyady. Aýdan sözünüň janyma ýakmadygyny bilibem, turup, ötägidibermek bilen bolýady.

Özüm welin özümi iň soňky maksadyna-da ýeten, gelmeli ýerine gelen, dünýede iň bagtly adam hasap edýädim. Şeýle-de bolsa, «bagtyň çägi ýok» diýlişi ýaly, bir gün kelläme özümi ondanam has bagtly eder ýaly, ýene bir pikir geldi. Ýagny: «Uly jaýymyň» Sümsüle tarapky böwründen «kiçi jaýymam» gazaga-da, oňa has golaýlaşmaly. Şonda men onuň bilen edil, bir düşekde egin deňläp, bir ýassykda başlaşyp ýatan ýaly borun...»

Ýöne, o pikirimi Narly aga duýdurmakdan welin, şol gezeklikçe saklandym. Çekindim. Bir göwün alyşýanym-a şol, ondanam iň soňkusyny eşidäýmäýin, diýdim. Iň bolmanda soňky pursata çenli gaýra goýdum.

Ýöne, doga kembagt bolsaň bolmajak ekeni, Mähti mugallym. Özi aýlanmasa, pelegiň çarhyny eliň bilen aýlap bolmaýan ekeni. Nädip ýeteni, kimden ýeteni belli däl, kiçi öý-ä beýle-de dursun, adamlar maňa öňküje çukurymam, şojagaz döwranyamam, şojagaz bagtymam köp gördüler. Birnäçe ýyl bári, bir uýj mahal-mahal gulagyma degip-gidip duran «myş-myşly» gürrüňler ahyry çyn bolup çykdy. Meniň gazan çukurymyňam, özümiňem, dabaramyz dag aşdy. Etrap häkimine, hukuk goraýjy edaralara çenli baryp ýetdi. Narly aganyň eden ätiýajy, Şajygyň birwagtlarky, «psihuška» babatdaky eden duýduryşy dogry, meniň: şolaryň başga edere işleri ýok öýdýän, diýip aýdan çaklamamam çyn bolup çykdy.

Çünki, olar ýeke bir özlerine habar ýetendigi bilenem oňmadylar-da, gezek-gezeginde üstümde döwnäp, çöwjeşip başladylar.

Elbetde, «öňürti sen başla» diýendirler-dä, öňi bilen gelip üstüme erinenem birküç ýyllykda halys başga adam tapylmansoň, etrabyň ymamlygyna saýlanan, ömrüni arak içip, märekäni bulap geçiren, Gaýyp sama boldy.

Ol bir gün guşluk wagtlyry özüniň ir zamanlarda «lotoreýasyna» düşen gökje «Zaporožesini» «tarladyp» geldi-de, hamala sag adam bilen gürleşýän ýaly, gollaryny galgadyp, agzyndan tüýkülik syçradyp, üstüme «herrelmäge» başlady.

— E-eý, sen-e-eý, gowuja bol-e-eý!.. Içinde janyň bar, ölendigiň barada dogtordan resmi hatyň ýok, utanaňokmy görde ýaşap ýörmäge? Ýa hossarlaryň barysyny basdyrtjak bolýaňmy? Dälihana düşjek bolýaňmy? Ýa-da ine, mana, aýdaly, nesibäň işläp, birdenkä öläýen halatyňda il deňinde, adam şekilli jaýlanmak hukugyňdan mahrum boljak bolýaňmy? Seň mynyň jenaýat. Döwlet kanunçylyklarynyň gödek bozulmasy! Ýoýulmasy! — Ol gitdigiçe bat aldy. Ulagyny öçürmändigini üçin tutuş öwlüýä aý tüsse gaplandy-da, öz tüssesine özi boglup, üsgürmäge başlady. — E-eý... Onsoňam-e-eý... Üh-he, üh-he-e... O bar-a, sen bar-a... Kh-he... Khm-khm!.. Sen... Onsoňam, sen bilýäňmi, çto öwlüýäň şu çäginde seň hiläň yokdugyny. Dogtordan «ölüm haty» getiräýeniňde-de seni şu ýerde jaýlamaýalar! Sebäbi seň obaň ýeri öwlüýäň o çetinde... I-i-i... E-e-e... Näme, ýurt eýesizdir öýtdüňmi? Görköwdi ýaly açyk mazara girip-çykyp, teretorial düzgüni bozarça sen kim bolupsyň?.. Ýa özüňe Görogly diýdirjek bolýaňmy... — diýibem sözünü soňlady. — tak çto, marş, häziriň özünde şu ýerden!Göter, gülberiňi!..

— Agam, «kim bolupsyň» diýeriň ýaly, men bu bolup ýörşümi özüme dereje saýamok ýa häkim bolandyryn öýdemok, ýöne nädeýin, Barhuda boýnuma goýupdyr, menem çekip ýörün. Şu günümem köp görýän bolsaňyz, kada-kanunam gabryň içinden gözleýn bolsaňyz... men-ä bilmedim-ow... — diýip, sakawlap başladym welin, menden dagam gaýtargy eşidenine namys etdimi, ýa ejizläp duranyma ekezlendimi, täzedan öň alyp başlady.

— Gep nokatlama! Diwanasyrama!.. «Mynny-mynnyňy» az et! Düzgüni bozanyň sag bolsa türmä, däl bolsa dälhana iberilýänini bileňokmy? Bildireýinmi ýa?.. Hä? Hüm?.. Üh-he... kh-he... Bildirmelimi? Äkideýinmi? Dykaýynmy eltip şolaň birine?.. Haýsyna gitjek?.. Ýa düşdüňmi diýlenlere?Dawaý, onda göm onyňy, öz gömmäjegiňe gömmänkäler. Özüňem öýüne git! Işe gir! Pişe edin. Döwletde «däli» ýa «diwana» diýen wezipe ýok. A to, daşary ýurtlularyň biri ýadygärligi görmäge gelende suratyňy alar-da: «Ynha, türkmenler nirede ýaşaýalar» diýip, dünýä ýaýradar.

Gaty düýpden gozgalan bor-a çemeli, meniň meseläm Gaýyp samanyň ojagaz abaý-syýasaty bilen dagy tamamlanmady.

Uly bir jenaýatyň üstüni açan ýaly, şondan soň kanuny goraýjy edaralaryň işgärlerem bir çozandyrlar-ow üstüme, baý-ba-a...

Gaýyp samanyň gelip-giden gününüň ertes-ä: häkimlikdendiris, diýşip, birmeňzeş geýnen, goltuklary goňur päpkeli, iki sany ýülmek, ýaş oglan geldi. Münüp gelen «lökgelelerinden» düşüşleri ýaly, tumşuklaryny dik ýokary tutuşyp bir zatlar diýişdirdiler-de, «mün, maşyna» diýen manyda elleri bilen yşarat etdiler. Münmejek boldum welin, «kömekleşdiler».

Şäherçä ýetiberenimizde olaryň biri sürüjiniň gapdalynda oturana bakyp: «Bu durşuna-ha o ýere eltip bolmaz muny...» diýdi. O-da sürüjä tarap egildi-de, gulagyna bir zatlar diýdi. Sürüji baş atdy-da, ruly göni biziň öýümize tarap öwürdi.

Ejem tamyň kölegesinde çay içip oturan ekeni. Meni görüp aglady. Bir zatlar diýdi. Şol wagt kakamam öýden çykdy. Bir maňa, birem ejeme tarap gaharly seretdi-de:

— Goý, aglama, Mamyş. Özünden görsün... — diýdi-de, ýene-de yzyna girip gitdi.

Ejem «hyk-çok» ýerinden turdy-da, oglanlaryň ýanyna bardy. Meni nirä äkidip barýandyklaryny sorady.

— Gorkma, daýza, biz muňa iş tapyp bermekçi bolýas — diýdiler.

— Gaýrat ediň, jan oşşular, şeýdip, şunam bir sana goşuň — diýip, ejem entegem hamsygyp durşuna aýtdy.

Gepiň gysgasy, men öýde hammama düşmeli, eşiklerimi çalyşmaly boldum. Soň olar meni häkimlige äkitdiler. Özleri dälizde galyp, meni häkimiň ýanyna saldylar.

Häkimi meniň birinji görşüm. Ýöne, onuň şondan üç ýyl ozal bir ýerlerden getirilip ýolbaşçy bellendigini welin bilýän. Garaýagyz, goýurakyrak, şol bolşy bilenem gözi göm-gök, orta ýaşdan geçiberen, bir tarapyndan seretseň-ä çakan, beýleki tarapyndan seretseňem sakarrak görünýän kişi — elbetde, düzgün şeýledir-dä — meni ýerinden ör turup garşylady. Stolunyň aňyrsyndan çykyp gelip görüşi.

Ýylgyrdy. Gaýyp sama ýaly gaharam etmedi, häлки ýigitler ýaly ulumsyramadam-da:

— Halyň niçik, Hapby... — diýip, mylaýym gürlledi.

— Allaha şükür... — diýdim.

Ol «bular ýaly ýerde olar ýaly sözler aýtma» diýýän dek gözlerini «elek-çelek» edip, jaýyň içine aýlady. Soňam birmeýdan meni synlap oturansoň:

— Sen däl-ä däl... — diýip, näme üçindir howsalaly gürlledi. — Diwana-da däl... Sag... Dogrumy?... — Men başymy atdym. Häkim şol bir terzde sözünü dowam etdirdi. — Sen, inim, özüňem horlap ýörme, bizem gepe goýma, il içinde özüň bilýän, her hili adam ba. Biri dost bolsa, biri duşman. Biri saňa ýamanlyk etjek, başga biri seň üstüň bilen maňa ýamanlyk etjek, garaz... Häzirki ýagdaýam-a görüp dursuň... Bar zat bulaşyp barýa. Ýogsam biz seň näme edip ýöreniňi bilmän duramzok, ýagdaýlaryňa-da düşünýäs... Durmuşda herki zadyň bolýanynam bilýäs. Hökümet işgärlerem asmandan gaçanoklar, olaram adam çagasy. Ýöne, nätjek, bir işi ynandylarmy, sen şony syýasata görä alyp barmaly, talaby berjaý etmeli. Şoň üçin senem biziň ýagdaýymyza düşün. Gürrüň has ýokarylyk ýetse, buýruk şol ýerlerden gelse, seni bizem gorap bilmeris. Gowusy iki günüň içinde gazan çukuryň-a bir göm, soňam gel şu ýerde, men saňa göwün söýen işiňi tapyp bereýin.

— Şu wagtkymdan başga başaryňan işim yok, agam, meň...

— Eşidişime görä, seň sürüjilik şahadatnamaň barmyşyn.

— Aý... Meň sürüji bolasym gelenok, agam. Onsoňam... Ýagdaýymam... Özümem ýarawsyzragam... O-da bir howply kâr bolansoň...

Häkim ýüzüniň ugruna gürrüniň äheñini üýtgetdi.

— Onda biz seni Aşgabada äkidip «analiz» etdirmeli borus.

— Psihuşkadamy?

— Hüm-m... Eger-de olar seň hakykatdan-da sag dældigiňi subut etseler, onda tä sagalýançaň, şolaryň garamagynda galmaly borsuň. Sebäbi, jemgyýetiň sagdyn bolmagy üçin göreşmek biziň borjumyz. Ýöne... kakaňam bir etrapda sylanýan adam ekeni, agaňam bir gyz ýaly gylykly ýigit, şoň üçinem biz saňa kömek etjek bolýas. Meseläni hiç ýere çykarman, öz aramyzda çözjek bolýas... Çünki, köpleriň aýdyşy ýaly, seň jemgyýete zyýanlykly adam dældigiň görnüp dur.

— Kömek edesiňiz gelýän bolsa, agam, maňa degmäň... Ozalam şo güne men ölüpler ýetdim. Indi bir meni ondan aýra salmaň...

Häkim:

— Beh... — diýdi-de, aşak bakyp başyny ýaýkady. Soňam ýüzüme çişerilip, garaçyny bilen: — Kä sözleriň-ä sag adamyňky ýaly... Birdenem ýaňkyň ýaly çaymaklap otyrsyň... Biz-ä düşünmedik. Seň ýaly ölmezinden öň özüne mazar gazyp, tümmege ýapyşyp ýatan adamy biz-ä göremsok.

— Men şol tümmeksiz oňubilemok, agam... — diýip, gözlerimden yaş döküp ugradymam welin, häkimiň garaýagyz ýüzünden alaburugsy bolup, çal tüsse göterilen ýaly boldy. Näme diýjegini, näme etjegini bilmän kyn güne düşdi. Aljyrady. Men gelşiksiz hereket edýändigimem duýmazdan ýerimden turdum-da, üstüne abanybraga-da:

— Nirä iberseñizem, eger-de atuw beräýmeseler, boşap gelen günüm ýene şo ýere bararyn. Gömdürseñizem ýene şo çukury gazaryn. Şo ýeri men hiç kime bermen. Gelyänçäm birini jaýlaýsalaram çykaryp, ýerine özüm girerin. Sebäbi, meniň üçin şu dünýäde şondan başga ýer-ýurt, menzil-mekan, maksat, arzuw, isleg, höwes yok... — diýdim.

Üstüne gözýaşymy sepeläp, agzymdan ot saçyp durşumy görüp, häkimiň tas, özem aglapdy.

Umuman, ol ýürekdeş adam ekeni. Adatça olar ýaly adamlar ýolbaşçy işlere çekilmeýäler. Oňa olaryň özlerem gaty bir döwtalap bolup duranoklar. Bir söý bilen geçäýenlerinde-de, ony ol ýerde uzak saklamaýalar. Sebäbi, has ýokarrakda oturanlar halkyň agysyny aglaýan ýolbaşçylary halamaýalar.

Ol ýaşulynyňam şol wezipä nädip ýetenini bilemok, ýöne, o bolşy bilen ony ol ýerde uzak oturtmajakdyklaryny welin aňdym.

İki ýyl geçip-geçmänkä, bu hakykatdanam şeýle boldy.

Şol gezek welin, ol maňa başga näme diýjegini bilmän, bir nokada seredip ep-esli oturdy-da, goňşy otaglaryň birine jaň edip, hälki meni getiren oganlary çagyrdy. Olaryň ýüzüne dikanlap seredende buldurap duran gözlerinde hakykatdanam ýaş görüldi.

— Öňürti Ýazdurdy aga bir görkeziň myny. Barlap bize bir «zakulçinnijik» ýazyp bersin. Näme diýýä, göreli. Birdenkä, nähak ýere köýüp gidibermesin bi bende.

Çykdyk. Hälki ýigitler meni öýe eltdiler-de, ertir erden yzymdan gelip, Ýazdurdy aganyň ýanyna alyp gitjekdiklerini aýtdylar.

Ýöne, ertesi näme üçindir olar däl-de, polisiýanyň işgärleri geldiler. «Seni başlyk çagyrya» diýdiler.

Polisiýanyň naçalnigi meniň synpdaşymdy. Unwersititiň hukuk bölümini gutaryp gelipdi. Garny pökgüje, ýüzi dolmuş, degişgen, bir gepläp, iki gülüp, her sözünde «jykyr-jykyr» edip ýören ýigit. O-da öz wagtynda Sümsüleden tamakin bolup, ýöne, onuň «on ýyllyk şertine» kaýyl bolman, oýundan çykanlaryň biri. Durmuşdan utulmagy, wagt ýitirmegi halanok. Her zadyň özi üçin bähbitli tarapyny aramany gowy görýä. Eger-de naçalnik bolmadyk bolsa, polisiýada bir günem işlemejekdigini açyk aýdýa. Edebiýaty gowy görýä. Käte bir goşgujyk ýazaýmasam yok däl. Ady Baýram.

O-da häkim ýaly, maňa gözi düşenden ýerinden turup, ýylgyryp gelşine dostlarça salamlaşdy. Elleşdi. Oturmaga ýer görkezensoň özem ýerine geçip oturdy.

— Be-e, Hapby, sen gaty uzakçyl ekeniň-aý... — diýip, şo-ol, birwagtkylary ýaly hezil edip güldi. — Biz dagy o zatlary bir wagtlar ýadymyzdan çykardyk welin, sen henizem gidişip ýörsüň-aý... Maladis-aý... — Ol birdenkä gülküsini kesdi-de, gyzaryp, aşak bakdy. — Onda-da gidenden soň... Diýmek, onda seňki dogrudanam ýürekden bolmaly. Myllyk diýibem, Lellik diýibem biz saňa ýalňyş at dakypdyrys. Sen olaryň hiç haýsam däl-de, Mežnun ekeniň. Seň şu bolup ýörşüňi eşidäge-de, kimdir biri kitap ýazaýsa dagy erte biziň barymyzdan meşhur borsuň...

— Baýram ýüzüme seredip uludan demini aldy. — Arman seňki birtaraplaýyn boldy-da...

— Howwa, dogry aýdýaň, meňki birtaraplaýyn boldy — diýdim. — Ýöne, başga diýjek zadyň bolmasa sen meni goýber... Barmaly ýerime baraýyn...

— Men-ä goýbärim welin, barybir seni ýene-de alyp gaýdarlar. Indi sen ol ýerde ynjaltnmazlar. Nireden çykýanyny, kimiň nirä ýetirýänini bilemok, ýöne, göwnüme bolmasa seň gürrüňiň ula ýazyp barýan ýaly. Häzirlilikçe seni goýbereýin. «Gürrüňçilik geçirdilermi» diýseler: «Howwa» diýersiň. Düşdünmi — diýdi. Sürüji çagyrdy. — Bar şuny öýlerine eltip gaýt.

Onuň sürüjisi meni hiç ýere-de äkitmeli bolmady. Entek ugramankak düýnki ikisi ýene-de şol «lökgelelerinde» «wazyrdaşyp» geldiler-de, gabat garşymyza saklandylar. Edil ötünç-ä soramadylar welin, irden başga bir iş bilen başga bir ýere gitmeli bolandyklaryny aýdyp «hoňňuldaşdylar». Bu ýere näme üçin alnyp gaýdylandygym bilen gyzyklandylar. Menem Baýramyň tabşyryşy ýaly edip aýtdym.

Şondan soň olar meni hakykatdanam Ýazdurdy aganyň ýanyna alyp gitdiler.

Ýazdurdy aga ömrüni, hatda pensiýä çykandan soňam Aşgabadýň dälhanasynda işläp geçiren, baş-üç ýyllykda-da şu ýere — kiçi watanyna dolanyp gelip, boş ýatmazlyk üçin etrap hassahanasynyň «nerwi keselleri» bölümünde işläp ýören, daşyndan diýseň sagdyn, öz ýaşyna görä kän ýaş görünýän mylakatly ýaşuly.

Ol meni ýerli hassahananyň mümkinçiliklerine görä, hususan-da öz iş tejribesine daýanyp dürli barlaglardan geçirdi. Ikiçäk oturyp, sorag-jogabam alyşdy. Bellikler edişdirdi. Agaç çekiç bilen dyzyna kakdy. Dik durzup, ellerimem gapdala uzatdyrды-da: «gözleriňi ýum» diýdi. Ähli barlaglaryny tamam edeninden soňam özüme-de, meni elten ýigitlere-de belli bir zat aýtman: «Gidiberiň, boldy» diýdi.

Soň ol kim bilen gürlleşdi, kime näme diýdi, hata näme ýazdy, ony men bilemok, ýöne, şondan soň meniň adymy tutan bolmady. Elbetde, bu häkimiňem, Baýramyňam, Ýazdurdy aganyňam meseläni ýerinde çözüp, maňa ýagşylyk etdikleridi, kakamyňam, Şajygyňam göwünlerini gördükleridi. Ýöne, esasy zat — şol wagt ýurtda aýanlyk, aç-açanlyk, ýagny, «üýtgedip gurmak» syýasaty uly depgin bilen dowam edýädi. Wakalaryň içinde bolmasamam, bolup geçýän zatlaryň aglabasyna düşünmesemem, köp zatlaryň, esasanam syýasatyň üýtgeýändigini, köp zatlara başgaça çemeleşip ugrandyklaryny aňýadym, daş gulakdanam bolsa eşidýädim.

Meniň meseläme ana, şol zatlaryň täsir eden bolmagam ahmal.

Ýöne, Sümsüläniň obadaşlary, has beterem ýakyn garyndaşlary «mazarymy» elimden aljak bolşup kän dyrjaşdylar. Bermedim. Halys sünnüberselerem içine girdim-de, iki dyzymy gujaklap düýrmek boldum ýatyberdim. Ahyram Narly aga şol obaň ekabyrlary bilen gürlleşdi. «Hudaýyň ýeri gutaran ýaly, bir daban ýeriň üstünde beýdişip ýörmeseňizläň» diýdi. — Hapby, hakykatdanam akylyna zeper ýeten adamlaryň edişi ýaly, eginlerini ýygryp gelşiksiz güldi. Daş-töweregine elini

áylady. — Ine, indem ýaňky áydyşym ýaly, ýoldaş Mähti mugallym, on ýyldyr, men şu ýerde.

— Soň azar bermedilermi?

— Ýok. Azar bermediler. Soň, ondan-mundan eşidişime görä, Ýazdurdy aga häkimlige-de, beýleki guramalara-da: «Käbir gysarmalar bar, ýöne, jemgyýet üçin howply däl. Öwlüýä-de gadymy medisina boýunça şolar ýaly näsaglaryň bejerilýän ýeri hasap edilýär» diýen manyda bir hatjagaz beräýipdir öýdýän.

Şondan soň men şo-ol, arasy kesilen «kiçi öýli» meseläme dolanyp geldim. Gazdymam. Özümem bu gezek hatda Narly aga bilenem maslahatlaşdym. «Öz öýüm, öz mazarym, nädenimde näme» diýdim. Onsoňam, käte bir gabat gelen ýerinde gözünü alardaýmasa, Amanam indi maňa eýle-beýle diýenokdy. Özümiziňkilerem menden ellerini ymykly ýuwaýana meňzeýädiler. Şonuň üçinem, ol wagt men erkindim. Azatdym. Etrap boýunça iň bir bagtly adamdym. Gorbaçýowyň beren demokratiýasyndan SSSR boýunça diňe men doly suratda peýdalanýadym.

«Kiçi jaýy» gazan günüm hiç kim, hatda Narly aga-da görünmedi. Ertesi onuň içinde ýatyp görmekligi ýüregime düwdüm. Howply ýeri — ýüzüni aňry edip, onda-da ýanyn ýatmaly. Bir içine sokanlaryndan soň gymyldamaga maý bolmajakdygam görnüp dur. Giňliginem, kada boýunça, bir daban edip gazdym. O-da öz dabany bilen. Şeýle-de bolsa men ýüregime düwen zadymy edip görmelidim.

Gün agdam welin «kiçi öýüň» agzynda arkan ýatdym-da, kebzelerim, aýaklarym bilen däbşenekläp, içine tarap süýşenekledim. Ýüzüm Sümsülä tarap bolansoň, burnum baryp diwara direldi-de, gysylp, dem almamy kynlaşdyrды. Hopukdym. Üstüme demigip öläýmek howpy abandy. Yzyma çykara bolsa mümkinçilik ýok. Gollarym iki tarapdanam berk gysylgy. Şol ýatyşyňa meniň Sümsülä gaty basym gowşaymagym ahmaldy. Ýöne, jan süýji, ýalançam bir gyzykly dünýä, gidesiň gelenok, ýene-de şo-ol düşümdäki gorky gaýtalandy. Janhowluma gygyryp başladym. Ýöne, sesimi kimdir biriniň eşitjekdigine welin ynamym ýok. Çünki, ol agzymdan çykyşy ýaly «kiçi öýüň» öl diwarlaryna siňip gidýä, hatda çukuryň içine-de doly ýaýrap ýetişenok. Eger-de Narly aga öz ýerinde bolup, o-da tötänden eşidäýmese, şol wagt öwlüýäniň içinde-hä janly-jemende bolmaly däl.

Eger-de şol ýagdaý sähelçe dowam eden bolsady, onda, öz-özümden howpurgap, ýüregimiň ýarylaýmagam ahmaldy. Çünki, şol wagt men jaýlanyp gidilenden soň direlen adamyň ýagdaýyna düşüpdim.

Bolsa-da Narly aga ýerinde ekeni. Eşidipdir. Gelenini, böküp çukuryň içine girenimi, köneje pili bilen gyralaryny opuryşdyryp, meni «kiçi jaýdan» çykaranyň bilýän.

Mazaly özümi dürsänimden soň, ýöne, entek ikimizem çukuryň içinde otyrkak ol maňa:

— Seň ölesiň-ä gelenok, inim, özüň welin hemişe soň höwesinde — diýdi.

— Eýesiniň alaryna garaşybereniňde bolanokmy?

— Men öljek bolamok, Narly aga, Sümsülä golaýlaşjak boldum.

— Häý, senem-ä...

— Çukurdan bir çykaly, Narly aga. Ýagty — ýalançyny bir göreli.

Özüm üçin gazan gabrymyň «kiçi jaýyna» girmeklige bolan synanyşygymyň birinji gezegi şeýdip şowsuz tamamlandy.

7. SÜMSÜLE — 2

...Soňky sözlerinden soň damagy dolan Hapby ýerinden turdy-da, üsti-başyny kakysdyrды.

— Ýörün, Mähti mugallym, ýaňkyja ýerimize baraly. Gürrüňimizi şol ýerde dowam etdiris. Siziň entegem eşitmeli, bilmeli zatlaryňyz kän. Jogap okamaly zatlaryňyzyň-a ondanam köp bolaýmagam ahmal.

Şeýdip, ol ýene-de hasasyny käte hümmet hökmünde, käte biline söýget hökmünde ulanyp, käbiri köne, käbirleri täze, has köneräkleri bolsa çöküşip giden ululy-kiçili, atly hem atsyz, soňky döwürlerde ýoň bolşy ýaly käbirleriniň daşyna demir gözenek aýlanan, hatda çaklaňjakümmetjik galdyrylan sansyz mazarlaryň arasy bilen arkan-ýüzin gaýşyp, käte abşanaklap, käte maýtyklap ugrady. Agyr ýatlamalar onuň ozaldanam ýarysy diri, ýarysy mazarda ýatan göwresiniň barja ysgynynam alaýana meňzeýä.

Daşyndan seredip, onuň hakykatdan-da, ýaňky, öz beren gürrüňleriniň gahrymanydygyna, şol adamyň söýgi sebäpli şonça muşakgatlyklary başyndan geçirendigine, çekip-çydandygyna ynanar ýaly däl.

Howwa, ol gidip barýa. Menem onuň yzy bilen barýan. Ol-a edil, ýap-ýaňyja höküm çykaran adyl kaza, men bolsam iň ýokary jeza höküm edilip, indem dar teýine alnyp barylýan günäkäre meňzeýän. Ýöne, ol meniň günämiň entegem birneme artaýmagynyň ahmaldygynam aýtdy. Diýmek, jezanyňam güýçlendirilämegi daş däl bolmaly.

Müjewüriň jaýyna baryp, ykbaly keç bendäniň takdyryna meňzäp duran çalamydar sekiniň üstüne münmezinden burun, Hapby bir zady ýadyma salmakçy bolýan ýaly, iki-baka ýaýkanjyrap, ýaýdanjyrap kän durdy, aýalaryny «pat-pat» etdirip balagynyň-a gapdal, köýneginiňem alynky jübülerine kakdy, birdenem: «Oh!» etdirdi-de, jaýyň içine sümlüp gitdi. Eglenmänem çykdy. Agramyny ölçeýän ýaly, daşy gök, içi on iki tagta kagyzly, giň çyzykly okuwçy depderini elinde sallarlap durşuna:

— Başga ýerlerde nähilidigin-ä bilemok, Mähti mugallym, ýöne, biziň etrabyň düzgünine görä, kyrky sowlan gününüň ertesi ähli dogan-garyndaşlary bolup, — ýöne, esasan aýallar — saçakly-sypraly merhumyň üstüne gidýäler. Şol gün Sümsüläniňkilerem şu ýere geldiler. Hamala bar zada men günäkär ýaly, olaryň Aýtuwakdan öňnesiniň ýüzünde-gözünde maňa bolan ýigrenç, gahar-gazap görünýädi. Emma men olaryň bu boluşlaryna üns bermedim. Bir gyra çekildim-de, çommaldym oturyberdim.

Getiren zatlaryndan garbanyşyp, mazaryň başynda aýat okanlaryndan soň, olar başly-barat turmak, gitmek bilen boldular.

— O bendä-de duz dadyrallyň, goý, degsin etsin... — diýip, Aýtuwak aşak bakyp maňa tarap gaýtdy. Ýanyma geldi. Iki eplenen çapadyny elime tutduryp ýuwaşja gepledi. — Biz öwlüýäden saýlanýançak gatyny açma... — diýibem, aýallaryň yzyndan ýetmek üçin gaty-gaty ýöräp gitdi. — Hapby henizem daşy ýagjaryp duran depderi elinde galgatdy. — Gatlamanyň içinden bolsa ine, şu çykdy. Aýtuwagam munuň edil maňa degişli dældigin-ä bilipdir, kime degişlidiginem bilen bolmaly, ýöne, öýünde saklamaga çekinip, dagy kime berjeginem bilmän, zyňmaga-da dözmän, indi iň soňky eýesimi, hossarymy hökmünde maňa getiren bolmaly. — Mäh, Mähti mugallym, salgysam ýok, gowuşmaly adamyň adam ýok, ýöne, barybir bu size degişli... Men muny siziň üçin sakladym. Iru-giç geljegiňizi bolsa bilýädim. Ine, siz hakykatdanam geldiňiz. Giç geldiňiz welin, geldiňiz...

...Depderi maňa berenden soň Hapbynyň özem sekä çykdy-da, hatyň maňa etjek täsirini ýüzümden aňmakçy bolýan ýaly, ýene-de ýassygyň birini bagryna basyp, çat maňlaýymda gysardy. Ýüzüme jüýjerildi. Wagty bilenem gözünü ýüzümden aýyrmady. Bu maňa ýakmady. Bolup ýatyşyny inim söýmedi. Şeýle-de bolsa, sesimi çykarmadym. Bir oturyşymy üýtgetmän depderi açdym. Okap başladym. Ol:

«...Men bilýän, bu hat saňa gowuşmaz. Şonuň üçinem, sen muny hiç haçan okamarsyň — diýen ýaly umytsyz sözler bilen başlanýan ekeni. — «Olar ýaly bolsa ýazmak nämä gerek boldy» diýip, soramagyň mümkin. Dogry, ýazmanam bilerdim, ýöne, uzak ýola ugramazdan öňürti içimi egisäýeýin, ýükümi ýeňledäýeýin, diýdim.

Allaham, il-günem şaýatdyr, men garaşdym. Ýöne, saňa däl-de, saňa beren sözümiň üstünde durmak üçin, her hili ýagdaýda-da, wadaňa wepaly bolup bolýandygyny subut etmek üçin, Hudaýyň haky üçin garaşdym. Galyberse-de Aýbaharyň: «Sen garaş. Ol hökman geler, sebäbi ol seniň üçin meni taşlap gitdi, talagymy berdi» diýen sözi üçin garaşdym. Her geleninde, hernäçe gaýtawul berenem bolsam, «gelme, meni unut» diýenem bolsam, haýsydyr bir inçe umyt bilen men saňa garaşdym. Sebäbi, şonça gezek: «Gelme» diýip «käkeledigim»: «Gelgin, men sensiz oňup bilmen» diýdigimdi ahyry. Edil iki agyz sözüň üçin ömürlük gaýyp bolarsyň öýtmändigim. Gellersiň, ýalbararsyň, öýkämi ýazarsyň, Aýbahar bilen bolan «nikaly», «talakly» meseläňizi aýdyňlaşdyrarsyň, subut edersiň öýdүpdim. Emma ol tamam çykady. Sen agyr synagdan geçip bilmediň. Oň ýeke meniň üstümden ätlän bolsaň, Aýbahar ikimiziň üstümüzden ätläp, okan ýerinde indi üçünji biri bilenem ýaşaşyp ýörendigiň, hatda Aýbaharyňky ýaly raýatlyk nikasy bilen däl-de, ZAGS arkaly ýazlyşandygyňyzam men daş gulakdam eşitdim. Emma men şonda-da garaşdym. Ýöne, ýene-de seniň üçin däl-de, garaşyp bolýandygyny subut etmek üçin garaşdym. Onam kimdir birine däl-de, saý-sebäp bilen haçanam bolsa geläýeniňde-de, seniň hut özüňe subut etmek üçin, biwepalygyň ýüzüňe basmak üçin garaşdym. Eden işiňe puşman edeniňi, ýalňyşyňa düşündigiňi gözüm bilen görmek üçin garaşdym. Eger-de sen ýurtdan çykyp gitmäge derek, gelniň bilen adam şekilli nikaňy bozup gelenem bolsaň, men seni kabul ederdim. Emma, sen onam etmediň. Ýöne gün köp, aý köp, ýyl köp,

wagtyň geçmegi bilen men ejizledim. Aýralyga şondan artyk döz gelibilmedim. Garaşmanyňam, göwnüňi aldamanyňam çeni bar ekeni. Men indi hüýr gyzlaryň hataryna geçdim. Garradym. Indiden soň men kimiň öňünde, nämäni subut edeýin? Boý halyňa iki aýally birine garaşyp ömrüňi ötürip bolýandygynymy? Telpegi agan üçinem özüňi pida edip bolýandygynymy? Ine, indi seredip otyryn welin, men hut şeýle hem edipdirin. Ýalňyşypdyryn. Onda-da bijaý ýalňyşypdyryn. Halys bolmajagyna göz ýetireniňden soň, panynyň ýüzüne tüýküräge-de, bakyýa bakan göç uraýanyňdan ýagşysy ýok bolaýmasa diýen pikire geldim. Çünki, binamyslyk edip gezip ýörseň, adam pahyr ýene bir gezek şeýtanyň ugruna gitmegiň we seniň ýaly wadaňdan dänmegiň mümkin. Men ýöne hiç haçan, hiç kime syr bildirmedim. Içime saldym. Bu bolsa meni içgussa etdi. Düşege ýykdy. Soňabaka-ha özümiň ýerdedigimi ýa gökdedigimi, ölüdigimi ýa diridigimem bilip bilmedim. Halys egbarladym. Şondan soň-a asla seniň gelmezligiňi, görünmezligiňi isledim. Sebäbi, meni şol halda görmegiňi islemedim.

Men elbetde, garaşanymy minnet edemok. Ol meniň borjumdy, men şony berjaýam etdim, ýöne, berjaý edilen her bir işiň öz netijesi bolmaly. Meniň ömrüm bolsa şonsuz geçdi. Bakjam bagbansyz gurady. Güllerim suwsuz soldy. Baharym sowuldy. Gül ömrümi hazan urdy, mizan çaldy. Miwesiz agaja, hasylsyz daragta öwrüldim. Indi men kime gerek? Nämä gerek? Wepalylygyň nusgasyny görkezjek bolup gazanan zadym näme?

Gury geçen günlerim, boş geçen gijelerim, umuman, köýen ömrüm, tebigatyň öňündäki bergi-borçlarymy berjaý edip bilmändigim üçin kim günäkär? Özümmi? Senmi? Ýa başga birimi? Şeýle bolsa, onda ol kim? Kim bolaýanlygynda-da, kindigi bilnip jezalandyrylaýanda-da netije bolarmy? Ýok! Bolmaz! Şundan soň sen bir ýerden gara beräýeniňde-de ikimiz üçin-ä peýdasy ýok.

Şeýle-de bolsa, men seniň meni gözläp, özüm gidenimden soňam bolsa gelmegiňi isleýän. Goý, iller takat edip garaşybilsen garaşylýan adamyň iru-giç gelýändigini, garaşmaklygyň netijesiz dældigini bilsinler. Garaşmaklygyň mukaddesdigine ynansynlar. Şol düşüňjeden goý, hiç kimiň göwni geçmesin. Ýüregi sowaşmasyn. Umydy öçmesin! Garaşman gidipdir, namartlapdyr, diýip, goý, meni günäkärlesinler. Men şoňa-da razy.

Elbetde, men entegem garaşyp bilerdim. Garaşmalydymam. Haçanam bolsa, bir zaman geljekdigiňe ynanydymam. Ýöne, seniň başky salan ýaraň maňa agyr degdi. Ol meni ömürlik maýyp etdi. Hernäçe çytraşsamam bolmady. Men ony mundan artyk çekip bilemok. Ýadadym. Onsoňam bir gezek köýen ömrüň tozap ýatan küli indiden soň kime gerek? Şonuň hatda saňa-da gerek dældigine men ynanyan.

Ýap-ýaňyja Hapbyny gördüm. Görgüli henizem daşymda «hozanak» bolup ýör. Ýöne, nädeýin, meniň oňa nebsim agyrmakdan başga edibiljek kömegim ýok. — Ol sen däl.

...Howwa, men seni gowy görüpdim. Söýüpdim. Onda-da üýtgeşik, ýiti söýgi bilen söýüpdim. Oňa söz ýok. Çünki, men saňa gadymky aşyklar ýaly ygrarynda durmaklygy başaryan, mert ýigitlerdensiň öýdüpdim. Bu zamanda

seýrek duş gelýän şeýle gerçeğiň öz maňlaýymdan çykandygy üçin Allahdan mün mertebe razy bolupdym. Synamy seň üçin tagtyrowan etmekligi özüme bagt saýypdym.

Seni şeýle gowy görenim üçinem, senden öň söz aýdan ýigitleriň öňünde goýan «on ýyllyk» şertimi seniň öňünde goýmandym. Hatda, agzamandymam. Çünki, meniň saňa çaltrak gowuşasym, çaltrak nikalaşyp, toý tutup, ýaşaşyp başlasym gelýädi.

Emma nämäni güýçli höwes etseň, şo-da senden daşlaşmak bilen bolýan ekeni.

Wagtynda hasyl bolmadyk umyt bolsa, öçýä, arzuw könelişýä, öz ähmiýetini ýitirýä. Ideg-yssywat görmese gür gara baglaram guraýa, güller solýa. Gözbaşyndan yzygiderli nem syzyp durmasa, iň bir dury, iň bir arassa, durnagöz çeşmelerem köräp, akabasy gurap gidýä.

Özüniňem şolar ýaly ýagdaýa düşendigini adam pahyr töweregindäkilerdenem öň özi duýar ekeni. Çünki, daşyň çolarýa, bazaryň sowulýa, deň-duşlaryň öý-işik bolýa, ösňeýä, sen bolsaň gün-günden saralyp, solup gidip otýrsyň. Bir günü görseňem sen eýýäm hatardan üzülip galypsyň.

Herki zat ezelde kysmata ýazylandyr. Meniň şu ýagdaýa düşenimi eşidip ýa şu haty okap gynanma.

Galyberse-de, haýsy sebäbe görä bolanam bolsa, belki, seňki dogrudyr. Belki, köne ýörelgä eýerip, men ýalňyşandyryn. Belki meňki ýaly wepalylyk, bu günki gün ýoň bolan ýeňles söýginiň alnyna ýaraşýanam däl. Sünňüne sygyşmaýan bolmagam mümkin. Belki geregem ýokdur. Eger-de şeýle bolsa, goý, meniň bu ýalňyşym özüm ýaly wepasyzlyga öwrenişip ýetişmedik gyzlar üçin sapak bolsun. Goý, olar meniň ýalňyşymy gaýtalamasynlar. Wepaly boljak bolup, ömürlerini köýdürmesinler. Özlerini göre-bile oda atmasynlar.

Belki, hemme zat dogrudyr-da, muňa meniň bagtlydyr öýdüp ýören şor maňlaýym günäkärdir? Belki-de, Allahyň owal-ebetde adamzada beren möhleti tamamlanandyr-da, kyýamat golaýlaşyp gelýändir? Bilemok! O zatlara akyl ýetirerden men ejiz.

Bir bilýän zadym bar — o-da seniň şu dünýede barlygyň. Aýatda diridigiň. Bagtlymysyň ýa ýok, ol maňa mälim däl, belki, bagtly bolaýadyň-da... — Wagtyň geçmegi bilen öçüşipdirmi, ýa, ýazylanda gowy düşmänmi, garaz, hatyň şu ýeri biraz bulaşypdyr. Düşnüksizräk... Soňy bolsa, şeýleräk jümleler bilen tamamlanýar. — Hoş, meniň ezizim!.. Men saňa-da, seniň önüp-ösjekleriňe-de ak ýürekden bagtly durmuş arzuw edýän. Goý, meniňki ýaly agyr ykbaly Allahym olara görkezmesin. Ýene bir etjek haýyşym: meniň keç ykbalym, köýen ömrüm barada olaryň ýanynda, asla hiç kimiň ýanynda-da gürrüň gozgama. Bu hatam hiç kime görkezme. Okatma. Okabam berme. Goý, meniň pajygaly taryhymy eşidip, hiç kim gama batmasyn. Gynanmasyn. Hiç kim meniň täze dona salnan köne ýama ýaly, bu günki ajaýyp zamananyň synasyna gelişmeýän ömrüme öýkünjek bolup, bagtyny bulaşdyrmasyn. Gaýtalajak bolmasyn. Olaryň gulaklaryna goý, hemişe ýagşy sözler, diňe bagtly adamlar baradaky beýanatlar eşidilip dursun.

Iň soňky sözüň, budur ki: sen öz eden öňki-soňky hereketleriň, hususan-da, Leningradda ikinji gezek öýlenmegiň bilen, maňa ýeke bir biwepalyk etmediň-de, ýaş kalbymdaky ýaňy bir şineläp gelýän arzuw-isleglerimi öldürdiň. Men bir güldüm, gülüňem ýagşysydym, gyzylydym — gyzylyňam ýitisidim, seniň bilen ýetişdiren bakjama şugla saçjakdym, emma soldum. Onda-da wagtyndan ir soldum. Tiz soldum. Alnyňdan Gün bolup dogjakdym. Emma tümlüğe düşdüm. «Daň ýyldyzy» bolup dogjakdym, «lowurdap» asmana galjakdym, dünýe-äleme şugla saçjakdym, her gün Günüň dogup gelýändigini külli adamzada buşlajakdym, emma «Ömrüzaýa» öwrüldim. Dogşum ýaly ýaşmak bilen boldum. Bir tapawutly ýerim — men indi onuň ýaly ertesi ir säher Gündogardan «Daň ýyldyzy» bolup dogman...

Niýetim bu haty öňkim ýaly merkezi poçta ýollajakdym. Ýöne, o ýere gatnamaňy bir wagtlar bes eden bolmagyň ahmaldygyny göz öňüne tutup, o pikirimden el çekdim.

Onsoňam, bakyýa bosagasynda, ajalyň agzynda duran bir ejiz biçäräniň janhowluna aýdan bu samramalaryny belki sen eşitmeseň has gowy bolar, diýip oýlandym.

Hoş, meniň ezizim! Bize indi görüşme ýok! Didar kyýamata galdy... O-da nesip etse... Hoşlaşyk hatyny ýazan: iň soňky pursatda-da «seňki» diýmäge het edip bilmedik: S...».

Okap bolanyndan soňam men depderiň gatларыny agdaryşdyryp köp oturdym. Henizemýüzüme tiňkesini dikip, öňümde keserip ýatan Hapbynyň öçli nazary bolsa, meni ýere sokup barýa.

Oňa çenlem Gün eňegini ýere berdi. Men depderi usullyk bilen Hapbynyň öňünde goýdum. Sekiden düşdüm. Hapbam düşdi. Depderi alyp ýene-de maňa uzatdy.

— Bu siziňki, ýoldaş mugallym. Herki zat heran-haçan hak eýesine gowuşsa ýagşy... — Şondan soň ol megerem, öňde-soňda, gabat gelen ýerinde maňa aýdaryň diýip, ýüreginde besläp ýören sözlerini uly hyruç bilen, aýdyp başlady. — ...Howwa, Mähti mugallym, kynam bolsa boýun almak gerek, bu bolan işleriň barysyna siz günäkär. Ýeke bir Sümsüläni däl, menem şu güne salan siz. Eger-de beren wadaňyzda tapylyp, wagtynda eýe bolubilen bolsadyňyz, onda o-da bu wagt beýdip gum ýassanyp ýatmazdy, menem beýdip ýörmezdim. Bir awunardym, bir dynardym. Ýadymdan çykarardym, söýmämi goýardym-a diýip biljek däl, ýöne gaýybanasyndan söýüp, daşyndan guwanar ýörerdim. Men şol ykbala kaýyldym. Razydym. Özümiň saýlap alan ýolum şoldy. Ykbalymdy. Täleýimdi. Takdyrdan bolsa gaçyp gutulma ýok. Ine, sizem aýlanyp-öwrülip ýene-de şol oduň üstüne öz aýagyňyz bilen geldiňiz. Çünki, her bir adam, öz jenaýat eden ýerine hökman dolanyp gelýämişin. Siz indi bu tümmegiň öňünde jogap okamaly borsuňyz.

Şonuň üçinem, ýaşan ömrüňiziň manysyny tä iň soňky günüňize çenli ýatladyp durary ýaly, bu depderi özüňiz alyň. Öýüňizde saklaň. Sümsüle muny hiç kime görkezmäň, okatmaň diýenem bolsa, bu ýagty-ýalança gelip nähili işler bitirendigiňizi mahal-mahal ýatlap duraryňyz ýaly, ata-babalaryňyň nähili ygrarly hem mert adamlar bolandyklaryny agtyk-çowluklaryňyzyň bileri ýaly, bu depderi

siz juda aýawly saklaň. Çünki, bu siziň ömürbeýanyňyz. Iň bolmanda şonuň bir bölegi. «Daň ýyldyzyny» «Ömrüzaýa» öwrendigiňiziň subutnamasy... Alyň...

Hapbynyň gürrüňiniň dowamynda aýdanlarynam, soňundan aýdan ýaňky sözlerinem, men elbetde kabul etdim. Sümsüle babatdaky günämi-hä men onsuzam, bu ýere ugramazymdan öňem boýnuma alypdym. Ony meniň boýnuma Aýbahardyr Ýuliýa hem adyllyk bilen atypdylar. Men ony olaryň öňünde-de inkär etmändim. Hapbynyň öňünde-de inkär etmekçi däl.

Çünki, ol dogry aýdýar. Men günäkär. Belki onuň diýşindenem has beterräk günäkärdirin. Onuň öňünde-de, uly ilin öňünde-de, Hudaýyň öňünde-de günäkärdigimi bilýän. Sümsüläniň men zerarly agyr derde ýolukmagyna-da, ýogalmagyna-da özümiň sebäpkärdigimi bilýän. Men zerarly ýurtlaryny täzelän kakamdyr ejemiň ykballarynam şonuň üstüne goşsaň, men in ýakyn adamlarynyň üçüsiniň ganyna galan adam bolýan.

Bu — hakykatdanam şeýle. Günämiň uludygyna söz ýok. Diýmek, çekmeli jezalarymam uly bolmaly.

Ýöne, ol jezalary men haçan çekmeli? Nirede çekmeli? Şu dünýedemi? O dünýedemi? Aslynda o jezalary maňa kim berjek? Kim meni günäkäriň oturgyjynda kellämi ýalaňaçladyp oturtjak? Kim höküm çykarjak? Onsoňam olar nähili jeza? Ten jezasymy ýa ruhy yzamy? Ýa ýaňy bir ýerde Hapbynyň ýaňzydyp geçişi ýaly, öz-özümü özüm jezalandyrmalyymy? Galan ömrüme öz etimi özüm iýip geçirmelimi? Ýa menem Hapbynyňky ýaly, Sümsüläniň mazaryny ýassanyp ýatmalymy? Ýa baryp, beýleki gapdalyndan menem bir mazar gazmalymykam? Ýa özümi Hangeçeniň guýusyna oklamalymykam? Beýder ýaly mende Sümsüläniňki, Hapbynyňky dek güýç, kuwwat, gaýrat tapylarmyka? Öň edibilmedik zadyny adam ýaşy bir çene barandan soň edibilermikä?

Ine, şu zatlaryň çözgüdi welin, maňa şol wagtlaram mälim däl, Azat jan, häzirem aýan däl. Tapdyraýjaga-da meňzenok.

Megerem bu-da köp-köp beýleki soraglar ýaly kyýamat magşar gününe galsa gerek.

Ebtinem, özünem oňarmaýandygy üçin, deň-duşlarynyň arasynda baryp-ha oglanlyk döwürlerinden bari «myllyk», «lellik», «şum» diýen ýaly kemsidiji lakamlar alan, daşyndan göräýmäge hakykatdanam «görden çykdymyka» diýdirýän, erni suwly, şol bolşy bilenem, Sümsüle ýaly aňrybaş gyzy söýmäge het edip bilen Hapbynyň söýgüsiniňem, yhlasynyňam meniňkiden mün mertebe beýik bolandygyna haýran galmakdan, hususan-da uýalmakdan ýaňa şol wagt men il içinde aýdylyşy ýaly, girere deşik tapmadym. Ýagny: «Ýer-ä ýarylmady, menem oňa girmedim...»

Şol ýigidiň ömürboýy äsgerilmän, ile gülki bolup gelen gözgyny, hary-zar, betgelşik keşbi şol wagt meniň günäkär gözlerimiň öňünde barha beýgelmäge, owadanlaşmaga, egnindäki oda atsaň tütemejek el-hal eşikleri bolsa, meniň egnimdäki üstünden gül ysy gelip duran, inñeden çykma täze hem arassa geýimlerimden has tämiz, gelşikli görnüşe eýe bolmaga başlady.

8. BIR KÜMMETE İKİ MAZAR

İşiň ownukly-irili hysyrdylary bilen, üç günüň nähili geçeninem bilmän galypdyryn. Hapbynyň gürrüňlerinden, Sümsüläniň diri däl-de, iki ädim beýle ýanymda ýatandygyna gözüm ýetenden soňam, ol ýerde arkaýyn, aladasyz işledim diýsem-ä ýalançy. Şol bir oý-pikirler, eşiden pajygaly wakalarymyň ählisi birsyhly aňymda aýlandy, göz öňümden geçdi durdy. Bir tarapdan bolsa wyždan azaby azar berdi. Ýöne, nätjek, durmuşyň öz kanunlary bar. Öleniň zynda ölüb-ä bolanok, işem — iş bolýa. Ýumuşa gaýdybam iki eliňi burnuňa sokup barmak bolmyýa...

Bolsa-da alyp çykdim. Ýadygärligiň umumy ýagdaýyny, abatlandyryşa degişli ýerlerini belleşdirdim. Özümçe çyzgysyny çyzdym. Gerek bolýjak serişdeleriň, çykdaýlaryň takmynan hasabyny çykardym. Hasabatyň garalamasyny taýýarlady. Häkimlikdenem, goraghanadanam, medeniýet bölümindenem kömekçi, ulag, iş gurallary, iş üstünde çay-suw bilen üpjün etdiler. Günde bir gezek edilen iş barada ministrlik bilen habarlaşyp durdum.

Ýadygärligiň içine girip, daşyna çykyp, alaka ýaly hars urup ýören myhman kişiniň şo-ol, birwagtky aýdym mugallymy, Mähti Mürzäýewiç Muhammedowdygyny etrabyň ýaşaýjylary aňdylarmy ýa aňmadylarmy, bilemok, ýöne, işläp ýörkäm aram-aram ýanyma gelip, çay başynda söhbetdeş bolup gidýänleriň arasynda Hapbynyň Sümsülä bolan ilk-ä äsgerilmedik, soňam köne kitaplardaky çyn aşyklaryňky ýaly çyn bolup çykan üýtgeşik söýgüsi, şol söýginiň eýýäm maňa-da mälüm bolan gynançly taryhy barada meni geň galdyrmak üçin, uly hyruç bilen gürrüň eden-äköp boldy. Sümsüläni şol güne salan, onuň hakyky, ilkinji hem iň soňky, geljek diýip, gelmedik, wadasynda tapylmadyk, duýdansyz ýere ýitirim bolan bir aýdym mugallymy barada welin, hiç hili gep-gürrüň bolmady.

Diýmek, ýalan söýgi ýatlanylmaýar. Onuň ornuny ykrar edilmedigem bolsa, çyn söýgi, hakyky yhlas eýeleýär. Hapbynyň Sümsülä bolan söýgüsi polisiýanyň naçalnigi Baýramyň birwagtlar, gabanjaňlyk duýgusy bilen aýdyşy ýaly, birnäçe wagtdan soň kimdir biri tarapyndan kitaba öwrülip, asyrlardan-asyrlara geçip gidibermegem, taryha öwrüläýmegem ahmal.

Şol ahmallyk näme üçindir meniň gabanç duýgularymy-ha oýarmady. Gaýtam şol garyp ýigide bolan hormatymy artdyrdy. Kalbymda bolsa: «Söýüşmänem, söýgiňe hoşniýetli jogap almanam, birtaraplaýyn söýübem hak aşyklaryň hataryna goşulyp bolýan eken-ow» diýen düşünje döredi. Diýmek: Bar zat yhlasa bagly.

...Şol günki agyr ýatlamalar ozaldanam ýadaw beýnisine zor saldymy, ýa, «Aýtjagymy aýtdym, diýjegimi diýdim, indem Sümsüle ikimizem şu güne salan şol näkesiň ýüzüni babaly görsün» diýdimi, garaz, ýadygärlikde işläp ýören şol üç günümiň içinde Hapby ýekeje gezegem ýanyma gelmedi.

Bu maňa-da kem ýakmady. Çünki, onuň bilen bolup biläýjek indiki duşuşygyň ikimiz üçinem oňajsyz boljakdygy görnüp durdy. Onsoňam hernäçe bildirmediksirese-de, onuň henizem Sümsüläni menden gabanýandygyny aňmak bolýardy. Meniň şol töwerekde görünmäýenimi kem görmeýändigini bildirýädi.

Iň bolmanda meniň özüm şeýledir diýip, çak edýädim. Haçan-da iki gat diwarynyň arasyndaky ýörite goýlan, basgançakly çykgyt bilen aýlanyp-öwrülip kümmetiň ýokarysyna çykanymda, gözüm öňi bilen Sümsüläniň guburyna, onuň ýanyndaky boş çukura düşýärdi-de, ýene-de derdim täzelenýärdi. Şol boş çukuryň özümiňki dældigi, şolar ýaly derejä mynasyp bolup bilmändigim üçin kemsinýädim. Käte-de, razy bolmajakdygyna gözüm ýetip duranam bolsa, Hapbynyň ýanyna baraga-da: «Jan inim, näme alsaň al-da, şo çukury maňa ber...» diýäýesim gelyädi. Şonda men özümiňem entek-entekler Sümsüläni ondan-mundan gabanmak ukybymy ýitirmändigimi, şol ýere baranymdan soň-a hatda Hapbydanam gabany ugrandygymy iň bolmanda aňasty duýgularym bilen aňjak bolýadym we öz-özüme geň galýadym.

Göwnüme bolmasa, Sümsüle entegem özüniň köneje mazarynyň bir çüňkünde oturyp, daşy gök, içi giň çyzykly okuwçy depderçesiniň müňlerçesini yzly-yzyna dolduryp, Hapbynyň çukuryna oklap oturan ýaly, Hapbam ony bir gün lükgesi bilen maňa getirip gowşuraýjak ýaly bolup dur. Men bolsa: «Hiç kime okatmaly däl bolsa, gürrüň bermeli däl bolsa, onda onça depderi doldurmak nämä gerekkä...» diýip, oýlanýan.

Ýöne, eger-de gelip elime gowuşsa öňküsini okaýşym ýaly, olaram ýeke-ýeke okamal-a borun. Olaryň içinde nämeleriň bolup biljekdigini bolsa, men häzirem bilmän duramok. Şonuň üçinem, şu wagtdan sussum basylýa. Hapbydan şol depderleri indiberin maňa gowşurmazlygyny, öz çukurynyň içinde örüp goýup, iň bolmanda kyýamat-ahyra çenli şol ýerde saklamagyny haýyş edesim gelyä.

Gidenimde ýarym günde geçen ýolumy gaýdyşyn ýarym ýylda dagy geçen bolsam gerek, çünki, salam berip gapydan girenimde Aýbahar meni tanamajak boldy.

— Hi-iýh, ne beýle garragaýypsyň, gideniňe bir hepdedem-ä geçenok — diýdi.

Köwşümi çykararyma mähetdel, töre geçdim-de, özümi diwanyň üstüne goýberdim. Aýbaharyň ýanyma gelip: «Çaý içjekmi ýa çörek iýjekmi...» diýenini dagy eşitmändirinem.

Şol wagt öýlänräkdí. Daň saz beriberende oýanyndyryn. Görsem, Aýbahar başujumda aýaklarymy owkalap otyr. Ýüzi-gözi aladaly. Maňa näme bolanyny gaýgy edýä.

Daş çykyp gelenimden soň, Aýbahar ýene-de agşamky soragyny berdi.

Men oňa gören-eşiden zatlarymyň barysyny gürrüň berdim.

Ol bir durkuny bozman, ýüzüme seredip ep-esli oturdy. Bir agardy, bir gyzardy. Kem-kemdenem ýüzi garaört boldy. Dodaklary kemiş-kemiş etdi. Birdenem, iki eli bilen ýüzüni tutdy-da, aglap goýberdi. Özem iň bir ýakyn adamyndan aýra düşen ýaly garaçyny bilen, tüýs ýüreginden syzdyryp, tisginip-tisginip aglady. Mazaly içini egisenden soňam, eýýäm-haçan gabaran gabaklaryny galdyrman oturyşyna, çalaja pyşyrdady.

— Öňümüzdeki anna günü irden bazara git-de, janly alyp gel. Görgülä aýat okadaly.

Men makullaýjylyk bilen baş atdym. Entek birneme irrägem bolsa, ertirlik edindim-de, şu saparymyň netijeleri barada hasabat bermek üçin, ministrlige ugradym.

Ylaýyk bir ýyl geçenden soň, ministrliğin ýadygärlikleri abatlandyryş işleri boýunça toparyna goşulyp, indi ýadygärliги düýpli abatlandyrmak üçin ähli şaýymyzy tutup, ýörite ýük maşynymyz bilen, şol etraba tarap rowana bolduk.

Baryp düşüşimiz ýaly men daş-töwerege garanjaklap, öňi bilen Hapbyny gözledim. Ol ine-ine, bir ýerden çykar, kölege ýaly salgym atyp ýanymyza geler, öňküsi ýaly «wazyr-wuzur» edip salamlaşar, näme üçin gelendigimizi sorar öýtdüm.

Emma, ol görünmedi. «Mazarynyň içinde uklap ýatan bolaýmasyn, diýen oý bilen, hem-ä ondan habar tutaýyn, hemem Sümsülä aýat okaýyn, diýip, şoňa bakan ýöneldim. Öňünden geçip barýakam açyk gapysyndan müjewüriň jaýyna-da boýnumy uzatdym. Hiç kim ýok. Hatda müjewüriň özem ýok.

Sümsüläniň mazaryna golaýlaşdygymsaýy ýene-de ýüregimiň «gürsüldisi» güýçlenip, aýaklarymyň ysgyny azalyp başlady. Göwrämden deramat gitdi. Sebäbi, Sümsüläniň mazarynyň gapdalyndaky boş çukuryň ornunda-da indi täze bir mazar Sümsüläniňki bilen egin deňläp ýatyrdy. Başujunda oturdylan mermer daşyň ýüzünde bolsa:

*Hakberdi Myllyk ogly
1950 — 1995ý.ý.*

— diýlip ýazylan.

Men olaryň hersi üçin, bildigimden, aýratynlykda aýat okadym, ýatan ýerleriniň ýagty, jaýlarynyň jennet bolmagyny diledim.

Ýeriň aşagynda bolsa-da, Hapbynyň Sümsüle bilen tas, gujaklaşyp diýen ýaly ýatyşlary meniň hakykatdan-da gabanç duýgularymy oýardy. Kemsinmekden ýaňa agym tutdy.

Şondan soňam men ol goşa mazaryň başynda başymy tutup, oýa batyp köp oturdym. Diňe Günüň ýiti hanjarlary depämden geçip, süňňüme ornap başlanyndan, işdeş ýoldaşlarymyň barysy birden gollaryny bulaýlaşyp çagyryp başlanlaryndan soň iňňän kynlyk bilen, oýkanjyrap ýerimden turdum. Ýöne, özüm gitdimmi ýa ýoldaşlarymyz gelip tutaklap alyp gitdilermi, ýadyma düşenok, bir görsem işgärlerimiziň eýýäm-haçan gurnamaga ýetişen çaklaňja çadyrlarynyň içinde düwdek bolup ýatyrn... Biri bir düwürjik derman hödürleýä, biri bir owurtjyk suw içirjek bolýa, ýene biri aşagyma düşek atjak, başyma ýassyk goýjak bolýa, garaz, barysy ber-başagaý. Hekim çagyrmak üçin sürüjimizi şäherçä iberjek bolup ýörenem bar.

Ýöne, hekim çagyrmaly bolmady. Men basym özüme geldim. Hemme zat düzeldi. Assa-ýuwaşdan işe başladyk.

Sümsüle barada-da, Hapby hakynda-da, ol ikisiniň çapraz düşen ykballaryna özümiňzem dahyllydygym dogrusynda-da men şol wagtam, işläp ýören döwrümiň dowamynda-da işdeş ýoldaşlarymyza hiç zat aýtmadym. Ikisiniňem önünde özümi günäli saýýandygym üçinem däl-de, kärdeşlerimiň ýüreklerine agram salmazlyk, gynandyrmazlyk, Sümsüläniň öz hatynda: «Bu gaýgyly taryhy hiç kime aýtma» diýen sargydyňy berjaý etmek üçin aýtmadym.

Näme üçin şol goşa mazara günün-gününe gatnap durandygym barada soranlarynda bolsa: ikisem okuwçymdy, mundan otuz ýyla golaý öň men şu etrapda, aýdym-saz mugallymy bolup işläp gidipdim. Olaryň ikisem gurnaga gatnaşýadylar, ikisem gowy aýdýardylar, festiwallarda baýrakly orunlary eýeleýärdiler...» diýdim.

Olaram şondan soň kän bir çintgäbem durmadylar.

Işläp ýören döwürlerimiz seýregrägem bolsa, işimiz bilen gyzyklanyp, ýanymyza gelip-gidýän bilesigelijilerden, sungaty söýüjilerden ýörite sorab-a däl, tötänden eşidişimize görä, öz-özlerinden başga düşüpdirlermi ýa ýene-de hökümet işgärleriniň täsiri bilenmi, Aman bilen Şajyk ikisi soňky wagtlarda Hapbyny üř edip, öwlüýäden kowup başlapdyrlar. Özi gitmese, maşynly gelip alyp gidipdirler. O-da irmän-arman, her gün daň bilen yzyna gaçyp gaýdypdyr.

Şu ýagdaý birnäçe wagtlap gaýtalanandan soň, bir gije Sümsüläniň özi Amanyň düşüşüne girip: «Kowmasañyzlaň, indi, şo görgülini, jan dogan... Bolubersin-le... Goý, öz gazan jaýynda köňli karar tapsyn. Meniň oňa nebsim agyrýa. Bende görgi baryny gördi. Azap baryny çekdi. Bu ýerde bir rahat ýatyp-tursun... Yhlas diýeniňem bolubilse soňky ýaly bor. Mundan artyk synabam oturmaň. Magşar günü Barhudanyň dergähinde günä-sogap soraşylan wagty gapdalymda durup, şaýatlyk edere meniň şondan başga hossarymam ýok, şu ýerde...» diýipdir.

Aman «allaniçiksi» bolup oýanypdyr-da, «alahasyrdy» bolup ýerinden turupdyr. Ýüregi bir zat syzan ýaly, göni Şajygyň üstüne degipdir. Maşyndan düşüş ýaly, «Hapby öýdemi» diýipdir. Şajygam öýe girip çykypdyr-da: «Ýañyjadam-a bardy...» diýip, iki-baka elewräpdir.

Şol ýerden ikisem göni öälüýä bakan tutdurypdyrlar.

Baryp görseler, Hapby ençeme ýyl bäre höwes edip gelşi dek, öz mazarynyň Sümsüle tarapyndaky «kiçi jaýyna» girip, ýüzünem şol tarapa öwrüpdir-de, ellerinem şoňa bakan uzadyp, ýüplük ýaly süýnüp ýatan ekeni. Dem-düýt, gymyldy — hereket ýok.

Ýañyrak jan teslim eden bor-a çemeli, aýdyşlaryna görä, şol wagt onuň bedenem sowap ýetişmän ekeni.

Öňki gezek baranymda men Narly aga bilen tanşyp ýetişmändim. Soňky gezekde welin tanyşdym. Ýöne, özümiň kimdigimi aýtmadym. Tanatmadym. Näbeletdirin öýdüp, ol Hapbynyň maňa aýdyp beren ähli taryhyny gaýtadan gürrüň berdi. Bir tapawutly ýeri — müjewüriň aýdan wakalarynyň içinde Mähti diýen mugallymyň ady ýokdy.

Ýöne, onuň gürrüňleriniň in soňky, Hapbynyň ölümüne degişli bölümi welin meniň üçin täzelikdi.

— Şol günem Şajyk ilkaşam öz maşynynda gelip Hapbyny öýüne äkitdi. Ýöne, o neresse näme üçindir öňküleri ýaly daňdanaralar ýa Gün dogar-dogmazda däl-de, ýarymgijeler gaýdyp geldi. Ýüzi-gözi solgun. Özem ysgynsyz. Ýüregi ýanyp barýan ýaly, yzly-yzyna sowuk demini alýa. Suw içýä. Dünýäni dar görýän ýaly, gözlerini agdar-dünđer edip daş-töweregine garanjaklaýa. «Iýip-içjekmi...» diýsemem başyny ýaýkaýa. Bir zatlary içinden sangy edýändigini bildirýä. Ahyram: «Narly aga, men-ä ýerime barjak» diýdi-de, turup gitdi. Ýörände birhili çaykanýan ýaly boldy. Içmeýändigini bilsemem, barybir göwnüme güman gitdi. Soň görüp otursam, bende halys gurpdan gaçan ekeni. Ýadapdyr. Mundan buýana gidibilmejegini aňan bolmaly. Hemişe şol ýerde ýatyp-turup ýörensoň edil beýle bolaram öýtmedim. Oňň-a asyl amanadyny eýesine tabşyrmaga gidişi ekeni şol. Biz duýmasagam, pellehana gelenini özi duýan ekeni. Näme bolsamam şol ýerdejik bolaýyn, diýip, hak jaýyna ugraýşy ekeni. — Narly aga şonda sözünüň arasyny kesip, başyny ýaýkady. — Hapbyny hernäçe ýigrense-de, hernäçe gaharjaň, namysjaň bolsa-da, Aman uýasynyň öz düýşüne girip aýdan haýyşyny kanagatlandyрман durup bilmedi. Gaýtam, onuň ähli sakytларыna çenli Şajyk bilen deň durup sowuşdy.

Hapbyny şol gün gujaklap görden çykaranam, Şajyk bilen bileje göterip öýüne eltenem, ähli dāp-dessurlar berjaý edilenden soň, ýene-de şu ýere getirip jaýlaşanam şol...

...Narly aga gürrüňini boldum edeninden soň, mazarystançylyga tarap giňden göz aýlady-da:

— Şol neresse gideli bāri, birhili... Öwlüýäniň gyzygy gaçan ýaly bolaýdy... — diýdi. — Menem halys öwrenişäýen ekenim... Ýetim galan ýaly boldum...

Narly aga megerem: «Dünýäniň gyzygy gaçan ýaly boldy» diýmek islān bolsa gerek. Ahmal... Çünki, öwlüýäde gyzyk bolmaýar, ondan gyzyk gözlenmeýär, o barada beýle sözler aýdylmaýaram, ýöne, her niçik hem bolsa, ýaşulynyň o sözi tüýs ýüreginden syzdyryp, Hapba bolan söýgüsini beýan etmek üçin aýdandygyna welin söz ýok.

Rejeleýiş işlerini tamamlap, ol ýerden gaýtjak wagtymyz, men şol goşa mazaryň üstüne gaty bir kaşan bolmasa-da, güýjümiň çatdygyndan, öz taslamam boýunça üýtgeşik bir kümmetjagaz galdyrmaklygy ýüregime düwdüm. Aşgabada

gelenimden soň bu barada Aýbahar bilenem maslahatlaşdym. O-da meniň bu pikirimi goldady.

Ýöne, men gijä galdym. Şondan ýarym ýyl soň, işe başlamazdan öňürti, soňundan gep-gürrüň bolmaz ýaly, ýerli häkimiýet we din işgärleri bilen maslahatlaşmak hem-de merhumlaryň hossarlaryndan rugsat almak üçin, ýanyma Aýbaharam alyp etraba baranymyzda, Sümsüle bilen Hapbynyň ikisiniňem guburlaryny ýel-ýagmyrdan, jöwzaly yssydan, şeýle hem ýaman gözden penalap oturan, onçakly uly bolmadyk, ýöne, diýseň yşnaklyja, howalanyp oturan bir kümmete gözümüz düşdi.

Narly aganyň aýtmagyna görä, ýerli halkyň haýyşy boýunça ony ýerli ussallardan haýyş edip, Şajyk bilen Aman ikisi gurdurypdyr.

Ol kümmeti içden-daşdan gowy synlap, başuçlarynda oturyp aýat okanymyzdan soň Aýbahar gözlerine ýaş aýlap durşuna:

— Bu kümmet bularyň gaýybana söýgüleriniň ýerli halk tarapyndan ykrar edildigi bolsa gerek... — diýdi...

9. SOŇLAMA

— Şol wagtlar men elli ýaşlarymdadym, Azat jan — diýip, Mähti aga agyr ýüküň aşagyndan çykan ýaly, hopugyp dem aldy. Göwresini dikeldip ýüzüme seretdi. — Ondan bärem ýigrimi ýyl geçipdir. Ýetmişe gadam basypdyryn. Yzyma ser salsam welin, ýaňky aýdyp beren ahwalatlarymdan başga bitiren goşum ýok. Göwnüm bolsa uly-uly binalar gurjakdy, asyrlardan-asyrlara geçip gitjek ymaratlar, ýadygärlikler dikeltjekdi. Bolmady. İn bärkisi Sümsüle bilen Hapbynyň öňündäki günämi ýeňletmek üçin gurmaklygy niýet edinen ýönekeýje kümmetimem kagyz ýüzünde, taslamalygyna galdy. Ýöne, onuň sebäb-ä, pikir edip görýän welin, megerem, ol ikisiniň öňündäki gazanan günälerimiň bir kümmet gurup ýulunardan has çökderräkdigidinden bolaýmagam ahmal.

Bimany geçen bu ömrümde göwnüme teselli berýän bir zat bar, o-da: ömrümiziň güýzän çagynda duşandygymyza garamazdan, Aýbahar bilen bilelikde iki ogulösdürüp ýetişdirendigimiz. Bu dünýä gelip, agyz doldyrylyk eden işim, bitiren goşum, ana — şol ikisi. Indi meniň binamam, binýadymam, ýadygärligimem, ymaratymam, dünýeden gaýdyş eden günüm guburymyň üstüni penalajak kümmetimem şolar. — Mähti aga şondan soň ogullary baradaky söhbeti geçdi. — Uly oglum — Garadag, Hudaýa şükür otuza golaýlap ýör. Has takygy ýigrimi ýedi ýaşynda. Öýlenen. Bökjekläp ýören gyzygazy bar. Oňa ejemiň adyny dakdyk. Allah ogul berse ikinjisine kakamyň adyny dakmakçy. Garadag tüweleme, okuwly, ylymly adam bolup ýetişdi. Baş ýyl mundan ozal uniwersitetiň taryh fakultetini, ondan soň aspiranturany tamamlady. Gadymy «Turlar» barada iş gorady. Olaryň öz ata-babalarymyz — oguzlardygyny, «türkmen» sözünüňem birinji bölümüniň «tur» sözünden gelip çykandygyny, türkologiýa ylmynda ilkinji bolup subut etdi. Ol doktorlyk işinem şol temadan aldy we ony soňam dowam etdirmekçi. Häzir ol Ylymlar akademiýasynyň Taryh institutynda işläp ýör.

Galandar türkmen dili we edebiýaty bilen gyzyklanýa. Şol ugur boýunça-da, mundan üç ýyl ozal Dünýä dilleri institutyny tamamlady. Ýazuw-pozuwdanam başy çykman duranok. Ýazyjy bolaýmagam ahmal. Ony şol, gutaran okuw jaýynda işe alyp galdylar. Öýlenmäge howlугanok. Häsiýeti boýunça maňa golaý. Şonuň üçinem, gelnem özi ýaly gylyklyja bolup çyksa, şony ýanymyzda alyp galaýmagymyzam ahmal. Ulymyzdanam nägile däl, ýöne, türkmençiligiň düzgüni şeýle. Galanynam nesibedir, görüberýäs-dä...

Birinden-biriniň binagär bolaryny, öz köýen arzuwymyň şolaryň birinde hasyl bolmagyny isläpdim, emma hiç zady edeýin, diýip edip bolmaýandygyny men öz durmuşymda köp gördüm ahyry. Birden, o-da kakamyň meni bagşy etjek bolşy ýaly bolup çyksa, onda ol hiç zatça-da bolmaz.

Diýmek, bagşy ýa binagär bolmak, biziň tohumymyzyň nesibesinde ýok bolmaly.

...Ýokarda aýdyp geçişim ýaly, Ýuliýa bilenem aragatnaşyklarymyz başda gowudy. Hatam ýazyşýadyk, jaňlaşýadygam.

Şol döwürler ýazan hatlarynyň birinde ol Dmitriniň eýýäm ilki kandidatlyk, soňam doktorlyk dissertasiýalaryny yzly-yzyna gorandygyny, alymlar şäherçesinden ullakan hem giň jaý alandygyny, özünem ýanyna çagyryandygyny, çaga sanynyň bolsa üçe ýetendigini ýazypdy. Şondan baş ýyla golaý wagt geçenden soň bolsa, onuň dünýä belli, ullakan bir ylmy-barlag institutyna ýolbaşçy bellenendigini uly guwanç bilen habar beripdi.

Soň bir gezek jaňlaşanymyzda bolsa, öýde Aýbaharyň ýoklugyndan peýdalanylýp, her niçik hem bolsa wagtynda maňa gulak asmandygyna, menden bir «türkmenjik» alyp galmandygyna ökünýändigini — gülüpmi, aglapmy, telefonda bildirenok — aýdypdy. Soňundanam dymypdy. Men aragatnaşyk kesilendir öýdäpdim. Emma, gepleşiğiň üzülendigini aňladýan «kelte gudok» ýokdy. Şonuň üçinem men «Ýuliýa, sen näme, aglaýaňmy? Goý, aglama. Hemme zat gowulyk ahyry...» diýdim. Emma ol barybir jogap berip bilmändi. Diňe özüniň bardygyny bildirmek üçin, megerem dyrnagy bilendir, «tyrk-tyrk-tyrk» etdirip, trubka kakypdy.

Diýmek, ol aglan bolmaly.

Men bialaç trubkany goýmaly bolupdym.

Elbetde, biz garraýardy. Garradygymyzsaýam ýüreklerimiz ýukalyşýardy.

Ýuliýanyň sesi wagt geçdigiçe garjaşdy, gyryljyrazy, owazy peseldi, soň-soňlar-a sözleriniň arasynda, onda-da ýygy-ýygydan, üsgürinji remänem çykardy.

Meniň sesimiňem oňa şeýle eşidilýän bolmagy mümkin. Çünki, häli-şindi saglygymy soraýady, biynjalyk bolýardy. «Ýagdaýyň bolsa, gelip git, Aýbaharam getir», diýýädi. Bir, ýakymsyz habar eşitmekden gorkýan ýaly, az-kem dymyp oturýady-da: «Sümsüleden näme habar? Onuň ykbaly nähili boldy» diýip, soraýady. «Gowy. Sag-aman ýaşap ýör. Durmuşam oňat. Gol doly maşgalasy bar...» diýýärdim. Ýöne, sojagaz jümläni aýtmak maňa juda kyn düşýädi. Göwnüme bolmasa, meniň ýalan sözleýänimi Ýuliýa-da aňýan ýalydy. Çünki, şondan soň gepleşip ugrumyz bolmaýady. Ol özüniň garry aýallara mahsus bolan

ýogyn sesi bilen, göwünli-göwünsiz, ynamly-ynamsyz: «Ну, и слава Богу...» diýýädi-de, basymrak hoşlaşmak bilen boluberyädi.

Wagt geçdigisaýam aragatnaşyklarymyz seýrekläp başlady. Kem-kemdenem kesildi. Biri-birinden aýra düşen doganlyk respublikalaryň özleriniňem, raýatlarynyňam, hersiniň öz aladasy özüne ýetik bolana meňzedi.

Şeýle-de bolsa, men entegem ondan tamamy üzemok. Özüm üzsemem, göwnüm üzülenok. Ol meniň üçin heniz-henizlerem iň bir ýakyn, mähriban adamlarymyň biri bolmagynda galýar. Göwnüme ol bu gün — erte ýetmiş ýaşymy gutlap jaň edäýjek ýaly, ýa-da ine-ine ýylgyryp howlynyň derwezesinden giräýjek ýaly bolup dur.

Oňa ýeke men däl, Aýbaharam garaşýa.

Elbetde, döwrüň üýtgemegi bilen aragatnaşyk serişdelerem üýtgedi. Onda-da gowulyga tarap üýtgedi. Öňler iň uly merkezi şäherlerde-de onlarça ýyl nobata durlup çekdirilýän öý telefonlaryň ornuny hatda mekdep okuwçylary üçinem elýeterli bolan jübi telefonlary eýeledi. O zatlaryň üstesine internet saýtlaram ugruny bilseň gije-gündiz hyzmatyňda. Belgisini bilseň, saýtyna giribilseň, ýeriň ol ujunda bolsaňam, biri-biriň bilen baýa-minnet gepleşip oturmaly. Ind-ä jübi telefonlarynyň gepleşip otyrkaň biri-biriňi görüp bolýanam bar.

Ýöne, «ýa demrinden, ýa kömründen» diýlişi ýaly, bizem, belki olaram şol mümkinçiliklerden ýa-ha mahrumdyrys, ugruny bilýän däldiris, ýa-da geleňsizlik, biparhlyk belasyna uçrandyrys, Aýbahar ikimiziň-ä o zatlardan dogrusy başymyzam çykanok. Ýuliýanyňam başy çykýandyr öýdemok. Täze tehniklara ýaşlar ökde. Olaryňam öz ýükleri özlerine ýetik. Ýaman dert biz-ä şo zatlary öwretselerem öwrenibilemzok.

Biziň üçin iň amatlysy öý telefonlarydy. Olaryňam bir wagtlar belgileri üýtgedi. Leningradyňkylaram üýtgändir. Öz ady üýtgäp Sankt-Peterburg bolan bolsa, telefon belgilerem üýtgändir. Şeýle-de bolsa, çynyň bilen ýapyşsaň bu zamanada biri-biriňi niredede bolsaňam tapmak kyn-a bolmaly däl. Iň bärkisi: Orsyýediň Birinji kanalynyň «Жди меня», «Пуст говорят» diýen ýaly, telekanallaryna ýüz tutubam telim ýylky ýitiklerini tapyp ýörenler az däl.

Her niçik hem bolsa, göwnüme erbet zad-a getiremok. «Belki, hemme zat gowulyk bolaýady-da», diýip, ýagşy umytda bolýan. Ýagşy dilegler edýän. Ýaňky aýdyşym ýaly, ýollaryna garaýan.

Ýöne, durmuşyň öz ýazylmadyk kanunlaram bar. Özi aýlanmasa, pelegiň çarhyny elin bilen aýlap bolanok. Ol haçan, haýsy tarapa, kime tarap aýlanjagyny, näme etjegini, kimi-kim bilen duşurjagyny, kimi-kimden aýra saljagyny hiç kimden soranok. Hiç zady, hiç kim bilen geňeşenok. Ýagny, Ýuliýanyň, meniň tötänden duşup, telim ýyl hemra boluşan, soňam aýra düşen Ýuliýanyň köp gezekler, gaýtalaplar aýdyşy ýaly: «Мы предполагаем, а Бог располагает...»

Aňyrsy görünmeýän, soňsuz zat bolsa ýok. Bir zadyň bärki ujy bar bolsa, beýleki ujam bolaýmaly. — Mähti aga birdenkä düwündi. — Menden gaty göreni çyny bolmaly, Sümsüle welin hatda düýşüme-de girenok, Azat jan. Giräýse-de ýüz berenok. «Men Hapbyny naharlamaly» diýýä-de, öwrülýä gidiberýä. Onuň gök depderini welin men henizem hiç kime, hatda öz çagalaryma-da, Aýbahara-da

görkezemok. Hemmelerden bukup saklaýan. Zyňmaga bolsa dözemok. Çünki, onuň gatlarynda gamgynam bolsa, Sümsüläniň ýürek owazy ýatyr. Ony men şu gün, ilkinji gezek saňa aýan etdim. Mazmunyny aýdyp berdim. Eger-de ähli zady aýdyp, diňe şony ýaşyran bolsam, onda, «Ömrüzaýa» baradaky täze rowaýatyň seniň öňünde doly açylmadygy bolardy.

Eger-de, meniň aýdyp beren şu gürrüňlerimiň esasynda iru-giç, bir zatlar ýazmakçy bolsaň, şol depderem ulanmaga men saňa rugsat berýän. Çünki, Sümsüle ygtyýar bermedigem bolsa, meniň gelen soňky netijäme görä, bu dünýede bolup geçen, ýagşu-ýaman zatlaryň barysyny, gowusyny tymsal hökmünde, ýamanlarynyň gaýdyp gaýtalanmazlyklary üçin, sapak görnüşinde indiki nesillere ýetirmek gerek...

...Belki, baş gahrymanlarynyň tas hemmesiniň diýen ýaly merhumdyklary üçindir, Mähti aga ýatlamalarynyň бүтін dowamynda ýekeje gezegem içmedi. Maňa-da hödür etmedi. Gürrüňini boldum edeninden soň welin, ur-tut çüýşä ýapyşdy, bulgurlary dolduryşdyrды.

— Al, onda, neme jan... Adyň nä...

— Azat.

— Hä-ä, Azat jan. Al, onda, çakyşdyрманжык içäýeli. Ýöne, öňürti birki agyz ýagşy dilegem edeli. — Mähti aga ykjamlandy. Ardynjyrady. — Sümsüläniň öz aýdyşy ýaly, bizden soňkular goý, dünýede diňe gowulyk bar ekeni, diýen düşünje bilen ýaşasynlar. Olardan önenler bolsa, goý, olardanam has bagtly, döwletli, rysgally bolsunlar...

Mähti aga söze başlandan iki sany «garanyň» derwezeden girip gaýdanyny, kem-kemden golaýlaşyp gelýänlerini men aşak bakyp, nutuk diňläp oturyşma gözlerimiň gyýgy bilen görüp otyrdym. Ýöne, başymy galdyrmadym. Bazara gidenler gaýdyp gelýändirler öýtdüm. Oňa çenlem olar ýetip geldiler.

Ýaşulynyň sözünden soň, bulgury boşatmak üçin başymy galdyranymdanam, eýýämhaçan ýanymyza gelip, ellerini sekiniň ergenegine diräp, Mähti aga tiňkelerini dikişip duran, mazaly gartaňlaşan bir ors zenanyňa we elli, elli baş ýaşlaryndaky daýanykly, erkek kişä gözüm düşdi. Ikisem äýnekli. Gaýry ýurtdan gelendikleri üst-başlaryndanam, ýüz-gözlerindenem bildirip dur.

Mähti aga seretsem, ol henizem bulguryny düýbüne çenli boşatmak bilen ber-başagaý. Damagy «gult-gult» edýä, gözlerem dik depesinde, çuwala salnan geçiňki ýaly «peträp» dur. Göwnüme bolmasa, bulgur boşandan soňam «hyňk-pyňk» edip birki ýola sokjadymyka diýip durun.

Zenan onuň bolup oturyşynaşadyýan ýylgyrды-da, tutuş göwresi bilen oňa tarap owsun atdy.

— Поздравляю тебя с семидесятилетием, туркменчик ты мой...

Mähti aga görgi baryny görüp, boşadan bulgury goýdy-da, durşuna göz bolup, myhmanlara tarap öwrüldi. Öňünde duran adamlaryň şolardygyňa ynanmaýan ýaly agzyny açdy. Aňkarylды. Soň «ýalt» etdirip maňa tarap öwrüldi.

«Bular dogrudanam şolarmy-aý...» diýen manyda ýüzüme mölerildi. Birdenem ýaşyna gelişmeýän çakganlyk bilen towsup turdy-da, «ligirdäp» sekiniň gyrasyna bardy. Böküp ýere düşdi. Zenanyň çat maňlaýynda durup, iki golunam giňden gerdi-de:

— Ýuliýa-a-a!.. — diýip, ulyili bilen gygyrdy.

Erkek kişiniň kimdiginem men eýýäm birinden sorap bilmeli däldim. Çünki, Mähti aganyň ýap-ýaňyja beren gürrüňleri boýunça men ony sekiz ýaşyndan, ýagny Newa derýasynyň boýunda ejesi bilen gezelenç edip ýören döwürlerinden bäri tanaýardym.

Mähti aga Ýuliýa daýza bilen gujaklaşyp, öwran-öwran ogşaşyp kân durdy. Elbetde, ikisem gözýaşlaryny saklap bilmediler.

Arasynda aýrylyşan ýalam edýäler-de, bir zat diýmekçi bolýan ýaly biri-birleriniň ýüzlerine seredişip, ýene-de garsa gujaklaşýarlar, «şapba-da-şupba» ogşaşýarlar. Ses-üýn, gep-gürrüň yok.

Gözýaşlaryny welin...

Olaryň bolup duruşlaryny görüp, Dmitriý aganyňam gözleri çygjardy.

Ýuliýa daýza bilen birýüzli boluşandan soň, Mähti aga onam gujaklady. Bagryna basdy. Ýüz-gözünden taýly gezek ogşady. Gözleriniň ýaşyny süpürüp durşuna hal-ahwal soraşdy. Derdi-hal aýdyşdy. Soň ýene-de Ýuliýa daýzanyň boýnundan aslyşdy.

Şol dabara tamamlanmanka-da, häliden bäri açyk duran derwezeden iki sany ak maşyn iki tirkeş bolup howla girdi. Derwezeden başlanyp, tä, mellegiň ayak ujuna çenli gaýdýan üzüm dalbarynyň aşagyndaky bişen kerpiç düşelen ýoljagaz bilen gelip, ikisem sekiniň gapdalynda saklandy.

Onuň önündäkisinden düşen garaýagyz, dolmuş, alkymly sallanyp, gara gözleri köşegiňki ýaly balkyldap duran aýal öý eýesi bilen bile biten ýaly bir göwrä öwrülip duran nätanyş zenana tarap çişerildi-çişerildi-de, o-da edil Mähti aganyňky ýaly:

— Waý, Ýuliýa jan ýaly-la bi... — diýip, gygyrdy-da, olara tarap «moýmuldap» gaýtdy. Hä diýmänem baryp olara goşuldy. Iki göwre indi üç göwrä öwrüldi.

Elbetde, ol Aýbahar daýzady.

Onuň düşen maşynynyň rolunda gelen ýigidiň Garadagdygyny yzky oturgyçdan düşenleriň bolsa onuň gelni bilen gyzydygyny hem men bada-bat tanadym.

Ikinji maşyndan ýeke özi düşen ýigit — Galandar bolman kim bolsun.

Olaryň ikisem Mähti aga bilen edil bir almany iki bölen ýaly meňzeş.

Maşynlaryň ikisem, hatda ýarym açyk gelen ýükseklerine çenli, her dürli azyk önümlerinden, içi akly-gyzyly, saryly-ýaşyly suwlardan plasmas doly mytaralardan ýaňa hyryn-dykyn.

Häliden bäri içinde Mähti aga ikimizden başga janly-jemende görünmeýän howly sähelçe wagtyň içinde gyzgalaňly bazara döndi. Göwün şatlygyny biri-birinden öňürti hem has täsirli edip aýtmak üçin, her kim çalt we göçgünli geplemäge çalyşýar.

Mähti aga bir ýerlere jaň etdi we aňyrsy ýarym sagadyň içinde iki sany degenek jahyl ulaglarynyň yzyna basyp bir janly getirdiler. Howlynyň burçuna eltip, hasyr-husur soýdular. Gazan atardylar.

Bu — birnäçe güne çekjek uly toýuň başlangyjydy. Ýuliýa daýza bilen Dmitriý aga bolsa, ertesi — birigün Mähti aganyň ýaş toýuny gutlap geljek onlarça, ýüzlerçe belki-de münlerçe myhmanlaryň ilkinjileri. Ara daş bolsa-da, olar hemmelerden öň geldiler.

Hä diýmänem hemme zat taýyn boldy. Mürzemmetden galan ullakan sekini dolduryp, oturan adamlaryň öňüne dürli tagamlar çekildi. Şolaryň arasynda menem bar. Mähti aganyň gürrüňleri boýunça, ýap-ýaňyja tanşan gahrymanlarym bilen, sähelçe wagtdan soň şýdip, saçak başynda ýüzbe-ýüz oturmak, elbetde meniň üçin juda ýakymly hem gyzykly.

...Hä diýmänem Gün ýaşdy. Hamala, Mähti aganyň toý saçagynyň başynda oturanlaryň ýetmezini dolmakçy bolýan ýaly, älemiň magryp burçundan öçügsije «ýylpyldap» «Ömrüzaýa» görüldi. Hä diýmänem batdy. Yöne, ol Sümsüle ýaly gidişleýin gitmez. Ertir saba bilen maşryk tarapdan «Daň ýyldyzy» bolup dogar.

2016ý. Ýanwar — Maý.